

S T U D I A
UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI
SOCIOLOGIA

1-2

Editorial Office: 400015 Cluj-Napoca, Republicii no. 24 ♦ Phone: 0264-405352

SUMAR - CONTENTS

PREDA, V., Eugeniu Sperantia - un spirit enciclopedic ♦ <i>Eugeniu Sperantia – un esprit encyclopédique</i>	3
VEDINAȘ, T., Eugeniu Sperantia și școala caracterelor ♦ <i>Eugeniu Sperantia et "l'école" des caractères</i>	7
SALÁNKI, Z., Venczel József și cercetarea sociologică a comunităților rurale din Transilvania ♦ <i>Venczel József and the Sociological Research of the Rural Communities in Transylvania</i>	13
DANCIU, M., Mass-media și jurnalismul românesc în perioada de tranziție (1990 - 2002) ♦ <i>Mass Media and Romanian Journalism during Transition (1990 - 2002)</i>	27
O. ISAC, Comportamentul suicidar în Republica Moldova ♦ <i>Suicidal Behaviour an Moldavian Republic</i>	53
MOGOȘ, A., Funcțiile sociale ale umorului în cadrul grupului ♦ <i>The Social Functions of the Humor within the Group</i>	61
MUREȘAN, C., Perspectiva cursului vieții și analiza demografică a biografiilor ♦ <i>L'approche du cours de la vie et l'analyse démographique des biographies</i>	67
ALBERT-LÖRINCZ E., Studiu asupra comportamentului de sănătate al adolescenților ♦ <i>A Study on the Health Behaviour of Adolescents</i>	83
REBELEANU, A., Protecția socială a familiei - retrospectivă și prezent ♦ <i>Social Protection of Family - Retrospective and Present</i>	103
KURKÓ-FABIAN A., Împreună sau mai bine separați? (Evoluția relațiilor maritale) ♦ <i>Together or Better Separated? The Evolution of Marital Relationships</i>	111
SZABÓ B., Tradițional și modern în rolurile conjugale ♦ <i>Conjugal Roles - Between Tradition and Modernity</i>	125

BACIU, C., Șomajul ca sursă de stres în viața cotidiană ♦ <i>Unemployment as Source of Stress in Everyday Life</i>	133
OANEȘ, C., Alternative la modelul familie nucleare și schimbări ale comportamentului legat de fertilitate în Europa postbelică și în societatea românească de după 1990 ♦ <i>Alternatives to the Nuclear Familial Model and Recent Changes of Fertility Patterns in Europe and in the Romanian Society after 1990</i>	149
CIOCA, M., Câteva repere în încercarea de a explica fertilitatea scăzută și târzie ♦ <i>Several Landmarks in Explaining Low and Late Fertility</i>	167
NEAMȚU, N., Evoluția plasamentului familial în România – perspectivă istorică ♦ <i>The Evolution of Foster Care in Romania - a Historical Perspective</i>	177
VEREȘ, V., The Influence of National Ideological Transformations on Shaping Social Relationships in Transylvania ♦ <i>The Influence of National Ideological Transformations on Shaping Social Relationships in Transylvania</i>	195

EUGENIU SPERANTIA – UN SPIRIT ENCICLOPEDIC

VASILE PREDA

RÉSUMÉ. *Eugeniu Sperantia – un esprit encyclopédique.* La conception sociologique et philosophique d'Eugeniu Sperantia se manifeste par un culte des valeurs humanistes, assimilées par une vocation encyclopédique. La sociologue nous propose "l'axiotropisme", un concepte sociologique, philosophie et axiologique qui nourrit une sociologie axiologique, une sociologie qui marque sa pensée originale des sources universalistes.

Eugeniu Sperantia și-a clădit personalitatea și a activat în viața universitară, în domeniul filosofiei și al sociologiei, în viața științifică și culturală, *sub semnul valorilor umaniste*, promovate îndeosebi de spiritele enciclopedice. În opinia sa, doar o autentică formație enciclopedică permite abordarea filosofică a lumii, inclusiv abordarea axiologică a realității socio-economice și culturale. *Tentația enciclopedismului* – stimulat fiind, încă din tinerețe, de imaginea-model a lui B.P. Hasdeu, precum și *"goana după valori"*, au fost coordonate existențiale de prim ordin pentru E. Sperantia, reflectate în vasta sa activitate. Scrierile sale și activitatea publicistică arată A. Mihiu¹ "au cuprins o serie de preocupări importante în cel puțin zece domenii, plus sferele situate la granițele a două sau mai multe dintre acestea". Într-adevăr, E. Sperantia a fost "un intelectual de informație universalistă, preocupat de destinul general al omului și al produselor sale, de întemeierea lor filosofică, morală, socială și artistică"².

Sub unghiul preocupărilor filosofice se impune să subliniem mai ales faptul că "tentația metafizică" se sprijină la E. Sperantia pe valorile spirituale perene, menite să elimine posibilele erori ale cunoașterii empirice, desfășurată adesea sub presiunea simțului comun, erori care pot fi regăsite și într-o concepție despre lume și viață. În acest sens, totdeauna un sistem metafizic ar cuprinde două probleme inevitabile: (a) căutarea erorilor și (b) construirea unei lumi fără acea eroare sau fără acele erori³. În scrierile publicate și în manuscrisele rămase de la E. Sperantia, găsim conturată o "teorie a valorilor" în cadrul unei adevărate antropologii filosofice. În acest sens, *axiologia* este concepută ca o disciplină filosofică menită să cerceteze geneza, structura, interacțiunea și funcțiile valorilor spirituale în viața socială, realizându-se prin "sistemul de valori circulante". În concepția filosofului român se interrelează mereu

¹ Achim Mihiu, *Eugeniu Sperantia. In memoriam*, "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", ser. Sociologia, 1972, p. 117.

² George Muntean, *Eugeniu Sperantia*, România literară, nr. 4, 1972.

³ Eugeniu Sperantia, *Apriorismul pragmatic*, București, 1912, p. 108.

două noțiuni fundamentale: *viață și axiologie*. Pentru E. Sperantia, "viața socială e un domeniu original, distinct al vieții în genere. Ceea ce într-însul ne apare viu și evoluând cu finalități propice sunt valorile"⁴. Axiologia reprezintă deci, izvorul reperelor evaluative ale vieții și ale activităților umane, ale omului ca atare, fiind bio-psiho-socio-culturală, al cărui atribut esențial trebuie să fie "axiotropismul"⁵.

Concepția despre *om* și despre *viață*, elaborată de E. Sperantia în scrierile de antropologie filosofică, dar cu ecou și în scrierile literare, precum și în activitatea universitară și, în general în viața socială pe care a desfășurat-o cu responsabilitate, clădită pe raționalism, poartă pecetea luminilor ce iriază din "corola axiologică". Valorile reflectă multiple relații dintre om și lume, influențând în diverse moduri tot ce este viață: viață biologică, viață socială, viață culturală. Or, omul – ca singura ființă cu potențial "axiotropic" – trebuie să fie conștient de acest lucru și să și-l activeze atât pe planul cunoașterii, cât și pe plan estetic. "setea de logică și setea estetică sunt varietăți ale nevoii de organizare unitară, armonică a Eului [...] Unitatea Eului depinde de valorile care domină viața conștiinței [...] Unitatea ființei noastre active și sufletești este, simultan, traducerea, simptomul și fructul valorilor care triumfă în noi, care ne însuflețesc și ne croiesc potecile mersului nostru prin lume" – scrie E. Sperantia⁶.

Valorile au menirea de "a da vieții interoare *convergența* și de a contopi cursul într-un TOT - unitar"⁷. Subliniind rolul constructiv al valorilor pe planul psihic al omului, E. Sperantia arată că "acolo unde se proclamă o *valoare putem* fi siguri, în tot cazul, că se deschide o perspectivă de acțiune: de acțiune transitivă asupra lumii înconjurătoare, sau de acțiune interioară, imanentă, care este întotdeauna o contribuție la auto-construcția Eului"⁸. În opina filosofului român, omul, pentru a fi creativ, trebuie să fie pătruns de *trebuința "goanei după valori"* și de *voința de a-și clădi "valoare subiectivă"*, adică valoarea propriului Eu, astfel încât acesta să fie apreciată, proclamată și validată de ceilalți, de societate. "Valoarea Eului este obținută prin luptă, prin muncă asiduă și responsabilă sub semnul BINELUI și ADEV®RULUI, deci sub razele de lumină ale corolei axiologice din viața socio-culturală, pe parcursul procesului complex de achiziție a valorilor și prin "creațiunea de valori"⁹.

Interacțiunile dinamizatoare dintre social, dintre conștiința socială și conștiința individuală – în nucleul cărora trebuie să-și găsească locul cuvenit valorile spirituale (științifice, estetice, morale etc.) – sunt adesea subliniate de E. Sperantia: "Socialul implică intervenția factorului mental, într-un continuu proces de interacțiune a conștiințelor. Fără comunicarea conținuturilor dintr-o conștiință într-alta, socialul nu poate lua ființă. Însăși spiritualitatea noastră omenească e

⁴ Eugeniu Sperantia, *Fenomenul social ca proces spiritual în educație*, Oradea, 1930, p. 51.

⁵ Eugeniu Sperantia, *Cartea despre carte*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1984, p. 112.

⁶ Eugeniu Sperantia, *Mic tratat despre valori*, în *Axiologie românească*, antologie de Mircea Măciu, București, Editura Eminescu, 1982, p. 325-327.

⁷ *Ibidem*, p. 338.

⁸ *Ibidem*, p. 327.

⁹ *Ibidem*, p. 337.

tributară acestui proces, deoarece darul sau predispoziția noastră înnăscută de a trăi spiritualmente, germenele spiritual prezent în orice om, nu s-ar putea afirma, nu și-ar putea transforma potențialul în actual, dacă imboldul, prilejul, călăuzirea și o bună parte din conținuturile mintale indispensabile nu i-ar veni fiecăruia din ambianța spirituală în care trăiește"¹⁰.

Convins fiind de importanța majoră a *ambianței spirituale*, E. Sperantia a militat și în cadrul vieții universitare, la cursuri, seminarii și prin conferințe, precum și ca membru al Consiliului Facultății de Drept și Științe de Stat a Universității Daciei Superioare, pentru difuzarea, apărarea și clădirea perpetuă a valorilor și pentru formarea tinerilor ca viitoare personalități creatoare de valori spirituale și materiale. Astfel, de exemplu, dintr-un memoriu adresat în 3 octombrie 1936, ca răspuns la adresa Ministerului Instrucțiunii publice cu nr. 151299 din 26 septembrie 1936, reiese în mod evident că E. Sperantia – care a redactat acest document în calitate de membru al Consiliului Profesorat al Facultății – nu numai în scrierile filosofice era preocupat de problemele axiologice și ale creației, ci "goana după valori" și după un climat propice afirmării creatorilor de valori îl preocupa și în viața universitară, în activitatea profesională. Din respectivul memoriu rezultă *spiritul raționalității, responsabilitatea civică și patriotismul*, ca trăsături ale omului de aleasă cultură care a fost E. Sperantia.

Ca profesor universitar și cu atât mai mult ca membru al Consiliului Facultății de Drept și Științe de Stat, E. Sperantia era conștient de marile deficiențe manifestate de Ministerul Instrucțiunii Publice din acea vreme în conceperea obiectivelor, conținutului și metodologiei învățământului superior, deficiențe care periclitau afirmarea plenară a potențialului creator al profesorilor și studenților. Reținem, pentru spiritul militant și responsabil, câteva paragrafe din acest memoriu: ... "Pentru a-și asigura locul său în concertul culturii europene, România nu-și poate izola Universitatea sa, încercând formule nouă și aberante, făcând abstracție de tradițiile universitare sedimentate de secole [...] Experiența secolelor și înțelepciunea marilor învățați au consacrat că autonomia [universitară] este un principiu de valoare, fără de a cărui respectare nici urmărirea adevărului științific, nici îndrumarea tineretului nu sunt cu putință [...] Principiile referitoare la destinația sau misiunea socială a profesorilor, la destinația studiilor superioare trebuiesc stabilite în prealabil și numai pe baza acestor principii se va putea proceda la o reformă durabilă și eficace. Cum se pot stabili, de pildă, obligațiile profesorilor dacă nu s-a precizat mai întâi dacă Universitatea are misiunea principială de a crea știință și pe oamenii de știință, sau dacă rolul ei adevărat este numai de a procura statului slujbași, dacă rolul ei este acela de a elibera diplome sau numai de a disciplina și educa tineretul? [...] Pentru îndeplinirea ireproșabilă a misiunii sale științifice și didactice, Universității trebuie să-i fie asigurate condițiile spirituale și materiale indispensabile. Condiția spirituală este autonomia și libertatea de gândire. Condițiile materiale: asigurarea mijloacelor materiale pentru institute, laboratorii, biblioteci și asigurarea unui tratament

¹⁰ *Ibidem*, p. 338-339

echitabil profesorilor, în conformitate cu veritabila lor ierarhie socială și cu exigențele unei vieți de cercetare și creațiune științifică. Egalitatea de tratament a facultăților, de asemenea, este o imperioasă măsură de realizat atât pentru prestigiul Universității, cât și pentru crearea adevăratelor condiții de progres cultural. Cât de deficitară este organizarea actuală se poate vedea din cifrele bugetare, care sunt adevăratul termometru al realității sociale"¹¹.

Deci, pentru E. Sperantia, optimizarea activității și calității vieții universitare din acea vreme, sub toate aspectele ei, ar fi avut ca efect producerea unui climat creativ, stimulativ pentru cei chemați nu numai să difuzeze valorile științifice, morale, estetice etc, ci și să creeze noi valori. Totodată, și din acest memoriu rezultă că E. Sperantia era convins de rolul valorilor în viața socială și în conștiința individuală, îndeosebi în autoreglarea conduitei, și, de aceea, pleda pentru clădirea vieții și activității umane sub semnul "voinței de valoare". În acest sens, filosoful și sociologul român arăta: "De primordială importanță este faptul că, întorcându-se asupra propriei sale conștiințe, *voința de valoare* urmărește, mai presus de orice, valoarea "eului", valoarea persoanei noastre sufletești. De aici decurg toate imperatiile și scrupulele de conștiință ..."¹². Pentru E. Sperantia, într-adevăr, *valorile* exprimă "vitalitatea unei stări de conștiință", fapt dovedit prin viața și activitatea sa bogată pe tărâmul filosofiei, sociologiei literaturii și științei românești.

---

¹¹ Paragrafele memoriului sunt redactate după mauscrisul inedit, redactat și semnat E. Sperantia, aflat la Biblioteca Centrală universitară din Cluj Napoca.

¹² Eugeniu Sperantia, *Date fundamentale ale sociologiei (circulația valorilor)*, text redactat de Achim Mișu, Revista "Napoca universitară", IV, nr. 7, 1977, p. 11.

EUGENIU SPERANTIA ȘI ȘCOALA CARACTERELOR

TRAIAN VEDINAȘ

RÉSUME. Eugeniu Sperantia et "l'école" des caractères. La formation intellectuelle d'Eugeniu Sperantia s'est constituée dans sa famille ou a fonctionné un salon littéraire. Son père, Theodore Sperantia a été un disciple de B. P. Hasdeu. Le jeune Eugeniu Sperantia a participé à la vie du salon littéraire de Hasdeu, puis à la vie du salon littéraire d'Alexandre Macedonski et Ovid Densusianu. Son profil spirituel s'est formé dans ces salons littéraires, une véritable "école" des caractères morales et culturelles.

Istoria culturală a societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și mai departe în secolul al XX-lea, înfățișează câteva familii de cărturari și gânditori ce ne îngăduie să menționăm că alături de elitele politice, elitele economice, societatea românească a cunoscut și elite culturale, nu numai prin figuri singulare precum Lucian Blaga, Mircea Eliade, Dimitrie Gusti, ci și prin intelectuali de excepție crescuți în tradiția familiei. Primul reprezentant al unei tradiții de familie în cultura românească a fost cu siguranță Titu Maiorescu, fiul cărturarului ardelean Ioan Maiorescu. Titu Maiorescu era și nepot al lui Timotei Cipariu.

În contextul societății interbelice trebuie menționat că s-au impus prin tradiție de familie istoricul Constantin C. Giurescu și sociologul Henri H. Stahl, amândoi făcând parte din familii cu tradiție intelectuală și cărturărească.

Eugeniu Sperantia, a cărui operă și gândire filosofică și sociologică reprezintă o sinteză originală în cultura românească, se înscrie și el în această tipologie, fiind fiul lui Dimitrie Theodor Sperantia, un cărturar de atmosferă intelectuală în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Acest Theodor s-a născut în 4 mai 1856 – în vremea divanurilor ad-hoc, în localitatea Onești din ținutul Hârlăului, ca fiu al diaconului Nădejde. În timpul primilor ani de școală de la Târgu Frumos, învățătorul, probabil un dascăl cu idei latiniste și latinizante, îi schimbă numele, înlocuind slavonul "Nădejde" cu latinul "Sperantia". Faptul nu a avut consecințe prea mari în traiectoria intelectuală a lui T. D. Sperantia. După ce studiază la seminarul teologic "Veniamin Costache" din Iași și o scurtă perioadă (1878-1879) la Facultatea de Științe, urmează cursurile Facultății de litere și filosofie alături de tinerele sale rude Gheorghe Nădejde și Ion Nădejde, cucerțiți cu toții de novatoarele atunci idei socialiste. Împreună cu ei participa în 1879 la editarea primului ziar socialist din Iași "Besarabia", iar apoi, tot alături de Gheorghe și Ion Nădejde se afla între întemeietorii publicației "Contemporanul", la care va colabora, fără să fie în prima linie a polemicilor și a bătăliilor ideatice, cum a fost Ion Nădejde, dar mai ales Constantin Dobrogeanu-Gherea, care prin polemicile sale cu Titu Maiorescu rămâne figura dominantă a acelei publicații, din care cercurile de stânga și apoi ideologia socialismului real au făcut o "direcție" culturală, ceea ce n-a fost decât o

tentativă bine orchestrată de anulare și marginalizare a direcției majore a culturii românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, reprezentată de "Junimea", junimismul, "Convorbiri literare" și Titu Maiorescu.

Poate și pentru faptul că a fost implicat în procesul intentat în 1881 fraților Nădejde, pentru ideile lor socialiste, dar poate și datorită propriei judecăți față de moda ideologică socialistă, părăsește cercul socialist și se atașează pe termen lung, alături de Bogdan Petriceicu Hasdeu la "Revista nouă" și "Amicul copiilor". Ca și în "Contemporanul", T. D. Sperantia publica în "Revista nouă" literatură umoristică, un fel de efemeride, anecdote ce rezistau doar atât cât erau scrise și publicate. La "Amicul copiilor" colaborează și cu traduceri din franceză a poeziilor Iuliei Hasdeu.

Dincolo de aceste implicări în atmosfera foarte productivă cultural a vremii – mai ales sub semn cantitativ – T. D. Sperantia e dascăl de ținută și rigoare, un autor prolific, ceea ce a făcut posibilă alegerea lui, în 1891 ca membru corespondent al Academiei Române. Din tot ceea ce a scris: fabule, anecdote, istorioare, vorbe de duh rezistă timpului, atât cât rezistă preocupările lui etnologice: *Introducere în literatura populară română* (1904), *Miorița și călușarii* (1914), în care descoperim o anumită erudiție, dar mai ales e prezentă metoda comparată ca perspectivă de abordare nouă, atunci, a culturii noastre țărănești.

În familia cărturarului T. D. Sperantia s-a născut, la 6/18 mai 1888, în București, Eugeniu Sperantia, copil privilegiat al unui mediu intelectual de excepție, cum este și opera sa literară, filosofică și sociologică.

Din *Amintiri din lumea literară* (1967), aflăm că Eugeniu Sperantia se comportă ca un aristocrat. Astfel el nu evocă decât fapte semnificative pentru intelect, pentru proiecte literare și filosofice, proiecte din care se va desprinde congruent și comprehensiv opțiunea lui pentru o sociologie axiologică², cum deja s-a consemnat în puținele istorii ale sociologiei românești.

Pentru memorialistul Eugeniu Sperantia, adolescentul și tânărul E. Sperantia nu exista decât sub semnul scrisului, celelalte momente ale formației intelectuale le evocă în funcție de scris, de prezența acestui scris în revistele vremii. Debutază la 9 ani, în spirit mimetic, producând texte umoristice, în genul tatălui, al lui T. D. Sperantia. E într-adevăr un privilegiu, copilul, adolescentul simte și trăiește atmosfera de familie, o atmosferă a cărții și a scrisului. Este imediat pus în circuit public, în reviste precum "Adevărul" pentru copii, "Revista literară", "Analele literare", în umbra tatălui, figură memorabilă la început de veac, într-un București ce aspira să devină "Micul Paris". Umbra rămâne însă de-o parte. Eugeniu Sperantia, elev și student silitor, își găsește propriul drum, urmând după 1909 cursurile Facultății de Drept și ale celei de Litere și Filosofie ale Universității din București. Este apreciat de profesori, iar mediile culturale ale Bucureștiului îl receptează în anii 1911-1912, fiind prezent cu expuneri la "Universitatea populară" din București. Are șansa, cum era firesc, la specializări în Occident, după ce trecuse și prin școala riguroasă filologică a lui Ovid Densusianu.

După ce și-a desăvârșit formația intelectuală și după ce și-a făcut un nume în lumea literară românească de început de veac, are șansa, ca după primul război mondial – ce a însemnat și constituirea politică a regatului României Mari să

profeseze, cu erudiție și competență la Turnu Severin, Oradea, Cluj și Sibiu, în același timp elaborând și o operă literară, filosofică și sociologică, ale cărei orizonturi și vectori se regăsesc într-o axiologie prin care a fost de fapt și receptat în istoria ideilor din sociologia românească.

Opera lui Eugeniu Sperantia este, cum deja am prezentat, literară, filosofică și sociologică, înscrisă în climatul intelectual și cultural românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Eugeniu Sperantia a avut în propria casă un univers al cărții și al dezbaterilor de idei. În acest mediu, pe care-l vom numi al salonului literar, tânărul Sperantia a fost din fragedă copilărie și elev și scriitor. La 9 ani, textele lui – schițe umoristice – se tipăresc în reviste școlare, iar între 14 și 16 ani a colaborat la suplimentul pentru copii al marelui cotidian de epocă "Adevărul", cotidian ce avea și suplimentul "Adevărul literar și artistic".

În 1904, prin colaborări la "Revista literară", Eugeniu Sperantia se fixează într-o direcție culturală, aceea a "Literaturii" lui Alexandru Macedonski. Această "Revista literară" a apărut în 1885, pentru a suplini întreruperea editării de către Macedonski a "Literaturii". "Revista literară" își continuă însă traiectoria și după ce poetul "Noaptilor", întors de la Paris îl repune în circulație. În revistă a publicat Duiliu Zamfirescu, iar o perioadă a fost condusă de celebrul detractor al lui Caragiale – C. Al. Ionescu-Caion. Spiritul revistei era unul modern. În paginile ei se întâlneau poezii traduse din Baudelaire, Edgar Allan Poe. Dintre filosofi a fost preferat Friedrich Nietzsche.

Prin colaborarea la această revistă, Eugeniu Sperantia a devenit un apropiat al lui Alexandru Macedonski. În salonul literar din casa acestuia se va exercita ca poet și își va întări cultul pentru limba franceză, o limbă în care Macedonski a scris admirabil și în care, a scris, la fel de admirabil și Eugeniu Sperantia.

Înainte însă de a face parte din gruparea "Literaturii", Eugeniu Sperantia a cunoscut în salonul literar din propria-i casă pe Bogdan Petriceicu-Hasdeu. E primul model de bărbat cărturar pe care s-a decis să-l urmeze: "Poate am crescut în cultul lui. Am fost obișnuit să văd în el cel mai înțelept și învățat om din câți există și, astfel, calitatea aceasta a devenit pentru mine, din copilărie, criteriul după care mă conduceam în aprecierea oamenilor"³.

Și, într-adevăr, descoperim în opera lui Eugeniu Sperantia cel puțin trei dimensiuni din orizontul genial al scrierilor lui Hasdeu. O dimensiune literară, exercitată de Sperantia în creația poetică, o dimensiune etnologică – moștenită și de la tatăl său – în preocupările asupra magiei, și o dimensiune filosofică de nuanță metafizică, ce face din Sperantia un gânditor original, între marii lui contemporani. De fapt, aceste deschideri ale vocației intelectuale spre mai multe domenii era o modă a vremii. Să reținem în context, faptul că Dan Botta a studiat sportul și limbile clasice, că Henri H. Stahl a studiat dreptul și sociologia. Se exprima astfel o vocație enciclopedică a intelectualului român, manifestată în cazul lui Eugeniu Sperantia, chiar în anii formației intelectuale, întrucât a studiat dreptul și filosofia. Aceasta din urmă, filosofia nu a asimilat-o în cadrul studiilor universitare, ci în salonul literar de acasă, dovadă modul în care și-a achitat obligațiile de examen față de Titu Maiorescu.

Eugeniu Sperantia a fost student din 1906 la Facultatea de litere și Facultatea de drept de la Universitatea din București. A studiat arheologia cu Alexandru Tocilescu, psihologia cu Constantin Rădulescu-Motru, logica și istoria filosofiei moderne cu Titu Maiorescu. Mentorul său din acea universitate a fost însă Ovid Densusianu, pe care l-a perceput ca pe un modern, în timp ce cursurile "marelui pontif" – Titu Maiorescu le socotea doar stimul pentru gândirea filosofică. Deși a urmat cu interes cursurile de filosofie o istorie pe școli naționale a filosofiei europene, E. Sperantia n-a optat pentru o disertație rostită în fața lui Maiorescu, ci a ales să elaboreze pentru examen o lucrare scrisă despre John Stuart Mill. Maiorescu a fost mulțumit de lucrare, poate chiar încântat. Nu era încântat însă T. D. Sperantia pentru faptul că făcea parte din salonul literar al lui Hasdeu, și nu din propriul său salon, care evident nu mai era "Junimea" de altădată, cu Creangă și Eminescu, ci era o atmosferă de clientelă politică, pe care Sperantia, tatăl și fiul au respins-o. Așa încât, în loc de elogiul bine meritat, Eugeniu Sperantia s-a ales, drept judecată pentru lucrarea sa, la Maiorescu cu o butadă, în spiritul lucrării noastre plină de semnificații. Maiorescu ar fi vrut să-l elogieze pe Sperantia tatăl, dar s-a oprit cu gândul la jumătate și a elogiat biblioteca prin următoarea propoziție: "Se cunoaște că ești fiul unui om care ... are bibliotecă".

În fapt, Maiorescu n-a elogiat aici decât școala "salonului literar" în lăuntru cărui s-a format Eugeniu Sperantia, mai întâi, în "salonul de acasă cu "Magul de la Câmpina" (Hasdeu), apoi acasă la Macedonski, în cele din urmă în grupul lui Ovid Densusianu.

Cenaclul "Literaturii", precum și revista erau anti-junimiste, cum anti-junimistă era și gruparea lui Hasdeu. În casa lui Macedonski, Eugeniu Sperantia a citit poezie și a ascultat comentariile lui Macedonski, dar și fastuoase recitaluri din literatura de limbă franceză a poetului doctrinar al modernismului în literatura română. În salonul lui Macedonski vin discipoli, poeții minori care aveau nevoie de protecție și încurajare, în confruntarea cu marile avalanșe lirice și metafizice răsturnate de Eminescu asupra unei culturi ce-și căuta marile identități. Macedonski, ca și orice șef de școală literară, nu admitea contraziceri. La el acasă nu aveau loc decât fideli, aceeași care participau și la masa lui de la cafenea. Sperantia, deși participa la salonul literar al lui Macedonski, scrie eminescian. Din discursurile magistrului reține faptul că poezia socială, la modă atunci la "Sămănătorul" și în cercurile socialiste, nu era acceptată de autorul *Thalasei* decât în măsura în care "suveranitatea poeziei" domina "mișcarea ideilor sociale".

Punctul terminus al acestor participări la viața formativă de salon literar a lui Eugeniu Sperantia l-a constituit "salonul" lui Ovid Densusianu și revista acestuia "Viața nouă", aceasta din urmă fiind cea mai importantă publicație a momentului – în opinia lui Sperantia - datorită pledoariei constante pentru autonomia esteticului în literatură și artă.

În planul mai larg al vieții culturale românești, ideologia culturală a lui Ovid Densusianu era una a modernității, a spiritului citadin, mentorul "Vieții noi" criticând poeziile sămănătoriste din epocă, pentru care utilizează apelativul "pășuniste", apelativ ce va fi preluat în anii '70 ai culturii românești ca apreciere orală la literatura

proletcultistă. În judecățile lui Ovid Densusianu e un raționalist modern, în spiritul lui Eugen Lovinescu. Are un elegant și rafinat simț al valorilor, încât discipolul, E. Sperantia reține faptul că pentru Ovid Densusianu nimic nu era "mai de preț în lumea aceasta pământească decât contemplarea frumosului și explorarea adevărului"⁴.

Aici, în această judecată asupra viziunii despre lume (Weltanschauung) a lui Ovid Densusianu se află una din sursele primare ale sociologiei axiologice a lui Eugeniu Sperantia, o sociologie axată pe sistemul valorilor clasice, acea unitate dintre bine, adevăr și frumos, pe care Ovid Densusianu o ilustra în susținerea "artei pentru artă", a iubirii de bine și adevăr, iar Eugeniu Sperantia o va exersa cu rigoare în scrierile lui filosofice și sociologice.

Reținem că această formare intelectuală în saloane literare, în prezența unor personalități "accentuate": Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Alexandru Macedonski și Ovid Densusianu, ne dezvăluie adevărul că gândirea fundamentată axiologică a lui Eugeniu Sperantia s-a format la o școală a caracterelor și elitelor, peste care cartea și vocația creatoare s-au așezat fecund, dovadă opera riguroasă axiologică, în filosofie și sociologie a lui E. Sperantia, comparabilă în epocă cu aceea a lui Tudor Vianu, dar cu celelalte filosofii și sociologii din cultura românească, din prima jumătate a secolului al XX-lea.

BIBLIOGRAFIE

1. ****Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei, 1979, București.
2. Ștefan Costea, *Istoria sociologiei românești*, Editura Fundației „România de Măine”, 1998, București.
3. Eugeniu Sperantia, *Amintiri din lumea literară*, Editura Pentru Literatură, 1967, București, p. 5-40.
4. *Ibidem*, p. 95-109.

VENCZEL JÓZSEF ȘI CERCETAREA SOCIOLOGICĂ A COMUNITĂȚILOR RURALE DIN TRANSILVANIA

SALÁNKI ZOLTÁN

ABSTRACT. Venczel József and the Sociological Research of the Rural Communities in Transylvania. This study presents the activity of Venczel József, the most important personality of Hungarian social research in Transylvania. After pointing out biographical references and offering a general description of the context of formation of the Transylvanian rural research movement, a chronological presentation of his most important studies and research follows. This synthesis starts from the following criteria: Hungarian social research in Transylvania and the influence of the monographic school of Dimitrie Gusti.

Repere biografice

Venczel József s-a născut la 4 noiembrie 1913 în Miercurea Ciuc. În perioada studiilor gimnaziale, urmate la "Gimnaziul Romano Catolic" din Miercurea Ciuc, se afirmă ca un talent în literatura maghiară din Transilvania. Din 1930 urmează cursurile facultății de drept ale Universității "Regele Ferdinand" din Cluj. În cadrul aceleiași universități obține, în 1939, titlul de Doctor în Drept. Încă din perioada studiilor desfășoară o bogată activitate publicistică și de cercetare organizând în 1936 reeditarea periodicului *Hitel* [Credit]¹ și participând la cursurile Seminarului de sociologie, etică și politică al profesorului Dimitrie Gusti și la campania monografică din Șanț, județul Năsăud. În perioada 1938 – 1945 conduce activitatea biroului "Gazdasági és birtokpolitikai Szakosztály" [Biroul pentru Agricultură și Politică Agrară] în cadrul "Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület" [Uniunea Agrară Maghiară din Ardeal]. În perioada 1940 – 1945 activează, în calitate de profesor de statistică și sociologie, în cadrul Institutului Științific Ardelean "Teleki Pál" coordonând cercetarea monografică a satului Unguraș, județul Cluj iar din 1945 predă cursuri de statistică în cadrul Catedrei de Drept și Economie a Universității "Bolyai", Cluj. În 1947, ca urmare a persecuțiilor la care este supus de către regimul comunist și a comprimării posturilor universitare, i se retrage titlatura și dreptul de a profesa. În 1950, împreună cu alți reprezentanți de seamă ai intelectualității transilvănene, este arestat, iar în 1951, în urma unui proces politic, este condamnat la 12 ani de închisoare. În 1969, beneficiind de sprijinul profesorilor Gáll Ernő și Ion Aluaș, este încadrat ca

---

¹ În anul 1935, în urma încredințării de către Makkai Sándor, fostul redactor al periodicului, emigrat în Ungaria, Venczel József se va ocupa de activitatea editorială a acestei publicații de analiză socială. În 1936 Venczel József, stabilind un nou consiliu editorial, editează o nouă serie a periodicului.

cercetător în cadrul Laboratorului de sociologie al Universității "Babeș – Bolyai", contribuind substanțial la fundamentarea și desfășurarea cercetării din Gârbău, județul Sălaj. A murit la 16 martie 1972².

Contextul cercetărilor sociale maghiare din Transilvania.

a) Contextul socio-economic

Evoluțiile socio-economice din perioada interbelică au constituit un fundal propice închegării unor idei și acțiuni orientate către reformarea sistemului social românesc. După Primul Război Mondial, deși pe plan economic se prefigura o stabilizare a sistemului capitalist, la nivel social general exista o stare de nesiguranță alimentată de câteva tendințe contradictorii. Astfel, marea majoritate a societății, formată din țărani și proletari care constituiau de altfel și cele mai sărace pături sociale, suporta costurile reconstrucției de după război. Deși împrumătăriți în urma reformei agrare din 1921, țărani erau lipsiți de mijloace eficiente de exploatare agricolă. Odată cu pierderea marilor proprietăți latifundiare, clasa nobiliară pierdea și puterea administrativă și economică, fără a renunța însă la influența politică pe care o exercita. Criza societății capitaliste din anii '30 și modelul Uniunii Sovietice în care poporul arăta că se poate trăi și în lipsa clasei nobiliare sau a burgheziei, puneau sub semnul întrebării fiabilitatea sistemului de organizare a societății. După unirea de la 1918, comunitatea maghiară din Transilvania s-a confruntat cu o serie de noi probleme care accentuau starea de nesiguranță ce caracteriza societatea românească. Cele mai îngrijorătoare aspecte cu care se confruntau maghiarii din Transilvania se refereau pe de o parte la criza de identitate națională, privită prin prisma trecerii de la statutul de populație dominantă la cea de populație minoritară, iar pe de altă parte la restructurarea claselor sociale, în speță la criza clasei de mijloc – formată în mare parte din funcționarii administrației și instituțiilor fostului imperiu – privită prin prisma nesiguranței statutare.³ În acest context, o parte a intelectualilor maghiari întvedeau în educarea maselor și în îmbunătățirea condițiilor de trai a acestora sursa formării unei conștiințe identitare adaptate noilor condiționări sociale și care să constituie fundalul unei dezvoltări socio-economice echilibrate. Intelectualii maghiari au conștientizat faptul că reperele identitare nu pot fi căutate în afara granițelor sau în sprijinul politic al statului român, ci în propriile resurse ale societății maghiare din Transilvania⁴. Structurarea și conștientizarea identității minorității maghiare urma două direcții. Una privea constituirea unei noi clase de conducători ca reprezentanți ai intereselor minorității maghiare din Transilvania, iar

² Pentru întocmirea reperelor biografice s-au consultat următoarele surse: 1. Convorbiri cu doamna Venczel Éva (soția lui Venczel József); 2. Venczel József, *A falumunka útján (Válogatott írások)*, Székelyudvarhely - Budapest, 1993, Venczel József - repere biografice.

³ Balázs Sándor, *Szociológia és nemzetiségi önismeret* [Sociologie și autocunoaștere națională], București, Editura Politică, 1979, p. 9 – 11.

⁴ *Idem*, p. 11 – 12.

cealaltă avea în vedere educarea, formarea culturală și spirituală, ridicarea nivelului de trai al țăranilor și proletarilor ca purtători ai posibilităților de revigorare a noii identități și de dezvoltare socio-economică în ansamblul societății românești.⁵

Fundamentarea acestor idei de revigorare identitară și dezvoltare socio-economică impunea depășirea romantismului în abordarea realității sociale, în speță a vieții satului și a etosului popular și cunoașterea realității pe baza unor cercetări obiective, științifice asupra specificității și condițiilor de viață din spațiul rural.

Primele preocupări ale intelectualilor maghiari pentru realitățile vieții sătești s-au concretizat în literatura care surprindea în descrieri monografice aspecte particulare din viața unor comunități. Ca urmare a interesului crescând pentru cercetarea satului, cercetătorii și studenții maghiari din mediul universitar clujean sau cei afiliați la diferite asociații profesionale preocupate de cercetarea satului au format echipe pluridisciplinare și au întreprins cercetări monografice ale comunităților rurale maghiare din Transilvania.

b) Contextul ideologic

O caracteristică importantă a contextului ideologiei politice din perioada interbelică a reprezentat-o atât răspândirea ideilor de stânga, formarea partidului comunist și activitatea acestuia, cât și răspândirea ideologiei fasciste. Între concepțiile care au fundamentat cercetarea socială și ideologia politică s-au manifestat interferențe, a căror evidențiere contribuie la înțelegerea obiectivă a cercetărilor sociale inițiate în acea perioadă. Sfera de interferență a reprezentat-o faptul că diferitele ideologii încercau să subordoneze rezultatele cunoașterii realității sociale interesului politic. Aceste tendințe s-au manifestat mai pronunțat în cadrul ideologiei de stânga. Atât cercetarea socială, cât și ideologia de stânga postulau nevoia cunoașterii obiective a realităților sociale pentru a putea elabora mijloacele acțiunii sociale. În timp ce finalitatea muncii de cunoaștere a cercetătorilor din domeniul socio-uman era orientată înspre ridicarea nivelului de dezvoltare culturală și socio-economică a poporului, spre identificarea unor mijloace de intervenție socială adecvate realităților societății românești, reprezentanții ideologiei de stânga formulau aceste deziderate în scop propagandistic. Astfel se explică faptul că publicațiile de stânga preluau deseori rezultatele cercetărilor sociale, reinterpretându-le prin prisma ideologiei marxiste, justificând în acest fel acțiunea politică.⁶ Chiar dacă au existat influențe ale ideologiei asupra cercetărilor sociale sau asupra rezultatelor cercetărilor, între cele două sfere nu a existat o unitate, o convergență de obiective.

După cum sublinia istoricul Imreh István, participant la campania monografică din Unguraș, situând activitatea cercetătorilor din acest domeniu în contextul ideologic, nu putem concluziona decât faptul că munca la sate, cercetarea concretă a însuflețit

⁵ Venczel József, *Az önismeret útján* (cap. A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom) [Pe calea autocunoașterii (Munca la sate și mișcarea ardeleană pentru munca la sate)], București, Editura Kriterion, 1980, *passim*.

⁶ Balázs Sándor, *Szociologia és nemzetiségi önismeret* [Sociologie și autocunoaștere națională], București, Editura Politică, 1979, p. 57.

tinerii cercetători în dorința de a lucra cu și pentru oameni, în cadrul complex al comunității sătești, luând atitudine și sensibilizând în acest fel, opinia publică, față de pericolul răspândirii ideologiei fasciste.⁷

c) Rolul Școlii monografice de la București

După 1919, prin Arhiva pentru Știința și Reforma Socială se făceau cunoscute în mod sistematic preocupările pentru cercetarea satului și rezultatele cercetărilor monografice desfășurate sub îndrumarea lui Dimitrie Gusti. Proiectul acestuia de a întocmi "Harta sociologică a României"⁸ impunea ca prioritate cercetarea satului românesc – justificată de ponderea mare a populației țărănești în ansamblul populației țării și de rolul spațiului rural în cultura și tradiția societății românești. Din perspectiva priorităților, cercetarea specificităților comunităților maghiare din Transilvania ca și componentă a atlasului sociologic al națiunii rămânea într-un plan secundar. Această conjunctură a constituit pentru tinerii intelectuali maghiari un mobil pentru organizarea cercetării comunităților rurale maghiare din Transilvania. În cronică *Drumul spre sate al tineretului maghiar din Ardeal*, Octavian Neamțu, reprezentant de seamă al Școlii monografice de la București, analizând evoluția cercetării satelor maghiare din Ardeal nota următoarele: "Dar ceea ce credem că trebuie socotit deosebit de pilduitor, pentru întreaga pătură intelectuală românească și în întâiul rând pentru tinerimea universitară, ceea ce socotim că trebuie să constituie o mustrare îndemnătoare la faptă nouă, este străduința necurmată către nație, pe care o dovedește drumul spre sate al tinerimii maghiare din Ardeal. Neglijat de oficialitatea budapestană și de cercurile oligarhiei ardelene, rămas singur, doar cu cărțile pline de revoltă și chemare spre muncă națională ale unor scriitori anatemizați de o opinie publică înstrăinată, tineretul maghiar a știut să învețe din pilda altora și cercetând atent mișcarea din jurul Profesorului Gusti, a luat de acolo tot ce putea să folosească pentru scopurile lui naționale, spirituale și politice."⁹

⁷ Imreh István, «A bálványosváraljai falukutatás», [Cercetarea monografică a satului Unguraș], in *Korunk*, nr. 9, 1967, p. 1197.

⁸ Gusti, Dimitrie, *Opere*, vol. III, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, p. 80. În capitolul 1. 4. Organizarea cercetării sociologice: Școala Sociologică de la București, Plan de acțiune pentru 1938, Dimitrie Gusti, scrie: "Întîia lucrare de mari dimensiuni, de care au acum neapărată nevoie conducătorii țării, este întocmirea unei Hărți sociologice a României, în care să fie consemnate starea fiecărui ținut: desimea populației, mijloacele de trai, sănătatea, instrucția, problemele speciale. [...] Sumarele celor doi ani încheiați ai revistei arată măsura în care am putut îndeplini intenția de a da tabloul științific al națiunii românești de azi [...]. Am prezentat în anii de apariție încheiați ai "Sociologiei românești", o frescă largă a împrejurărilor complexe și am sugerat problemele numeroase pe care le ridică satele noastre și țărănimea românească. Vom începe de acum încolo să înfățișăm orașele noastre și vom continua să urmărim strarea românilor de peste hotare și a grupurilor de populație de alt neam de pe teritoriul țării noastre [...]."

⁹ Neamțu, Octavian, «Drumul spre sate al tineretului maghiar din Ardeal», in *Sociologie Românească*, nr. 2, 1936, p. 29.

Spre deosebire de cercetătorii Școlii monografice de la București, care activau în cadrul Institutului Social Român, cercetătorii maghiari nu beneficiau de un cadru instituțional în care să-și desfășoare activitatea în mod unitar. În acest context, singura instituție care reunea tinerii în jurul cercetării realităților sociale era biserica. Asociații confesionale în cadrul cărora se desfășurau seminarii de cercetare a satului au fost înființate pe lângă biserica protestantă (Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre, 1928 [Cercul tinerilor din Uniunea Dávid Ferenc]) – și pe lângă cea catolică (Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi es Főiskolai Szakosztálya, 1928 [Asociația studenților din Uniunea Ardeleană Romano Catolică]). "Erdélyi Fiatalok" [Tinerii ardeleni] constituită în 1930 de către un grup de tineri cercetători și studenți a fost prima asociație fără caracter confesional care și-a propus ca scop cercetarea realităților comunităților rurale maghiare din Transilvania.

Propunându-și cercetarea cât mai completă a realității satului maghiar, tinerii care activau în cadrul acestor asociații au trecut de la modelul de cercetare etnografică la cel al monografiei sociologice, promovat de Școala de la București, mai bogat ca aport științific în relevarea complexității comunității rurale. Pornind de la experiența și rezultatele Școlii monografice de la București și cadrul teoretic al cercetării monografice circumscris de profesorul Dimitrie Gusti, echipe pluridisciplinare de cercetători maghiari au realizat campanii monografice de certă valoare în peisajul sociografiei românești. Printre cele mai importante campanii de monografiere a satelor maghiare din Transilvania menționăm cercetarea din satul Băbiu (1936) din zona Călata, sub coordonarea lui Szabó T. Attila (campanie care s-a putut realiza și datorită intervenției profesorului D. Gusti pentru obținerea din partea Ministerului de Interne a aprobării pentru desfășurarea ei), respectiv pe cea din satul Unguraș, județul Cluj (1941-1943) sub coordonarea lui Venczel József, care era adeptul gustianismului.

Influența benefică a Școlii monografice bucureștene asupra cercetărilor monografice maghiare din Transilvania a fost mediată de periodicul, *Erdélyi Múzeum* [Muzeul Ardelean] și de broșurile cu caracter enciclopedic *Erdélyi Tudományos Füzetek* [Caietele ardelenene pentru știință] ale forului științific Erdélyi Múzeum Egyesület [Uniunea Muzeului Ardelean], care în prezentarea lui Venczel József făceau cunoscute tinerilor cercetători maghiari lucrările lui D. Gusti, T. Herseni și H. H. Stahl despre teoria și tehnica cercetării monografice.

O contribuție substanțială a Școlii monografice de la București la formarea cercetătorilor maghiari s-a concretizat în pregătirea acestora din urmă în cadrul ei, în Seminarul de sociologie, etică și politică al profesorului Dimitrie Gusti și prin participarea la campaniile monografice efectuate de cercetătorii Institutului Social Român, la campaniile de muncă la sate efectuate de Echipele Studentești din cadrul Fundației Culturale "Principele Carol". Printre acești tineri maghiari s-au aflat Bálint Zoltán, Bakk Péter, Váró György, Pálffy Károly, Venczel József. Bakk Péter se afla în contact direct cu școala monografică a profesorului D. Gusti, fiind student la sociologie în cadrul universității bucureștene. La invitația lui T. Herseni - în care acesta se referea și la deschiderea profesorului D. Gusti de a avea și tineri

maghiari în cadrul școlii monografice - în anul universitar 1935-1936 Venczel József petrece al doilea semestru universitar la București participând la lucrările Seminarului de sociologie, etică și politică condus de către profesorul D. Gusti și studiind sub îndrumarea lui T. Herseni, H. H. Stahl, O. Neamțu materialele de cercetare monografică acumulate până în momentul respectiv. Aceste studii au fost îmbogățite de experiența cercetării practice, prin participarea, în 1936, la campania monografică din satul Șanț, județul Năsăud.

Aceste colaborări au contribuit substanțial la fundamentarea teoretică și practică a cercetărilor sociale maghiare din Transilvania după modelul Școlii monografice de la București.

Venczel József și cercetarea satului transilvănean

Pe parcursul studiilor liceale, preocupările pentru cunoașterea rădăcinilor sociale, culturale și identitare ale secuilor s-au materializat în scrieri literare care l-au consacrat pe tânărul Venczel József ca o speranță a literaturii maghiare din Transilvania. Această extensie a autocunoașterii la sfera cunoașterii sociale a spațiului natal a orientat interesul său către cunoașterea satului, a problemelor specifice ale populației majoritare – țărani, apropierea de realitatea satului dobândind un plus de rigoare prin trecerea de la abordarea literară la cea etnografică.

Din 1930 urmează cursurile facultății de drept a Universității "Regele Ferdinand" din Cluj. Experiența de viață universitară și contactele cu ceilalți tineri preocupați de cercetarea satului, ca izvor de autocunoaștere identitară și națională, vor lărgi concepția cunoașterii sociale de la imaginea spațiului natal (zona Ciuc) la imaginea transilvanismului ca spațiu de existență și izvor identitar al românilor, maghiarilor și germanilor.¹⁰

Căutarea unei modalități de acțiune și cerințele de abordare cât mai obiectivă a realității satului îl vor mobiliza pe Venczel József spre colaborarea cu alți tineri într-un cadru organizat. Prima colaborare, având ca rezultat structurarea unor idei directe privind cercetarea satelor maghiare din Transilvania, a avut loc în cadrul "Seminarului sătesc al Asociației studenților din Uniunea Ardeleană Romano Catolică". Tinerii din această asociație au întreprins câteva cercetări cu specific etnografic, precum și dezbateri asupra problemelor generale ale spațiului rural secuiesc. Observând că cercetările efectuate nu reușeau să surprindă cauzalitatea fenomenelor sociale cercetate, el și-a focalizat atenția asupra unor cercetări de mobilitate socială, asupra unor aspecte care pot fi descrise mai exact cu ajutorul statisticii.

Astfel, prima cercetare bazată pe analiza unor date statistice, care a reușit evidențierea unor anomii ale societății maghiare transilvănene, a fost cea referitoare la proveniența socială (din clasa proprietarilor, clasa mijlocie și clasa muncitoare) a

¹⁰ Venczel József, *Az önismeret útján* [Pe calea autocunoașterii], București, Editura Kriterion, 1980, p. 7.

studenților de la Seminarul teologic "Bathory Apor".¹¹ Rezultatele ulterioare obținute de Princz János, care a cercetat aceeași problemă pe populația mai extinsă a studenților maghiari din Cluj, au confirmat concluziile lui Venczel József. Deși cei doi cercetători nu au lucrat cu categorii precise, ei au putut evidenția faptul că un procent extrem de scăzut de studenți proveneau din rândul familiilor de muncitori sau țărani. Și mai îngrijorătoare erau datele care relevau sacrificiile pe care le făceau aceste familii pentru a reuși să-și întrețină copiii aflați la studii. Rezultatele arătau că șansele copiilor proveniți din familii de țărani sau muncitori maghiari de a accede în clasa mijlocie, alcătuită în mare parte din funcționari și liber profesioniști, erau foarte mici.¹²

Resimțind nevoia unui cadru instituțional, în care investigarea realității satului să fie prioritară, Venczel József aderă, în 1931, la asociația Tinerii ardeleni ai cărei membri acordau mai mult interes cercetării obiective a satului. În scurt timp devine mentorul acestei asociații, în cadrul căreia se pune tot mai mare accent pe modelul cercetării monografice promovat de Școala monografică de la București. Având în vedere tezele gustiene de sociologie monografică și modelul chestionarului elaborat de către sociograful clujean Petru Suci, grupul de cercetători din asociația Tinerii ardeleni întocmesc primul lor chestionar. Deși chestionarul a fost rodul muncii colective, coordonate de Venczel József, acesta a fost publicat, în 1931, în studiul lui Demeter Béla *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* [Cum să studiez viața satului?].¹³ În aceeași perioadă, Venczel József împreună cu un grup de 8 tineri culeg date în câteva sate din secuime pentru monografierea acestora. Experiența și cunoștințele acumulate le va sintetiza în studiul *A falu és a középiskolai ifjúság: Mit csináljon a falujáró diák az összegyűjtött anyaggal?* [Satul și tineretul gimnazial: Cum să interpreteze tânărul cercetător datele culese].¹⁴

Din păcate orientarea politică a colaboratorilor din cadrul asociației Tinerii ardeleni a condus la disensiuni privind concepțiile despre modul și finalitatea cercetării comunității maghiare din Transilvania, la scăderea focalizării pe activitatea de cercetare și, în anul 1940, la destrămarea asociației.¹⁵

În 1935 Venczel József organizează reeditarea periodicului *Hitel* [Credit] acordând o atenție sporită popularizării tezelor sociologiei monografice în rândul tinerilor maghiari. Evaluând cercetările privind satele maghiare din Transilvania, Venczel József sublinia faptul că, deși acestea erau apreciable din punctul de

¹¹ Studiul lui Venczel József *Az erdélyi magyar főiskolás ifjúság mozgalmának szociális tartalma*. [Conținutul social al mișcărilor tinerimii studențești maghiare din Ardeal] a fost publicat în anul 1932 în *Erdélyi Tudósító*, nr. 10.

¹² Balázs Sándor, *Szociologia és nemzetiségi önismeret* [Sociologie și autocunoaștere națională], București, Editura Politică, 1979, p. 112 - 113.

¹³ *Idem*, p. 174.

¹⁴ Venczel József, *Az önismeret útján* [Pe calea autocunoașterii], București, Editura Kriterion, 1980, p. 65.

¹⁵ Balázs Sándor, *Szociologia és nemzetiségi önismeret* (cap. Önismeret – Faluismeret: Az Erdélyi Fiatalok) [Sociologie și autocunoaștere națională (cap. Autocunoaștere - Cunoașterea satului: Tinerii Ardeleni)], București, Editura Politică, 1979, *passim*.

vedere al volumului de muncă și al bunelor intenții cu care s-au realizat, în ceea ce privește obiectivitatea și sistematizarea, cuprinderea lor într-un corp comun al cercetării satului se situau sub valoarea acelora întreprinse de Școala monografică de la București.¹⁶

Tot în același an, Venczel József publică în *Erdélyi Tudományos Füzetek* [Caietele ardelenene pentru știință] studiul *A falumunka és az Erdélyi Falumunka Mozgalom*. [Munca la sate și mișcarea ardeleană pentru munca la sate]. Conceput atât ca evaluare a cercetărilor monografice ale Școlii monografice de la București și a cercetărilor satelor maghiare, cât și ca program pentru revitalizarea cercetării sociale maghiare din Transilvania, studiul conține cea mai consistentă prezentare în limba maghiară a tezelor gustiene de sociologie monografică. După prezentarea teoriei paralelismului sociologic enunțate de profesorul Dimitrie Gusti, el subliniază necesitatea pregătirii științifice a muncii monografice de cercetare a satelor maghiare. În viziunea sa, această pregătire presupunea participarea unor cercetători maghiari la Seminarul de sociologie al profesorului D. Gusti, studierea rezultatelor cercetărilor monografice efectuate până la acea dată, însușirea metodelor de cercetare monografică, participarea activă la campaniile monografice, experiența Școlii monografice de la București fiind, în acest sens, de un real folos.¹⁷

Urmărind interesul cercetătorilor maghiari din Transilvania pentru modelul cercetării monografice furnizat de Școala de la București și dorința de a integra cercetarea satului maghiar din Transilvania în corpul mai larg al cercetării monografice românești, Traian Herseni, atrăgea atenția, în paginile periodicului *Sociologie românească*, asupra lucrării lui Venczel József apărută la Cluj: "[...], în care se tratează monografia sociologică și acțiunea culturală la sate, în spiritul și după lucrările I. S. R., cerând aplicarea lor și la Maghiarii din România, propunând în același timp participarea câtorva intelectuali maghiari, pentru specializare, la lucrările Seminarului de Sociologie din București."¹⁸ În numărul doi al aceleiași publicații, Octavian Neamțu, prezentând și contextul mai larg al cercetării satelor maghiare din Transilvania, analizează mai amănunțit lucrarea lui Venczel József despre care notează faptul că: "[...] dânsul urmărește problema legăturilor cu satul sub cele două înfățișări, [...] și anume: peocuparea științifică și lupta națională. În cazul de față, al muncii la sate, preocuparea științifică înseamnă cercetarea obiectivă a realității sociale a satului maghiar, iar lupta națională duce la acțiunea organizată pentru ridicarea vieții țărănimii și crearea unei pătri naționale de conducători politici."¹⁹

În acest context, la invitația lui Traian Herseni, în care acesta face referire la deschiderea lui D. Gusti față de participarea cercetătorilor maghiari la Seminarul de sociologie și integrarea lor în echipele de cercetare monografică, Venczel József petrece al doilea semestru al anului universitar 1935 – 1936 studiind materialele

¹⁶ Venczel József, *Az önismeret útján* [Pe calea autocunoașterii], București, Editura Kriterion, 1980, p. 71.

¹⁷ *Idem*, p. 72.

¹⁸ Herseni, Traian, «Mișcarea sociologică în 1935», in *Sociologie Românească*, nr. 1, 1936, p. 61.

¹⁹ Neamțu, Octavian, «Drumul spre sate al tineretului maghiar din Ardeal», in *Sociologie Românească*, nr. 2, 1936, p. 27.

cercetărilor monografice de la Goicea Mare - 1925, Rușetu - 1926, Nereju - 1927, Fundul Moldovei - 1928, Drăguș - 1929, Runcu - 1930, Cornova - 1931 și Șanț - 1935. În același timp participă la Seminarul de sociologie, etică și politică al profesorului D. Gusti. După cum își amintea Venczel József în studiul *Dimitrie Gusti és az Erdélyi magyar falukutatók* [Dimitrie Gusti și cercetătorii maghiari ai satului din Ardeal]: "În 1936 norocul și interesul profesional m-au condus și pe mine în centrul laboratorului școlii gustiene, în Arhiva Monografică, locul păstrării bogatelor rezultate a 10 ani de cercetare, la Seminarul de sociologie, etică și politică al profesorului – pentru a vedea și înțelege tehnicile cunoașterii sociale utilizate în munca concretă, multiplele modalități de determinare a faptelor sociale, experimentate deja în cercetarea realității".²⁰ O altă modalitate de îmbogățire a cunoștințelor a constituit-o implicarea în activitatea de inventariere desfășurată în vederea înființării Muzeului Satului. După stagiul efectuat în cadrul Seminarului de sociologie de la București, Venczel József participă, în 1936, la campania monografică din Șanț și la colocviul practic pe tema metodei de cercetare în munca colectivă de monografiere organizat sub coordonarea profesorului Gusti în satul Șanț. Sintetizând rodul participării la acest colocviu, Venczel József nota în studiul *Dimitrie Gusti és az Erdélyi magyar falukutatók*, că principiul interdisciplinarității în munca monografică nu însemna faptul că reprezentanții diferitelor științe – geografi și istorici, statisticieni și biologi, psihologi și economiști, folcloriști și agronomi – lucrau în același timp și loc într-un singur cadru, disciplinele unificându-se deoarece fiecare analiză disciplinară specifică se realiza prin prisma sociologiei.²¹

În urma contactului cu reprezentanții Școlii monografice de la București, Venczel József face cunoscute cercetătorilor maghiari, prin intermediul publicației *Erdélyi Múzeum* [Muzeul Ardelean], lucrările: *Sociologia monografică, știință a realității sociale* - Dimitrie Gusti, *Teoria monografiei sociologice* - Traian Herseni, *Tehnica monografiei sociologice* - Henri. H. Stahl. În 1936, concepția lui Venczel József despre cercetarea realității satului ca știință a națiunii apare în periodicul *Sociologie Românească*. În studiul *Dela autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare*, după prezentarea istoricului cercetărilor sociale maghiare, el atrage atenția asupra faptului că între "Hungarologie având ca scop realizarea autocunoașterii complete a națiunii maghiare" și ideile profesorului Dimitrie Gusti despre știința națiunii este o apropiere surprinzătoare. De aceea, scrie Venczel József: "ar fi de mare folos pentru știința maghiară să cunoască întregul sistem, precum și rezultatele școlii sociologice din București; mai cu seamă precizările științifice ale d-lui Prof. Gusti în legătură cu știința națiunii."²²

Pe baza experienței acumulate prin intermediul Școlii bucureștene de cercetare monografică, care beneficia de avantajele utilizării statisticii administrative și statisticii

²⁰ Venczel József, *Az önismeret útján* [Pe calea autocunoașterii], București, Editura Kriterion, 1980, p. 137. Traducerea ne aparține.

²¹ *Idem*, p. 139, Traducerea ne aparține.

²² Venczel József, «Dela autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare.», în *Sociologie Românească*, nr. 6, 1936, p. 27.

private (axate pe studiul bugetului de familie), Venczel József încearcă transpunerea acestui model de cercetare asupra realității satului maghiar din Transilvania.

Începând din anul 1936, publică în periodicul *Erdélyi Iskola* [Școala ardeleană] studiul *Az önismeret útja* (1936 – 1937) [Calea autocunoașterii], iar în periodicul *Hitel* următoarele studii: *Néhány adat a székely kivándorlás háttéréből*, 1936 [Câteva date despre istoricul emigrației secuiești], *Öt oltmenti székely község népmozgalma*, 1937 [Mobilitatea populației a cinci sate secuiești de pe valea Oltului], *Csik népe és népesezési viszonyai*, 1939 [Populația Ciucului și procesele demografice specifice], *A székely népfelleg*, 1942 [Suprapopularea secuimii]. În aceste studii, pornind de la analiza unor statistici administrative și private, Venczel József se preocupă de relevarea unor fenomene sociale specifice arealului secuiesc și anume: evoluția demografică, mobilitatea populației agrare, în speță emigrarea populației satelor secuiești înspre urban, problema mijloacelor de producție ale țăranilor, problema pământului, problema producției gospodărești, a economiei familiale țărănești. Studiul *Az önismeret útja* [Calea autocunoașterii] este o exemplificare a punerii în practică a concepției monografice gustiene. Analiza datelor statistice referitoare la satul Dănești prin prisma cadrului biologic (date privind populația), prin cea a manifestărilor economice (relevarea producției la nivel de gospodărie) și cea existențială (analiza structurilor familiale, a genealogiei, analiza spițelor de neam) relevă influențele dintre cadre și manifestări, dar, în același timp, evidențiază, pe baza unei cercetări obiective a realității sociale, acele aspecte sociale care necesită intervenția ca muncă pentru ridicarea satului. "Pentru o bună cunoaștere a satului, în concepția lui Venczel este absolut necesară analiza datelor demografice. [...] Astfel, apare dinamica nașterilor și deceselor în Dănești pe o perioadă de 135 ani, apoi prin calculul diferenței dintre ele, sporul natural, de asemenea și dinamica căsătoriilor."²³ Autorul mai analizează în detaliu și "relația dintre populație și economia rurală"²⁴. "Venczel considera că există un echilibru între populație și proprietatea de pământ [...]. Din punct de vedere metodologic, în analiza economică desprindea trei momente: 1. Analiza mărimii familiei și a structurii vârstei membrilor săi, căci consumul familial se schimbă în funcție de aceste elemente. 2. Efectuarea inventarului de proprietate, [...]. 3. Înregistrarea balanței financiare (credit, împrumut). Diferența dintre venituri și cheltuieli însemna proprietatea pură, care se împărțea în funcție de numărul membrilor de familie. Bilanțul dintre producție și consum va rezulta excedent sau lipsă, ceea ce exprimă, după autor, gradul de eficiență al gospodăriilor țărănești."²⁵ În studiul *Öt oltmenti székely község népmozgalma*. [Mobilitatea populației a cinci sate secuiești de pe valea Oltului], extinde analiza datelor la nivel de zonă, cuprinzând cinci sate secuiești și arătând că din punct de vedere socio-economic și demografic acestea au caracteristici similare, alcătuind deci o unitate spațială a

²³ Neményi Ágnes, «Venczel József și problematica structurii sociale a satului transilvănean», in *Studia*, seria Sociologia-Politologia, nr. 1, 1993, p. 104.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Idem*, p. 105.

cercetării. Caracterizarea mișcării naturale a populației din aceste sate se face prin raportarea datelor analizate la cele privind mișcarea naturală a populației din alte zone ale țării, la media națională și la mediile altor țări europene. Concluziile lui Venczel József relevă necesitatea unei politici sociale menite să ducă la scăderea mortalității infantile, la diversificarea domeniilor ocupaționale, la îmbunătățirea cadrului existențial la sate pentru a stăvili emigrația înspre orașe a țăranilor, organizarea și orientarea conștientă a proceselor migratorii din rural. Deși aceste studii nu reprezintă în sine sociografii complete, luate împreună reprezintă o descriere socio-economică și demografică fidelă a spațiului secuiesc.

Studiul *A falukutatás módszerének vázlata* [Metodologia cercetării satului], publicat în 1941 în revista institutului Erdélyi Tudományos Intézet [Institutul Ardelean pentru Știință], exprimă concepția lui Venczel József privind metoda cercetării realității satului. Această sinteză prezintă principiile teoretice și practice care, pe de o parte, au constituit fundalul cercetării monografice din satul Unguraș, județul Cluj, iar, pe de altă parte, sunt rezultatul sistematizării experienței și clasificării datelor acumulate în urma primei campanii monografice efectuate în vara anului 1941. Această inițiativă temerară își propunea surprinderea realității satului atât prin filtrul metodelor statisticii sociale, cât și prin cele ale monografiei și etnografiei. În consens cu principiile enunțate de H. Freyer în *Sociologie als Wirklichkeitswissenschaft* [Sociologia ca știință a realității], de D. Gusti în *Sociologia monografică, știință a realității sociale* și în lucrările americane de sociologie rurală, echipa de cercetători coordonată de Venczel József și-a propus surprinderea completă a realității²⁶ din satul Unguraș ca unitate spațială și comunitară (cadru), ca dezvoltare economică și aderare la norme (manifestări constitutive și regulative) și ca structură și dinamică a unităților, relațiilor și proceselor sociale (existența fenomenologică). Pentru realizarea acestui obiectiv, datele culese în prima etapă a muncii de teren au fost grupate pe douăsprezece teme, a căror detaliere reprezenta identificarea indicatorilor pentru circumscrierea modului de abordare a realității și pentru construirea instrumentelor de cercetare. În prima etapă de culegere a datelor nu s-a lucrat cu un chestionar standard, tocmai pentru a evita inerția, unilateralitatea, lipsa amprentei individuale a cercetătorilor în abordarea aspectelor specifice. Temele enumerate de Venczel József sunt:

- 1) Cadrul natural
- 2) Cadrul biologic
- 3) Manifestări economice
- 4) Patrimoniu material + patrimoniu spiritual
- 5) Limbaj popular
- 6) Patrimoniu spiritual original (pur)
- 7) Psihologia populară (opinie publică și comportament)
- 8) Memoria istorică
- 9) Legislația și politica
- 10) Obiceiuri

²⁶ Venczel József, *Az önismeret útján* [Pe calea autocunoașterii], București, Editura Kriterion, 1980, p. 119.

- 11) Biserica și școala (mod de viață religioasă și nivel cultural)
 12) Fundamente ale vieții sociale

Fundamentul teoretic al cercetării l-a constituit teoria paralelismului sociologic, conform căreia nu există manifestări sociale independente, explicabile prin sine. De asemenea, în munca colectivă de monografiere s-a pus accent pe interdisciplinaritatea subordonată viziunii sociologice a întregului în complexitatea sa. Fără a respecta riguros un model teoretic sau altul în structurarea datelor, dar ghidându-se după tezele sociologiei monografice, Venczel József și colaboratorii au identificat în modelul de structurare și prelucrare a datelor următoarele obiective prioritare:

- a) diferențierea între culegerea de date subiective și date obiective și abordarea în primul rând a aspectelor sociale definite de datele subiective;
 b) evitarea clasificării datelor în clase prea rigide, pentru a putea surprinde mai obiectiv cauzele unor (și interacțiunile dintre) manifestări, relații și procese sociale;
 c) situarea în prim plan a cercetării etnografice care, dincolo de tradiția pe care o avea în cercetarea satului transilvănean, prin integrarea în ansamblul mai complex al cercetării, oferă cele mai importante puncte de sprijin în relevarea lumii satului.²⁷

Această cercetare monografică derulată pe parcursul a trei ani (1941 – 1943) reprezintă cea mai importantă contribuție a lui Venczel József la cercetarea realității sociale maghiare transilvănene. Deși coordonatorul cercetării nu a publicat nici un studiu referitor la această campanie, rezultate parțiale au fost publicate de unii colaboratori ai săi.²⁸

Din anul 1969, Venczel József și-a desfășurat activitatea în cadrul Laboratorului de sociologie al Universității "Babeș – Bolyai" din Cluj, "luând parte activă la toate cercetările întreprinse și realizate în domeniile sociologiei învățământului și sociologiei migrației"²⁹. Studiile publicate în această perioadă reflectă preocupările lui Venczel József pentru metodologia cercetării sociologice, aplicațiile matematicii în științele sociale și integrarea optimă a statisticii în corpul sociologiei. Prin împărtășirea și valorificarea cunoștințelor și a experienței profesionale în cadrul colectivului de lucru, Venczel József a creat o punte de legătură între Școala sociologiei monografice a profesorului Dimitrie Gusti și cercetarea de mobilitate socială a Catedrei de sociologie din Cluj, coordonată de profesorul Ion Aluș.

Una din cercetările de cea mai mare amploare, la a cărei fundamentare metodologică și desfășurare Venczel József a avut o contribuție substanțială, a fost

²⁷ *Idem*, p. 121.

²⁸ Studiile și articolele publicate de colaboratorii săi sunt enumerate de Venczel József în lucrarea *Az önismeret útján*, (Pe calea autocunoașterii), București, Editura Kriterion, 1980, p. 183 după cum urmează: *Falukutatás Bálványosváralján* [Cercetarea satului în Unguraș], (*Hitel*, 1940 – 1941, nr. 3 – 4) - Marosi Péter, *Közgazdászok Bálványosváralján* [Economisti în Unguraș], (*Hitel*, 1943, nr. 5) și *A bálványosváraljai falukutatás* [Cercetarea monografică a satului Unguraș], (*Korunk*, 1967, nr. 9) - Imreh István, *Öt éve halt meg Venczel József* [Cinci ani de la moartea lui Venczel József], (*Néprajzi Hírek*, 1977, nr. 3-4) - Tarkány Szűcs Ernő.

²⁹ Aluș, Ion și Kallos, Nicolae, «In memoriam Venczel József», in *Studia*, Seria Sociologia, 1972, p. 118.

cea din Gârbău, județul Sălaj. Începând cu vara anului 1969, s-a desfășurat cercetarea multidisciplinară având ca obiect mobilitatea socio-teritorială a țăranilor din zona Gârbău, cercetare comună a Laboratorului de sociologie al Universității "Babes – Bolyai" și a Sectorului de sociologie al Filialei clujene a Academiei Române. Activitatea de cercetare a Laboratorului de sociologie a fost coordonată de către profesorul Ion Aluș iar a colectivului de sociologie al Academiei de către sociologul George Em. Marica. Venczel József a luat parte activă și la efectuarea instructajului participanților la această campanie. Cercetarea de la Gârbău a cuprins aspecte variate privind rolul școlii în mobilitatea socială, industrializarea și migrația țăranilor, familia și fenomenul migratoriu, nivelul de dezvoltare economică, socială și culturală al comunității. Campania de la Gârbău i-a oferit lui Venczel József oportunitatea îmbunătățirii unei metode de cercetare a mobilității sociale (prin analiza spițelor de neam), pe care a propus-o încă în studiul *Nemzetiségtörténet és családkutatás - Az önismeret útja* [Calea autocunoașterii], din anii 1936 - 1937. Aportul metodologiei utilizate, în cercetarea de la Gârbău, la relevarea mai fidelă a migrației industriale a țăranimii a fost subliniat de către profesorul Ion Aluș și Venczel József în lucrarea Probleme tehnico-statistice în cercetarea migrației socio-teritoriale. Autorii subliniază utilitatea procedurii de analiză a spițelor de neam în relevarea gradului de mobilitate socială. Recurgând la memoria colectivă a bătrânilor, a familiilor și la unele documente ale perioadelor mai vechi s-a urmărit itinerarul teritorial și social al migranților din familiile anchetate.³⁰

În 1972, Nicolae Kallos și Ion Aluș notau despre Venczel József că: "A adus un aport deosebit la fundamentarea metodologică a lucrărilor, fructificându-și pregătirea excepțională pe tărâmul statisticii sociale. Și-a împărtășit cu generozitate și pasiune cunoștințele și experiența, lăsând astfel urme adânci în viața și activitatea colectivului în care a lucrat în ultimii ani ai vieții sale."³¹ Datorită profesionalismului și modestiei de care a dat dovadă, Venczel a avut parte de aprecierea prietenoasă și respectul colegilor de la Laboratorul de sociologie. Profesorul Ion Aluș afirma: "Ca profesionist - de vârf, ca om - a lucrat fără sa se cruțe. [...] Am învățat de la el tehnică, etica relațiilor umane, morala muncii, respectarea obiectivității".³² În 1993, la aniversarea a 80 de ani de la nașterea lui Venczel József, profesorul Ion Aluș declara că respectul față de fostul lui coleg și însușirea stilului de lucru al lui Venczel îl îndreptățesc să se considere "cel mai venczelian sociolog".³³

³⁰ Aluș, Ion și Venczel József, «Probleme tehnico-statistice în cercetarea migrației socio-teritoriale.», in *Din lucrările simpozionului de sociologie din 24- 26 iunie 1969*, (Metode și tehnici ale sociologiei), coordonatori Miron Constantinescu, Octavian Berlogea, București, 1970, p. 130 – 133.

³¹ Aluș, Ion și Kallos, Nicolae, «In memoriam Venczel József», in *Studia*, Seria Sociologia, 1972, p. 118.

³² Zsoldos Emese, «Egy élet nyomában. Venczel József (1913 1972)», in *A megmaradás evkönyve* (A kolozsvári Báthori István alapította 413 éves liceum kiadványa), szerkesztette Lázár Irén, Cluj, 1992, p. 76.

³³ Déznai Péter, «Erdélyi sors», in *Művelődés*, nr. 2, an XLVI (1994), p. 5.

Majoritatea studiilor și cercetărilor lui Venczel demonstrează că a fost un pionier al utilizării matematicii și statisticii cercetarea realității sociale.³⁴ De asemenea, Venczel József a adus o contribuție deosebit de importantă la popularizarea Școlii de cercetare monografică de la București. În comunicarea făcută în ședința Academiei Române de la 22 Martie 1940, cu tema *Monografia sociologică. Metoda de lucru*, profesorul D. Gusti afirma că: "Este vrednic de remarcat faptul că cercetările monografice dela București și-au găsit adepți întâi în Ardeal, în rândurile tineretului maghiar și apoi prin mijlocirea acestora în Ungaria. Asupra cercetărilor monografice ale tineretului maghiar din Ardeal a scris Venczel József: *A falumunka és az Erdélyi Falumunka Mozgalom* (Preocuparea de sate și mișcarea ardeleană pentru cercetarea și ridicarea satului), Cluj, 1935, în limba ungară. [...] Iar cercetările monografice ale tineretului din Ungaria au fost înfățișate, chiar în limba română, tot de Venczel József, în *Sociologie Românească*, în cronică *De la autocunoașterea națiunii la știința națiunii*."³⁵

La rugămintea lui Venczel József, în anul 1972, istoricul Imreh István alcătuiește un volum de studii și lucrări, publicate de Venczel în diferite periodice, relevante din perspectiva cercetării sociale maghiare din Transilvania. Volumul postum dedicat memoriei lui Venczel József, intitulat sugestiv *Az önismeret útján* [Pe calea autocunoașterii], deși bun de tipar în 1973, nu a putut fi publicat, fiind respins de cenzura regimului comunist. În 1979, o nouă încercare de dejucare a cenzurii, care a beneficiat și de sprijinul profesorului Ion Aluaș, concretizat într-un referat elogios la adresa lucrării lui Venczel, a avut mai mult succes, astfel încât volumul a văzut lumina tiparului în 1980.³⁶

Rolul determinant pe care l-a avut în formarea și activitatea mișcării maghiare transilvănene pentru cercetarea satului, dăruința și pasiunea cu care a scris despre oameni și pentru oameni, întreaga activitate pe care a desfășurat-o în domeniul cercetării sociale l-au consacrat pe Venczel József ca cea mai prominentă personalitate a cercetării sociale maghiare din Transilvania.

³⁴ Venczel József, *Az önismeret útján* (Imreh István, Venczel József öröksége), București, Editura Kriterion, 1980, p. 20.

³⁵ Gusti, Dimitrie, «Monografia sociologică. Metoda de lucru. », in *Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom XXII, p. 594.

³⁶ Imreh István, «Emlékezés Ion Aluașra», in *Művelődés*, nr. 9, an XLVI (1994), p. 41.

MASS-MEDIA ȘI JURNALISMUL ROMÂNESC ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE (1990-2002)

I. MAXIM DANCIU

ABSTRACT. Mass Media and Romanian Journalism during Transition (1990-2002). The study attempts a synthesis of main theoretic approaches regarding the mass media in Romania's post communist years. The context allows definitions characterizing transition in mass media, the main stages of its evolution and particularities of public communication. The written press is the first to be diversified, followed by the Radio, Television and Press Agencies. A special chapter is devoted to the education of journalists. Economic aspects of mass media are presented, as well as the media's relation with political power, with Law, civil society, together with specific forms of organization of journalists and their professional ethics.

As a conclusion, all facts brought up here prove that transition in mass-media could not overcome the complex problems of transition in Romanian society from the totalitarian state to a democratic pluralistic society, although, mass media has shown to be a dynamic factor of changes during this period.

Mass-media și tranziție, iată un subiect despre care s-a vorbit mult în ultimii zece ani. S-au făcut mai multe estimări și s-au întreprins analize și cercetări atât în ceea ce privește fenomenul complex al tranziției, cât și în ceea ce privește procesul transformărilor mediatică, ca parte importantă a prăbușirii comunismului în Europa de Est la începutul ultimului deceniu al secolului trecut. Așa că s-a înțeles limpede, de la bun început, că *tranziție* înseamnă aici trecerea de la comunism la capitalism, de la societatea totalitară a monologului, a partidului unic și "vocii" unice la societatea democratică a dialogului, de la economia centralizată, de comandă, la economia de piață, bazată pe proprietatea privată și liberă concurență. Tranziție înseamnă, așadar, destrămarea etatismului existent înainte de 1989 și trecerea la o societate deschisă, bazată pe pluralism politic, pe respectarea drepturilor omului și recunoașterea valorii individului în colectivitate.

Mass-media de tranziție din România se cuvine înțeleasă în contextul mai larg al sistemului mediatic post-comunist. S-a putut repede constata că, între celelalte state foste comuniste, România a moștenit cel mai redus, mai primitiv sistem mediatic¹. Aici tranziția a pornit brusc și a suferit mai multe convulsii, dar încadrându-se, în linii generale, în același proces tranzitoriu. Și așa cum a arătat Colin Sparks, în comparație cu modelele care s-au transmis ca dezirabile și, într-adevăr,

---

¹ Peter Gross, *Mass media in Revolution and National Development. The Romanian Laboratory*, Ames, Iowa State University Press, 1996.

în comparație cu sistemele mediatic existente în trecutul imediat, caracteristica definitorie a sistemului mediatic post-comunist este gradul înalt de politizare. "Adevărata cauză a gradului înalt de politizare a mass-media, în toată regiunea, stă în însăși natura procesului de tranziție. În vechea orânduire, exista o clasă conducătoare foarte coerentă, identificată mai mult sau mai puțin cu *nomenclatura*. Ea controla mecanismul etatic în toate aspectele sale, toate organizațiile sociale, mass-media, viața economică, viața socială, educația și așa mai departe. Ea deținea această putere socială ca rezultat al formei sale birocratice, colective. Tranziția spre capitalism implică tranziția spre un tip diferit de putere socială, a cărei formă principală este caracterul privat al proprietății. În forma sa cea mai brută, puterea, într-o societate capitalistă, se găsește în mâinile celor care au cei mai mulți bani. Noua clasă conducătoare va fi fragmentată, atomizată, reajustându-se constant ea însăși și relațiile sale interne, cu fiecare dintre membri ostili unul față de altul. Ea împărtășește cu vechea ordine faptul că are putere socială, însă sub aproape fiecare aspect este opusul său. Stratagema transformării este modalitatea de trecere de la o orânduire la alta."²

Tranziția de la comunism la capitalism, mai subliniază C. Sparks, este considerată o afacere sordidă, care implică faptul că slujitorii loiali ai vechiului sistem vor fi și noii îmbogățiți în noua ordine. Acum clasa conducătoare vorbește pe mai multe voci: "Aceste voci dispută, în mod viguros, cine și ce răsplată comune ar trebui să primească și vor să transmită populației că propria lor avansare este cea mai bună cale pentru propășirea țării. Din motive evidente, mass-media reprezintă o modalitate importantă prin care pot fi desfășurate aceste activități și este, astfel, foarte politică. Există o luptă politică enormă în legătură cu cine ar trebui să controleze mass-media și ce fel de mesaje ar trebui ea să conțină"³.

Instituțiile de presă românești au cunoscut chiar de la începutul perioadei de tranziție rapide și spectaculoase transformări, acestea înscriindu-se într-o formulă logică mai generală, numită de Mihai Coman logica unei "prese cu două viteze", sintagmă care marchează decalajul dintre presa scrisă și aceea a audiovizualului. Astfel multiplicarea instituțiilor, privatizarea și diversificarea tipurilor de produse s-a realizat mai întâi și mai repede în presa scrisă, atingând mai târziu și mai încet audiovizualul. Rezultatul acestui proces este un sistem mass-media *paternal-comercial*. "Aceste serii «decalate», aceste transformări structurale caracterizează dinamica presei în majoritatea țărilor post-comuniste; la baza lor stau condiționări de ordin economic, valabile pentru orice proces de trecere de la un sistem centralizat de stat la unul liberal, social (legate de sferele de interes ale publicului) și cultural (legate de imaginarea unei societăți post-totalitare)"⁴.

Cu referire la presa scrisă, perioada 1990-1995 se caracterizează printr-o creștere inițială rapidă a publicațiilor și a tirajelor, urmată apoi de o stabilizare a titlurilor și o așezare a tirajelor la cote mult mai reduse decât cele "de pornire". După M. Coman, "explozia" presei scrise se explică prin conjugarea mai multor factori:

² Colin Sparks, *Există oare "sistemul mediatic post-comunist"?*, în "Sfera politicii", VI, nr. 64, 1998, p. 16.

³ *Ibidem*.

⁴ Mihai Coman, *Dimensiunea economică a mass-media române*, în "Adevărul economic", nr. 12, 1996, p. 17.

a) setea de lectură generată de dispariția restricțiilor impuse de sistemul comunist și de viața politică agitată a acestei perioade;

b) costuri reduse de producție, datorate menținerii unor prețuri ale materiilor prime, energiei și forței de muncă sub valoarea lor reală;

c) haosul legislativ a permis crearea rapidă de întreprinderi;

d) convingerea generală că jurnalismul poate fi practicat de oricine, fără o pregătire prealabilă și fără condiții restrictive de angajare a grăbit crearea de redacții și a generat o forță de muncă ieftină, numeroasă și reciclabilă.

În sfera audiovizualului s-au produs două mișcări, în esență convergente: creșterea numărului de ore în audiovizualul de serviciu public și creșterea ofertei în radio și televiziuni particulare sau prin televiziunea prin cablu. În acest peisaj au apărut, după 1994, primele mari grupuri din audiovizual, grupuri care, prin dezvoltarea lor anunță marile corporații (*Antena 1, ProTV, Tele 7 ABC* ș.a.m.d.). Aceste posturi implică investiții mari, pe care, evident, nu le pot acoperi din spații publicitare sau din programe. Pe de altă parte, comparată cu audiența TVR, audiența lor, deși în creștere, este încă limitată⁵.

Sub aspect legislativ, deși s-a pus problema unei reglementări generale privind instituțiile de presă și activitatea jurnaliștilor, în România nu există o lege a presei⁶. Domeniul audiovizualului a fost reglementat prin două legi – Legea audiovizualului (1992) și Legea privind înființarea și funcționarea Societății Române de Radiodifuziune și Societății Române de Televiziune (1994). Au fost votată și promulgată Legea dreptului de autor (1996), cu aplicare parțială. Au fost dezbătute și apoi votate Legea secretului de stat și Legea accesului la informație (2000-2001).

După Daniela Roventă-Frumușani, în schimbarea de regim politic operată de revoluția din decembrie 1989, presa a jucat un rol simbolic considerabil, exemplul paradigmatic fiind chiar *telerevoluția*. În concepția sa, corelația mass-media/spațiu public (comunicare politică în primul rând) a cunoscut trei momente distincte:

1. *Explozia* din decembrie 1989 a consensului național anticeaușist. Mass-media în general și televiziunea în particular au avut o conotație magică (efect al telerevoluției, dar și al supradimensionării scenei politice): "Telerevoluția a însemnat în egală măsură revoluție politică și revoluție a comunicării. Revoluția pe care România (ca de altfel toate țările ex-comuniste) a traversat-o în simultaneitate și nu în succesivitate (monopolul televiziunii naționale, nașterea televiziunilor comerciale și a presei regionale și locale, forme tradiționale de publicitate concomitent cu mijloace mai convenționale etc.)". Noile medii au condus la fragmentarea publicului și la coexistența televiziunii publice cu televiziunile comerciale, a canalelor generale cu cele tematice, a naționalului cu regionalul sau localul. Mass-media a exercitat o funcție de coagulare a societății civile *statu nascendi*, ca și o funcție catartică.

⁵ *Ibidem*; vezi și M. Coman, 1996 – *Starea mass-media în România*, în M. Coman (coord.), *Manual de jurnalism*, I, Iași, Polirom, 1997, pp. 211-226.

⁶ vezi și *În jurul unei legi a presei*, în "22 plus", nr. 50, 1997.

2. 1991-1992 – *perioada disforică*. Apare o anumită saturație sau indiferență mediatică datorată liberalizării prețurilor, crizei economice generalizate. Presa se orientează mai mult spre prezent: încearcă să explice tendințele și modelele tranziției, să reflecteze asupra statutului său social. "Ceea ce caracterizează această perioadă este pierderea credibilității presei scrise și a televiziunii percepute ca dependente de executiv și instituția prezidențială (televiziunea publică) sau de interese partinice (chiar ziarele autointitulate independente)". Diminuarea dramatică a tirajelor, datorită crizei economice și pierderii credibilității.

3. 1992-1997 – *perioada consumului critic, selectiv al mass-media*. Ziariștii încearcă să-și optimizeze, economic (eliminarea dependenței financiare), social (fidelizarea publicului-client), tehnologic (sunt integrate noile tehnologii), profesional (se cristalizează clivajul informație/opinie). Conceptul general de "transformare mediatică" apare corelat procesului de schimbare socială⁷.

Dintr-o altă perspectivă, s-a realizat totodată și dificultatea de refacere a societății civile, care era influențată și de mentalitatea că persoanele publice sunt mai ales politicienii (eventual personalități artistice sau academice) nu și ceilalți cetățeni, membri ai comunității. Până în 1996, mass-media rămâne un factor-cheie în confuzia între sfera publică și componenta ei politică. "Libertatea de expresie în media este înțeleasă ca trecere de la apologia conducătorului în regimul comunist la critica guvernărilor (sau apologia acestora), este centrată pe oameni politici și partide, inducând cititorilor și telespectatorilor sentimentul că ei sunt agenți pasivi (victime sau beneficiari) ai acțiunii politice, dar nu și parte a vieții comunitare, responsabili pentru starea societății în care trăiesc". În primii cinci ani de tranziție mass-media românească rămâne încă tributară reducerii publicului și civicului la politic: "Reflexul de a sta excesiv cu ochii pe politicieni și guvernanți întărește mesajul că acei care nu fac parte din această categorie nu contează"⁸.

Cum avea să sublinieze de altfel și Alina Mungiu, mass-media a devenit repede omniprezentă, a fost un adevărat Dumnezeu, "creând realitate și conducând societatea în direcția considerată de ea pe moment necesară", fapt posibil pentru că aici au împins-o publicul și anarhia din societatea post-revoluționară. Televiziunea și presa scrisă s-au găsit în postura "nu doar de a formula și enunța necesitățile și exigențele sale, ci de a rezolva problemele ridicate". Ziariștii erau îndemnați de publicul lor să facă politică în locul politicienilor, să facă justiție, să schimbe și să dreagă probleme sociale presante. Într-un cuvânt, mass-media a fost în primii ani ai tranziției mai mult, ulterior mai puțin, un înlocuitor pentru toate structurile absente din societatea românească. Ea a creat apoi o serie de stereotipuri media utile manipulării opiniei publice (foarte eficiente în perioadele electorale)⁹.

⁷ Daniela Roventă-Frumușani, *Semiotică, societate, cultură*, Iași, Institutul European, 1999, pp. 228-231.

⁸ V. Paști, M. Miroiu, C. Codiță, *România – starea de fapt, vol. 1, Societatea*, București, Nemira, 1996, pp. 199-200.

⁹ Alina Mungiu, *România după '89. Istoria unei neînțelegeri*, București, Humanitas, 1995, pp. 251-266.

Dacă libertatea presei, *largo sensu*, este de acum un drept realmente câștigat, diferitele ei componente sunt percepute diferențiat în ce privește gradul lor de efectivitate. Se recunoaște că dreptul la exprimarea opiniei și la libertatea informării nu sunt identice cu deplina lor exercitare democratică. Tranziția de la dictatură, cenzură, monopolul informației și reprimarea drastică a opiniei la o democrație autentică a comunicării necesită un drum lung, numai în aparență mai ușor de parcurs decât acela al reformei și tranziției la o economie de piață – sesiza Ioan Drăgan, unul dintre primii cercetători care au diagnosticat acest fenomen complex și contradictoriu. "În contextul spațiului public tensionat de după explozia romantică a libertății recucerite și euforia unui consens național, care nu putea fi decât efemer, intoleranțele și reflexele totalitarismului găsesc noi forma de reproducere: libertatea devine intoleranță și anarhie, dreptul de exprimare se transformă în vacarm; manipularea devine arma cotidiană a noii puteri, dar și a altor grupuri și forțe sociale, armă exercitată cu predilecție prin mass-media. Conflictele luptei acerbe pentru putere antrenează mass-media într-un adevărat război psihologic și politic¹⁰.

Presă scrisă este prima care se diversifică în mod accentuat, contribuind la restituirea valorilor pluralismului informațional și ale diferențierii spectrului politic, precum și la reconstruirea societății civile. Într-o mare măsură, ea va fi exponentul *schimbării sociale*, exprimând mai apăsător opțiunile opoziției în favoarea unei tranziții anticomuniste. Un rol diferit și-l va asuma radioul și televiziunea care își vor păstra statutul de serviciu public, respectiv de monopol al statului. În 1990-1991 mai ales televiziunea publică va juca un rol de factor al *ordinii sociale*, deci al *statu quo*-ului, al stabilizării și liniștii publice, a susținerii unei autorități publice contestate de opoziție, al controlului schimbării sociale de către putere. "Psihologic, Televiziunea va oferi răspuns la nevoia publică de decontractare, calm și relaxare într-o atmosferă emoțională suprasaturată, având din acest punct de vedere un rol ambivalent: *subiectiv* – satisfacerea unor așteptări psihologice reale ale unei populații obosite de suprasolicitare emoțională și informare politică, iar *obiectiv* jucând un rol clasic de «narcotic social» și unealtă tranchilizantă a evaziunii și descurajării mișcării politice. Este evident că această orientare a acțiunii televiziunii poate fi pusă în legătură cu o funcție generică a acesteia: mesajele televiziunii sunt utilizate preponderent pentru întărirea atitudinilor existente și a unor valori acceptate de public, mai puțin pentru schimbarea acestora."¹¹

O scindare a universului comunicațional se manifestă fără echivoc: pe de o parte într-o tendință reprezentată mai ales de televiziune și o parte din presa scrisă orientată spre ordine și stabilitate și, pe de altă parte, o tendință ostilă puterii și *statu quo*-ului, militând pentru idealurile de structurare radicală a sistemului comunist și ale creării unei ordini de autentică democrație. Pe acest fond I. Drăgan arată că se produce

¹⁰ Ioan Drăgan, *Mass-media și meandrele tranziției post-totalitare în România*, în I. Drăgan (coord.), *Comunicarea de masă și spațiul public în perioada de tranziție*, București, Academia Română, Institutul de Sociologie, 1993, pp. 8-10.

¹¹ *Ibidem*, p. 11.

o deformare a presei ca identitate specifică în spațiul public: *presa este absorbită total de partizanatul politic, de convulsiile, incertitudinile și frustrările tranziției*. "Se articulează astfel o configurație atipică, sigur distorsionată, a spațiului public. Cei doi mari «actori» ai spațiului public – presa și ziaristii pe de o parte, partidele, organizațiile politice și oamenii politici pe de altă parte, își pierd identitățile diferențiale, ziarele transformându-se într-un fel de instituții politice ale societății civile renăscânde. Presa riscă astfel să-și piardă specificitatea instituțională în raport cu componentele efective ale societății civile: cea de susținător, exponent și simbol al acesteia. În aceste condiții, efectul asupra celei de a trei componente majore a spațiului public (opinia publică, respectiv publicul) este de natura confuziei, derutei și incertitudinii."¹²

Presiunea tranziției se răsfrânge oarecum diferit asupra instituțiilor mediatice, dar punând în evidență dependența lor de factorul politic. Emil Hurezeanu a subliniat de altfel că televiziunea și radioul național au fost, în primii ani posttotalitari, instrumente ale puterii politice. "Atât conflictele politice, cât și manifestările de violență socială și interetnică au fost provocate și dirijate, în sensul puterii, prin radio și televiziune." Pe de altă parte, presa scrisă, cum am văzut deja, s-a radicalizat de la început. Ca presă a opoziției politice ea a devenit *un surogat al presei independente*: "În absența tradițiilor acțiunii disidente, chiar și la nivelul discursului marxist, partidele, personalitățile și tacticile politice ale Opoziției au apărut târziu și neeficient. În aceste condiții de vid al discursului democratic, la nivelul Opoziției și instituțiilor, presa avea să țină locul activității politice propriu-zise. Un jurnalism exuberant, polemic, cu preocupări maxime, pentru efectul stilistic, într-o mai veche tradiție francofilă a presei românești interbelice, n-a contribuit, însă, decât la aprinderea pasiunilor. Puterea și-a continuat, pe toate planurile politice de stagnare și frânare a reformei democratice, în timp ce presa, substituindu-se acțiunii politice contrare, și-a transformat discursul în denunț. Informația propriu-zisă, analiza calmă, comentariul aplicat au fost subordonate unor pasiuni editoriale patetice"¹³.

Peter Gross a cartografiat teritoriul instituțiilor de presă din primii ani post-totalitari, analizând în același timp și statutul profesional al jurnaliștilor angajați în procesul mediatic. El a pus în evidență stadiul preprofesional în care se află breasla, caracterizată printr-o creștere numerică rapidă și oarecum haotică, dublată de un autodidacticism bazat pe preluarea necritică a deprinderilor jurnalistice exercitate cotidian în spațiul bulversat al tranziției. Diagnosticul dat este următorul: *jurnalismul român este bazat pe opinie, senzaționalism și informație incompletă*, prezentând nu doar o consonanță ci și o continuitate cu tradiția comunistă și precomunismă¹⁴. Mai precis, Peter Gross consideră că cele două perioade de referință – cea interbelică și cea comunistă – se caracterizează, dincolo de diferențele ideologice, prin aceleași dimensiuni structurale: caracterul partizan și polemic, prioritatea opiniei și dezbaterii

---

¹² *Ibidem*, p. 12.

¹³ Emil Hurezeanu, *Între câine și lup. Radiografii ale tranziției*, Cluj, Biblioteca Apostrof, 1996, pp. 162-163.

¹⁴ Peter Gross, *op. cit.*, p. 97.

de idei, angajare pătimașă, stil jurnalistic dominat de intenția de a convinge, și nu de a informa¹⁵. Așadar, presa română și-ar fi definit eronat termenii față de care a trebuit să-și manifeste loialitatea, aceștia fiind, în mod constant, Puterea sau Opoziția, și nu Publicul. Prin urmare, se poate spune că presa română nu a funcționat ca a "patra putere în stat" (cu păstrarea necesarei echidistanțe), ci și-a însușit mai degrabă modelul presei partizane. Acest lucru a condus inevitabil la pierderea credibilității și la ancorarea ei, în mentalul colectiv, în postura de instrument al confruntărilor politice sau al divertismentului.

În urma anchetei sale Peter Gross desprinde câteva concluzii semnificative pentru tema noastră:

- democrația nedemocratică este slujită de jurnalismul partizan, de pluralismul opiniilor și puținătatea informației;
- mass-media nu se dovedește a fi o instituție atât de importantă pe cât se crede de obicei;
- încercările de a defini responsabilitățile presei prin legi reamintesc experiența deja consumată în perioada anterioară;
- introducerea modelului de jurnalism occidental s-a făcut pe baza unor premise greșite;
- explozia numerică a instituțiilor de presă nu a condus la o creștere calitativă a presei;
- pregătirea jurnaliștilor trebuie completată de o pregătire și profesionalizare a șefilor și patronilor de redacții;
- introducerea tehnologiilor avansate nu contribuie automat la creșterea calității actului jurnalistic;
- instabilitatea locurilor de muncă ale jurnaliștilor și absența unei elite profesionale înalte împiedică profesionalizarea jurnalismului român¹⁶.

Nu este mai puțin adevărat, pe de altă parte, că și relația presei cu societatea civilă suferea de o serie de dezacorduri, așa încât o adevărată simfonie nu s-a realizat. Subminată de greutatea materiale și pusă la încercare de exigențele concurenței, presa s-a arătat prea repede dispusă la concesi, chiar și doar comerciale; amestecată oarecum de forța sa, ea s-a lăsat prea ușor prinsă în jocuri politice efemere și străine menirii sale. "Au apărut și s-au perpetuat numeroase disfuncționalități de fond și de imagine, suficiente însă spre a deconcerta. «Aranjarea» informației în locul relatării clare și fără parti pris, acuzațiile neprobate (aflute deseori la marginea deontologiei profesionale, nu întotdeauna corectate satisfăcător) au produs neîncredere și suspiciune. Editorialele-pamflet, titlurile orientate fără acoperire în știri, invectivele puse nu rareori în

¹⁵ Peste câțiva ani Gabriela Adameșteanu va acuza și ea nostalgia ziaristului român după presa interbelică, într-o mare măsură pamfletară și injurioasă, căreia apoi regimul comunist i-a adăugat obișnuința demascării, practica denunțului: "Toată această «moștenire» distorsionată apasă asupra presei actuale, care la o comparație cu presa occidentală pare vulgară și violentă". (G. Adameșteanu, *Presa trecutului, presa prezentului*, în "România liberă", nr. 3327, 2001).

¹⁶ Peter Gross, *op. cit.*, pp. 160-167.

locul argumentelor, polemicile narcisiste, absența comentariilor serioase, analitice, marginalizarea preocupărilor culturale, *talk-show*-urile cu oameni politici coborâte la «mișto» ori tensionate de încrâncenări cel puțin nepoliticoase, intrarea lor în inerția acelorași scenarii, cu aceiași actori tot mai obosiți și mai lipsiți de inspirație și, nu în ultimul rând, lipsa autorității angajate, dar nepartizane, supusă doar interesului general, nemulțumesc așteptările unei societăți civile deja consolidate, deși încă în minoritate". Mass-media română se găsea într-un impas al propriei depășiri, lăsând impresia că și-a consumat o etapă, fără să-și fi asigurat premisele și condițiile evoluției ulterioare. De fapt, ea a intrat în *rătăcire* a tranziției românești¹⁷, urmând să găsească drumul cel bun, atitudinea adecvată, mijloacele optime și eficiente.

Prin modul în care este înțeles și practicat jurnalismul, discursul public pe teme majore rămâne discordant – constată Peter Gross. "El este mai mult un meci de vociferări sau o desfășurare de forțe conflictuale pentru un grup politic sau altul și aderenții săi, desfășurat mai puțin pe baza informațiilor și faptelor, utilizând idei rigide, ambiții, personalități, ideologii, politici și capricii personale." Pentru această perioadă de tranziție, Peter Gross a identificat cinci probleme majore ale jurnalismului românesc:

1. absența unui simț clar al valorilor aflate la baza discursului și a discuțiilor pe care trebuie să le faciliteze și să le realizeze în colectarea și răspândirea informațiilor;
2. lipsa de respect față de audiență;
3. lipsa de respect față de informația verificabilă;
4. convingerea fermă printre jurnaliști că sunt mai degrabă descoperitorii adevărului decât doar furnizorii de informație corectă, verificabilă, echilibrată și completă pentru a ajuta audiența să ajungă la adevăr;
5. sentimentul că jurnaliștii sunt lideri socio-politici și culturali, când, de fapt, ei sunt doar cei care facilitează conducerea, implicarea publicului, discursul, educația și procesele democratice într-o și pentru o societate deschisă.

Părtinirea jurnalistică, manipularea și pre-profesionalismul general nu a reușit să informeze românii în această perioadă de tranziție. "În România, pluralismul a dat viață unei audiențe atomizate, care accesează numai mass-media înclinată către reîntărire și autosatisfacție socio-politică și culturală și care ignoră ofertele celorlalte produse mediatice... Pluralismul mass-media în România este reprezentantul unei societăți civile care, de fapt, nu există. Aceasta nu înseamnă că, împreună cu evoluția în alte sfere ale vieții publice și private, noile mass-media nu contribuie la creșterea societății civile".¹⁸

De asemenea, după Valeria Guțu Romalo, presa perioadei de tranziție s-a dezvoltat, mai mult sau mai puțin stihnic și neprofesional, sub impulsul luptei politice acerbe, al dorinței aprige de câștig și al imitației, nu totdeauna selectivă, a

¹⁷ Ion Vasile Terban, *Mister media față cu societatea civilă*, în "Curentul", 24 iulie 1998.

¹⁸ Peter Gross, *Colosul cu picioare de lut. Aspecte ale presei românești post-comuniste*, trad. I. Joanescu, Iași, Polirom, 1999, p. 129, 131, 139; vezi și Cristian Tefănescu, *Presa română nu este a patra putere în stat*, în "Lumea magazin", VI, nr. 11, 1998.

modelului occidental. "Ceea ce explică abundența comentariului – în detrimentul informației –, dar și locul preponderent acordat în publicațiile nespecializate faptului divers anecdotic și senzațional, reprezentat prin crime, corupție și abuzuri de tot felul. În goană după câștig, multe publicații actuale exploatează (și cultivă) prin «știrile» oferite interesele derizorii și curiozitatea adeseori morbidă a cititorului, neglijând informațiile social-constructive, necesare și utile adaptării la exigențele (și posibilitățile) unui tip de organizare a vieții sociale profund diferit de cel precedent. Largi categorii de cetățeni – nefamiliarizați, prin forța împrejurărilor și din lipsa de informație, cu diverse instituții, neinformați în legătură cu oportunitățile multiple de care ar putea beneficia implicându-se în mod social adecvat – devin victime fără apărare ale unor escrocherii de mare anvergură (de felul «Caritas» sau FNI, de pildă) sau ale neînțelegerii unor imperative sociale (cum sunt disponibilizările inevitabile impuse de rentabilizarea întreprinderilor), în fața cărora, dezarmați prin formație și lipsă de informație, recurg la soluțiile cele mai contraproductive social"¹⁹.

Tranziția post-comunistă a pus în evidență tendința, atât din partea puterii, cât și a unora exteriori ei, de a justifica, direct sau indirect, neconsultarea cetățenilor, neimplicarea lor în spațiul public decât în momentul electoral, dată fiind incapacitatea lor declarată în acest domeniu. "Societatea românească, după ce a investit enorm în dezbaterile publice, pare să se fi repliat spre sine, atât pentru că fiecare individ pare preocupat de dificultățile sale personale sau familiale, cât și pentru că nu este cointerestat și consultat. Deciziile fiindu-i exterioare, individul urmărește oarecum detașat de poziția unui spectator, ce se petrece în spațiul public, în care intervine câteodată, când este atins în mod direct de hotărârile politice care îl nemulțumesc. În acest fel, putem spune, cel mult, că i se testează reacțiile, dar nu că este consultat în mod real".²⁰

La această stare de lucruri mai trebuie adăugată și calitatea deplorabilă a comunicării în societatea românească. România acestor ani de tranziție nu excelează ca spațiu de comunicare, susține Ion Bogdan Lefter: "Circulația informațiilor fiind precară, au – în compensație – o mare vitalitate zvonurile, bârfele, stereotipurile anecdotice care substituie realitatea de fapt. Cu excepțiile de rigoare, compatrioții noștri nu par aplecați și nici interesați să-i cunoască de-adevăratelea pe cei din jur, drept care relațiile se mențin la suprafață, adeseori într-o manieră duplicitară, cu zâmbete formale și aprecieri distrugătoare *in absentia*. Chiar dacă oamenii sunt întotdeauna complicați, inclusiv cei așa-zisi «simpli», capacitatea de exprimare verbală a majorității populației e atât de limitată încât conversațiile se constituie în replici dezordonate, pline de distorsiuni... Motivațiile politice ale acestor distorsiuni și blocaje nu pot fi ignorate. Cultura dialogului, a comunicării dezinhibate, a transparenței, a circulației eficiente a informației nu se poate dezvolta decât în societățile unde există libertate de exprimare". Or, perturbațiile comunicării pe scena publică

¹⁹ Valeria Guțu Romalo, *Publicistica românească – ieri și azi*, în "România literară", nr. 36, 2001, p. 10.

²⁰ Manuel-Filan Morar, *Comunicarea post-factum în România post-comunistă*, în "Sfera politicii", VI, nr. 64, 1998, p. 34.

indicau și ele, în chip fidel, problemele generale ale lumii românești și ale tranziției convulsive în ceea ce privește transparența informațiilor, dialogul, disponibilitatea pentru înțelegerea reciprocă: "Duplicitatea unei bune părți a clasei noastre politice depășește cu mult limitele tolerabile... La fel, instituțiile publice, unde se perpetuează mentalitatea mafiei de stat pe care a cultivat-o comunismul, făcând din birocrăție o clasă privilegiată, deținătoare de putere față de masa populației, și – pe cale de consecință – coruptă. Tendința este de menținere inerțială a acestui statut, uneori o exacerbare a lui în locul evoluției spre transparență... În sfârșit, presa teoretic «de informație» continuă să opteze frecvent pentru manipulare în locul comunicării, pentru comentariul partizan înainte de a oferi informațiile efective despre un eveniment sau altul. Pe toate aceste trasee de circulație a informațiilor, a ideilor, a mesajelor multiple, avem nevoie urgentă de ameliorări..."²¹ Ameliorări care nu s-au produs până azi sau dacă câte ceva sa schimbat în sens pozitiv, schimbarea nu s-a dovedit, totuși, suficient de relevantă pentru a da o impresie diferită.

În asemenea condiții nici nu e de mirare, cum a subliniat de pildă Horațiu Pepine, și nu numai el, că limbajul presei românești jurnaliere are o preferință foarte accentuată pentru stilul colocvial, dus însă până la exprimări argotice: "Sunt nenumărate exemple care pot ilustra tonul glumeț acolo unde se impune sobrietate, familiaritatea acolo unde se cere distanță respectuoasă au ironia acolo unde mai potrivit ar fi tonul modest". Acest stil jurnalistice sumar-colocvial și adesea cu accente triviale exprimă mai mult decât o inadecvare de limbaj, trimițând mai degrabă la "un mod specific societății noastre de raportare la celălalt, pe de o parte, iar, pe de altă parte, de raportare la instituții și autorități (...). Ziaristul din categoria celor de care mă ocup are mereu grija să-i amintească, de pildă, politicianului că este vremelnic, ceea ce în sine este util, dar care în contextul articolelor pare mai curând o revanșă simbolică asupra aceluia cocoțat într-o poziție socială mai înaltă. Limbajul acesta pare să vorbească despre o lume fără ierarhii motivate, în care totul este arbitrar și, prin urmare, contestabil. Guvernul este o gașcă de hoți de buzunare, Parlamentul o adunătură de palavragii iresponsabili, polițiștii și judecătorii sunt lupi paznici la stână. Așezarea lor socială nu poate inspira respect, ci doar batjocură sau chiar adversitate. Se explică astfel și războiul rece purtat de mulți ani între presă și potențaii zilei, război în care fiecare parte consideră că adversarul a lovit fără să respecte regulile. Se explică, îndârjirea unor jurnaliști în demascarea cu orice preț a unor persoane publice, după cum și reacția dură a justiției (vezi condamnarea unor jurnaliști)". Jurnalistul de tranziție privează de demnitate întreaga viață publică, opțiunile sale stilistice nefiind acelea care poartă amprenta jurnalismului de calitate, ci chiar "stilul unei societăți care nu se respectă pe sine"²².

Cum bine a sesizat încă în primii ani ai tranziției Daniela Rusu, în presa acestei perioade deficiențele în planul calității informației se încearcă a fi

²¹ Ion Bogdan Lefter, *Spune-mi cum comunică ca să-ți spun în ce fel de societate ești*, în "22 plus", nr. 127, 2001.

²² Horațiu Pepine, *Limbajul vieții publice*, în "Curentul", 11 septembrie 1998.

compensată printr-un exces de "culoare", inventivitate aliterativ-calamburească, sau occidentalizare. Dacă avem în vedere că, sub aspect retoric, totalitarismul a stat sub semnul pleonasmului născut din emfază și al oximoronului, deconstruirea mecanismelor morbide ale "limbii de lemn" se realizează în presa post-totalitară prin reluarea lor în registrul ironico-sarcastic, prin resemnificarea sloganului și printr-o adevărată explozie neologică. Raportat la tot mai numeroasele limbaje specializate, limbajul presei române de tranziție "este o revenire la matriarhatul lingvistic, la bogat conotativ într-o epocă de strictă specializare, de dezvoltare univocă a semnificației, de hipertrofieri a denotației și a terminologiilor... neologismul actual ia o puternică tentă contextuală și idiomatice vizând fixarea în memorie prin ancorare în context și șoc asociativ... Excesul calamburesc amplifică expresivitatea în defavoarea referențialității, cuvântul se golește de conținut, iar în oglinda lui pare, supradimensionată, figura locutorului, care nu se mai comunică decât pe sine, își afirmă brutal statutul ontologic"²³.

Bineînțeles, este vizibil și un proces de democratizare a limbajului presei, de lărgire a ceea ce se consideră acceptabil din punct de vedere al normei literare. Aria de inspirație pentru inovația publicistică nu se rezumă la împrumut, formare de cuvinte sau adaptarea de clișee-citat. Jurnaliștii recurg, fără rezerve, la zonele marginale ale limbii, pradă modei senzaționalismului, erotismului și argotizării²⁴

De asemenea, tot la începutul tranziției s-a semnalat că în societatea românească exista o frică de informație, reflex al unui cult al secretului, așa după cum s-a stabilizat și o cinică politică a zvonului, tocmai pentru că s-a urmărit constant un monopol asupra informației. Or, constata de pildă Nicolae Manolescu, după 1989 nici unul dintre guvernele succesive nu a făcut ceva pentru demonopolizarea informației. "Dimpotrivă, s-a perpetuat controlul informației, în forme mai mult sau mai puțin primitive câteodată, control care îi avantajează, pe termen scurt, pe guvernanți, pentru că informația este un instrument de putere, dar îi dezavantajează pe termen lung, pentru că monopolul asupra informației are câteva consecințe negative. Una ar fi imposibilitatea circulației fluente, normale, a informației. Aceasta se blochează, se concentrează, se dispersează. O a doua consecință a monopolului informațional este posibilitatea manipulării informației, care, mai devreme sau mai târziu, se întoarce împotriva manipulatorului. Manipularea informației se cunoaște la noi mai ales sub forma intoxicării. Eu cred că, la ora actuală, dacă am încerca să stabilim un procentaj între informația corectă și informația falsă, manipulată, tendențioasă, mai bine de jumătate din cantitatea totală de informație vehiculată ar cădea în a doua categorie. La această situație contribuie, mai mult sau mai puțin, toate mijloacele de informare". Fără să nege că există și jurnaliști români foarte buni, care își fac meseria așa cum trebuie, N. Manolescu crede că, din păcate, lipsa de pregătire este fenomenul generalizat. Ziaristul român nu reușește să scape de

²³ Daniela Rusu, *Presa și societatea pornind de la cuvinte*, în "Agora", V, nr. 1, 1992, pp. 80-81.

²⁴ vezi Mariana Cernicova, *Stilul publicistic românesc în perioada "tranziției"*, în "Anale", Universitatea Tibiscus, seria jurnalistică, Timișoara, vol. VII, 1999, pp. 59-89.

efectele negative ale zvonisticii, pentru că nu are nici cultura, nici educația de specialitate necesare. "Ziaristul român nu este educat în spiritul meseriei pe care o practică. Câtă vreme el publică ceea ce i se spune și nu simte nevoia să facă nici măcar un post-scriptum sau o simplă mențiune că sursa este incertă, neverificată, neverificabilă etc., înseamnă că acest lucru, de fapt, nici măcar nu îl interesează! De aici pleacă totul. Când am spus «cultura ziaristului», m-am referit și la faptul că noi nu avem încă ziariști specializați... Apoi dacă deschidem orice publicație, dacă ascultăm orice post de radio sau de televiziune, putem să constatăm că numărul de erori de informație elementare – de tipul nume greșite, localizări greșite, date greșite – este atât de mare încât nu-ți poți permite nici cea mai mică iluzie în acest sens. Una dintre cauzele distorsionării informației este și absența oricărei rigori în producerea informației"²⁵.

Jurnalismul românesc se găsește adeseori în posturi bizare. Cum a remarcat Mircea Iorgulescu pentru presa scrisă, numărul ziarelor "centrale" care apar în România, vreo duzină, este unul dintre cele mai mari din Europa (superior celui din Franța, ca și celui din Germania și Italia). Cu toate acestea, tirajul zilnic total al acestor cotidiene se situează, la un calcul aproximativ, sub un milion de exemplare, unele dintre ele, și nu puține, fiind cu totul confidențiale; ele sunt "centrale" numai întrucât apar în București, deși statistic nu acoperă nici măcar nevoia de informare și lectură a unui singur sector al Capitalei. "Abundența de fațadă a presei cotidiene românești pare a ține de potenținism". Înșelătoarea luxurianță cantitativă este dublată de o la fel de înșelătoare luxurianță de conținut. "Cine citește toate cele zece-douăsprezece «ziare centrale» apărute într-o zi în București are mai întâi și în mod acut sentimentul straniu că fiecare dintre ele a apărut în altă zi decât celelalte și chiar în altă țară. Se întâmplă foarte rar ca un eveniment socotit important de un ziar să fie selectat ca atare de încă alte două sau trei; desigur, s-ar putea să fie reflexul unei năpraznice, irepresibile manifestări a spiritului creator național, fapt este că în vreme ce ziarele occidentale dintr-o zi au pe prima pagină cam aceleași subiecte, în jurnalistică română această *competiție, întru esențial* este constant sacrificată pe altarul unei *individualizări* duse până la *exhibiționism*. Întâmplându-se, în lume și în țară, orice s-ar întâmpla: important este *ego-ul* gazetei, al gazetarului, al editorialistului... Presa cotidiană românească nu se ocupă de ce se întâmplă în lume. Sau, mai exact nu se ocupă de ce se întâmplă în lume așa cum se ocupă presa cotidiană occidentală. Subiectele și temele de politică și economie internațională intră rar pe prima pagină a cotidienele românești. Intră, de regulă, numai când vreun înalt demnitar român se duce într-o mare capitală sau la o reuniune ori organizație internațională, iar relatările sunt invariabil trase pe același calapod – a făcut el o bună figură? a obținut, va obține el ceva, orișicâtuși de puțin, pentru România? Tonul e, tot invariabil, unul paroxistic – în catastrofism, cel mai adesea"²⁶.

²⁵ Nicolae Manolescu, *Mentalitate monopolistă și politică a zvonului*, în "Dilema", V, nr. 238, 1997.

²⁶ Mircea Iorgulescu, *Un jurnalism genetic nemodificat*, în "Dilema", IX, nr. 414, 2001.

Situația nu diferă prea mult nici în cazul televiziunii. În această privință s-a spus că TVR nu are de fapt, o identitate precisă, afirmație valabilă atât pentru nivelul stilului, al calității intelectuale, cât și la nivelul mult mai concret al statutului juridic, în practică nici el lămurit, între condiția de "televiziune de stat" și cea de "televiziune publică". Greoaie, birocratică, inefficientă, această instituție s-a dovedit extrem de refractară la orice schimbare. Nici concurența posturilor de televiziune private nu au reușit să-i modifice structura de principal releu politico-propagandistic²⁷. După cum a arătat Bogdan Ghiu, fenomenul televiziunii de tranziție se cere discutat în funcție de trei parametri: informația, divertismentul și educația. Or, pentru posturile românești de televiziune, "tendința de a face din *informație, spectacol* e mare, iar de ea nu puțini încearcă să profite". Și când informația devine divertisment, educația este în pierdere. "În România, posturile de televiziune s-au înmulțit, dar nouitatea lor, până una alta, e una pur factuală, pur numerică. *Mimetismul* face regula. În «peisajul» televizual românesc nu se poate încă vorbi de *stiluri diferite, de diferențiere stilistică*. Și nici nu se va putea vorbi câtă vreme *stafia* Televiziunii Române (care, ca orice stafie, nu e nici moartă, nici vie) va continua să bântuie respectivul «peisaj», incitând... la hipertrofieri, al dorința de a monopoliza cu orice preț..."²⁸

Un alt comentator avizat al mass-media române, Mircea Vasilescu, constata că, la suprafață, TVR are de toate și, mai ales, are ceea ce posturile private nu oferă: emisiuni pentru minorități, pentru diverse culte, pentru militari, pentru societatea civilă, programe culturale, educative etc. "Apoi, neștiind dacă e mai bine să «arbitreze» disputa sau să se ia de piept cu concurența, a făcut o jumătate de pas spre cultura de masă (introducând în programe telenovele, jocuri și concursuri... și altele), dar tocmai jumătatea lipsă îi joacă feste: orgoliul «misiunii naționale» și al «înaltelor comandamente educative și culturale» nu se împacă deloc cu pornirile consumiste, dătătoare de audiență maximă... Televiziunile private își continuă drumul triumfal către societatea de consum, trăgând după ele milioane de telespectatori, iar televiziunea publică le urmează exemplul gâfâind. Scopul fundamental rămâne creșterea audienței, prin cucerirea maselor, a publicului mare, care asigură vânzările de spații publicitare pentru detergenți, bere, băuturi răcoritoare sau cosmetice"²⁹.

Cu totul diferită este însă situația Radioului, care a intrat în tranziția românească cu un oarecare prestigiu. "Nu numai pentru că, în anii comunismului, a fost un bun refugiu din calea ideologizării de două ore a televiziunii (la radio mai puteai, totuși, asculta și altceva decât aventurile cuplului conducător), dar și pentru că legătura cu lumea liberă s-a păstrat, subversiv și cu paraziți, tot prin radio. «Idea de radio» includea și *Europa Liberă* și *Vocea Americii*. Apoi, de ce n-am

²⁷ O perspectivă critică adecvată la Mircea Nedelciu, *Televiziunile publice/private – soporificul național al codurilor culturale*, în "Interval", serie nouă, nr. 2, 1997, pp. 9-19; Bogdan Ghiu, *Ochiul de sticlă. Texte privind televiziunea, 1991-1997*, București, All, 1997.

²⁸ B. Ghiu, *Ochiul de sticlă...*, pp. 280-302.

²⁹ Mircea Vasilescu, *Mass-comedia. Situații și moravuri ale presei de tranziție*, București, Curtea Veche, 2001, pp. 132-134.

spune-o, în primii ani ai tranziției, când televiziunea de stat – pe atunci singura – era în cel mai bun caz acomodată cu puterea (iar de cel mai rău caz, să nu mai vorbim), radioul de stat – pe atunci singurul – a reușit să mențină o linie onorabilă... De atunci, lucrurile s-au schimbat. Au apărut foarte multe posturi FM, care au modificat multe în felul nostru de a asculta radioul. Canalele radioului public s-au adaptat concurenței și, chiar dacă pe ici, pe colo, vechii prezentatori au împrumutat ceva din stilul *entertainer*-ilor de pe FM (și nu întotdeauna le șade bine), «radiodifuziunea de stat» chiar a devenit un serviciu public. Și-a găsit, adică, locul și rolul în societate, oferind *altceva* decât tinerii săi concurenți, în special datorită fostelor «programul unu» și «programul doi», transformate acum în *România Actualități și România Cultural*³⁰.

Pentru Agenția Națională de Presă *Agerpres* tranziția a fost mai simplă, tocmai pentru că a rămas în continuare dependentă de structurile puterii politice. La 8 ianuarie 1990 ea s-a transformat în Agenția Națională de Presă *Rompres*, finanțată de la bugetul statului. "A fost la început entuziasmul aproape fără margini, identificat în toate zonele instituției, la toate vârstele și în toate direcțiile – mărturisea Neagu Udroi, primul director al nou înființatei agenții. Excepțiile manifeste au punctat mai degrabă decorativ această agitație constructivă, consacrată câștigării unei poziții de fațadă într-o perioadă când a sta de-o parte ieșea din logica momentului. Ca fenomene secundare aveam să constat: o furie constantă, fără măsură, la adresa a tot ce fusese până atunci – persoane, reguli, legi... Grijă mea a fost să așez într-o formulă de organizare serviciile de care dispuneam, astfel ca treptat senzorii noștri informaționali să poată stăpâni perimetrul informațional atât de fluid. Am retras din prima linie reporterii mai vechi pentru a lăsa spațiu de mișcare unora mai puțin tociți în tiparele tradiționale sau noilor nume ce încercau să-și facă apariția. Mă ajutase cineva, vechi amic, să încropesc o listă de promisiuni gazetărești exersate în publicistica studențească. Erau răspândiți pe te miri unde. Cu mulți am stat de vorbă în biroul meu. Nici unul n-a găsit interesantă oferta de a lucra alături de noi"³¹.

Monopolul deținut de *Rompres* a fost însă spart în urma intrării pe scena agențiilor de presă a câtorva instituții similare particulare, cum sunt *AM Press*, *AR Press* sau *Mediafax*, apărute în 1991. Cu toate acestea, odată cu trecerea timpului, s-a dovedit că singura rivală serioasă a *Rompres* este doar *Mediafax*, concluzie ce a fost trasă după câțiva ani buni de existență a acesteia, pe baza numărului mare de știri furnizate și a numărului mare de abonați care i-au preluat și utilizat știrile. La mai bine de șase ani de la schimbarea numelui, s-a putut spune că *Rompres* nu s-a desprins total de modul de lucru *Agerpres*. Radu Bușneag a semnalat, în această perspectivă, următoarele: "Întâlnim constant pe fluxul intern al agenției interminabile comunicate de presă prezidențiale, guvernamentale, de partid sau chiar și scrisori deschise, atunci când imperativele momentului o cer. Și toate acestea nedublate de o știre detașată, care

³⁰ M. Vasilescu, *op. cit.*, pp. 142-143.

³¹ Neagu Udroi, *Sub roțile Carului mare*, București, Ed. Tehnică, 1998, pp. 144-145.

să rezume respectivele documente, așa cum fac agențiile de presă serioase. În orice caz, așa ceva nu se întâmplă la nivelul agenției *Mediafax*, care a reușit să copieze cu relativ succes stilul agențiilor occidentale, mai precis stilul *Reuters* – agenția cu care lucrează curent în ce privește știrile externe. Deși în compartimentul de informații externe al *Rompres* se lucrează conform normelor occidentale, utilizându-se în elaborarea știrilor tehnica consacrată a «piramidei răsturnate» – știre cu *lead*, *sub-lead*, conținut și *background* – la știri interne, din păcate, nici vorbă de așa ceva. *Mediafax* însă, respectă, în general, aceste reguli de bază... Adesea știrile *Rompres* sunt disproporționate de mari sau de mici în raport cu importanța evenimentului relatat... În aparență, cele două agenții – una de stat, cealaltă particulară – nu par a fi concurente directe – pe de o parte, din cauza statutului, iar pe de alta din cauza obiectivelor urmărite de fiecare dintre ele. În timp ce *Rompres* ar trebui să urmărească, în exclusivitate, o «acoperire» echilibrată, nepartizană, clară, rapidă și totală a evenimentelor politice, economice, sociale etc. la nivel național, obiectivele *Mediafax* sunt mai degrabă legate de cerințele economiei de piață, respectiv de profit³².

Mai profesionistă s-a dovedit Agenția *Rador*, născută în martie 1990, din Centrul de Informare și Sinteză al Radiodifuziunii Române, cu rol de agenție națională. Primele buletine apărute, sub numele de *Radio Observator*, vorbeau despre actualitatea țării. Rețeaua de colectare a știrilor depășea însă teritoriul național. Agenția monitoriza posturi de radio care aveau emisiuni în limba română (*Europa Liberă*, *BBC*, *Vocea Americii*, *Deutsche Welle*, *Radio France International* și *Radio Moscova*)³³.

Pregătirea și informarea jurnaliștilor s-a dovedit a fi altă problemă gravă a tranziției românești. Potrivit lui Gheorghe Schwartz, mass-media din România de după 1989 au cunoscut toate bolile copilăriei presei, trebuind practic să renască, cu mici excepții, de la zero: "După dezgroparea fructului oprit până atunci, prin cultivarea senzaționalului, a unor subiecte sensibile din viața personalităților, după inițierea unor campanii de presă și investigarea unor afaceri mai mult sau mai puțin ascunse de oficialități, după publicarea pornografiei și a invectivei, perioadă în care profesionalismul jurnalistului era ultima condiție luată în calcul pentru demararea unui demers jurnalistic, mass-media au început să-și caute un drum firesc. Situația economică, publicul și concurența au obligat-o la aceasta. Mai ales că, teoretic, oricine putea face presă. După ce au devenit societăți comerciale, noile întreprinderi nu trebuiau decât să-și înscrie în obiectul de activitate editarea unui ziar sau deschiderea unui post de radio sau de televiziune".³⁴

Explozia mass-media de după 1989 a făcut să apară o nevoie acută de ziariști. În fruntea vechilor publicații au apărut și oameni de presă din defuncta structură propagandistică comunistă (oameni din eșalonul al doilea) și foarte mulți tineri, majoritatea dintre ei, debutând chiar atunci. Cum bine a remarcat Gh. Schwartz,

³² Radu Bușneag, *Campania electorală în viziunea agențiilor de presă*, în "Sfera politicii", V, nr. 40, 1996, p. 28.

³³ Carmen Ionescu, *Agențiile de presă din România. 1889-1999*, București, Ed. Tritonic, 2001, pp. 94-95.

³⁴ Gheorghe Schwartz, *Politica și presa*, Iași, Institutul European, 2001, pp. 32-33.

tinerii intrați atunci în presă, lipsiți fiind de o pregătire specifică și de orice experiență în domeniu, s-au pomenit formați de foști profesioniști din umbră. "Vreme de câțiva ani buni, fluctuația pe post a jurnaliștilor a fost extremă, unii apucându-se de alte meserii, alții căutându-și noi locuri de muncă în branșă, mai ales că cererea era foarte mare, iar odată cu proliferarea studiourilor de radio și de televiziune tentațiile audiovizualului au devenit cât se poate de concrete". Dar problema mare pentru tinerii jurnaliști nu o constituia doar lipsa de pregătire și a experienței în specialitate – meseria învățându-se din mers – ci folosirea lor abuzivă drept "carne de tun", ei fiind bucuroși să fie acceptați, în breaslă, chiar dacă erau prost plătiți și fără să posede un birou în redacție. "Odată cu dispariția publicațiilor apărute în febra entuziasmului primelor luni de după decembrie '89, au ieșit la rampă cei câțiva «directori de opinie», majoritatea cu vechi state de serviciu, preluând conducerea ziarelor și a posturilor de radio și de televiziune. Ivindu-se tot mai des la atât de gustatele *talk-show*-uri de pe micul ecran, aceștia au intrat repede în conștiința publicului, născând simpatii și/sau antipatii evidente ale unui mare număr de consumatori de presă. S-a format o «castă» a VIP-urilor mass-media, polarizându-se, astfel, și tagma ziariștilor. De tinerii jurnaliști era nevoie și în continuare, însă drumul spre o afirmare reală devenea tot mai greu atât pe plan național, cât și în mass-media de proximitate".³⁵

Pentru a răspunde nevoii de profesionalizare, în primul rând a tinerilor aspiranți la meseria de jurnalist, au apărut cu timpul un mare număr de facultăți de specialitate (de stat și private), cu rol, în general, benefic pentru evoluția calitativă a presei românești. Primele generații de absolvenți nu au reușit să înlăture valul de amatorism și abuzurile patronilor instituțiilor de presă. "Dar nimeni – după cum declara Mihai Coman, decanul primei facultăți de jurnalism – nu trebuie să se aștepte ca cineva de 24-25 de ani, care tocmai a terminat facultatea, să știe tot ceea ce știe un om hârșit de presă. Și lor trebuie să li se aplice același tratament care li se aplică avocaților, medicilor sau inginerilor: să li se dea dreptul la o perioadă de stagiu în care au o mulțime de trucuri de învățat. Facultatea nu oferă trucuri, facultatea dă cunoștințe și proceduri de bază".³⁶

Dar nici facultățile de jurnalism nu reprezintă în toate cazurile o garanție suficientă, multe dintre ele funcționând sub standardele de calitate îndeobște acceptate pentru asemenea forme de învățământ (lipsa de cadre didactice de specialitate, insuficiența laboratoarelor media). S-ar părea că și în prezent o stare de criză persistă în acest domeniu, criză și incertitudine ce se regăsește și în instituțiile de presă. Tot profesorul Coman remarcă, în această ordine de idei, că presa românească pare să copieze până la imitație situația presei americane din secolul XIX. "Același tratament superficial al informației, aceleași bătălii publicistice și inflamări politice, aceleași interese și războaie financiare, până când generația ziariștilor

---

³⁵ *Ibidem*, pp. 57-59.

³⁶ M. Coman, *Presa românească este foarte exagerată și agresivă*, în "Monitorul", 18-19 iulie 1998.

tineri de atunci s-a revoltat și a zis: «Ajunge. Vrem să ne facem meseria». Să sperăm că același lucru se va întâmpla și la noi". Dar până să se întâmple acest lucru se recunoaște astăzi pe față că presa traversează o perioadă neagră: "Politica e mai prezentă și mai agresivă ca în '90, dar în forme înfinit mai subtile, cu afilieri neafișate, dar evidente în publicitate și în propaganda mascată, în informații trunchiate etc. Între Putere și unele publicații s-a instalat un concubinaj penibil, bazat pe câștig și interese, în timp ce prăpastia dintre grupul de șefi și masa largă a ziaristilor crește de la zi la zi. Nu e normal ca ziaristii să aibă pe mai departe syndicate controlate tot de patroni. E revoltător să nu existe nici astăzi un cod deontologic unitar al jurnalistului, iar binele și răul să fie arbitrat de baroni ai presei, de o oligarhie patronală interesată mai mult de problemele sale politico-financiare decât de morală, de adevăr, de corectitudinea informării".³⁷

Și dacă admitem existența unei crize a mass-media, care poate afecta grav mecanismele de reglare ale societății, este firesc să i se caute și originea. După unii autori, originea crizei este identificată tocmai în lipsa de comunicare/armonizare dintre cei trei "actori" ai scenei mediatică: breasla jurnaliștilor, patronatul și formatorii (învățământul universitar). "Cei dintâi au orgoliile lor dintre care cel mai pernicios este cel vocațional, ceea ce s-ar traduce prin «talent să ai, că meserie înveți la fața locului». Patronatul, firesc, vrea bani și deci juni fără pregătire, obedienți, fără pretenții. În fine, formatorii produc fără nici un feed-back, fără precontracte, cu accent mai ales pe latura teoretică, la rândul lor eșuați într-un orgoliu antiproduktiv".³⁸

Există și părerea că păcatul educației jurnalistice în România este că se menține încă în zona teoreticului. La 24 de școli de jurnalism, câte există în prezent în țară, s-ar manifesta mai degrabă o inflație de diplome decât de jurnaliști. Nu toți absolvenții sunt bine pregătiți și nu toți ajung până la urmă în presă. Prin urmare, cum a arătat Ioana Avădani, directorul executiv al Centrului pentru Jurnalism Independent, *că presa este așa cum este acum pentru că așa sunt oamenii ei și acestea sunt standardele la care lucrează*. Iar această stare de lucruri este subliniată fără menajamente: presa nu este învinsă prin mijloace legislative venite de sus, din sfera Puterii, întotdeauna interesată să o țină sub control. "Dacă va fi învinsă, ea va fi învinsă de propria-i monotonie și de lipsa de concurență reală între organizațiile media. Lucrul care mă neliniștește este uniformitatea de subiecte care apare în presă. Dacă iei trei ziare, vei găsi același subiect în toate trei, tratat diferit. Câteodată nici cifrele nu coincid, nici informațiile punctuale nu sunt identice, dar evenimentele sunt aceleași. Dacă urmărești jurnalele de știri de la șase, șapte ori opt vei găsi strict aceleași informații, aceleași evenimente și, ceea ce este mai bizar, aceleași unghiuri de filmare". Un asemenea jurnalism este numit "jurnalism de haită".

³⁷ M. Coman, *Dintr-o necesitate, jurnalismul s-a transformat într-o modă sau, mai rău, într-o afacere*, în "Formula AS", XI, nr. 480, 2001.

³⁸ Marcel Tolcea, *Profesiunea de jurnalist nu există (?)*, în "Orizont", nr. 3, 1998.

Ziaristul român practică jurnalismul de haită, dar dacă "latră" mai tare e băgat după gratii pentru delict de opinie³⁹.

După zece ani de tranziție, presa românească a evoluat și, în bună parte, s-a decantat – remarca N.C. Munteanu, observator constant al atmosferei mediatică de la noi. "Presa locală începe să-și spună cuvântul, mai precis să-și taie partea leului din piață, nu neapărat prin calitate sau prin selecția informației de interes pentru comunitatea locală, cât mai ales prin dificultăți organizatorice, tipografice și defecțiuni de difuzări. Ziarele au început să fie atente la operațiuni de marketing, multe încearcă să-și stabilizeze cititorii, ba chiar să cultive, sacrificând informația pe altarul curiozității și al setei de senzațional. Se încearcă și formule noi, chiar dacă ele se impun greu." Presa e dinamică, diversă, iscoditoare, adeseori agresivă cu puterea, însă departe de a fi devenit a patra putere în stat, respectată și respectabilă ca atare. Iar avertismentul nu a întârziat să fie clar formulat: "Avem presă, avem și libertatea presei. Mai avem încă de învățat să le folosim împreună și cum trebuie. Eventual să înțelegem că libertatea fără responsabilitate nu înseamnă mare lucru"⁴⁰.

Cultura politică a jurnaliștilor reprezintă și ea o problemă a tranziției, nu lipsită de importanță atunci când se măsoară eficacitatea presei într-o societate în schimbare. Nu doar pregătirea lor în materie de analiză politică, dar și rolul jucat, mai cu seamă în perioadele electorale, și-au dovedit repede precaritatea. Jurnaliștii români și-au format o psihologie complicată, amestec de iluzie că ei fac politica și de frustrare că n-o fac cu adevărat, deși își închipuiau că ar face-o mult mai bine ca politicienii. "După noiembrie 1996, atare complex de superioritate a dus la o criză de personalitate: dacă opoziția, care fusese în mare măsură o ficțiune a presei, izbutise să câștige alegerile, vajnicii noștri gazetari s-au și văzut pe ei înșiși...la guvernare! Câțiva – nu puțini – au intrat în noul parlament sau în administrație, dar cei rămași la post?! După ce s-au dezmeticit, aceștia din urmă s-au descoperit abandonați de cei care ajunseseră la putere și trebuiau s-o exercite, adică să treacă de la vorbe – specialitatea opoziției și a presei – la fapte... S-ar putea ca de vină să fie și stereotipiile formate în lungii ani de «opoziție». În fond și la urma urmei, presa de după 1989 asta s-a priceput să fac înainte de orice altceva: nu informație promptă și la standarde profesionale de acuratețe, nu analiză, ci critică dezlănțuită a puterii. Guvernării s-au schimbat; clișeele jurnalistice, stilistica facil-«pamfletară» nu ies din reflex atât de repede..."⁴¹

Mai mult, în ceea ce privește specializarea în analize și comentarii de profil – pe probleme politice, economice, juridice, sociale – dezamăgirea e și mai mare. "La noi, remarca Dan Pavel, domeniul a fost parazitat de tot felul de diletanți și semidocti. Până la un punct, este un fenomen normal, dar în momentul în care specialiștii sunt marginalizați de diletanți, lucrul este scandalos... S-au autointitulat «analști politici» în special gazetari total lipsiți de pregătire în domeniul analizei

³⁹ Ioana Avădani, *Presa nu poate fi mai bună decât societatea în care funcționează*, în "Evenimentul zilei", nr. 3136, 15 septembrie 2002.

⁴⁰ N. C. Munteanu, *Între libertate și responsabilitate*, în "Curentul", nr. 247, 20 octombrie 1999.

⁴¹ Ion Bogdan Lefter, *Presa "tranziției"/"tranziția" presei*, în "22", VIII, nr. 33, 1997.

politice, al lui *comparative politics*, al științei politice în general, oameni care au absolvit facultăți de educație fizică, filologie, ingineri, medicină, drept sau chiar fără studii superioare (lista este enormă: Cristoiu, Popescu, Stănescu, Tinu, Paler, Alexandrescu, Tucă, Nistorescu, Filip etc.). Adevărații analiști politici, oameni care au studiat la marile universități ale lumii, care predau știința politică, fac cercetări empirice și consultanță, se bazează pe știința de carte, analiza științifică a realității și demonstrație logică (în primul rând Vladimir Tismăneanu, apoi Dorel Șandor, Stelian Tănase, Călin Anastasiu, Alin Teodorescu, Vladimir Pasti, Aurelian Crăiuța, Cristian Preda și alții) sunt în mare măsură marginalizați, pentru simplul motiv că aceia din prima categorie controlează în mare măsură canalele mediatice. Rezultatul este unul dezastruos pentru politicieni și alegători: în loc să beneficieze de expertizele celor calificați, care prin natura analizei empirice sunt ferite de aprecieri aberante și afirmații hazardate, ei beneficiază de opiniile unor "specialiști în datul cu părerea», al căror ton și îngâmfare îi apropie de categoria Vadim sau Păunescu (ei înșiși un fel de «analiști politici»)"⁴².

Așa că nu va surprinde nici faptul că nu puțini ziaristi, editorialiștii mai ales, gândesc și scriu ca și cum ar fi prima putere în stat: "Câțiva refuzând politicul în numele independenței și al obiectivității, se plasează într-o adversitate continuă cu puterea, făcând, de fapt, mai abilități politice. Nu puțini par a crede că sunt parte a puterii, încercând să influențeze, ba chiar să facă jocurile politice. Și totuși, puncte de vedere dintre cele mai ațoase, editoriale dure, anchete și dezvăluiri fulminante mor, din păcate, o dată cu ziarul. Orice s-ar scrie, urmările nu se văd, nimic nu se schimbă".⁴³ Audiovizualul este și el tot mai mult implicat în politică. Consolidarea televiziunilor particulare și aparența că politica se face la televizor au impus noi formule de *talk-show*, urmărindu-se mai mult sau mai puțin voalat influențarea deciziilor politice⁴⁴.

În fond noua clasă politică, și nu numai ea, dorește tot mai mult un control al mijloacelor de comunicare, după cum și jurnaliștii au realizat tot mai bine că prin mass-media se creează sau se distruge capitalul de imagine de care poate dispune un om politic la un moment dat. Mânați de obsesia de a controla măcar o parte a presei, politicienii (partidele politice) își dezvoltă structuri de monitorizare a presei care verifică fiecare publicație pentru a ști ce se scrie despre ei sau despre adversarii lor sau pentru a vedea cum munca lor este reflectată în mass-media. "Omul politic autohton a conștientizat impactul pe care mijloacele de informare îl au asupra cetățenilor și, chiar dacă supraevaluează puterea acestora sau aruncă în cârca presei nereușite propriei acțiuni politice, a început să tindă către o profesionalizare a relației dintre el sau partidul propriu și gazetari. Partidele mari au început să angajeze sau să pregătească oameni specializați care să intermedieze relația cu presa. Acum, toate au *Birouri de Presă*, iar câteva au chiar *purtători de cuvânt*,

⁴² Dan Pavel, *Presa de opinie și analiza politică*, în "Privirea", III, nr. 102, 1997, p. 17.

⁴³ N. C. Munteanu, *art. cit.*

⁴⁴ H. -R. Patapievic, *Criza de comunicare sau cum a fost atrasă presa în jocul politic*, în "22", X, nr. 18, 1999.

chiar dacă pe plaiurile noastre nu se știe încă prea bine ce ar trebui și ce nu ar trebui acestea se facă. În primul rând, politicianul sau cel care este pus în situația de a ține legătura cu presa, caută să realizeze o legătură personală cu ziaristii indiferent de nivelul acestora, fie că sunt simpli reporteri, redactori sau directori de ziar. De obicei se caută ca omul care ține legătura cu presa (șeful Biroului de Presă, purtătorul de cuvânt etc.) să aibă și o oarecare autoritate în partid. Din acest motiv el tratează apariția diferitelor subiecte politice în presă direct cu redactorul-șef al paginii de politică internă sau cu directorul ziarului". Metodele de influențare de către politicieni sau grupuri de interes sunt destul de diverse. Mass-media poate fi influențată cel mai ușor dacă are o situație financiară precară, iar în România se poate spune că cea mai mare parte a publicațiilor nu au tocmai o situație financiară comodă. Or, în lumea dinamică a presei totul se învârtă în jurul banilor și a intereselor. Alte metode utilizate sunt cumpărarea de spațiu publicitar pentru diverse firme, condiționată de apariția unei prezentări favorabile a unui anume politician (care poate fi o relație de lungă sau scurtă durată), păsuirea datoriilor la stat (taxe, impozite) pentru un concern mass-media în schimbul aservirii acestui concern politicienilor ocupanți ai posturilor cu atribuții în verificarea activității firmei de presă, achiziționarea unui pachet de acțiuni (eventual majoritar) ale unui trust de presă sau chiar înființarea unui asemenea trust, cooptarea proprietarilor de canale mediatice care sunt în același timp și ziariști recunoscuți în afaceri care nu au nimic în comun cu breasla de la care aceștia își revendică poziția socială. În acest fel, s-a ajuns chiar să se spună "că mass-media din România este ca o bilă de oțel, dintr-acelea care se folosesc la dărâmarea imobilelor, vopsită frumos cu vopseaua democrației și care poate fi folosită tocmai la dărâmarea sistemului nostru democratic"⁴⁵.

O asemenea situație devine cu adevărat periculoasă în condiții de declin economic prelungit, de corupție generalizată și de accentuarea tensiunilor sociale, datorită sărăcirii populației. Or, după alegerile din 2000 – cum sublinia Stelian Tănase – "aproape jumătate din economia României este subterană, nu se regăsește în impozite și taxe. Această situație economică, cu întârzierea reformelor, se resimte foarte tare și în mass-media. Media se află pentru prima dată, în cei 11 ani, într-o situație critică din punct de vedere economic, iar slăbiciunea economică o face foarte vulnerabilă la apelurile partidului de guvernământ, oricare ar fi el. Presa este puternică atunci când stă pe picioarele ei, fiind independentă economic"⁴⁶.

În general, avea să demonstreze apoi și Alina Mungiu-Pippidi, după o decadă frământată a devenit clar că modelul urmat de presa din România este cel "turc", nu cel maghiar, polonez sau ceh: "Asta înseamnă că media, în mare proporție proprietatea unor oameni de afaceri autohtoni, a devenit mai ales un instrument de câștigat influență politică sau de intermediat afaceri, și ca atare valoarea unei companii nu este cea transparentă, oamenii de afaceri fiind dispuși să subvenționeze

⁴⁵ Ciprian Ciucu, *Obsesia de a controla presa*, în "Dilema", VIII, nr. 392, 2000.

⁴⁶ Stelian Tănase, *Presa este puternică atunci când, economic, stă pe picioarele ei*, în "22", XII, nr. 41, 2001.

canale media doar pentru a avea o armă de șantaj sau distribuit servicii, valoare mult mai insidioasă și care nu se regăsește în cifra de profit anuală. Piața e astfel foarte fragmentată, plină de instituții de presă neviabile și care sunt totuși prospere din cauza injecției de fonduri din alte sectoare sau pentru că nu-și plătesc în mod cronic cheltuieli de prim ordin, cum ar fi impozitele și chiria".⁴⁷

O altă realitate tristă a tranziției românești o constituie relația presei cu justiția. În această perspectivă s-a putut afirma că justiția este unul dintre cele mai mari și evidente eșecuri post-totalitare. Relația presă-justiție s-a dovedit a fi mai mult una pasională și prea puțin lucidă. Cum a caracterizat-o Ralu Filip într-un material pe această temă, avem aici o relație de "*dragoste sau de ură*, lipsită în general de reflexivitate... cu alte cuvinte, o *relație strâmbă*, prea puțin folositoare societății". Cauza ar fi fost mai întâi chiar modul în care presa s-a raportat la primele procese post-decembriște, unde s-a ratat "posibilitatea convingerii opiniei publice în ce privește caracterul represiv al regimului Ceaușescu". La acesta se mai adaugă interesul presei pentru știrea de senzație – arestarea, judecarea sau achitarea unor persoane cunoscute opiniei publice, o relație personalizată, destinată să satisfacă anumite gusturi și curiozități ale cititorilor. Vedete au devenit și avocații, ziarele găzduind cu generozitate declarațiile lor, evident favorabile clienților pe care îi apără. Presa pare să fie interesată mai mult de procese, nu și de fenomene sau de probleme ale justiției: "În ce privește procesele, atenția se îndreaptă, covârșitor, către cele penale, aproape deloc spre cele civile (domeniu care reglementează proprietatea, familia, căsătoria, moștenirea etc.). Lipsesc analizele unor fenomene – durata proceselor, punerile în libertate, efectele cauțiunii, achitățile etc. Lipsesc, de asemenea, analizeze privind probleme cu care se confruntă justiția – salariile, condițiile de insecuritate, volumul mare de muncă, deficitul mare de judecători, amânarea inamovibilității, compatibilitatea sistemului cu realitatea social-economică". Tot presei i se mai poate imputa că nu a reușit să declanșeze *campanii pozitive* contra unor hotărâri nedrepte ale instanțelor, după cum, în mod inexplicabil, aceeași presă – care de ani de zile luptă împotriva corupției – pare să nu fie interesată, decât periferic, de corupția din justiție. Din cauza lipsei de pregătire juridică a ziaristilor, știrile privind acest domeniu sunt de multe ori eronate, presa călcând frecvent principiul prezumției de nevinovăție. În fine, din interese politice sau economice, presa contribuie la ascensiunea unor magistrați, pe care-i mediatizează excesiv, în ideea de a avea "omul ei" într-o funcție importantă⁴⁸.

Pe de altă parte, desigur, mulți ziaristi ajung prea repede să fie victime ale justiției. Nu e întâmplător faptul că România a păstrat în Codul Penal un articol care condamnă jurnaliștii pentru ofensa adusă autorității, sau reglementarea calomniei și insultei, care ar trebui rezolvate civil, dar rămân în penal deoarece servesc pentru a intimida jurnaliștii incomozi, mai ales din provincie, și niciodată pentru a rezolva cazuri flagrante (precum cel al lui C.V. Tudor). "Intervenție arbitrară a puterii, lipsa

⁴⁷ Alina Mungiu-Pippidi, *Politica după comunism. Structură, cultură și psihologie politică*, București, Humanitas, 2002, p. 134.

⁴⁸ Ralu Filip, *Presa și justiția în România după 1989*, în "Sfera politicii", IV, nr. 32, 1995, pp. 36-38.

unei frontiere clare între media și afaceri, practicile de șantaj și intimidare frecvente și o totală indiferență a majorității editorilor prinși în această plasă față de orice deontologie profesională face pe jurnaliștii de calitate să se refugieze la *Europa Liberă*, *BBC* sau la puținele ziare și radiouri în proprietate străină pentru a putea duce o existență profesională demnă".⁴⁹

Este adevărat că la această stare de lucruri, deloc liniștitoare, s-ar mai putea adăuga și proasta ordine din interiorul breslei jurnaliștilor români, singura care, în mod normal, ar trebui să asigure un statut clar pentru ziarist și reglementările de ordin profesional pentru practicarea unui jurnalism de calitate, la standarde recunoscute internațional și în același timp eficient și benefic pentru societate. "Boierii presei românești, omniprezenți pe ecranele TV, satisfăcuți de hainele lor de «lideri de opinie» (chiar dacă unora le sunt cam largi), oricât s-ar ascunde în spatele propriei imagini, nu pot suplini multele păcate ale organizării *instituționale* a presei. Nici nu se mai știe, de exemplu, câte asociații profesionale de ziaristi există și, mai ales, cu ce se ocupă ele; erau, cândva, Uniunea Ziaristilor Profesioniști, Asociația Ziaristilor, Societatea Ziaristilor, iar mai târziu a apărut (sub patronajul acelorași lideri de ziare și de opinie) Clubul Presei. În afară de comunicate grave atunci când vreun ziarist este condamnat în procese de calomnie, zisele asociații nu fac nimic. Luptători neînfricați pentru cauza societății civile, ziaristii n-a reușit încă să-și pună la punct, eficient, propriile forme de organizare... civilă". Profesia de jurnalist continuă să fie exercitată haiducește, după puteri și posibilități, cu conștiință sau fără, cu studii sau fără, cu competență sau după ureche. "Oricine scrie într-o publicație se poate numi ziarist... În multe dintre ziarele și revistele românești se scrie orice și oricum, cu gândul doar la creșterea tirajului. Cititorii contează nu ca indivizi, ci ca *număr*: important e să fie cât mai mulți cumpărători de ziare... La noi, scena e ocupată de vedete mediatice, de editorialiștii și analiștii omniprezenți, dar pe miile de reporteri anonimi nu prea îi apără nimeni, ei «nu există» pentru opinia publică decât pentru a prelua, eventual, în teren, defulările maselor dezamăgite".⁵⁰

Clubul Român de Presă s-a născut ca asociație de elită, care promovează profesionalismul, valorile morale ale jurnalismului și răspunderea socială a acestei profesii. De fapt, acest Club funcționează ca o asociație patronală, exercitând mai mult presiuni asupra guvernului pentru obținerea de facilități fiscale. Mai trist este faptul că nici aici nu lipsesc o seamă de tentații autoritare, ceea ce face "ca imaginea CRP în lumea presei să se mențină ca fiind expresia unei găști de baroni ai presei, care încercă să monopolizeze reprezentativitatea întregii comunități a jurnaliștilor... Mai mult, chiar din interiorul CRP au început să se facă simțite presiuni față de diversele constrângeri de natură nedemocratică și neînțelegeri generate de conflicte între interesele patronale". În concluzie – precizează Mircea Toma, directorul Agenției de Monitorizare a Presei – "CRP este o asociație

⁴⁹ Alina Mungiu-Pippidi, *op. cit.*, p. 135.

⁵⁰ Mircea Vasilescu, *Mass-comedia...*, pp. 151-152, 170-171, 184-185.

patronală necesară comunității presei din România, dar prin unele comportamente ale sale acesta "devine însă nociv pentru că limitează libertatea de exprimare și încearcă să creeze avantaje pe piața presei unor operatori în defavoarea altora"⁵¹.

În decembrie 2002, jurnaliștii au format Convenția Organizațiilor de Media din România, care își propune și ea să garanteze dreptul cetățeanului la informație, să promoveze interesul public în mass-media și protejarea libertății de exprimare., să sprijine dezvoltarea unui climat etic și responsabil în mass-media. În plus, Convenția va acționa în patru direcții fundamentale: intervenție în chestiuni legate de normarea și respectarea libertății de exprimare; adoptarea și implementarea unui Statut al jurnalistului elaborat și însușit de profesioniștii de media, ca demers de auto-reglementare; monitorizarea și însănătoșirea mediului economic în care funcționează mass-media și monitorizarea evoluțiilor la nivel internațional în domeniul mass-media și elaborarea de prognoze. Nu ne rămâne decât să sperăm că, de această dată, drumul de la intenție la faptă să fie mai scurt.

Problema spinoasă rămâne în continuare nu atât adoptarea unui nou cod deontologic al jurnaliștilor (există cel adoptat de Clubul Român de Presă⁵²), cât respectarea acestuia în instituțiile de presă și în activitatea de zi cu zi a jurnaliștilor. Faptul că știrile trebuie să fie adevărate a început să-i preocupe pe jurnaliștii noștri de puțin timp, recunoaște deschis Adrian Onciu: "Majoritatea ziarelor românești fac propagandă în aproape fiecare pagină. Unele din ele promovează o anume linie de partid, altele reflectă interesele personale ale unui singur patron și nu puține îmbină armonios cele două tendințe. Pe de altă parte, se poate ușor observa că cititorii cumpără ziarele perfect conștienți de ceea ce vor citi. Practic ei fac alegerea tocmai datorită aceluia curent de opinie, acelei politici editoriale promovate de patroni. Din păcate, numărul ziarelor, al posturilor de radio și TV angrenate în servirea intereselor de grup sau individuale predomină pe piața comunicațiilor media, fără perspective imediate într-o schimbare în bine... Trebuie să admitem că problemele de etică nu se regăsesc tocmai printre cele mai intense preocupări ale patronilor și editorilor din mass-media, cel puțin în România începutului de mileniu. De aceea responsabilitatea identificării acestor probleme cade deocamdată pe umerii breslei jurnaliștilor. Ei trebuie să devină conștienți de faptul că luarea unei decizii corecte în probleme de etică este o abilitate la fel de importantă ca îndemânarea de a scrie bine, de a edita și fotografia bine".⁵³

A devenit tot mai limpede, după doisprezece ani de tranziție post-comunistă, că autentică putere a presei constă în profesionalism și credibilitate. Un ziarist profesionist nu-și poate permite să recurgă prea des la formule de tipul "se zice că" sau se "zvonește că", fără a-și diminua prin aceasta credibilitatea lui și, implicit, a publicației a cărei angajat este. Cu atât mai puțin se poate preta la jocuri

⁵¹ Mircea Toma, *Clubul Român de Presă, idei și perspective*, în "Academia Cațavencu", XI, nr. 13, 14, 2001.

⁵² O privire critică asupra acestui cod în dezbaterea *Decalogul presei*, în "Dilema", VI, nr. 270, 1998.

⁵³ Adrian Onciu, *Probleme de etică în jurnalism*, Iași, Asociația Jurnaliștilor Profesioniști, 2001, pp. 5-6.

de putere, la șantaj sau la insulte, disimulate fie sub aparențele unui populism găunos, fie sub umbrela prea largă a pamfletului⁵⁴.

Necazurile presei românești în perioada de tranziție provin, cel puțin în parte, și din adoptarea unei anumite perspective din care aceasta și-a definit rolurile specifice: formarea opiniei publice și realizarea așa-numitei "agenda setting". Or, cum a ținut să arate Peter Gross, în Europa de Est post-comunistă aceste două roluri sunt privite de mass-media, ca și de celelalte instituții, "de sus în jos", în special la nivelul elitelor, audiențele fiind, deci, considerate pasive. Aceasta în locul unei perspective "de jos în sus", care cere ca audiența să joace un rol mai activ, iar mass-media, la rândul ei, să faciliteze o comunicare în două sensuri. "Puterea mass-media este percepută a fi mult mai mare în concepția «de sus în jos» a rolurilor mass-media, decât în cea «de jos în sus», cel puțin în cazul elitelor. În Europa de Est concepția «de sus în jos» din perioada post-comunistă este... o continuare a erei comuniste. Urmând această judecată, se poate concluziona că mediile informative nu s-au transformat, ci s-au schimbat. Această putere a mass-media a fost percepută drept mare, pentru că a fost un act de credință apărut într-o cultură excesiv politizată. Lucrurile nu s-au schimbat după 1989".⁵⁵ România nu a făcut excepție; și aici mass-media nu s-au transformat, ci doar s-au schimbat. Pentru a contribui eficient la procesul democratic presa trebuie să-și modifice și perspectiva, adică să promoveze concepția "de jos în sus" a rolurilor mass-media, făcând ca audiența să joace un rol mai activ.

De asemenea, trebuie să ne însușim și o altă observație a lui Peter Gross: "În mod sigur, harababura schimbărilor din structurile instituționale în perioada de tranziție și în diferitele faze ale democratizării a îndreptat atenția oamenilor din societățile post-comuniste spre satisfacerea necesităților elementare, ceea ce a remodelat atitudinile față de presă și a conturat un nou mod de utilizare a mijloacelor de informare în masă. Aceasta nu înseamnă însă că est-europenii au înlocuit valorile civice cu valorile de consum. Să spunem lucrurilor pe nume: câți dintre ei aveau valori civice pe care, cu atât mai puțin, le puneau în practică înainte de 1989?"⁵⁶

Apoi Mihai Coman, vorbind despre tranziție și mass-media, susține îndreptățit că, în ceea ce privește conceptul de tranziție, acesta este profund marcat în România de o viziune evoluționistă, care ar sugera că se trece de la ceva mai rău la ceva dorit, dacă nu superior. "Așa cum a fost folosit, conceptul a fost mai degrabă element de ideologie, încărcat de aspirații, de speranțe, neliniști și mai puțin un concept analizat ca atare. În țările fost comuniste, tranziția nu duce la ceva calitativ nou, ceva care nu a mai fost trăit. Tranziția la noi e o întoarcere la o experiență pe care am trăit-o și care este contemporană cu noi, pentru că țări

⁵⁴ Carmen Mușat, *Etic și estetic. Note despre credibilitatea presei*, în "Observator cultural", nr. 50, 2001.

⁵⁵ Peter Gross, *Orbii conducându-i pe orbii. Mass-media și democrația în Europa de Est*, în "Sfera politică", VI, nr. 64, 1998, pp. 10-11.

⁵⁶ Peter Gross, *Media și participarea cetățenilor la viața social-politică*, în "Dilema", X, nr. 473, 2002, p. 9.

organizate în mod capitalist, pe baza economiei de piață și pe principii politice democratice, există. Deci, la limită, e fie o restaurație, fie o sincronizare cu situații care există pe plan mondial. În nici un caz o trecere la ceva nou. Deci tranziția în mass-media ar trebui să o privim ca pe o dobândire a unor proceduri de lucru normale".⁵⁷ Din această perspectivă, problema este dacă a reușit presa românească să se comporte ca cea din alte țări, unde demersul ei s-a dovedit valid. Or, am văzut că ea mai mult nu a reușit sau, în cel mai bun caz, că s-a înscris pe un drum al maturizării, pentru a răspunde cerințelor unei societăți democratice.

Tot așa se cuvin abordate și aspectele legislative ale informației de interes public. Aici intră în discuție transparența sau accesul la informație și reglementări privind secretul de stat. Iar România, în această privință, nu se găsește încă într-o postură satisfăcătoare. (De exemplu, nu a deranjat pe nimeni faptul că Parlamentul a votat o lege a secretului înainte de a vota una a accesului la informație. Înaintea regulii a fost instituită excepția. S-a mers mai departe: legea spune că apărarea secretului e o datorie de onoare și exprimă fidelitatea față de țară)⁵⁸.

Alte aspecte ale tranziției le-a înregistrat și Ioana Avădani, multe ținând de profesionalizarea jurnaliștilor. În primul rând tratarea corectă a informației, apoi raportul dintre agenda presei și agenda politicianilor (necesitatea unei reflectări echidistante), în fine, buna înțelegere a funcției educative a presei (care nu trebuie să fie explicită, "cu intenție", rolul de educare fiind *intrinsec* informării). "Din păcate, presa românească se chinuie acum să supraviețuiască din punct de vedere economic. Piața nu este mică, dar este relativ săracă, există multe ziare, așa că regulile sunt puțin altfel. Curiozitatea publicului este nețărnută, și atâta timp cât se va găsi un scandal el îl va consuma cu dragă inimă. Dacă cineva refuză, în numele principiilor etice, să dea o anumită informație, se va găsi întotdeauna alt ziar dispus să o publice. Ceea ce mă frapază însă la presa noastră este *agenda*. Dacă ne uităm la sondajele de opinie, o să vedem că principalele preocupări ale românului sunt sărăcia, șomajul, sănătatea. Dacă ne uităm în presa română, vom constata că principalele subiecte sunt politica, politica și, eventual, sexul. Există o fractură între agenda presei și agenda populației și probabil că aici am putea discuta, la un moment dat, de corectitudinea jurnaliștilor față de public. Dar cred că maturizarea profesională a breslei merge în paralel cu maturizarea de ansamblu a societății"⁵⁹.

Dar, ca să încheiem într-un ton optimist, sunt și multe asemănări între presa românească actuală și cea din țările occidentale. Cum constata Nicolae Manolescu, ea este la fel de prezentă și chiar agresivă în a arăta niște lucruri, este chiar o putere în stat. Sunt foarte multe ziare locale, care au un public chiar mai numeros decât ziarele de la centru. "Fiecare oraș, județ își are ziarul lui și câteodată

⁵⁷ cf. M. Popa Buluc, *Mass-media și noile tendințe în comunicare*, în "Curentul", nr. 92, 18 aprilie, 2000.

⁵⁸ *Ibidem*. Un comentariu aplicat la Miruna Runcan, *Legislația libertății de informare*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Ephemerides, Cluj-Napoca, 1, 2001, pp. 3-15.

⁵⁹ Ioana Avădani, *Profesionalizarea jurnaliștilor și maturizarea societății*, în "Dilema", X, nr. 473, 2002.

I. MAXIM DANCIU

chiar e bun, nu se vede aerul provincial în el. Cred că, dacă e vorba să fim în Europa cumva, prin presă suntem"⁶⁰. Vrem să credem că avem aici semnalul unui sfârșit al tranziției pentru mass-media românească.

---

⁶⁰ Nicolae Manolescu, *Prin presă, suntem deja în Europa*, în "22", XIII, nr. 12, 2002.

COMPORTAMENTUL SUICIDAR ÎN REPUBLICA MOLDOVA

OXANA ISAC

ABSTRACT. Suicidal Behaviour an Moldavian Republic. In this article the author deals with the main tendencies of the suicide behavior in the Republic of Moldova. According to some statistic data the level of suicides is analyzed from the point of view of sex, age, residential area, the following conclusions are made: 1) suicide level is higher in the rural areas than in urban one's; 2) suicide level is higher among men than among women; 3) the age of suicide risk at men is between 25-44 years old; at women – over 50 years old. The problem of the creation of a social assistance network and both of some crisis centers is discussed in the article. These all are needed in order to stop negative tendencies of increased number of suicides.

În sens cel mai general, suicidul semnifică dorința persoanei de a nu mai trăi ziua de mâine. Ne aflăm în fața unei întrebări foarte complicate: „Cum poate să apară o asemenea idee în mintea și sufletul unei ființe umane programate pentru viață, cu un instinct de autoconservare capabil să facă o rezistență în cele mai grele pericole?” Informații despre suicide au fost înregistrate concomitent cu apariția civilizației umane. În diferite epoci istorice, în diverse societăți, iar uneori și în rândurile diferitelor pături sociale ale aceleiași societăți, suicidul era apreciat în mod contradictoriu: de la condamnarea aspră până la recunoașterea lui ca un mod demn de a încheia viața. Atitudinea față de acest act era determinată de concepțiile filosofice, religioase și juridice dominante în societate. Astfel, conform concepțiilor religioase ale *vechilor germani*, în rai nimereau doar bărbații dispăruți în luptă. Femeile puteau spera să ajungă în această lume numai în cazul dacă se sinucideau pe mormântul soților. *Vechii greci* solicitau, de exemplu, potențialilor sinucigași să ceară, în mod expres, dreptul de a renunța la viață. În *India*, începând cu antichitate, sub influența considerabilă a brahmanismului, populația se sinucidea frecvent în cursul anumitor sărbători religioase. În *China* prin suicid se urmărea perfecțiunea sau atașamentul la o idee sau un maestru. De exemplu, 500 de discipoli ai lui Confucius s-au aruncat în mare în semn de protest față de distrugerea cărților lui. *Japonia* a cultivat un cod special al onoarei, care s-a perpetuat până în timpurile noastre, conținând printre altele și o tehnică aparte de suicid în cadrul ritualului *seppuku* (*hara-kiri*). În *Sparta* și în *Atena* corpurile sinucigașilor erau arse în semn de dispreț. La *romani* suicidul se practica pentru a fi salvată onoarea sau pentru a nu supraviețui dezastrului patriei, ori în disperare, căci, așa cum spunea Seneca: „Suicidul este triumful voinței omenești asupra lucrurilor”. În *Egipt* justiția faraonică recomanda suicidul în cazuri penale grele, când condamnatul era un demnitar. Cel

mai des suicidul se realiza prin aplicarea mușcăturii unui șarpe. În *Rusia*, în conformitate cu concepțiile și canoanele Bisericii Ortodoxe, suicidul a fost apreciat totdeauna negativ, atitudine colectivă ce s-a păstrat până în prezent.

Faptul că în diferite epoci istorice societatea interpreta și aprecia în mod divergent suicidul face improbabilă o definiție unică a actului de suicid. De la suicidul cu caracter “instituțional” și până la cel condamnat de către credința creștină sau de legislație, atitudinile sociale față de asemenea act au variat considerabil de-a lungul timpului. În prezent, sub influența religiei creștine, suicidul este privit ca un păcat contra naturii, fie ca un act comis sub influența unei boli mintale, deși, în mod real, majoritatea actelor de suicid reprezintă decizii conștiente și deliberate, având deci un caracter rațional. Conceperea suicidului ca un act de raționalitate plasează acest act în aria deviației și în cea a problemelor sociale. Orice suicid este o problemă socială, o pierdere măsurabilă pentru societate.

Importanța suicidului ca problemă de sănătate publică este în mod persistent subestimată, cu toate că în aproape toate țările Europei suicidul se situează între primele zece cauze de mortalitate. Republica Moldova, încă în perioada când făcea parte din componența Uniunii Sovietice, se situa, după numărul suicidelor, pe locul trei, după Țările Baltice și Rusia. Bazându-ne pe materialul statistic, putem afirma cu certitudine că situația nu s-a schimbat spre bine, ci, dimpotrivă, din an în an înregistrăm o creștere a numărului de suicide în republică. Statistica suicidelor constituie, de asemenea, o problemă. Pentru ca aceste date statistice să fie veridice, urmează a lua la evidență faptele ce reflectă situația respectivă. În legătură cu acest moment, se cere a dezvălui conținutul suicidului. La prima vedere, se poate spune că suicidul este actul de autoprivațiune conștientă de viață a individului. Însă la o analiză minuțioasă a acestei dereglări sociale, devine clar că problema nu e deloc simplă. Suicidul interferează deseori cu accidentele și cu omorurile. Aceste trei tipuri de privațiune de viață a omului au simptome similare și se raportează la moartea violentă. De exemplu, suicid nu poate fi considerată autoprivațiunea de viață a unui individ aflat în stare de inconștiență. Nu este suicid nici moartea ce a survenit din neglijența victimei. Sunt situații, când individul comite anumite acțiuni autoagresive ce demonstrează suicidul, prevăzând posibilitatea morții, dar sperând în mod ușuratic că va rămâne în viață. Aceste acte constituie așa-numitul tip de suicide “demonstrative”. Dacă în asemenea cazuri se înregistrează sfârșitul letal, fapta va fi calificată nu ca suicid, ci ca deces din lipsă de precauție în situație specifică. Toate aceste aspecte urmează a fi luate în considerație de statisticienii care duc evidența cazurilor de moarte violentă și care fac clasificarea lor. Caracterul complex al unei asemenea evidențe statistice este determinat și de faptul că, de regulă, familia victimei încearcă, din anumite considerente, să ascundă cauza adevărată a decesului individului, prezentându-l deseori ca urmare a accidentului. Toate acestea denaturează, desigur, datele statistice, modifică imaginea generală a situației cu privire la dereglarea socială în cauză.

COMPORTAMENTUL SUICIDAR ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Criza economică, creșterea șomajului, îmbogățirea bruscă a unor pături ale populației și pauperizarea altora, dezorganizarea socială, care condiționează incapacitatea individului de a se adapta la transformările sociale – toate acestea generează starea de anomie socială, definită de E. Durkheim ca stare obiectivă a mediului social caracterizată printr-o devalorizare totală a normelor sociale, ca efect al unor schimbări bruște. În asemenea condiții se manifestă instabilitatea morală a unor indivizi aparte, echilibrul social se dereglează și, în consecință, crește numărul de suicide. Aprofundarea crizei societății moldovenești a influențat evoluția acestui tip de patologie socială. În tabelele de mai jos prezentăm datele statistice referitoare la dinamica fenomenului suicidar în Republica Moldova (sursa: Departamentul Statistică și Sociologie al Republicii Moldova).

Tabelul 1

Dinamica numărului de suicide în Republica Moldova (1992-2001)

Anul	Total suicide	Mediul		Bărbați			Femei		
		Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
1992	684	253	431	527	191	336	157	62	95
1993	734	300	434	570	230	340	164	70	94
1994	777	322	455	611	240	371	166	82	84
1995	791	333	458	622	236	386	169	97	72
1996	773	332	441	634	427	387	139	84	55
1997	626	260	336	512	213	299	114	47	67
1998	575	224	351	456	178	278	119	46	73
1999	580	244	336	482	196	286	98	48	50
2000	544	196	348	466	166	300	78	30	48
2001*	622	240	382	523	197	326	99	43	56

* Datele pentru anii 1996-2001 nu conțin informații despre situația din raioanele de est ale republicii.

Tabelul 2

Dinamica ratei suicidelor în Republica Moldova pe sexe și mediul rezidențial în anii 1997-2001 (la 100 mii locuitori)*

Anul	Bărbați	Femei	Urban		Rural	
			Bărbați	Femei	Bărbați	Femei
1997	29,27	5,98	29,03	5,94	29,44	6,02
1998	26,08	6,25	24,31	5,84	27,35	6,54
1999	27,61	5,15	26,79	6,12	28,20	4,48
2000	26,74	4,11	22,91	3,86	29,46	4,28
2001	30,07	5,23	27,45	5,59	31,91	4,98

*Fără Transnistria și mun. Bender

Tabelul 3

Coeficienții mortalității din cauza suicidelor pe categorii de vârstă, sex și mediul rezidențial în anii 1999-2001 (la 100 mii locuitori)

Vârsta (a n i)	Urban						Rural					
	Femei			Bărbați			Femei			Bărbați		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001
Sub 20	1,77	1,37	1,43	2,96	4,38	1,81	1,60	0,27	1,10	3,63	2,36	3,73
20-24	3,08	1,58	4,92	16,83	13,75	30,99	2,37	3,39	1,07	13,45	16,55	20,43
25-29	4,85	4,80	-	28,43	13,11	10,14	-	1,43	5,17	27,67	28,86	18,83
30-39	2,38	0,82	8,58	21,26	21,57	27,78	5,75	3,02	6,31	40,66	37,63	46,05
40-49	5,15	4,39	5,83	41,38	32,42	43,40	5,83	3,86	5,78	57,09	61,46	68,65
50-59	15,75	9,33	6,26	61,89	62,00	53,06	8,87	9,45	13,86	70,98	60,92	80,06
60 +	17,98	8,93	13,72	70,68	50,02	66,56	7,97	11,48	7,45	41,46	55,13	44,29
Total pe an	6,12	3,86	5,59	26,79	22,91	27,45	4,48	4,28	4,98	28,20	29,46	31,91

Datele prezentate în tabele ilustrează situația actuală din republică, care, din păcate, nu inspiră optimism. Probabil, cauza rezidă în particularitățile contextului social general, pe al cărui fundal fenomenul studiat are o evoluție “favorabilă”. O anumită reducere a numărului de suicide în ultimii ani nu ne permite să formulăm concluzii optimiste, această ameliorare aparentă a situației datorându-se faptului că datele pentru anii 1996-2000 nu conțin informații referitoare la raioanele de est ale republicii, ceea ce modifică imaginea generală a dinamicii acestui fenomen patologic în republică. Anul 2001 face excepție de la această regularitate. Astfel, dacă în anul 2000 în republică au fost înregistrate 544 de suicide (14,94 la 100 mii locuitori), în 2001 acest număr crește considerabil, ajungând la 622 de cazuri (17,12 la 100 mii locuitori), adică practic avem o creștere cu circa 15% față de anul 2000. În continuare ne vom referi la unele legități ale dinamicii ratei suicidelor în Republica Moldova, bazându-ne pe informațiile referitoare la anul 2001.

Analizând repartizarea fenomenului studiat în dependență de mediul rezidențial, constatăm că rata de suicid în mediul rural este cu mult mai mare, decât în mediul urban, indiciu prin care și se deosebește acest fenomen în Republica Moldova de majoritatea țărilor europene și din cadrul CSI. Probabil, această particularitate a republicii poate fi explicată prin consecințele negative ale proceselor social-economice, care au determinat stagnarea vieții rurale, scăderea nivelului de trai al săteanului, destrămarea valorilor și a moravurilor tradiționale. La examinarea dinamicii suicidelor după sex, constatăm că atât la sat, cât și la oraș numărul suicidelor în rândul bărbaților este în medie de 6 ori mai mare decât în rândul femeilor. Deosebirile acestea le putem explica prin gradul diferit de socializare a bărbaților în raport cu femeile. Astfel, nu este întâmplător faptul că cel mai mare număr de suicide este înregistrat în rândurile bărbaților având vârsta între 25-44 de ani, adică în perioada când bărbatul își întemeiază o familie, este încadrat în câmpul muncii, devine tată

etc., adică participă activ la viața socială. Confruntându-se cu diverse probleme, unii bărbați trăiesc un sentiment specific de neajutorare, care îi accentuează stările depresive și stimulează suicidul. În cazul femeilor, funcțiile lor sociale de mamă și gospodină atenuează efectul situațiilor stressante. Evident, legătura biologică cu copiii, “obligațiile în fața naturii” anihilează influența negativă a factorilor sociali. Ele reacționează mai degrabă la schimbările care au influența directă și imediată asupra familiei, vieții private, și mai puțin la problemele generale ale societății. La examinarea separată a fenomenului suicidar în diferite grupe de vârste se revelează unele tendințe specifice. Cât de trist ar fi, dar chiar la băieții de vârstă între 10-14 ani din mediul rural sunt înregistrate 3 cazuri de suicid. Aici vom menționa că aproape în toate grupele de vârstă majoritatea suicidelor sunt săvârșite de bărbații din mediul rural, excepție făcând grupa de vârstă 20-24 ani și cei de vârstă a treia: în aceste două grupe numărul de suicide la 100 mii locuitori este semnificativ mai mare la bărbații din mediul urban. În cazul populației feminine avem o situație contrară: numărul de suicide la 100 mii locuitori este mai mare în rândul femeilor din mediul urban. Astfel, datele pe categorii de mediu rezidențial și sex denotă că ratele de suicid la bărbații din mediul rural au devenit mai mari decât ratele de suicid la bărbații de la orașe, în timp ce ratele de suicid pentru femei sunt mai mari în orașe decât la sate. Referindu-ne la grupele de vârstă, observăm că în rândul femeilor având vârsta de peste 50 de ani numărul de suicide se majorează, fapt ce poate fi explicat prin gradul divers de socializare. În această perioadă, multe femei, pensionându-se, devin izolate de colectivele profesionale și de viața socială, fiind dominate de sentimentul de singurătate și de inutilitate. Într-o asemenea situație, familia trebuie să-și manifeste caracterul integrator. Deseori, însă, femeia, devenind văduvă și fiind lipsită de susținere din partea propriilor copii, renunță la viață.

Astfel, cercetând dinamica suicidelor după sex, vârstă și mediul rezidențial în rândul populației Republicii Moldova, putem concluziona că: 1) rata suicidelor în mediul rural este mai mare decât în mediul urban; 2) rata suicidelor este mai mare în rândul bărbaților, decât în rândul femeilor; 3) vârsta riscului suicidar sporit este la bărbați de 25-44 ani, iar la femei – peste 50 de ani. Nu am reușit să confirmăm sau să infirmăm, bazându-ne pe datele statistice, alte legități referitoare la starea civilă, nivelul de educație, profesia, naționalitatea, bunăstarea materială a sinucigașilor din simplul motiv că Departamentul Statistică și Sociologie al Republicii Moldova nu efectuează o asemenea sistematizare a datelor despre suicide. Chiar și sistematizarea după categoriile de vârstă se operează doar începând cu anul 1995, până la 1995 consemnându-se doar sexul și localitatea de origine a sinucigașului. Totodată, ținând cont de rezultatele investigațiilor noastre, avem tot temeiul să confirmăm astăzi concluzia lui E. Durkheim referitoare la numărul mare de suicide printre șomerii, cei divorțați, cei fără copii, văduvi. În același timp, legitatea durkheimiană referitoare la faptul că cei bogați comit mai frecvent suicide decât cei săraci nu este confirmată de realitatea noastră, deoarece în prezent anume situația materială precară constituie cel mai frecvent cauza faptei de suicid.

Modul actual de înregistrare a datelor despre suicide relevă, în primul rând, indiferența societății moldovenești față de atare problemă. Evident, fără depistarea cauzelor acestui fenomen patologic al realității sociale este absurd să discutăm despre măsurile de combatere a acestuia. Pentru a stabili cauzele suicidelor e foarte important a cunoaște pretextele acestora, circumstanțele concrete ce au condiționat actul respectiv. După cum ne demonstrează viața socială, nu întotdeauna e posibil a preciza motivele și pretextele suicidelor din cauza insuficienței de informații, în mod frecvent ascunse de rudele victimelor. În acest context, merită atenție cercetările efectuate în anii '80 ai secolului al XX-lea de către Centrul Federal de suicidologie din Rusia, în cadrul cărora au fost studiate cazuri concrete de suicid, fiind depistate următoarele cauze principale: 1) probleme personale și familiale; 2) probleme privind starea sănătății; 3) probleme ce țin de comportamentul asocial al sinucigașului; 4) probleme ce apar la serviciu sau în cadrul instituțiilor de învățământ; 5) dificultăți de ordin material. Astăzi realitatea se deosebește cu mult de cea a anilor '80, însă cauzele suicidului au rămas, în principiu, aceleași, s-a schimbat doar ordinea manifestărilor. Tendința menționată a fost sesizată în urma anchetei sociologice pe bază de interviu desfășurate în cadrul a 25 de familii care au pierdut rude apropiate prin suicid. Rezultatele obținute demonstrează că actele suicidare au avut următoarele cauze:

1) în 10 familii – dificultăți de ordin material, incapacitatea de a-și asigura familia cu minimumul necesar;

2) în 9 familii – probleme personale și familiale (3 cazuri – conflicte intra-familiale; 2 cazuri – adulterul; 1 caz – povara singurătății; 1 caz – divorțul; 2 cazuri – dragoste neîmpărtășită);

3) în 4 familii – probleme cauzate de starea sănătății (2 cazuri – boala psihică; 1 caz – cancerul; 1 caz – impotența sexuală a bărbatului);

4) în 2 familii – probleme declanșate de comportamentul asocial (1 caz – pedeapsa penală pentru omor; 1 caz – graviditatea nedorită a adolescentei).

Conflictele personale și familiale sunt deseori asociate cu problemele materiale, deoarece anume lipsa de bani generează conflicte în familie, în special în familiile tinere, unde adesea principalele valori orientative sunt nu dragostea și respectul reciproc, ci banii. După toate probabilitățile, în anii '80 oamenii nu acordau atâta atenție problemelor materiale, deoarece erau protejați în plan social, datorită cărui fapt suicidele cauzate de dificultățile materiale se aflau pe ultimul loc, și nu pe primul, ca în prezent.

Prin urmare, putem conchide că starea mediului familial, a celui creat în colectivul de muncă, gradul de respectare a echității sociale, nivelul bunăstării materiale și alte condiții influențează în mare parte comportamentul omului, acesta fiind nu mai puțin determinat și de calitățile personale: de moralitate, educație,

gradul de cultură, studii, particularitățile temperamentului și ale caracterului. Suicidul atestă existența în societate, în relațiile interumane a unor probleme, pe care omul nu le poate soluționa în mod firesc. În asemenea situație, individul are nevoie de ajutor colectiv, social. E știut că primele încercări de a organiza serviciile de prevenire a suicidelor au fost întreprinse în multe țări la începutul secolului al XX-lea. De exemplu, în Rusia exista societatea “Viața”, care avea ca scop protejarea vieții umane. În Franța funcționează din 1968 S.O.S. AMITIE-France, destinat nu numai prevenției primare și secundare, dar și intervenției în criză. În Anglia activa pe baze filantropice “Societatea bunilor samariteni”. În mai multe țări, deja în anii 40-50 ai secolului al XX-lea, au fost create Centre suicidologice secundate de *Hot Lines* – linii telefonice pentru sinucigași, la capătul cărora se găsesc specialiști: psihologi, psihiatri, persoane pregătite pentru a da sfaturi celor aflați în situații disperate. De asemenea, există clinici speciale pentru cei care întreprind tentativa de suicid, unde specialiștii anume pregătiți – suicidologii – organizează ședințe terapeutice individuale cu scopul de a-i ajuta pe indivizi să depășească aceste crize și să se înțeleagă mai bine pe ei înșiși și realitățile din jurul lor. În Republica Moldova nu există ceva similar, deși numărul în creștere de suicide și de tentative de suicid impune necesitatea de a fi creat un centru de crize pentru a stopa tendința negativă, pentru a scoate în vileag factorii declanșatori și pentru a elabora o strategie de profilaxie eficace. În acest context, devine necesară crearea rețelei de asistență socială a populației, menite să acorde ajutor în situațiile de criză.

Sarcina prevenirii suicidelor nu trebuie redusă doar la depistarea persoanelor, aflate în stare de a comite suicid, deoarece suicidul este doar ultima verigă din lanțul procesului de excludere a individului din societate. Este necesar a orienta asistența socială a populației spre prevenirea, profilaxia, combaterea cazurilor de suicid nu numai în cazul grupelor de risc, dar și în cadrul întregii societăți, căci e mult mai ușor a preveni boala decât a-o trata. Să nu uităm că în spatele cifrelor referitoare la suicid se află oameni, care au trăit alături de noi, dar care nu au rezistat greutăților, au pierdut orice speranță, din care cauză au și renunțat la viață.

“În timp ce societatea este supusă procesului de hipertrofiere indivizii, care nu sunt legați prin nimic între ei, se rostogolesc unul peste altul ca moleculele unui lichid, fără a găsi un oarecare centru de greutate, care i-ar fi reținut, i-ar fi întărit, i-ar fi fortificat” (E. Durkheim). Un asemenea centru de greutate trebuie să devină societatea, care, mai întâi, trebuie să se “însănătoșească”, să-și înlăture disfuncțiile, să asigure solidaritatea, coeziunea socială dintre oameni. În caz contrar, vom continua să înregistrăm informații deprimante în favoarea regresului social al societății moldovenești.

BIBLIOGRAFIE

1. Dragomirescu V.-T. *Determinism și reactivitate umană*. - București, 1993.
2. Durkheim E. *Despre sinucidere*. - Iași, 1993.

OXANA ISAC

3. Landsberg P.-L. *Eseu despre experiența morții. Problema morală a sinuciderii.*- București, 1992.
4. ****Psihopatologia conduitei agresive.*- Chișinău, 1994.

FUNCȚIILE SOCIALE ALE UMORULUI ÎN CADRUL GRUPULUI

– ANALIZA UMORULUI STEREOTIPIC DESPRE RELAȚIILE DE CUPLU –

ANDREEA MOGOȘ

ABSTRACT. The Social Functions of the Humor within the Group – an Analysis of the Stereotypical Humor Dealing with the Couple Relationship. Humor must be analyzed as a multidimensional concept, since it can be a cognitive, affective, behavioral or communicational phenomenon. Humor may have several functions, such as meaning making, hierarchy building, cohesion and, tension-relief. The present study analyzes the stereotypical humor regarding the couple, trying to find patterns that fit the functions above mentioned.

Umorul este folosit în numeroase culturi pentru a crea relații, a exterioriza emoții sau pentru a exercita control social (Dupre, 1998)¹. Pornind de la această premisă, vom analiza rolul pe care îl joacă umorul în diverse situații de comunicare, precum și modul în care reflectă dinamica relațiilor diadice.

Umorul este un concept multidimensional. Poate fi văzut simultan ca un fenomen lingvistic, afectiv, psihologic și nu în ultimul rând comunicațional. Unii cercetători acordă atenție doar formelor verbale de umor, care presupun o anumită formă de discrepanță între două texte sau interpretări. Sociologii umorului (Davis, 1993, Fine, 1984) definesc umorul din perspectivă interacțională, axându-se pe cercetarea intențiilor autorului și pe răspunsurile publicului, excluzând situațiile amuzante care au loc fără intenția autorului.

Funcțiunile pe le are umorul - așa cum au fost trasate în lucrarea lui Robinson și Smith-Lovin² - fie pot apărea simultan în situația de comunicare în grup (construire a de sens, eliberare de tensiune), fie sunt mutual excluzive (construire de ierarhii și coeziune). În cele ce urmează, vom proceda la o trecere în revistă a celor patru funcții sociale ale umorului, mai sus menționate.

Prima funcție identificată este aceea de *construire de sens* (meaning-making). Umorul este considerat un mecanism de definire a realității. Fine (1984) susține că indivizii se angajează în interacțiuni comice cu scopul de a se autodefini, de a-și defini partenerii și situațiile de interacțiune. Wilson (1979) argumentează ca umorul ne ajută să ne afirmăm viziunile convenționale asupra realității, iar Stephenson (1951), analizând glumele și bancurile care se referă la diferențe sociale și economice, concluzionează că acestea funcționează ca un mecanism de control, exprimând valorile comune ale sistemului, minimizând noțiunea de conflict, respectiv de conștientizare a statusului și clasei. Davis (1993) susține că, dincolo de faptul că

¹ Cf. Sparks Bethea, Lisa – *The Function of Humor in the lives of older adults*, Communication Quaterly, Winter 2001, p. 1

² în Robinson, Tawn și Smith-Lovin Lynn – *Getting a Laugh: Gender, Status, and Humor in Task Discussions*, Social Forces, sept. 2001.

umorul servește la construcția sau conservarea simțului comun social, acesta servește la deconstrucția realității, făcând vizibile structurile sociale care în alte condiții rămân invizibile.

Construirea de ierarhii este o funcție atribuită umorului în cadrul grupurilor, constatându-se că glumele reușesc să creeze diferențe de status între indivizii care interacționează. Umorel este văzut chiar ca o formă de agresivitate acceptată social. Preluând această idee, Coser (1960) a găsit susținere pentru ipoteza că ridiculizarea este folosită ca o formă de pedeapsă socială.

Una dintre cele mai frecvent citate teorii referitoare la folosirea umorului este *teoria superiorității*³ a lui La Fave (1972), care afirmă că individul va folosi și va aprecia umorul atunci când obiectul umorului face parte din categorii cărora individul nu le aparține, glumele fiind mai gustate atunci când "cei buni" câștigă, iar "cei răi" pierd. O prelungire a acestei teorii aparține lui Zillman și Cantor (1976): "oamenii apreciază umorul direcționat spre grupuri pe care nu le simpatizează".

Această teorie se pliază pe *modelul identității*⁴, care vede grupul ca fiind "o colecție de persoane care au interiorizat aceeași identitate socială", iar efectele imediate ale apartenenței la grup sunt diferențierea grupului propriu de alte grupuri, precum și tendința de a privilegia grupul de apartenență, acordându-i un credit de pozitivitate.

Cea de-a treia funcție a umorului, aceea de *coeziune*, vine în opoziție cu viziunea de mai sus, care susține că utilizarea umorului are scopul de a crea diferențieri de status, fiind în același timp o formă de agresiune. Francis (1984) argumentează că umorul este un bun mecanism de întărire a coeziunii sociale, putând fi văzut ca o "tehnică de management a emoțiilor interpersonale", folosită să întărească și să armonizeze legăturile din interiorul grupului.

Seckman și Couch (1989) au diferențiat conceptele de amuzament și sarcasm⁵. Ei consideră amuzamentul este folosit în scopul de a întări și afirma relațiile, în timp ce sarcasmul poate fi folosit pentru a construi relații fie solidare, fie autoritare. Conform celor doi cercetători, *umorul per se* este un mijloc de definire a identității de grup și de încurajare a relațiilor pozitive.

Spre deosebire de partizanatele care le determină cele două funcții anterior discutate, cea de-a patra, *eliberarea de tensiune* este recunoscută de către cei mai mulți cercetători. White și Wintzberg (1992) au demonstrat că râsul reduce stresul psihologic. Mai apropiate de subiectul lucrării de față sunt cercetările care dovedesc funcțiile râsului în reducerea tensiunii în cadrul interacțiunilor de grup (Bales și Slater, 1955). Atunci când grupul are de îndeplinit o sarcină, umorul are rolul de a potența energia, de a duce la o evaluare pozitivă a sarcinilor și generează o mai mare dorință de a îndeplini sarcini care solicită efort, în ciuda faptului că nu duce la o creștere a performanțelor.

³ în La Fave, Lawrence, *The Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues* Academic Press, 1972, p. 195-210.

⁴ după Radu, Iluț – *Psihologie socială*, Editura Exe, Cluj, 1993, p. 107.

⁵ în original "jocularity and sarcasm".

Bethea (2001), în urma unei cercetări⁶ realizate pe un eșantion de 126 de persoane în vârstă de peste 60 de ani, a identificat trei mari componente funcționale ale umorului în viața adulților: cognitivă, afectivă și comportamentală.

Funcțiile cognitive ale umorului sunt de a asigura o atitudine pozitivă, respectiv buna dispoziție, de a duce la o mai bună înțelegere între membrii unui grup și de a menține tinerețea și sănătatea mentală a indivizilor.

Rolul *funcțiilor afective* este de a minimiza stresul și a echilibra viața, de a adăuga bucurie vieții, de a diminua problemele / temerile care apar, de a funcționa ca un catharsis, de face oamenii mai toleranți în relațiile interpersonale.

Funcțiile comportamentale ale umorului țin de creșterea puterii de adaptare la condiții și situații noi, de diminuare a divergențelor care apar - de reducere a disonanței cognitive - și nu în ultimul rând, de mediere, deci umorul joacă în viața adulților de peste 60 ani și rolul de liant social.

Umorul ca interacțiune

Umorul este prin excelență o activitate care solicită cel puțin un partener. După ce am trecut în revistă funcțiile sociale ale umorului, se cuvine să urmărim cine anume în cadrul grupului spune glume și cine le ascultă, respectiv cum le percepe.

Așa cum rezultă din teoriile care atribuie umorului puterea de a crea ierarhii, indivizii plasați (sau care aspiră) la poziții mai înalte vor folosi mai mult umor decât aceia care au o putere sau un status mai scăzut.

Este interesant de văzut cum este interpretată teoria superiorității în termeni de persoană care spune glume – persoană/persoane care ascultă glume. La Fave susține că vom aprecia mai mult umorul atunci când susține, mai degrabă decât atunci când denigrează poziția noastră relativ la celelalte persoane din grup. Deci dacă râsul este un răspuns social, ne vom aștepta să râdă cei care sprijină poziția persoanei care spune gluma.

Implicațiile sociale ale umorului nu au ocolit problematica gender, numeroase studii evidențiind diferențele care apar între bărbați și femei la nivelul creației umorului, la nivelul receptării și aprecierii lui. Crawford (1995) sugerează că femeile și bărbații apreciază feluri diferite de umor. Mudorf (1988) concluzionează că bărbații în general apreciază mai mult umorul, iar efectele interacțiunilor arată că bărbații în mod special apreciază umorul legat de sex, în vreme ce femeile apreciază umorul agresiv atunci când bărbații sunt victime.

În cadrul unei diade (cuplu), atunci când unul dintre cei doi glumește, el/ea va fi primul/prima care și râde. Modelul tipic este acela ca partenerul să râdă imediat, împărtaşind umorul și arătând sprijin față de vorbitor, spre deosebire de situația de grup, în care un alt membru al grupului va râde primul de obicei. Din contră, atunci când cel care spune gluma într-un grup râde primul, probabilitatea ca gluma să fie percepută ca fiind amuzantă scade simțitor⁷.

⁶ în *The Function of Humor in the lives of older adults*, Communication Quaterly, Winter 2001.

⁷ cf. Glenn, Ph., *Initiating shared Laughter in multiparty conversations*, *Western Journal of Speech Communication* 53, p. 127-149.

În cadrul relațiilor de cuplu, De Koning și Weiss (2002) au identificat trei tipuri de umor pentru fiecare dintre cei doi parteneri: umorul instrumental, umorul pozitiv și umorul negativ.

Folosind ca material de analiză colecția de bancuri apărute în broșuri cu titlul *Cele mai bune bancuri...*, vom încerca realizarea unei tipologii de bancuri – din cadrul celor mai vehiculate. Dat fiind caracterul tematic al acestei colecții, ne-am oprit asupra broșurii ca are ca temă *cuplul*, urmărind și alte publicații de acest tip, cu scopul de a valida ipotezele noastre.

Limitele demersului nostru sunt date de faptul că, fiind vorba de o publicație a unei edituri, bancurile publicate sunt rezultate în urma unor *selecții* atât de ordin obiectiv, cât mai ales subiectiv. Din acest motiv, nu vom realiza un studiu cantitativ, care ar fi lipsit de reprezentativitate.

În urma lecturii flotante, am identificat temele majore pe care sunt axate bancurile/glumele selectate.

1. *despre căsătorie;*
2. *despre adulter / infidelitate;*
3. *despre vicii ale partenerilor;*
4. *despre divorț / văduvie.*

Fiecare dintre aceste categorii implică subteme, pe care le vom analiza în cele ce urmează.

Principala diferențiere scoate în evidență orientarea către gen a umorului. Personajele feminine / masculine apar de cele mai multe ori în ipostaze defavorabile lor, fie că sunt victime ale partenerului, fie că sunt prizonierii propriilor vicii (în consecință, conduitele "deviante" sunt sancționate social prin intermediul bancurilor). Foarte rar personajul unui banc "de cuplu" este copilul sau copiii. În cazul în care apar, copiii de obicei sunt folosiți ca personaje terțe ale glumelor care au temele mai sus enunțate.

Contextul în care apare ironizarea unei situații neplăcute / negative este adesea ceea ce generic am denumit *discuția între prieteni* (de obicei, aceste conversații de tip "haz de necaz" se desfășoară între parteneri de același sex.)

Căsătoria

Destul de pregnant apare în bancuri imaginea stereotipică de altfel a tinerei/femeii care alergă după un soț / banii acestuia și a bărbatului care încearcă să evite intrarea într-o instituție care îi aduce o serie de neplăceri.

Ceea ce sociologii au evaluat ca fiind "schimburile de pe piața maritală", simțul comun a convertit în bancuri și glume. Glumele de tipul *sfatul mamei* sunt frecvente: "*Fata mea, ai grijă ca bărbatul pe care îl alegi să fie inteligent și frumos. Să nu faci ca maică-ta, care s-a gândit numai la bani!*" (p. 5).

Iată exemple în care căsătoria este văzută prin prismă negativă: "- Doctore, ce ar trebui să fac ca să trăiesc o sută de ani? – Să îți petreci timpul liber alături de nevasta dumitale! – Si ești convins, doctore, că așa o să trăiesc o sută de ani? – Nu, dar așa o să îți se pară!" (p. 40);

"*Doi prieteni stau de vorbă despre al treilea. – Bietul Costică, n-a avut noroc nici cu o nevasta, nici cu alta. – Cum așa? – Prima i-a fugit cu un director de întreprindere. – Și a doua? – A doua a rămas!*" (p. 27)

Infidelitatea partenerilor

În mod previzibil, cel mai adesea umorul de cuplu este legat de subiectul cel mai picant, anume relațiile extraconjugale. Funcția acestei specii de umor este de a "pedepsi" la nivel social practici valorizate negativ, dar în aceeași măsură de a destinde. Pentru că am discutat despre cele două roluri pe care le adoptă indivizii – cel de emițător, respectiv de receptor al umorului – trebuie remarcat că oamenii, când ascultă asemenea bancuri se autopozitionează în postura de martor, foarte rar identificându-se cu *victimele* din respectivele glume.

"Ghiță și Guță stau de povești. – Spune-mi, prietene, ai poze cu nevastă-ta goală? – Nu! Doamne ferește! Zice Ghiță revoltat. – Dar vrei să cumperi?" (p. 18)

Umorul în care infidelitatea femeilor (exemplul a) este sancționată apare mai frecvent decât cel în care se vorbește despre același subiect, dar actorii sunt masculini (exemplul b), deoarece și în plan social, infidelitatea bărbaților este mai ușor acceptată decât cea a femeilor.

a. *"- O doamnă se duce la medicul de familie cu ambii ochi învinețiți. – Dar ce ați pățit, doamnă? – Știi, soțul meu...- Bine, dar spuneți că este plecat într-o călătorie de afaceri! – Si eu am știut la fel, doctore!"* (p. 34)

b. *"Alo, draga mea, să știi că deseară n-o să pot veni acasă. – De ce, dragule? – Am o ședință și rămân să dorm la ea."* (p. 53)

Viciile femeilor versus viciile bărbaților

Sub rezerva că infidelitatea este considerată cel mai mare defect (motiv pentru ca i-am și alocat o secțiune individuală), în bancurile despre cupluri apar recurent o serie de vicii, care se pliază în mare măsură pe stereotipurile generale.

Astfel, pentru femei, seria de defecte care stau la originea umorului se concentrează în jurul imaginii că sunt risipitoare (ex. a), că vorbesc prea mult (ex. b) și sunt lipsite de logică (ex. c):

a. *"Se întâlnesc două femei măritate. – Ai o rochie frumoasă! De unde ai cumpărat-o? – De la cel mai scump magazin! Este penultimul strigăt. – De ce penultimul? – Păi, ultimul va fi al soțului meu, când o să afle cât am dat pe ea!"* (p. 18)

b. *"Soțul îi spune soției: - Draga mea, cu cine ai stat de vorbă aproape o oră la poartă? – Cu Popeasca. – Si de ce nu ai invitat-o înăuntru? – Era tare grăbită!"*

c. *"- Draga mea, unde este scrisoarea de pe noptieră? – Am pus-o la cutia poștală, dragul meu. – Dar nu ai băgat de seamă că pe plic nu era scrisă adresa? – Ba da, iubitule! Dar am crezut că nu vrei să aflu cui o trimiți." (p. 40)*

De cealaltă parte, viciile preponderente ale bărbaților sunt alcoolul (și, ca o consecință, întârziatul acasă) și minciunile. Iată două exemplificări pentru fiecare dintre acestea:

"In miez de noapte, se aude soneria de la intrare. Dna. Vasilescu, somnoroasă, deschide ușa și dă nas în nas cu patru bărbați beți criță. – Scuzați, dvs. sunteți dna. Vasilescu? – Da eu sunt. Ce doriți? – Stimată și onorată doamnă, unul dintre noi este soțul dumneavoastră, însă nu știm care. Ajutați-ne, vă rugăm." (p. 19)

"Doi bărbați căsătoriți stau de vorbă. – Ieri, când m-am întors acasă, nevastă-mea a insistat să mergem la cinema! – Si tu ce i-ai răspuns? – Că sunt obosit și ca muncesc toată ziua, dar dacă ține nepărat, îi pot povesti eu filmul!"

Divorțați și văduvi

Bancurile apărute în culegerea analizată reflectă problema divorțului și cea a decesului unuia dintre parteneri ca fiind o ușurare, chiar un soi de eliberare, viziune complementară celei care privește căsătoria ca o instituție ce îngreșește libertatea individului.

Se impune o nuanțare în privința glumelor care au ca subiect parteneri de viață care au fost omorâți – adică crimele în interiorul cuplului: "*Să știi, zice soția, că sunt foarte supărată pe tine. Nu mi-ai spus că ai mai fost căsătorit de două ori. De ce ai divorțat de celelalte două?* – Păi, nu am divorțat. Prima soție a murit după ce a mâncat niște ciuperci necomestibile. – *Si a doua?* – A doua a murit în urma unui traumatism cranian. N-a vrut să mănânce ciuperci!" (p. 55)

Umorul care prezintă moartea unui partener (de obicei, bărbatul) ca o eliberare este nu o dată prezent:

"La o ședință de spiritism, o doamnă își cheamă soțul decedat. – Ești fericit? – Foarte fericit și liniștit! – Mai fericit și mai liniștit decât erai cu mine? – Mult mai fericit și mai liniștit! – Dar unde te afli acum, dragule? – In Infern!" (p. 33)

Concluzii

Umorul mai sus exemplificat vizează componente negative ale relațiilor de cuplu. În concluzie, am putea spune că este de tip negativ și putem cu ușurință identifica funcțiile acestuia:

- de a bine dispune și de a diminua stările de tensiune;
- de a sancționa social comportamente existente, dar condamnate de normele morale;
- cathartică, de sublimare a nemulțumirilor acumulate în viața de cuplu (răspunde nevoii "de a face haz de necaz");
- de a construi sensuri, defini situații și oameni și chiar de consolida stereotipurile existente despre comportamentul femeilor, respectiv cel al bărbaților, mergând până la a oferi justificări pentru comportamente proprii.

BIBLIOGRAFIE

1. Bales, Robert Freed - *Personality and Interpersonal Behavior*, Holt, Rinehart and Winston, 1970.
2. De Koning, E. și Weiss, R.L. – *The Relational Humor Inventory: functions of humour in close relationships*, American Journal of Family Therapy, Jan-Febr. 2002 (electronic version).
3. Futch, Aimee și Edwards, Renee – *The Effects of Sense of Humor, Defensiveness, and Gender on the Interpretation of the Ambiguous Messages*, Communication Quaterly, spring 1999 (electronic version).
4. Moscovici, Serge, coord. – *Psychologie sociale*, PUF, Paris, 1992.
5. Radu, I. și Iluț, P. – *Psihologie socială*, Editura EXE, Cluj Napoca, 1993.
6. Sparks Bethea, Lisa – *The Function of Humor in the lives of older adults*, Communication Quaterly, Winter 2001 (electronic version).
7. Van den Berghe, Pierre, ed. – *Intergroup Relations – sociological perspectives*, Basic Books, New York, 1972.
8. *** - *Cele mai bune bancuri de cuplu*, Editura Hiparion, Cluj Napoca, 2001.
9. *** - *Cele mai bune bancuri alese de cititori*, Editura Hiparion, Cluj Napoca, 1998.
- 10.*** - *Cele mai bune bancuri pe alese*, Editura Hiparion Seso, Cluj Napoca, 1999.

PERSPECTIVA CURSULUI VIETII ȘI ANALIZA DEMOGRAFICĂ A BIOGRAFIILOR

CORNELIA MUREȘAN

RÉSUMÉ. *L'approche du cours de la vie et l'analyse démographique des biographies.* L'introduction des préoccupations explicatives, peu présentes auparavant, a élargi le champ de la démographie et a conduit au développement d'un nouveau paradigme et d'un nouveau corps des méthodes d'analyse. Cet article se veut une plaidoirie pour l'approche du cours de la vie, comme alternative beaucoup plus prometteuse que l'approche longitudinale ou celle transversale, utilisées par la démographie classique. Si la Roumanie se rallie à l'effort international, initié par les Nations Unies, d'études comparatives sur la dynamique de la famille - le Projet Générations et Genre - cette approche et les méthodes d'analyse biographiques pourront générer nouvelles connaissances de l'impact des transformations politiques, sociales, économiques, culturels ou idéationnelles sur les changements du comportement démographique liés à la famille.

1. Tendințe noi în demografie

Chiar dacă suntem conștienți că exercițiul prospectiv este și a fost întotdeauna unul delicat, suntem nevoiți să recunoaștem că în demografie se profilează din ce în ce mai vizibil tendințe noi care demonstrează că această disciplină (relativ) nouă, pe care unii nu ezită să o califice drept "aridă", și-a schimbat fața și a intrat într-o etapă nouă, de maturitate, nefiind totuși scutită de turbulențe.

Altădată, când misiunea principală a disciplinei era să descrie cu precizie starea și mișcarea populațiilor, lucrurile stăteau mai simplu. Cu toate că această misiune este și acum de actualitate, aria de studiu a demografiei s-a lărgit și s-a diversificat ca urmare a introducerii preocupărilor explicative, prezente rareori altădată și aflate întotdeauna la granița unor discipline învecinate care studiază aceleași fenomene, dar din alte puncte de vedere.

Ne gândim în primul rând la medicină, biologie sau epidemiologie, care se interesează de morbiditate, de mortalitate și de reproducere la fel ca demografia modernă, care a renunțat să se limiteze la stricta abordare statistică a evenimentelor naștere, deces sau boală. Dar ne mai gândim și la științele economice, la sociologie, la antropologie și la psihologie, care n-au putut rămâne indiferente în fața unor teme cruciale cum e viața și moartea și au dorit să le integreze în analizele proprii.

S-a produs astfel o încălecare de arii disciplinare între științele exacte (sau naturale) și științele sociale, în zona demografiei, astfel încât ne putem întreba dacă nu cumva acest proces a reușit să colonizeze demografia și - la limită - chiar să o golească de o parte din substanță, făcând-o să-și piardă propria specificitate.

Adevărul e că mulți dintre demografi se simt mai în apele lor acum când au ocazia să lucreze cu colegi medici, biologi sau epidemiologi asupra unor subiecte ca sistemele de sănătate publică, lungirea speranței de viață la vârstele înaintate, procrearea asistată medical, explorarea genomului uman, extinderea pandemiei SIDA, în timp ce alții preferă să se îndrepte către parteneri sociologi, economiști sau antropologi cu care împart paradigme noi, ca problematica genului, a sărăciei, a transferurilor intergeneraționale sau a multiculturalismului.

Contrastul cu practicile anterioare este atât de evident încât ne putem întreba dacă mai există profesiunea de demograf în accepțiunea originară, sau s-a spart într-o mulțime de calificări autonome a căror omogenitate nu mai constă decât într-un fond comun de tehnici și metode care trebuiesc și ele partajate din ce în ce mai mult cu celelalte discipline, fără a mai putea invoca drepturi de exclusivitate (tabelele de mortalitate, analizele de supraviețuire, metodele de proiectare etc.).

Există voci care pun chiar o întrebare suplimentară: oare demografia n-ar trebui să devină (alături de sociologie) "un sport pentru combatanți"? Dar puțini demografi sunt dispuși la angajare politică, chiar dacă temele pe care le studiază cu precădere sunt impuse adesea de cererea publică, națională sau internațională și autonomia lor față de putere și de instituții (de care sunt adesea atât de mândri) a devenit chestionabilă.

Nu putem pretinde că vom încerca răspunsuri la întrebările de mai sus - ele nu pot fi date la ora actuală - dar vom încerca să urmărim cum, datorită lor, a apărut în demografie noua paradigmă a *cursului vieții*, și cum noile tehnici de analiză, care permit investigarea aprofundată a cauzelor fenomenelor, ne dau speranțe în a găsi răspunsuri argumentate și soluții viabile la problematica expusă mai sus.

2. Limitări ale perspectivei clasice longitudinale

Gândirea longitudinală a stat mereu în centrul preocupărilor din demografie. Dar dezvoltarea anchetelor longitudinale - prospective și retrospective - și a metodelor adaptate de analiză statistică au condus la transformarea profundă a practicii demografice, mai ales în țările cu tradiție în studierea populației.

Perspectiva clasică longitudinală studiază producerea unui eveniment demografic, eliminând efectul altor evenimente considerate perturbatoare. Această abordare a fost dezvoltată atunci când nu existau sau erau puține date biografice detaliate, iar instrumentele de analiză probabilistică și statistică erau slab dezvoltate. Era vorba de studiul diverselor fenomene demografice izolate în stare pură, pe baza datelor de stare civilă sau a registrelor de populație, prin calculul seriilor de probabilități / respectiv de rate, și în funcție de vârstă sau de durata dintre două tranziții succesive. Această abordare era pur descriptivă.

Multiplicarea anchetelor în anii 1980 (Grupul RAB, 1999) și implementarea unor instrumente probabilistice și statistice (Cox, 1972; Courgeau și Lelièvre, 1989; Blossfeld, 1995; Lelièvre și Bringé, 1999) a permis demografilor trecerea de la date agregate (număr de indivizi care au cunoscut un anumit eveniment în timpul

unui an calendaristic) la date individuale (un individ cu un număr de caracteristici care a cunoscut diverse evenimente, datate și localizate pe toată durata vieții sale). Aceasta conduce spre o perspectivă longitudinală, care încearcă să descurce ițele faptelor, să pună în evidență dependențele dintre diverse fenomene și să detecteze felul în care diverse caracteristici individuale pot influența în decursul timpului un comportament.

Analiza longitudinală clasică răspunde unui dublu postulat. Ea studiază producerea unui eveniment și numai al unuia singur, în sânul unei populații care rămâne omogenă pe toată perioada în care se manifestă fenomenul și elimină totodată efectul perturbator al altor fenomene considerate ca fiind independente față de evenimentul studiat.

Impunerea acestor condiții justifică calculul ratelor și probabilităților obișnuite, care ar trebui astfel să permită cunoașterea riscului de experimentare a evenimentului în cauză, în absența ieșirilor de sub observare și în absența evenimentelor perturbatoare. Rezultatele obținute trebuie însă luate în considerare cu un anumit grad de scepticism, pentru că limitările impuse simplifică mult realitatea.

Într-adevăr, putem oare considera că decesul și migrația sunt evenimente independente, așa cum cere analiza longitudinală clasică? Chiar dacă sunt evenimente mutual exclusive, ele pot fi dependente. Emigranții pot avea o sănătate mai bună decât indivizii care rămân în țară. În acest caz migrația va selecționa indivizii mai rezistenți și probabilitățile de deces calculate pentru populația rezidentă vor fi mai mari decât cele care s-ar fi obținut în absența migrației. Observația curentă și rațiunea ne spun că, în general, nu există independență între procese. Astfel putem să ne gândim că migrația către zonele urbane afectează comportamentul fertil al unei femei de origine rurală. Ipoteza independenței sau a absenței selecției prin fenomenul concurent nu ne va satisface în aceste cazuri. Abordările care cer independență trebuie considerate ca modele auxiliare, simplificatoare ale unei situații reale, dar necunoscute.

Eliminarea ipotezei de independență devine astfel importantă pentru neexcluderea intervenției altor fenomene, nu prin eliminarea indivizilor care le experimentează (cum propune analiza clasică), ci punând în evidență influența lor asupra fenomenului studiat. Mai mult, ipoteza de independență este prea tare chiar și atunci când se studiază un singur eveniment. Ne gândim la ieșirile prin evenimente competitive, cum ar fi mortalitatea pe cauze de deces, sau la o populație în care se poate intra prin mai multe tipuri de evenimente, cum ar fi intrarea în câmpul muncii: directă după terminarea studiilor sau indirectă după diverse etape profesionale anterioare. Renunțarea la astfel de analize pe motiv că ele implică o dependență între fenomenele studiate ar fi regretabilă.

Ipoteza omogenității este și ea mult prea simplificatoare. Oamenii diferă între ei după tot felul de criterii, astfel că suntem convinși că nici un grup uman nu este omogen. Un mod clasic de a ține cont de eterogenitate este descompunerea populației studiate în subgrupe, astfel ca în interiorul fiecăreia populația să poată fi considerată omogenă. Dar o astfel de tabelă multidimensională are un număr tot

mai mare de celule, care conțin un număr tot mai mic de indivizi și care sunt tot mai mult supuși întâmplării, fără să ofere siguranța că s-au luat în considerare toți factorii de eterogenitate. O astfel de descompunere nu este satisfăcătoare și eterogenitatea trebuie abordată în alt mod.

În plus, pentru a putea considera că o populație rămâne omogenă pe parcursul timpului trebuie să presupunem că noii sosiți preiau imediat caracteristicile celor deja prezenți și se comportă la fel ca ei. Reciproc, cei care ies din această subpopulație, alăturându-se uneia noi căreia îi adoptă comportamentul, uită toată condiția lor trecută. Aceasta se reduce la o ipoteză markoviană: etapa actuală nu este influențată de trecutul indivizilor. Mai mult, trebuie să presupunem că indivizii care rămân în subpopulație evoluează în același fel în decursul timpului. Și această ipoteză pare a fi departe de realitate, pentru că indivizii păstrează memoria acțiunilor anterioare, iar ele vor influența comportamentele viitoare.

Datorită modificării postulatelor restrictive de omogenitate și de independență, noua perspectivă a cursului vieții, ca ansamblu de traiectorii biografice individuale, permite analiza populației în toată complexitatea sa.

3. Schimbarea paradigmei, tendințe noi

În fața necesităților, încetul cu încetul, s-a impus o schimbare de paradigmă care permite analiza populațiilor eterogene și în care se acceptă dependența dintre diversele tipuri de evenimente. În acest scop a fost schimbată unitatea de analiză. Evenimentul izolat a încetat să mai fie obiectul de analizat, punându-se în locul lui ansamblul biografiilor individuale, considerat ca un proces stohastic complex. Astfel se poate postula că un individ parcurge - pe durata vieții lui - mai multe etape de natură diferită, iar poziția lui la un moment dat depinde de traiectoria anterioară, de informațiile pe care le-a putut obține în trecutul său, de constrângerile mediului și de liberul arbitru (Courgeau și Lelièvre, 1997). Această schimbare de optică a stat la baza articulării analizei demografice a biografiilor ca metodă de studiu al proceselor individuale mai degrabă decât a evenimentelor demografice izolate.

Vom numi noua paradigmă, *paradigma cursului vieții* - după terminologia anglo-saxonă - preferând-o celei a "biografiilor", utilizată de autorii francezi. În schimb, când ne referim la aspectele metodologice de analiză statistică a datelor, vom prefera terminologia franceză, *analiza demografică a biografiilor*, în locul celei anglo-saxone, *analiza istoriei evenimentelor*.

Cazurile în care evenimentele studiate nu se produc în perioada de observare, numite și cazuri cenzurate (*censored*, în lb. engleză) nu pun probleme în noua paradigmă, pentru că data anchetei sau data studiului (dacă se lucrează cu registre de populație) nu depinde de viețile indivizilor. Condiția de independență dintre ieșirile de sub observare și evenimentele studiate este verificată. Informația relativă la cazurile cenzurate, numită și "non-informativă", poate fi oricât de masivă, pentru că se ia în considerare integral în calculul estimărilor probabilităților. Asta nu înseamnă că erorile de selectare pot fi eliminate total, pentru că în anchetele

retrospective nu pot fi interogați decât supraviețuitorii. Distorsiunile sunt inevitabile și variază în funcție de populația studiată. Ele pot fi estimate cu ajutorul anchetelor prospective sau cu date din registrele de populație. În unele cazuri, când se poate face presupunerea că sunt reduse numeric, ele pot fi neglijate; de exemplu atunci când evenimentele studiate se produc într-o populație neîmbătrânită sau neafectată puternic de emigrație.

Dependența dintre fenomenul studiat și alte procese poate fi analizată în cadrul noii paradigme, pentru că ultimele nu se mai consideră a fi fenomene perturbatoare ci, din contră, interactive. Atunci când se lucrează cu evenimente competitive, se pot utiliza intensități cumulate (suma, după timpul scurs, a riscurilor instantanee de cunoaștere a evenimentelor studiate) care - contrar probabilităților de supraviețuire - pot fi comparate, pentru că procesele se pot considera aproximativ independente de vreme ce riscurile în sine sunt dependente.

Dacă se dorește înțelegerea complexă a fenomenelor trebuie să ținem cont de eterogenitatea indivizilor. Noua paradigmă nu mai presupune comportamentele ca fiind caracteristici înnăscute, ele putându-se modifica pe parcursul existenței datorită experiențelor personale și a învățămintelor succesive. Metoda descompunerii populației inițiale în subpopulații mai omogene, amintită mai sus, nu permite rezolvarea acestei probleme, pentru că, ea nu ține cont de evoluția permanentă a experiențelor și achizițiilor individuale. În schimb, analiza de regresie a duratelor, ca generalizare a metodelor de regresie utilizate în studiile atemporale, permite intervenția caracteristicilor în schimbare într-un mod satisfăcător, pentru că ceea ce se modelează este o funcție matematică ce depinde de durată (vârstă, timp) și nu o simplă variabilă.

Noua paradigmă este integrată astăzi în diferite științe sociale, nu numai în demografie. Există și alte avantaje majore ale ei. Așa cum arată Nico Keilman (1993) și nu doar el, noua perspectivă permite clasificări după criterii ce se aplică atât individului investigat cât și unei mulțimi de evenimente individuale, și nu se limitează, astfel, la un singur eveniment sau numai la date agregate.

Într-adevăr, accesul la traiectoriile biografice individuale ne-ar putea tenta să încercăm să explicăm comportamentele, limitându-ne la caracteristicile individuale. Am risca în acest caz să comitem ceea ce se cheamă *eroarea atomistă*, prin ignorarea contextului în care se elaborează comportamentele umane. De fapt, individul uman este implicat în diverse domenii (familial, profesional etc.) dar este implantat într-un anumit spațiu geografic (locuiește într-un anumit cartier s-a născut într-o anumită regiune etc.), iar acesta are o anumită influență asupra comportamentului său.

Pe de altă parte, dacă se lucrează la nivel de date agregate, putem calcula obișnuitele rate demografice, dar nu le putem lega decât de caracteristicile agregate ale zonelor considerate. Astfel, de exemplu, ratele de emigrație ale diverselor regiuni le putem asocia cu procentajele corespunzătoare de agricultori, cu cele ale populației active etc., dar nu de calitatea de agricultor sau de om al muncii. Riscăm astfel ceea ce se cheamă *eroarea ecologistă*, care constă în interpretarea rezultatelor obținute la nivel agregat în termeni de comportamente individuale.

Rezultă deci importanța efortului de a integra diverse nivele de agregare în studiile biografice. O primă abordare (Courgeau, 1999) constă în considerarea simultană a caracteristicilor individuale și a celor agregate și măsurarea efectelor acestora asupra comportamentului individual, cu posibilitatea introducerii unui efect propriu fiecărei zone la un nivel de agregare specificat. Aceste modele biografice se numesc *contextuale* sau *multinivel*. O a doua abordare analizează grupări complexe, unde un grup nu poate fi considerat ca un tot unitar, ci este compus din indivizi aflați în interacțiune. Se trece astfel de la studiul interacțiunilor dintre diverse procese ale unui individ, la interacțiunile dintre procesele individuale ale membrilor grupului. Trecerea de la individ la anturajul său implică regândirea entităților urmărite longitudinal, atât în ceea ce privește colectarea datelor cât și a modului de analiză a lor (Lelièvre și colab., 1997).

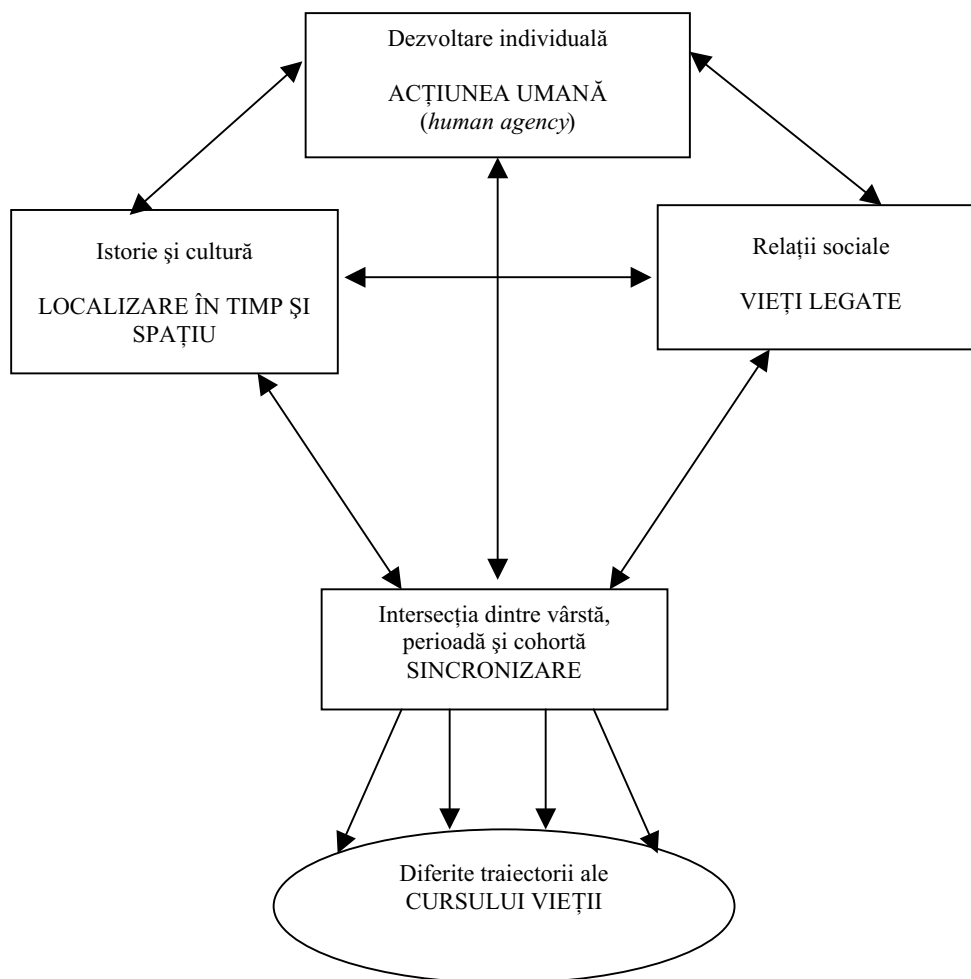
4. Paradigma cursului vieții

O sistematizare a condițiilor în care s-a dezvoltat noua paradigmă și principalele ei aspecte actuale a fost făcută în 1998 de Gielle și Elder. În opinia celor doi autori, la nașterea paradigmei cursului vieții au contribuit patru curente de cercetare din științele sociale, dezvoltate după cel de al doilea război mondial. Studiile istorice în America și în Europa au căpătat o amprentă mai demografică prin mutarea accentului de pe lupte și eroi pe evenimente ordinare din viața zilnică, cum ar fi nașterile, decesele și moștenirea proprietății. Sociologia vârstelor a trecut în mod gradual de la studiul unor etape particulare ale vieții, cum ar fi bătrânețea și tinerețea, la studiul îmbătrânirii ca proces mai continuu decât s-a crezut înainte și mai dificil de clasificat în termeni de așteptări de rol. În mod similar psihologia dezvoltării a descoperit că etapele universale ale dezvoltării sunt dificil de separat din cauza existenței unor variații mari în funcție de gen, rasă, cultură personală sau experiență. În paralel cu aceste dezvoltări substanțiale legate de vârstă și dezvoltare s-au făcut și progrese metodologice importante. Multiplele studii panel și masivele anchete longitudinale, sponsorizate de guverne, au stimulat înțelegerea felului în care trebuiesc interpretate interacțiunile diferitelor efecte și impactul lor asupra evenimentelor vieții în tot decursul timpului.

Astfel s-a născut paradigma cursului vieții. "Cursul vieții" unui individ se definește ca un set de traiectorii (rute, cariere), potențial interdependente, trăite de acel individ în timpul vieții sale. Traiectoriile sunt caracterizate prin evenimente și sunt de diferite tipuri: demografice, economice, sociale, biologice sau chiar mentale. Aceste evenimente marchează tranzițiile între diferite stări ale unei vieți individuale. De exemplu, traiectoria maritală a unui individ este caracterizată prin evenimentele căsătorie și divorț, iar aceste evenimente marchează tranziția de la o stare (civilă) la alta, de la celibatar la căsătorit, de la căsătorit la divorțat ș.a.m.d.

Gielle și Elder consideră că modelul cursului vieții are patru dimensiuni implicite și este rezultatul ultimelor decenii de cercetare (vezi Figura 1). *Localizarea în timp și spațiu* face referire la istorie, structură socială și cultură. *Viețile legate* sunt

rezultatul interacțiunilor dintre indivizi și instituțiile și grupurile sociale. *Acțiunea umană* (*human agency*) încorporează urmărirea activă a obiectivelor personale și a sensului de sine. *Sincronizarea* acoperă evenimentele vieții indivizilor, ordonate cronologic și combinând în mod simultan marcatori personali, de grup și istorici.

Figura 1. Patru elemente cheie ale paradigmei cursului vieții (după Giele și Elder, 1998)

Conceptul de curs al vieții ajută la operaționalizarea multiplelor semnificații ale adaptării în timp (*timing*) și ale vârstei. Altădată sociologii se străduiau să facă distincție între efectele celor trei dimensiuni ale vârstei: *perioada* (evenimente istoric distinctive și culturale trăite de persoanele de o anumită vârstă și cohortă), *cohorta* (experiența comună împărtășită social de persoane de aceeași vârstă) și *vârsta* (timpul biologic sau timpul dezvoltării, scurs de la nașterea indivizilor). Unii

dintre ei s-au lăsat până la urmă păgubași pentru că toate aceste trei dimensiuni sunt perfect corelate în cazul fiecărui individ (Rodgers, 1982). Chiar dacă alții propun soluții de rezolvare a acestei probleme (Wilmoth, 1990), ei admit că analiza de tip vârstă-perioadă-cohortă ridică dificultăți fundamentale.

Perspectiva cursului vieții, oferă însă o modalitate nouă de operaționalizare simultană a celor trei dimensiuni: *perioada* este legată de localizarea în timp, *cohorta* este un aspect al vieților legate; iar *vârsta* este legată de cea umană, pentru că ea este un marcator al dezvoltării individuale. În cele din urmă, paradigma cursului vieții introduce o a patra dimensiune, cea a *sincronizării* (mediu pentru integrarea activităților istorice, sociale și individuale). Prin intermediul informațiilor despre vârstă și a datelor calendaristice ale evenimentelor, studiul sincronizării permite analize mai complexe și mai flexibile, pentru că ține cont de natura simultană și interdependentă a structurilor sociale și a experiențelor de viață individuală. Astfel, în efortul de a studia și înțelege viețile umane, perspectiva cursului vieții aduce științele sociale în fața unei noi frontiere.

Paradigma *cursului vieții* (life course) este superioară altor variante asemănătoare folosite în științele sociale, cum ar fi *ciclul vieții* (life cycle), *durata vieții* (life span) sau *povestea vieții* (life story / life history).

Superioritatea ei constă în flexibilitatea și capacitatea de a cuprinde diferite tipuri de variații culturale, sociale și individuale. Descrierile anterioare ale ciclului vieții¹ din antropologie, sociologia familiei și psihologie exprimau așteptările normative ale unei culturi, clase sau cohorte particulare, cu scopul de a descrie o dinamică de dezvoltare înăscută. În contrast, ideea cursului vieții eliberează teoreticienii și cercetătorii de explicațiile de tip factor singular și introduce un model combinat, cu multe variabile. Conceptul de poveste a vieții este ambiguu pentru că se poate referi atât la istoria evenimentelor - colecție cantitativă de evenimente și date calendaristice importante în viața indivizilor - cât și la studii calitative de biografii individuale, generatoare de mecanisme explicatorii, care pot fi (dar din păcate rareori sunt) analizate cantitativ.

5. Tipuri de date necesare și câteva jaloane legate de designul cercetării

În cercetarea cursului vieții, observarea tradițională prin intermediul datelor de stare civilă, recensăminte sau anchete de moment nu este satisfăcătoare. Studiul comportamentelor în toată complexitatea lor are nevoie de observarea detaliată a diverselor fenomene care joacă un rol în viața individului, de instrumente perfecționate de colectare a datelor care să permită înțelegerea ritmurilor evoluțiilor multiple și a imbricărilor dintre procese. Printre aceste instrumente, anchetele biografice de

---

¹ Ciclul de viață este o noțiune asociată de regulă cu dinamica familiei: "the family life cycle" propusă de Glick (1955). Un "ciclu normal" constă în constituirea familiei prin căsătorie, apoi urmează apariția copiilor, apoi ei părăsesc căminul, iar la urmă familia se dizolvă prin moartea unuia dintre parteneri. Ciclul de viață mimează un ciclu biologic, punând accent pe non-reversibilitate sau dependența etapelor.

genul celor utilizate în anchetele mondiale FFS (Family and Fertility Survey) din ultimul deceniu al mileniului 2, sunt cele mai apreciate. Ele colectează principalele jaloane familiale, profesionale, migratorii etc. ale unei existențe, permițând corecta sesizare a dinamicii diverselor procese aflate în interacțiune, prin confruntarea diverselor traiectorii. O simplă istorie genezică n-ar putea constitui o expunere biografică, pentru că ignoră evenimentele de altă natură de care sunt legate. Nici colectarea informațiilor detaliate din perioade de trăiri individuale intensive nu permite o analiză biografică, chiar dacă acestea cuprind informații din domenii diverse, pentru că ele nu urmăresc continuitatea temporală a fiecăreia din procesele în cauză.

Cercetătorii implicați în studii de tipul cursului vieții au ajuns la câteva principii de bază privind felul în care trebuiesc colectate datele (Gielle și Elder, 1998). Ori de câte ori este posibil, anchetele biografice trebuie să adune date despre contextul istoric (informații de localizare), despre relaționările în familie, de la locul de muncă și din alte grupuri sociale (informații din categoria vieți legate), despre sănătate, bunăstare și aspecte subiective de opinie și satisfacție (agentul uman), și despre cronologia evenimentelor în principalele domenii de activitate. Datele calendaristice vor fi mult mai utile dacă sunt standardizate în raport cu ambele aspecte demne de analizat, atât la nivelul indivizilor și cât al sistemelor sociale. Astfel, ele trebuie codificate cronologic pentru *timpul* apariției și durata până la experimentarea unui eveniment, dar și în acord cu *domeniile* funcționale de activitate cum sunt familia, ocupația și mișcările rezidențiale. Este bine ca datele să fie atât subiective (incluzând semnificația experienței și trăirile emoționale), cât și obiective (incluzând relatări ale unor terțe-persoane și evidențe documentare).

În ceea ce privește designul cercetării, cadrul conceptual trebuie să fie esențialmente longitudinal. Numai în acest fel poate fi urmărit impactul evenimentelor și sentimentelor anterioare asupra celor posterioare și numai așa se pot vedea interacțiunile lor cu mediul social sau instituțional. Designul longitudinal poate necesita reorganizarea (sau chiar transformarea) datelor prelevate în format transversal cu ocazia unor valuri succesive, într-o istorie de viață a fiecărui individ. Cercetătorilor biografiilor le place să combine design-urile și tehnicile retrospective cu cele prospective. Studiile retrospective permit captarea într-o singură anchetă a unei perioade trecute mai lungi și sunt mai utile pentru relatările subiective despre opiniile și despre sentimentele de la data efectuării anchetei. Dar, din cauza pierderilor memoriei umane, sunt mai puțin utile pentru construirea imaginii relațiilor sociale sau a sentimentelor asociate lor, dacă acestea se situează la o oarecare distanță în timp. Studiile prospective care anchetează succesiv grupuri de respondenți pe o perioadă de câțiva ani rezolvă problemele de acuratețe a memoriei, dar aduc alte limitări cum ar fi costurile ridicate și uzura panelurilor. Ideal este să se combine strategiile retrospective cu cele prospective.

6. Analiza demografică a biografiilor

Anchetele biografice au devenit în ultimii ani metode privilegiate de colectare a datelor pentru foarte mulți cercetători din domeniul științelor sociale. Așa cum am văzut, nu este vorba de o evoluție accidentală și nici de o modă prevalentă

pentru cercetările pe bază de anchetă sau pentru anumite analize statistice, ci asistăm mai degrabă la o recunoaștere crescândă a faptului că paradigma cursului vieții este cea mai adecvată modalitate de a obține informații încărcate de substanță despre *procesele în schimbare*. Când afirmăm asta, nu ne limităm doar la procesele demografice, ci la o largă diversitate de domenii ale științelor naturale și sociale, ale căror arii disciplinare se întâlnesc în domeniul demografiei.

Din punct de vedere tehnic, în toate domeniile menționate unitatea de analiză (individul uman sau o agregare a lor) ocupă o anumită stare dintr-un spațiu de stări semnificative, iar tranzițiile dintr-o stare în alta pot apărea, în mod virtual, oricând. Dat fiind un set de date de tipul evenimentelor biografice, problema tipică pentru un cercetător va fi alegerea metodelor statistice cele mai potrivite pentru descrierea procesului schimbării, descoperirii condițiilor sociale cu influență asupra schimbării și evaluarea impactului lor.

Yamaguchi (1991) definește *analiza demografică a biografiilor* ca fiind studiul duratelor de ne-experimentare a unui/unor evenimente în cursul unei perioade de expunere la risc. Un alt mod de a vedea acest tip de analiză este studiul ratelor la care indivizii experimentează unul sau mai multe evenimente în timpul expunerii la risc.

6.1. De ce nu sunt satisfăcătoare modelele tradiționale

Modelele necesare analizei duratelor de supraviețuire a unor evenimente sunt puțin mai complexe decât modelele tradiționale, atemporale. Vom puncta câteva din neajunsurile acestora din urmă, așa cum raționează Allison (1984). Fie T durata timpului scurs între un eveniment inițial și evenimentul cercetat, cu alte cuvinte durata unui *episod*. Ea este măsurată în unități de timp definite în funcție de problema de cercetat (de regulă în luni). Să presupunem că dorim să estimăm efectul unui set de variabile explicatorii $X_1, X_2, \dots, X_n$ asupra duratei episodului.

De exemplu, studiem primo-nupțialitatea, colectând date despre durata episodului dintre naștere și prima căsătorie (de fapt vârsta la căsătorie). Posibilele ipoteze de cercetare ar fi că: i) normele sociale spun că bărbații se căsătoresc mai târziu decât femeile (fie X_1 o variabilă cu două valori, 1 pentru bărbați și 0 pentru femei) și, ii) cu cât persoana este mai educată, cu atât se căsătorește mai târziu (fie X_2 o variabilă cantitativă reprezentând numărul de ani în petrecuți în educație).

Un model de regresie liniară simplă, de tipul

$$T = \tau_0 + \tau_1 X_1 + \tau_2 X_2 + \varepsilon,$$

ne va măsura efectul faptului de a fi bărbat (τ_1 pozitiv în ipoteza noastră) și impactul unui an de studiu suplimentar (τ_2 negativ în ipoteza noastră) asupra vârstei la căsătorie T . ε este mărimea erorii reziduale. Dar probleme vor apărea imediat, în mod inevitabil, pentru că regresia liniară nu poate lucra cu variabile dependente strict pozitive, iar durata episoadelor nu poate fi decât pozitivă. În plus, duratele sunt de regulă distribuite puternic asimetric, violând astfel restricția de normalitate a erorii ε .

Ne-am putea gândi la un model log-linear, de forma:

$$\log(T) = \tau_0 + \tau_1 X_1 + \tau_2 X_2 + \varepsilon$$

dar, din nou vom avea probleme pentru că:

1. Nu vom ști ce să facem cu indivizii necăsătoriți. Într-o anchetă longitudinală nu există nici o garanție că ei nu se căsătoresc imediat după data interviului sau că nu se vor căsători niciodată. Astfel de indivizi sunt *cenzurați la dreapta*. Nu vom observa nici un fel de valoare T și nici nu vom ști dacă se vor căsători vreodată. Știm doar că la data la care aveau vârsta V nu erau căsătoriți și că, dacă se vor căsători vreodată, vârsta la căsătorie va fi strict mai mare decât vârsta la data interviului $T > V$.

2. Numărul de ani petrecuți în educație nu este o valoare constantă pe durata episodului. Dimpotrivă, variază. Deci nu este clar ce valoare ar trebui să considerăm pentru X_2 .

Pentru a scăpa de problema cenzurării la dreapta, am putea restrânge analiza doar la cei căsătoriți (pentru că pentru ei avem valoarea T). Rezultatele obținute vor fi și în acest caz false, pentru că persoanele eliminate din analiză (de aceeași vârstă cu cei căsătoriți) ar putea fi calitativ altfel decât cele care au rămas: de exemplu ar putea fi mai mulți bărbați și mai multe persoane educate. Din moment ce suntem interesați tocmai de aceste efecte, deformarea introdusă în analiză ar fi deosebit de puternică. În plus nu este deloc ușor să găsim o soluție pentru tratarea variabilelor care, la rândul lor, se schimbă pe durata episodului.

Câteodată se apelează la o variabilă fictivă, numită variabilă "dummy", care ia valoarea 1 pentru persoanele deja căsătorite și 0 în caz contrar și se modelează probabilitatea p de căsătorie cu un model logit:

$$\log(p/(1+p)) = \zeta_0 + \zeta_1 X_1 + \zeta_2 X_2 + \varepsilon$$

Dar și în acest caz vom avea probleme, întrucât vârsta celor necăsătoriți nu este luată în considerare și nici vârsta la căsătorie a celorlalți. O parte din informație nu este exploatată. Se pierde informația privind calendarul primo-nupțialității. Nici în acest caz nu se poate analiza impactul unor variabile care variază în timp.

Modelarea duratelor cu posibilitatea luării în considerare a informațiilor cenzurate la dreapta și a măsurării impactului variabilelor dependente care pot, la rândul lor, varia pe durata episoadelor, este posibilă doar dacă se utilizează principiile analizei demografice a biografiilor. În aceste modele, variabila dependentă este o funcție de durată, de obicei *rata hazard* sau *rata de tranziție*. Ea poate lua diverse forme teoretice (funcții matematice), pe baza cărora se folosește un model de regresie sau altul. Variabilele regresoare (sau explicatorii) pot fi atât constante în timp (pentru un individ), cât și în schimbare.

6.2. Funcții elementare utilizate în analiza biografiilor

Cele mai simple metode din categoria analizei biografiilor - în timp continuu² - servesc descrierii funcțiilor de bază: *probabilitatea de supraviețuire*, *densitatea de probabilitate* și *rata hazard*. Ele sunt cantitățile elementare cu care operează orice analiză demografică a biografiilor, adică funcțiile (nu variabile simple!) dependente

² În studiul de față ne limităm la tratarea funcțiilor și modelelor în timp continuu, fără a ne îndrepta atenția spre modelele în timp discret, mai des tratate în manualele de statistică. Ne referim la modelele de regresie log-liniară, logit și probit.

dintr-o analiză de regresie. Înțelegerea semnificației lor și a interdependenței între cele trei funcții este indispensabilă pentru corecta interpretare a rezultatelor.

Să le definim mai întâi, ignorând într-o primă fază prezența covariabilelor (variabile independente și/sau variabile regresoare).

Fie T o variabilă aleatoare continuă, cu valori posibile de la 0 la ∞ . T reprezintă durata unui episod, adică timpul de așteptare până când se întâmplă evenimentul, pe durata perioadei expunerii la risc.

Funcția *densitate de probabilitate* $f(t)$ reprezintă probabilitatea instantanee ca evenimentul să aibă loc la timpul t . Probabilitatea ca evenimentul să aibă loc într-un interval de timp foarte mic, să zicem Δt , este egal cu produsul dintre $f(t)$ și Δt .

Probabilitatea ca evenimentul să aibă loc într-un interval oarecare de timp, să zicem (a, b) , se poate obține integrând funcția densitate de probabilitate, de la a la b . Integrând funcția densitate de probabilitate de la 0 la t obținem *funcția de distribuție cumulată* $F(t)$, adică probabilitatea ca evenimentul să aibă loc până în momentul t .

În analiza demografică a biografiilor, în locul funcției $F(t)$ se obișnuiește să se utilizeze complementul ei față de 1, adică *funcția de supraviețuire* $G(t)$, expresie a probabilității de a "supraviețui evenimentului", de a nu fi experimentat evenimentul până la momentul t . De fapt, se consideră complementul față de 1, numai dacă evenimentul studiat este de așa natură că mai devreme sau mai târziu se întâmplă fiecăruia, adică integrala de la 0 la $+\infty$ din funcția densitate de probabilitate este 1, evenimentul este sigur și se produce cu probabilitatea 1 (de ex. cazul mortalității). Adică dacă $G(\infty) = 0$. În acest caz se spune că distribuția T este *proprie* sau *ne-defectivă*. Dar în analiza demografică a biografiilor sunt multe feluri de evenimente care nu afectează în mod obligatoriu toți indivizii, $G(\infty)$ poate lua o valoare subunitară diferită de zero, să zicem g . În acest caz distribuția T se spune că este *improprie* sau *defectivă*, iar g este probabilitatea de a fi *imun* sau *supraviețuitor de lungă durată*.

Deși în analiza demografică a biografiilor se calculează atât funcția densitate de probabilitate, cât și funcția de supraviețuire, funcția care este supusă cel mai des modelării este *rata hazardului* $r(t)$ sau *rata de tranziție*. Ea măsoară *impactul scurgerii timpului asupra probabilității de experimentare a evenimentului* și este o probabilitate condiționată. Rata hazardului la momentul t este raportul dintre funcția densitate de probabilitate și probabilitatea de supraviețuire la momentul t , $r(t) = f(t) / G(t)$. Rata hazardului este o măsură a riscului de a experimenta evenimentul într-un interval infinitesimal de mic imediat după momentul t , în condițiile în care evenimentul nu a fost experimentat până atunci. Astfel ea exprimă forța fenomenului la durata t , impactul net al scurgerii timpului asupra producerii evenimentelor.

Cantitățile cheie în analiza demografică a biografiilor sunt deci rata hazardului $r(t)$, funcția de supraviețuire $G(t)$ și funcția densitate de probabilitate $f(t)$. Ele nu sunt independente și se pot deduce una din alta.

6.3. Regresia ratelor hazard

Dintre cele trei funcții definite mai sus, în analiza de regresie rolul central îi revine ratei hazard. Yamaguchi (1991) citează trei rațiuni pentru acest rol:

1. Este foarte important să ținem cont de riscul ca un individ să experimenteze un eveniment la un anumit moment de timp, știind că nu l-a experimentat până atunci. Rezultatele la care ajungem au o mare putere de expresie.

2. Dacă riscul respectiv depinde de anumite variabile care ele însele depind de timp, impactul acestor schimbări asupra ratei hazard se poate modela relativ ușor.

3. Se pot face alegeri explicite asupra formei funcției $r(t)$ pe baza unor modele de comportament exprimate matematic.

Blossfeld și Rohwer (1995) conectează analiza de regresie a ratelor hazard de abordările de tipul mecanismelor sociale, arătând că acest tip de analiză se potrivește prin excelență descrierii și testării mecanismelor.

Ei pornesc de la ideea că un mecanism social implică, vorbind la modul general, că un eveniment întâmplat la momentul t poate fi o explicație pentru producerea unui alt eveniment la momentul t' , ulterior lui t . Să notăm cu X_t variabila care reprezintă starea în momentul t a ceea ce considerăm un stimul (o intrare) pentru un mecanism social. O schimbare în X_t (ΔX_t) va fi evenimentul care declanșează începerea mecanismului. Să notăm, în mod analog, cu Y_t ceea ce considerăm ca efect (o ieșire) pentru mecanism. O schimbare în Y_t (ΔY_t) este chiar ceea ce vrem să explicăm.

Ipoteza tare este că cele două variabile reprezintă acele mecanisme pe care dorim noi să le reprezentăm. Explicarea prin mecanisme sociale poate fi formulată astfel:

$$(\text{intrare} \rightarrow \Delta X_t) \rightarrow (\text{mecanism}) \rightarrow (\Delta Y_{t'} \rightarrow \text{ieșire}) \quad t' > t$$

Aspectul cauzalității, subînțeles în cazul mecanismului, este integrat în timp. Este nevoie de cel puțin două momente diferite de timp în designul observării, ca să putem observa schimbările în starea celor două variabile (producerea celor două evenimente). Cauza trebuie să precedă efectul, cel puțin cu un interval infinitezimal de timp. Efectul unei cauze poate fi diferit pe măsură ce timpul trece.

Ceea ce constituie slăbiciunea relaționării definite mai sus este caracterul ei deterministic. În științele sociale interesul nu se îndreaptă spre comportamentul unui individ singular. Scopul este de a captura elementele comune, recurente în acțiunile indivizilor. Probabilitățile sunt deci instrumente necesare în modelarea cauzală și "slăbesc" legăturile deterministe, considerate ca neacceptabile.

Astfel pentru mecanismele din științele sociale sunt mai potrivite abordările care studiază efectele unor cauze analizând felul în care o schimbare a unei variabile afectează - printr-un mecanism specific - probabilitatea ca o altă variabilă să se schimbe.

$$(\text{intrare} \rightarrow \Delta X_t) \rightarrow (\text{mecanism}) \rightarrow (\Delta \text{Pr}(\Delta Y_{t'}) \rightarrow \text{ieșire}) \quad t' > t$$

În analiza demografică a biografiilor efectul cauzal al unui mecanism social are natura unei probabilități. Dacă evenimentele sunt colectate în timp discret, rata hazard este chiar o probabilitate și exprimă probabilitatea ca un individ să experimenteze evenimentul la un anumit timp, dat fiind că individul este supus riscului la timpul respectiv. Dacă datele sunt colectate în timp continuu (cum e cazul anchetelor biografice) rata hazard nu este de fapt o probabilitate (poate avea o valoare mai mare decât 1), ci exprimă propensitatea actorului social de a-și schimba comportamentul,

corespunzând noțiunii intuitive de risc. Fiind o probabilitate instantanee, adică o cantitate obținută prin trecerea la limită a probabilității de a experimenta evenimentul, neexperimentat până la un moment dat, când durata dintre evenimentele cauză și efect tinde la zero, ratele hazard sunt cantități comparabile spre deosebire de probabilitățile obișnuite care nu pot fi comparate dacă intervalele de timp nu sunt egale ca lungime.

Astfel putem reformula un mecanism social, considerând ca intrare o schimbare în timp a stării variabilei X_t care conduce la o ieșire în termeni de schimbări a ratei hazard:

$$(\text{intrare} \rightarrow \Delta X_t) \rightarrow (\text{mecanism}) \rightarrow (\Delta r(t') \rightarrow \text{ieșire}) \quad t' > t$$

Finalmente putem spune că analiza demografică a biografiilor, modelează ratele hazard, pornind de la o *linie de bază* a funcției modelate (*hazard baseline*, în limba engleză) și o funcție regresoare de variabile explicatoare care pot sau nu să varieze în timp. Formula generală a regresiei duratelor este:

$$r(t) = r_0(t) \exp(\beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k(t) + \beta_{k+1} X_{k+1}(t) + \dots),$$

sau logaritmand:

$$\log r(t) = \log r_0(t) + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k(t) + \beta_{k+1} X_{k+1}(t) + \dots$$

Formula de mai sus este foarte generală. Există foarte multe modele de regresie a duratelor. În literatura de specialitate întâlnim, regresii în timp discret și regresii în timp continuu, clasificare făcută după acuratețea cu care se înregistrează datele evenimentelor.

Apoi distingem modelele neparametrice de cele semiparametrice și de cele parametrice. În cazul cel mai general linia hazard de bază ($r_0(t)$) poate avea o anumită formă exprimată de o funcție matematică, a cărei parametri sunt căutați în procesul de modelare, alături de coeficienții de regresie a variabilelor explicative, parametrii. Avem de a face cu modelele parametrice. Dacă modelarea nu presupune căutarea nici unui parametru, ci doar găsirea seriilor de valori pentru funcțiile de bază - *probabilitatea de supraviețuire*, *densitatea de probabilitate* și *rata hazard* - avem de a face cu modele neparametrice. Un caz special este modelul Cox, numit și modelul hazardelor proporționale, care nu face nici un fel de supoziții asupra liniei hazard de bază, dar caută estimarea parametrilor β pentru regresori. El este un model semiparametric și se bazează pe asumția simplificatoare că liniile hazard de bază, pentru orice individ cu caracteristici specifice, diferă doar proporțional de ratele hazard ale altui individ, la orice durată (raportul dintre ratele hazard este constant).

Numai modelele parametrice și cele semiparametrice sunt generalizări ale cunoscutelor modele de regresie din analizele atemporale. Regresorii pot fi constante pentru un același individ, variind desigur de la un individ la altul, sau pot fi funcții de timp, adică valorile lor se pot schimba la un același individ.

Pentru modele mai simple (modelul Cox, modelul hazard constant, modelul hazard constant pe intervale) *estimările coeficienților de regresie*, β , se interpretează asemănător celor cu care suntem obișnuiți de la modelele de regresie atemporale.

Dacă X este variabila regresoare cantitatea $\exp(t)$ arată de câte ori crește / descrește rata hazard dacă valoarea lui X crește cu o unitate. Dacă t este o valoare pozitivă, $\exp(t)$ va fi o cantitate mai mare decât 1 iar rata hazard va crește, deci propensitatea de a experimenta evenimentul crescând, acesta riscă să aibă loc mai curând decât pentru cei care valoarea lui X nu se modifică. Dacă t este o valoare negativă riscul scade, evenimentul se amână, iar dacă t este 0, variabila X nu are nici un efect și trebuie scoasă din model. În locul valorii $\exp(t)$ se poate folosi cantitatea $100(\exp(t)-1)$ care exprimă procentul cu care crește / scade rata hazardului dacă valoarea variabilei explicatoare crește cu o unitate.

Dacă variabila regresoare X este o variabilă "dummy", adică ia doar două valori, 1 pentru cei care aparțin unui grup și 0 pentru cei care nu aparțin acestuia, $\exp(t)$ va exprima riscul relativ de a aparține grupului.

Comparativ cu modelele de regresie clasice, *măsurarea eficienței modelelor de regresie* a duratelor întâmpină dificultăți sporite. Modelele care lucrează cu date cenzurate nu pot fi estimate decât cu metode asimptotice. Metoda estimării verosimilității maxime (Maximum Likelihood Estimation sau MLE) a fost dezvoltată la sfârșitul anilor 1960 pentru modelul de regresie exponențial, dar nu a trecut încă suficient de mult timp de când a fost dezvoltată și pentru alte modele. Această metodă combină informații cenzurate cu informații necenzurate pentru a găsi estimări ale parametrilor și ale eficienței modelelor, bazându-se pe presupunerea că funcția de maximizat este asimptotic nedistorsionată, normal distribuită și că minimizează varianța de eșantionare. Din păcate, "asimptotic" înseamnă că aceste proprietăți sunt doar aproximări care devin mai bune pe măsură ce crește mărimea eșantionului. Nu se poate ști cât de bine se potrivesc eșantioanelor mici, nici cât de mari ar trebui ele să fie. În absența unor metode alternative mai bune, metoda verosimilității maxime se folosește masiv și pentru eșantioane mici și pentru cele mari.

7. Considerații finale

Există foarte multe programe de calculator care analizează date de anchetă cu metode din categoria regresiei duratelor. Ele sunt mai mult sau mai puțin răspândite / cunoscute de către cercetători. Cele mai performante programe software destinate analizei demografice a biografiilor sunt AML, TDA, STATA. Pachetul statistic SPSS, atât de popular printre cercetătorii și studenții din științele sociale în România, are două proceduri care calculează funcțiile elementare din analiza demografică a biografiilor. Ne referim la tabelele de supraviețuire *Life table* (varianta actuarială) și tabelele de supraviețuire *Kaplan-Maier*. Pe lângă funcțiile amintite, ambele proceduri statistice calculează și intervale de confidență pentru ele, durate medii și durate mediane de supraviețuire, și oferă posibilitatea unor comparații între subpopulații obținute pe baza unor variabile - criterii de clasificare. Singura analiză de regresie a duratelor tratată în SPSS este modelul hazardelor proporționale *Cox regression*. Ceea ce este îmbucurător este că există două variante: unul pentru regresori caracteristici constante și altul pentru variabile schimbătoare în timp *Cox time-dependent covariates*.

Paradigma cursului vieții s-a impus categoric în cercetarea din sfera studiilor populației. Metodele analizei demografice a biografiilor sunt de neînlocuit în anchetele longitudinale care, la rândul lor, sunt singurele capabile să permită explorarea amănunțită a legăturilor dintre fenomenele demografice și alte procese. Mecanismele sociale, în general, și comportamentele demografice familiale, în special, se pretează extrem de bine studiului în această perspectivă. De aceea credem că pentru studiul "impactului transformărilor politice, sociale, economice, culturale și ideationale asupra evoluțiilor recente ale comportamentului legat de familie" considerațiile metodologice exprimate mai sus sunt de primă importanță. Să sperăm că vom găsi în România începutului de mileniu 3, suficiente resurse umane și financiare astfel ca ea să se alătore efortului internațional de efectuare a Anchetei familiei "Generații și Gen", inițiativă a Unității pentru Activitățile Populației de la Comisia Economică Europeană ONU.

BIBLIOGRAFIE

1. Allison, Paul D., 1984 - Event History Analysis. Regression for Longitudinal Event Data, Sage Publications, Newbury Park, London, New Delhi.
2. Blossfeld Hans-Peter, Rohwer Gotz, 1995 - Techniques of event history modeling. New Approaches to Causal Analysis, LEA Publishers, Mahwah, New Jersey.
3. Courgeau Daniel, 1999 - "De l'intérêt des analyses multi-niveaux pour l'explication en démographie", in Tabutin D. și colab. (ed.) Theories paradigmes et courants explicatifs en démographie, Louvain-la-Neuve, Academia Bruylant / L'Harmattan.
4. Courgeau Daniel, Lelièvre Eva, 1997 - "Changing paradigm in demography", Population: An English Selection, vol.9, INED - PUF.
5. Courgeau Daniel et Lelièvre Eva, 1989 - Analyse démographiques des biographies, Paris, INED - PUF.
6. Gielle Janet Z, Elder Glen H.Jr., 1998 - Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches, Thousand Oaks, London, New Delhi, SAGE Publications.
7. Groupe de Reflexion sur l'Approche Biographique, 1999 - Biographie d'enquetes. Bilan de 14 collectes biographiques, Paris, INED-PUF.
8. Keilman Nico, 1993 - "Emerging issues in demographic methodology", in European Population. Vol. II. Demographic dynamics, Paris, JL-INED.
9. Lelièvre Eva, Bonvalet Catherine și Bry Xavier, 1997 - "Analyse biographique des groupes, les avancées d'une recherche en cours", Population, vol. 52, Paris, INED.
10. Lelièvre Eva, Bringé Arnaud, 1999 - Manuel pratique pour l'analyse statistique des biographies / Pracruical guide to event history analysis using SAS, TDA, STATA, Paris, INED -PUF.
11. Rodgers, W. L., 1982 - "Estimable functions of age, period, and cohort effects", American Sociological Review, nr.47, pp. 774-787.
12. Wilmoth John R., 1990 - "Variation in vital rates by age, period, and cohort, Sociological methodology, vol.20, ed Clifford C. Clogg, pp. 295-335.
13. Yamaguchi, Kazuo, 1991 - Event History Analysis, Applied Social Research methods Series Volume 28, Sage Publications, Newbury Park, London, New Delhi
14. <http://www.unece.org/ead/pau/ffs/> - FFS: Fertility and Family Surveys.s

STUDIU ASUPRA COMPORTAMENTULUI DE SĂNĂTATE AL ADOLESCENȚILOR

ENIKŐ ALBERT-LŐRINCZ

ABSTRACT. A Study on the Health Behaviour of Adolescents. The impact of all the political, social, economic and cultural transformations upon people's family-related behaviour indicates some important changes/shifts concerning the role of the family in health maintenance and promotion. The development of a preventive health-centered behaviour inside the family and promotion of a health principle/standard (both individual and community health ideal) seem to be necessary. The adolescents' health status and the shaping of their health behaviour are largely conditioned by the emotional links and relationships inside their families. The aim of this research is to study teenagers health-related attitudes and behaviour. The conclusive investigation has been carried out on a sample of 1042 teenagers, aged between 14-18 (9th – 12th graders), from the county-residence towns and some smaller towns and villages in Harghita, Mures, Bistrita, Cluj and Bihor counties. Our initial hypothesis was that the relationship between parents and children greatly influences physical health and psychological well being. Our research focused on: the structure of our subjects families; each family's appreciation of its own social standing, on affective behaviour inside the family, on the existence of psychosomatic disorders which might affect the teenagers psychic stability and on the interdependence between our subjects' health as appreciated by themselves and different other aspects of their lives. After analyzing the results of our research, we can state that a healthy life-style and proper health-behaviour are strongly related to family life, they can be best formed inside a family, with the help and through the love and affection of parents towards their offsprings.

1. Idei generale asupra responsabilității familiei în formarea comportamentului de sănătate al adolescenților.

Impactul transformărilor politice, sociale, economice, culturale și ideologice asupra comportamentului demografic legat de familie indică schimbarea unor puncte de vedere referitoare la rolul mediului familial în menținerea și promovarea sănătății. Se impune dezvoltarea unui comportament de prevenție, asigurarea idealului de sănătate individuală și comunitară, precum și o preocupare crescută de a asigura copiilor ambianța necesară păstrării sănătății lor fizice și psihice. În condiții de schimbare, familia, considerată locul de inserție a copilului în societate și cultură, trebuie să asigure pentru copii condițiile de bază ale sănătății fizice și psihice pe parcursul perioadei lor de creștere. Trăsăturile și coordonatele personalității se cristalizează după modelul și natura situațiilor trăite nemijlocit și repetate în mediul familial. În sânul familiei se însușește capacitatea de a învăța, de a lucra, de a se

bucura, de a fi creativ etc., și se formează atitudinea față de propria sănătate. Calitatea vieții familiale determină în mod direct sănătatea membrilor familiei. Este importantă atitudinea fiecăruia față de familie, grija, atașamentul manifestat și faptul că pot conta unii pe alții. Echitatea din familie, adică împărțirea justă a sarcinilor și a beneficiilor este fundamentul sănătății psihice, asigură sentimentul de autonomie și de libertate. Capacitatea de a trăi în relații armonioase cu mediul se datorează grijii care se manifestă din partea părinților față de copii și stă la baza rezolvării situațiilor care apar în cursul existenței. Atașamentul și grija manifestată de părinți creează energie, inițiativă, responsabilitate și pune bazele adaptării armonioase a personalității în formare.

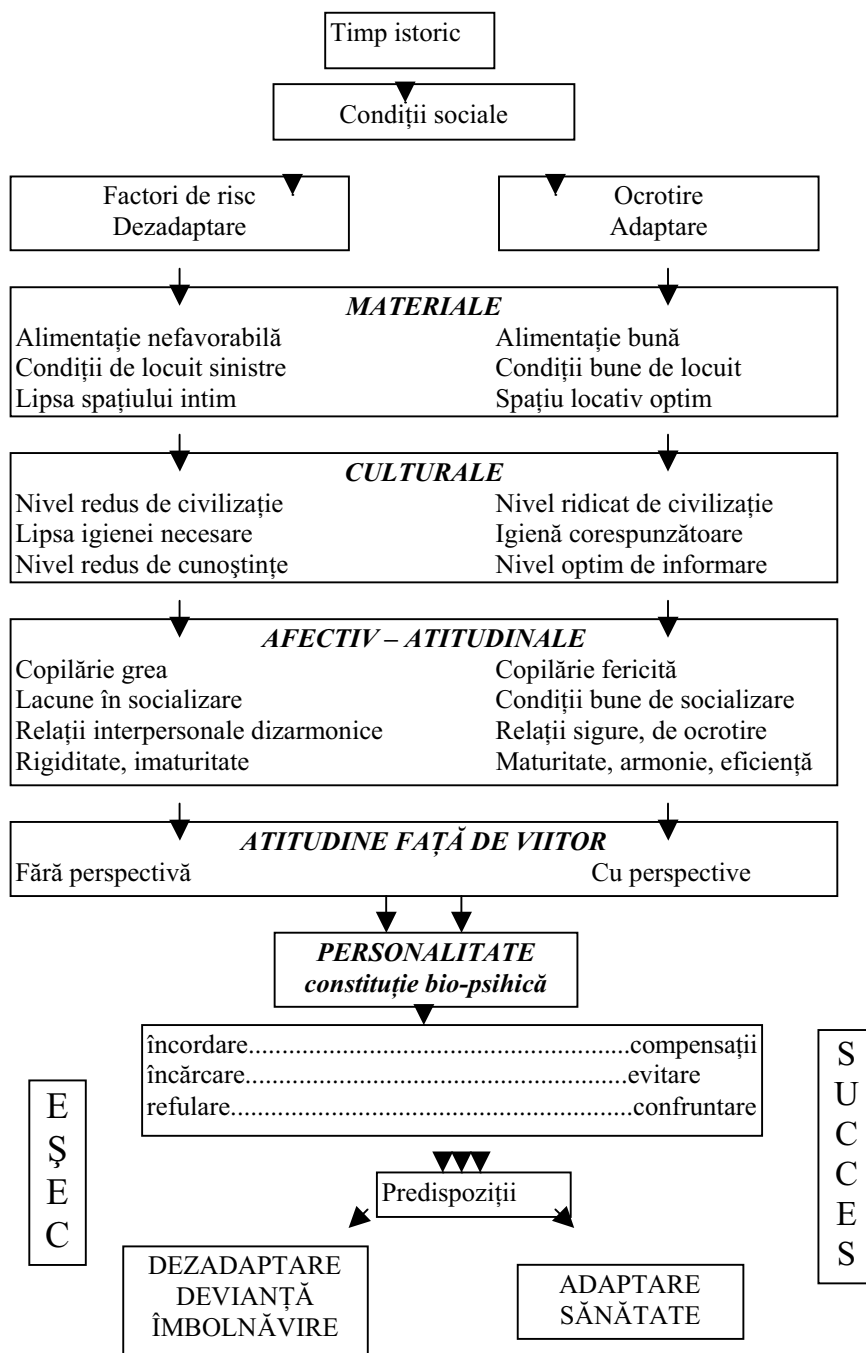
Trebuie să amintim o serie de factori, care, în etapa actuală, influențează negativ procesul de socializare și pot dăuna sănătății mentale și psihice:

- instabilitatea și nesiguranța care se manifestă la nivel social se răsfrânge și asupra tinerei generații,
- evenimentele stresante din viața de toate zilele, precum și stările de privațiune afectează mai ales adolescenții, care se află în perioada de cristalizare a personalității lor,
- familia și-a pierdut rolul său tradițional, nu mai protejează în destulă măsură copiii, nu mai transmite norme și valori gata formate, se manifestă o căutare de sensuri,
- granițele dintre generații s-au șters în mare măsură, nu se mai cunoaște nici un fel de autoritate,
- copii sunt confrunțați prea devreme cu greutățile vieții, sunt puși în fața deciziilor pentru care încă nu sunt maturi,
- în foarte multe cazuri, investițiile părinților față de copii sunt minime, iar așteptările sunt maxime; agresivitatea, brutalitatea se manifestă într-un mod necontrolat, nesocializat.

Factorii de risc nu provoacă în mod direct comportamente dezadaptate și boală, ci se manifestă în funcție de personalitatea copiilor, de eficiența mecanismelor de apărare a eului, de tehnicile de rezolvare a conflictelor. Pornind de la această idee, prezentăm în continuare o schemă (Losoczi A., 1989) care reprezintă rolul factorilor de risc în determinarea comportamentelor dezadaptate, care pot periclita sănătatea.

Adaptarea presupune deci, satisfacerea nevoilor psihice legate în mod esențial de particularitățile existenței umane. În acest proces familia are un rol hotărâtor, deoarece în familie se realizează socializarea primară. Dezvoltarea normală se asigură numai dacă socializarea se realizează într-un climat afectiv cald și echilibrat, numai astfel se asigură condiționarea unor obișnuințe adaptative, se învață moduri de reducere a tensiunilor afective și se transmit motivații pozitive și idealuri de viață.

STUDIU ASUPRA COMPORTAMENTULUI DE SĂNĂTATE AL ADOLESCENŢILOR

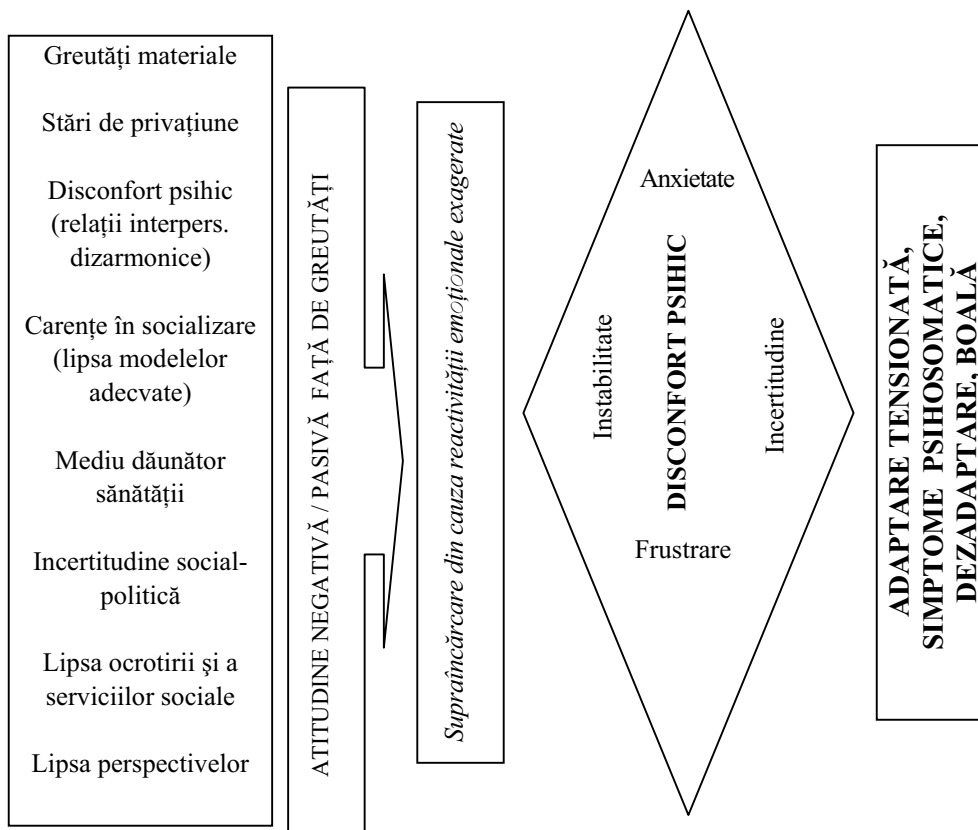
Schema 1. Procesul (in)satisfacerii nevoilor existenței umane care duce la (dez)adaptare.
(după A. Losonczi, 1989, pag. 68)

Transformările alerte impun necesitatea unei pregătiri mult mai temeinice a individului pentru viață în raport cu cele din epocile anterioare. Accelerarea ritmului vieții prin solicitarea performanțelor tot mai mari îngreunează adaptarea omului la traiul zilnic. Adaptabilitatea depinde în primul rând de maturitatea și echilibrul afectiv, iar situațiile de stres, de conflict, frustrările sunt mai frecvente. Omul trebuie să fie capabil de a suporta și de a răspunde adecvat la aceste situații. Devine necesară capacitatea de orientare și realizare în conformitate cu valorile lumii contemporane, pentru a putea răspunde prin creșterea posibilității de a reacționa.

Dacă familia nu-și îndeplinește rolul său de îngrijire, copilul va suferi afectiv și nu va fi în stare să adopte o atitudine activă, de confruntare cu greutatea întâmpinate. Fiecare om are de confruntat în cursul vieții situații de stres, conflicte, frustrări, pentru care trebuie să fie pregătit. Numai în cazul în care familia a transmis idealuri pozitive și, prin grija manifestată față de copii, li s-au creat rezerve de energie, care pot fi mobilizate în cazurile problemă, tinerii vor dispune de forțe psihice interioare și vor putea fi combativi. Tehnicile de reducere a tensiunilor și cele de rezolvare a situațiilor problemă se învață la fel în familie, dacă părinții prezintă modele adecvate în acest sens. Faptul că un copil a fost tratat cu afecțiune, a fost apreciat, bine îngrijit și ocrotit crește șansele ca el să facă față situațiilor de risc. Factorii de risc în sine nu provoacă dezadaptare, ci numai în funcție de ecoul lor subiectiv la copil. Contează, deci, atitudinea noastră față de evenimentele vieții. Schema următoare prezintă procesul prin care se ajunge la dezadaptare, în cazul în care se ia o atitudine pasivă în fața situațiilor problemă.

Majoritatea oamenilor au greutăți materiale, incertitudini chiar și curențe în socializare, dar nu toată lumea devine bolnav sau dezadaptat. Echilibrul se răstoarnă numai în acele cazuri în care nu există destule forțe interioare pentru a adopta o atitudine activă față de greutăți. În aceste situații, se manifestă o reactivitate emoțională exagerată care duce la supraîncărcare, la disconfort psihic, urmat de stări psihice negative cum sunt anxietatea, instabilitatea, frustrarea, incertitudinea. Acestea, la rândul lor, duc la dezadaptare, care poate să evolueze spre boală psihică sau fizică.

Comportamentul de sănătate se formează pe baza convingerii că sănătatea este o valoare față de care trebuie să manifestăm grijă. Avem și o "conștiință a sănătății", care face parte din imaginea pe care o avem despre noi. Conștiința de sănătate exprimă atitudinea noastră față de propria sănătate și determină stilul de viață. Aceasta presupune o atitudine activă, de confruntare cu situațiile de risc, un autocontrol eficient, motivații și idealuri pozitive. Sănătatea în concepția noastră, este acceptată ca o aspirație, a cărei realizare presupune responsabilitate din partea individului, a familiei și a societății. "Sănătatea poate fi definită ca o stare naturală de bine, dinamică, ce tinde să păstreze echilibrul funcțional al organismului în procesul permanent de adaptare al acestuia la mediul său biologic, natural și social." (A. Ivan, 1993, pag.83)

Schema 2. Procesele care duc la dezadaptare și / sau boală în cazul atitudinii pasive față de greutăți.

Un aspect particular al sănătății generale îl reprezintă sănătatea mentală. Sănătatea mentală presupune relații armonioase, capacitatea rezolvării situațiilor, problemelor ivite în viață; ea presupune o activitate folositoare, satisfacții și relaxare. Cele trei axe ale sănătății mentale (Enăchescu, C., 1979, pag.34) sunt:

a./ *Integrarea*, adică: cooperarea constructivă cu semenii și capacitatea individului de a se orienta corect în situații de stres, anxietate, frustrare, ostilitate, pentru a suporta situațiile de adversitate sau de success, fără a-și face complexe de inferioritate sau de superioritate.

b./ *Autonomia*, care înseamnă: a putea apela la ajutorul altora dacă e nevoie, a fi capabil de ajustări creatoare, ca și conformare față de valorile și cerințele mediului social, a accepta sau a respinge alternative, a face planuri, a lua decizii și a le duce la îndeplinire. Autonomia presupune și libertatea actelor de comportament, adică posibilitatea de a-și desfășura liber, în exterior, actele psihocomportamentale de acțiune voluntar-deliberat, în virtutea propriilor sale tendințe la motivele exogene sau endogene, în scopul realizării depline a aspirațiilor sale.

c./ Perceperea realității: care presupune adaptarea nevoilor și dorințelor personale la nevoile și dorințele comunității, prin relații umane corecte și prin respect față de demnitatea umană. Mai presupune și capacitatea de a lua viața așa cum este, de a o stăpâni prin abilitatea de a crea. Această capacitate este legată de autoactualizare, de străduința omului de a-și actualiza propriul potențial în mod util, în vederea realizării unor scopuri imediate sau de lungă durată.

Echilibrul reprezentat prin sănătatea mintală este cel mai fragil în perioada pubertății, de aceea consider necesare preocupările menite să promoveze dezvoltarea sănătoasă la adolescenți. Datele cercetărilor efectuate de diferiți autori asupra fenomenului dezadaptării arată creșterea numărului adolescenților cu probleme de adaptare școlară. Recunoașterea din timp a primelor semne de dezadaptare și intervenția prin metode preventive pot avea efecte pozitive asupra rezultatelor școlare ale elevilor, asupra conduitelor, a relațiilor interpersonale, precum și asupra atitudinii adolescenților față de valorile grupului familial și școlar. Este cunoscut că a preveni este mai ușor decât a corecta, iar a educa este mai ușor decât a reeduca. Prevenirea este cu atât mai eficientă cu cât se realizează într-o fază mai timpurie, adecvată procesului de dezvoltare. Adolescența, perioada de cristalizare a personalității, este susceptibilă aplicării măsurilor de prevenire. Astfel, se pot obține mobilizarea conduitelor sociale adaptative și frânarea, stăpânirea comportamentelor dezadaptate. Rezultatele investigațiilor pot oferi informațiile necesare pentru a preîntâmpina o parte din devierile de comportament. Prevenirea se poate desfășura cu mai multă eficiență dacă se cunosc factorii obiectivi și subiectivi care produc boala sau devianța și se știe cui și în ce fel trebuie organizată profilaxia.

Se impune, deci, efectuarea unor investigații care pot oferi date despre comportamentul de sănătate al adolescenților.

2. Metodica cercetării

Am pornit de la *ipoteza* că relația părinți – copii, prin atmosfera afectivă din familie, influențează în mod direct confortul psihic și starea de sănătate.

Scopul investigației a fost studiul atitudinii și comportamentului de sănătate al adolescenților.

Investigarea constatativă s-a făcut pe un lot experimental de 1042 de adolescenți, elevi ai claselor IX- XII, din reședințele de județ, respectiv câteva orașe mici și sate din județele: Harghita, Mureș, Bistrița, Cluj și Bihor. Acest studiu psiho-sociologic a făcut parte dintr-un proiect de cercetare al Institutului de Cercetări al Universității Sapienția din Cluj. Datele și rezultatele obținute pot fi folosite ca bază de comparație pentru investigația "Impactul transformărilor politice, sociale, economice, culturale și ideologice asupra evoluțiilor recente ale comportamentului demografic."

Aspectele studiate:

- structura familiilor din care fac parte adolescenții studiați;
- autoaprecierea stării materiale a familiilor;
- atmosfera afectivă din familie;

STUDIUL ASUPRA COMPORTAMENTULUI DE SĂNĂTATE AL ADOLESCENȚILOR

- autoaprecierea stării de sănătate a adolescenților;
- satisfacția față de viață a adolescenților;
- stări afective cu care se confruntă adolescenții;
- apariția unor simptome psihosomatice care pot perturba confortul psihic al adolescenților;
- interdependența dintre diferitele aspecte ale existenței adolescenților și autoaprecierea stării lor de sănătate.

3. Prezentarea rezultatelor cercetării:

Socializarea primară asigură dezvoltarea normală numai dacă se realizează într-un climat afectiv cald și echilibrat, utilizând un anumit tip de control asupra conduitei copiilor. Un rol important în socializarea primară îl are relația mamă-copil, respectiv tată-copil. Mama, cu dragostea ei, reprezintă punctul fix, reperul statornic. Astfel, se pun bazele securității psihice. Primul model de comunicare care se realizează cu mama are o importanță deosebită în formarea relațiilor interpersonale ulterioare.

În formarea comportamentului social, copilul interiorizează și influențele venite din partea tatălui. În această comunicare, tatăl are rol de control și rol normativ. Se interiorizează mai ales modelele care sunt congruente, deci nu prezintă ambiguitate.

Dacă nu există persoane stabile în viața copilului care să îi satisfacă necesitățile, acesta va suferi afectiv. Modul în care se prezintă lumea în copilărie și adolescență va determina reacțiile persoanei în viitor. Reacțiile adultului provin în mare parte din impresiile emoționale și cognitive din copilărie.

Tabelul I.

Structura familiilor din care provin adolescenții studiați.

Structura familiei	Nr. familii	Procente	Procente valide
Familie integră	866	83,1	83,3
Familie dezmembrată	174	16,7	16,7
nedeclarată	2	,2	
Total	1042	100,0	

Marea majoritate a adolescenților (83%) trăiesc în familii întregi, bucurându-se de prezența ambilor părinți.

Tabelul II.

Prezența tatălui în familie.

Tata	Nr. familii	Procente	Procente valide
absent	153	14,7	14,7
prezent	887	85,1	85,3
nedeclarat	2	,2	
Total	1042	100,0	

Din tabelul II. se poate vedea că 14,7% din eșantionul studiat este privat de prezența tatălui. Lipsa modelului reprezentat de tată poate influența negativ capacitatea de a-și adapta conduita în diferitele moduri de relaționare mai ales cu autoritățile. La fel, poate suferi capacitatea de identificare atât cu forțele conservatoare, cât și cu cele creatoare ale societății. Autonomia, independența, capacitatea de a acționa liber, de a putea ajunge la realizarea deplină a propriilor decizii, se realizează mai ușor la adolescenții care se pot bucura de un tată, acesta putând să exercite un control rațional asupra conduitei lor. Tata trebuie să fie echilibrat în ceea ce privește permisiunile și interdicțiile. Prezența unui tată indulgent este la fel de nefericită pentru un adolescent ca și ceea a unui tată prea sever.

Adaptabilitatea în relațiile interpersonale este favorizată de prezența mamei, ca persoană stabilă în viața copilului.

Tabelul III.

Prezența mamei.

Mama	Nr. familii	Procente	Procente valide
absentă	60	5,8	5,8
prezentă	980	94,0	94,2
nedeclarată	2	,2	
Total	1042	100,0	

Datele cuprinse în tabelul III. arată că 5.8% dintre cei chestionați suferă de lipsa mamei în familie. Perceperea corectă a realității, fără o deformare datorată nesatisfacerii nevoilor și dorințelor personale, incluzând înțelegerea pentru ceilalți indivizi cu care trăim în colectivitate, se cristalizează cel mai bine în prezența ambilor părinți.

Personalitatea sănătoasă își stăpânește în mod activ mediul, manifestă o anumită unitate a personalității și este capabilă să perceapă în mod corect lumea și pe ea însăși. Suportă frustrarea, este învățată să trăiască cu stările sale emoționale, are un simț al proporției și o autoapreciere reală.

Am cerut lotului experimental să-și evalueze starea de sănătate. Răspunsurile date la întrebarea "Cum apreciezi starea ta de sănătate?" sunt prezentate în tabelul IV.

Tabelul IV.

Autoaprecierea stării de sănătate.

Sănătate	Nr. familii	Procente	Procente valide
f.bună	130	12,5	12,5
bună	562	53,9	54,2
mediocră	283	27,2	27,3
slabă	45	4,3	4,3
precară	14	1,3	1,4
nedeclarate	6	,6	
Total	1042	100,0	

STUDIU ASUPRA COMPORTAMENTULUI DE SĂNĂTATE AL ADOLESCENȚILOR

Aproape 70% dintre cei chestionați apreciază propria sănătate ca fiind f. bună (12,5%) și bună (53,9%). Considerăm că este exagerat de mult, ca aproape 30% să fie de părere că sănătatea lor este mediocră. Proporția celor cu sănătate slabă și precară este sub 5%. Sănătatea individului este o stare condiționată de zestrea ereditară, dar și de factorii de risc, care, perturbând funcționalitatea normală, pot produce suferință. Rezultatele amintite atrag atenția asupra faptului că bunăstarea adolescenților este perturbată de factorii de risc, care trebuie studiați, iar condițiile de viață ale adolescenților trebuie ameliorate.

Sănătatea presupune o mai bună înțelegere a faptului că aceasta se poate conserva prin atitudini și obiceiuri menite să dezvolte potențialul de sănătate.

Adolescenții chestionați au fost rugați să denumească lucrurile pe care le fac pentru a-și păstra sănătatea lor. Majoritatea (19,2%) au declarat că nu folosesc droguri, 15,3% fac sport, 14,6% au grijă să se odihnească într-un mod rațional, 14,3% nu fumează, iar 12,6% nu beau alcool. Frecvența celorlalte activități enumerate a fost sub 10%.

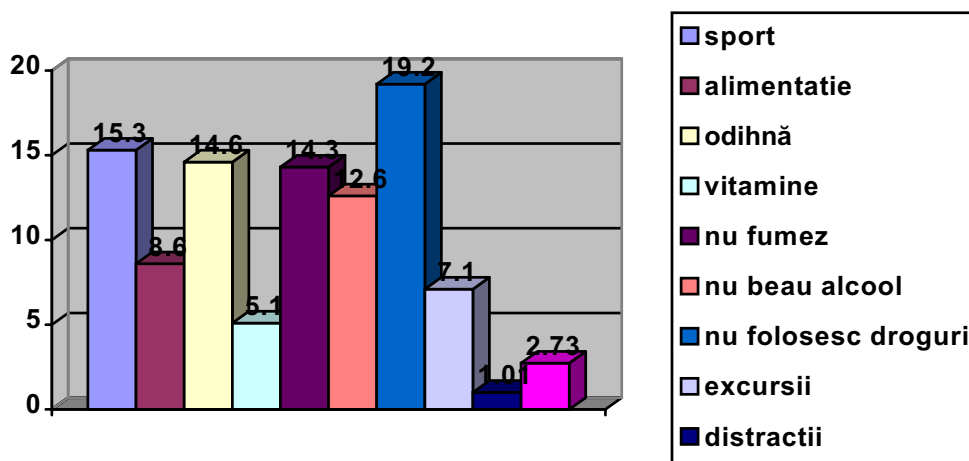

Fig. 1. Activități desfășurate în favoarea sănătății.

Starea de sănătate, ca fenomen bio-psihologic este determinată și de factorii economici și sociali care pot interveni în favoarea sau în detrimentul ei.

Pornind de la idea că sănătatea reflectă calitatea vieții, am cerut adolescenților chestionați să se pronunțe asupra condițiilor materiale în care trăiesc. Majoritatea (79,58%) au afirmat că se descurcă destul de bine, 16,17% au spus că se descurcă foarte greu, pentru 3,3% resursele materiale sunt insuficiente, iar aprox. 2% se consideră înstăriți.

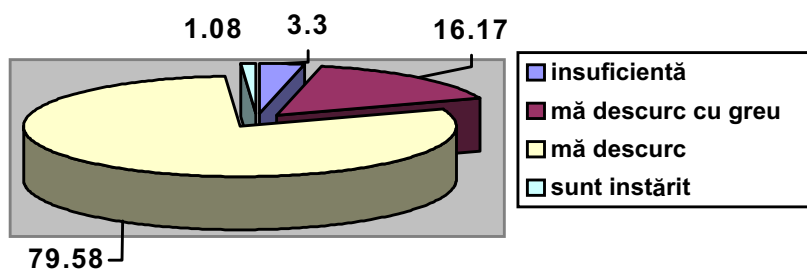

Fig. 2. Evaluarea stării materiale.

Tabelul V. prezintă interrelația dintre starea materială și starea sănătății.

Tabelul V.

Interrelația dintre starea materială și starea sănătății.

Cum apreciezi starea ta materială?	Cum apreciezi starea ta de sănătate?						
		f. bună	bună	mediocră	slabă	precară	Total
	insuficientă	Nr.subiecți	2	11	12	8	1
	%	5,9%	32,4%	35,3%	23,5%	2,9%	100,0%
mă descurc cu greu	Nr.subiecți	13	77	54	14	6	164
	%	7,9%	47,0%	32,9%	8,5%	3,7%	100,0%
mă descurc	Nr.subiecți	106	461	208	23	7	807
	%	13,1%	57,1%	25,8%	2,9%	,9%	100,0%
sunt instărit	Nr.subiecți	5	3	3	0	0	11
	%	45,5%	27,3%	27,3%	0	0	100,0%
Total	Nr.subiecți	127	552	277	45	14	1017
	%	12,5%	54,3%	27,2%	4,4%	1,4%	100,0%

Tabelul V.a.

Chi-Square Tests	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	79,801	24	,000

Greutățile materiale influențează negativ starea de sănătate, între acestea existând o interdependență semnificativă, după cum arată tabelul V.a. Proporția celor cu sănătate slabă și precară este cea mai mare în cazul celor cu resurse materiale insuficiente (23,5%+2,9%). Tot la această categorie se înregistrează cei mai mulți care apreciează propria sănătate ca fiind mediocră. Jumătatea celor care se descurcă bine din punct de vedere material apreciează sănătatea lor ca bună, iar încă o treime ca mediocră. Putem să acceptăm, deci, că cei care sunt mulțumiți în oarecare măsură de

starea lor materială, apreciază pozitiv starea lor de sănătate. Trebuie să menționăm că nu sărăcia sau bogăția în sine, ci atitudinea de mulțumire sau emoțiile negative izvorâte din nemulțumire acționează benefic sau malign asupra sănătății.

Starea de sănătate a familiei poate fi considerată ca sumă a sănătății indivizilor care o compun. Implicarea afectivă, inserția profundă în grupul familial trezește sentimente pozitive și astfel protejează sănătatea celor în cauză. Fig. 3 prezintă atitudinea față de familie a membrilor săi în viziunea adolescenților. Le-am cerut să evalueze poziția mamei, a tatălui a fratelui (fraților) și a propriei persoane față de familie sub diferite aspecte: devotament, dreptate, atașament, asumare de sarcini, într-ajutorare. Sub toate aspectele studiate, mamele sunt apreciate cel mai pozitiv. Pe locul doi au ieșit subiecții adolescenți, ca fiind cei mai devotați, atașați etc. familiei. Apoi urmează frații și pe urmă tații. Ar fi interesant să verificăm prin metode obiective, dacă într-adevăr tații sunt cel mai puțin atașați, devotați față de familie, dacă ei își asumă cele mai puține sarcini etc. sau această poziționare a lor este doar o prejudecată a adolescenților care au făcut această evaluare.

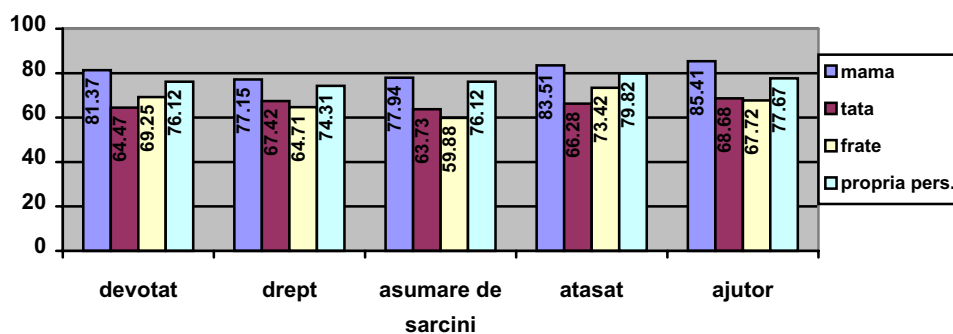

Fig. 3. Atitudinea față de familie a membrilor săi.

Analizând Fig. 3. se poate constata că mamele sunt cel mai bine cotate din punct de vedere al spiritului de într-ajutorare, al atașamentului și al devotamentului. Spiritul de dreptate ajunge pe ultimul loc, putând fi sursa unor insatisfacții. Tații sunt apreciați în special pentru ajutorul acordat și pentru că asigură dreptatea. Echitatea din familie ajută la formarea capacității de adaptare a propriilor aspirații la anturaj. Într-o familie în care acordurile de loialitate și rolurile sunt clare, toți membrii sunt capabili să stea pe propriile picioare fără să aibă pretenții excesive față de ceilalți. Dezvoltarea optimă face posibilă formularea în câmpul conștiinței a unei imagini de sine, a unei identități care să recunoască limitele și calitățile personale ale individului în raport cu ceilalți.

Este important ca fiecare membru din familie să se simtă acceptat de familie. Sentimentul de a fi stimat și agreat influențează în mod direct starea de sănătate.

Tabelul VI.

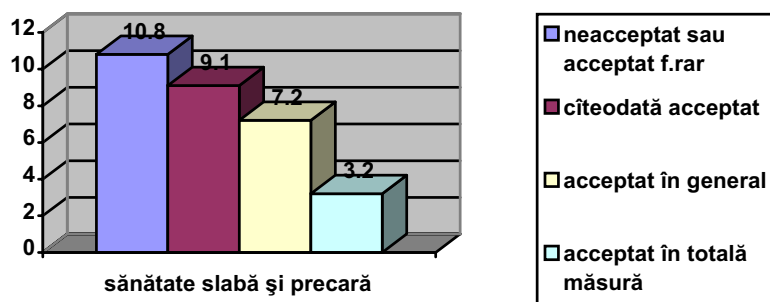
Interdependența gradului de acceptare de către familie cu starea de sănătate.

	Grad de acceptare	Cum apreciezi starea ta de sănătate?			
		f.bună și bună	mediocră	slabă și precară	Total
În ce măsură te simți acceptat de familia ta?	de loc sau f. rar	18	15	4	37
		48,6%	40,5%	10,8%	100,0%
	câteodată da	62	38	10	110
		56,4%	34,5%	9,1%	100,0%
	în general da	239	110	27	376
		63,6%	29,3%	7,2%	100,0%
	în totală măsură	369	120	16	505
		73,1%	23,8%	3,2%	100,0%
	Total	688	283	57	1028
		66,9%	27,5%	5,5%	100,0%

Tabelul VI.a.

Chi-Square Tests	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	25,720	6	,000

Se constată o interdependență semnificativă între sentimentul de a fi acceptat și evaluarea stării de sănătate. Dintre acei adolescenți care nu se simt acceptați de familia lor, un procent de 48,6% își evaluează propria sănătate ca fiind f. bună și bună; 40,5% ca fiind mediocră; și 10,8% ca fiind slabă și precară. La polul opus, adolescenții care se simt acceptați în totalitate, sunt mulțumiți și cu starea sănătății lor: 73,1% apreciază sănătatea ca fiind f. bună și bună; 23,8% ca fiind mediocră; și numai 3,2% ca fiind slabă și precară. Fig. 4. reprezintă modificarea aprecierii stării de sănătate în funcție de gradul de acceptare din familie. Se poate constata că măsura în care adolescenții se simt acceptați de familia lor are repercursiuni directe asupra confortului psihic. Ei se simt mai puțin sănătoși, în cazul în care nevoia lor de a fi stimați și acceptați nu este satisfăcută.

Fig. 4. Interdependența dintre sentimentul de a fi acceptat și evaluarea stării de sănătate.

Atitudinea caracterizată prin autoevaluare pozitivă se formează pe baza sentimentului de încredere în sine, ceea ce are la bază acceptarea de către părinți. Numai astfel se formează capacitatea de a-și realiza posibilitățile și de a le exprima.

Mediul familial ocupă locul central în constelația factorilor care determină formarea personalității copiilor. Influența climatului afectiv din familie asupra sănătății psihice a adolescenților a fost studiată cu ajutorul tabelelor de asociere.

Tabelul VII.

Interdependența climatului afectiv din familie cu aprecierea stării de sănătate.

	Climatul afectiv	Cum apreciezi starea ta de sănătate?			
		f.bună și bună	mediocră	slabă și precară	Total
Cum apreciezi climatul afectiv din familia ta?	neglijare, nepăsare	25	20	3	48
		52,1%	41,7%	6,3%	100,0%
	tensiuni, șantaj afectiv, agresivitate	71	47	19	137
		51,8%	34,3%	13,9%	100,0%
	solidaritate, ajutorare	441	134	17	592
		74,5%	22,6%	2,9%	100,0%
	schimbător, imprevizibil	148	79	21	248
		59,7%	31,9%	8,5%	100,0%
Total	685	280	60	1025	
	66,8%	27,3%	5,9%	100,0%	

Tabelul VII. a

Chi-Square Tests	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	52,902	6	,000

Pe baza datelor din tabele VII. și VII.a. putem constata că interdependența dintre cei doi factori amintiți este semnificativă. Numai jumătate din adolescenții care trăiesc în familii cu o atmosferă caracterizată prin tensiuni, șantaj afectiv, agresivitate sau neglijare apreciază sănătatea lor ca fiind f. bună și bună. Atmosfera degajată, caracterizată prin solidaritate și ajutorare, determină faptul că trei sferturi din cei care trăiesc în asemenea condiții să fie mulțumiți și de propria sănătate, considerând-o f. bună și bună. În cazul atmosferei schimbătoare, 8,5% sunt cu sănătate slabă și 22,6% cu sănătate mediocră, ceea ce în condiții normale nu ar fi permis.

Adolescentul crescut într-o familie care funcționează bine are rezultate în concordanță cu nivelul aptitudinal, se bucură de viață, se simte în securitate, își cunoaște limitele, nu se descurajează în fața dificultăților, are toleranță la frustrare, nu evadează în lumea visurilor sau a stupefiantelor.

În urma atitudinilor adoptate de părinți, adolescenții pot pierde echilibrul interior, ajungându-se la stări negative cum sunt, de exemplu, anxietatea și frica.

Marea majoritate a adolescenților, care nu sunt bine îngrijiți, sunt neglijăți și tratați de părinții lor cu nepăsare, prezintă simptome de disconfort psihic: 16,7% din ei zilnic, 33,3% de mai multe ori pe săptămână, iar 14,6% o dată pe săptămână se confruntă cu stări de anxietate.

Tabelul VIII.

Interdependența climatului afectiv din familie cu simptomele de anxietate / frică.

	Climatul afectiv	Cât de des ai simțit anxietate / frică în ultimele 6 luni?					Total
		zilnic	m.multe ori pe săpt	o dată pe săpt.	rar	niciodată	
Cum apreciezi climatul afectiv din familia ta?	neglijare, nepăsare	8	16	7	13	4	48
		16,7%	33,3%	14,6%	27,1%	8,3%	100,0%
	tensiuni, șantaj afectiv, agresivitate	25	36	11	50	14	136
		18,4%	26,5%	8,1%	36,8%	10,3%	100,0%
	solidaritate, ajutorare	32	76	85	296	102	591
		5,4%	12,9%	14,4%	50,1%	17,3%	100,0%
	schimbător, imprevizibil	20	46	51	88	41	246
8,1%		18,7%	20,7%	35,8%	16,7%	100,0%	
Total	85	174	154	447	161	1021	
	8,3%	17,0%	15,1%	43,8%	15,8%	100,0%	

Tabelul VIII.a.

Chi-Square Tests	Value	df	Asymp. Sig.(2-sided)
Pearson Chi-Square	76,188	12	,000

Adolescenții înconjurați de o atmosferă caldă se confruntă mult mai rar cu asemenea stări negative, de aceea șansa lor de a crește și de a se dezvolta armonios, în sensul realizării de sine, este mai mare. Pe baza capacității de integrare, se poate dezvolta o concepție unitară și consecventă despre viață și valorile acesteia, crește adaptabilitatea la exigențele situațiilor neprevăzute, care se pot ivi în viață. Energia lor psihică va fi suficientă pentru o interpretare realistă a situațiilor noi, fără ca ei să se descurajeze și să interpreteze negativ tot ceea ce este nou și neașteptat. Vor fi capabili de a organiza un plan de viață care să le permită satisfacții periodice și au abilitatea de a rezolva problemele.

Trăsăturile afectiv-motivaționale sunt indici prețioși în studiul adaptabilității adolescenților. Am dorit să aflăm care sunt cele mai frecvente stări afective cu care s-a confruntat lotul experimental în ultimele șase luni. Fig. 4. reprezintă starea sufletească a adolescenților studiați. În partea de sus a diagramei sunt reprezentate sentimentele negative, iar în partea de jos cele pozitive.

După ponderarea frecvențelor cu care au fost semnalate emoțiile și sentimentele studiate reiese că în ultimele șase luni au simțit aprox.: 60% oboseală; 40% incertitudine și revoltă; 30% pierdere și dezamăgire, 20% dureri fizice și singurătate. Trebuie să avem în vedere că aceste stări negative pot determina pierderea echilibrului interior, producând sentimente de disperare, amenințare, nesiguranță, neajutorare. În aceste cazuri, scade energia psihică și persoana va pierde din eficacitatea sa.

STUDIUL ASUPRA COMPORTAMENTULUI DE SĂNĂTATE AL ADOLESCENȚILOR

Referitor la sentimentele pozitive, putem constata că, în ultimul timp, au trăit sentimentul de mulțumire peste 40%, fericire aprox. 70%, iubire peste 80%. Adolescenții ar avea nevoie de mai multe satisfacții, mulțumirea fiind caracteristică numai la 40% dintre ei.

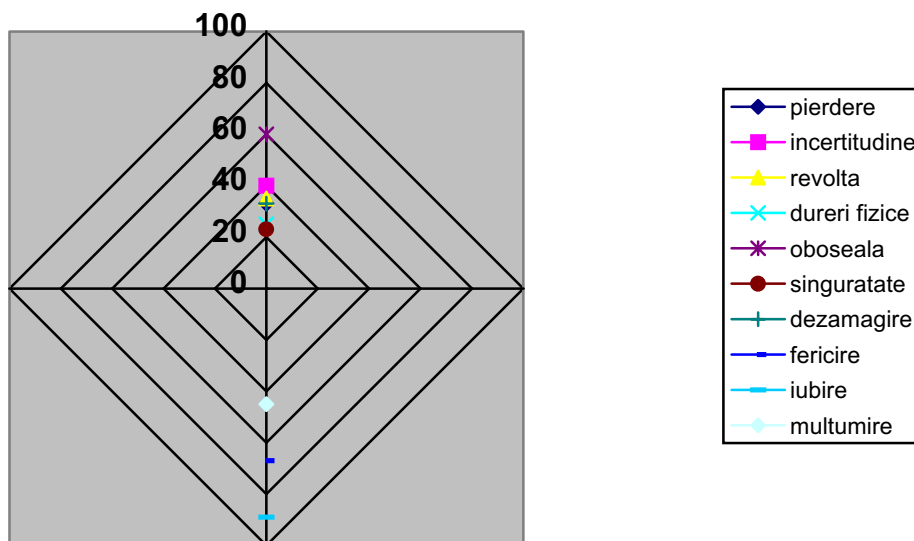

Fig. 5. Emoții și sentimente trăite în ultimele 6 luni.

Satisfacția, mulțumirea generează o imagine pozitivă despre sine, încredere în forțele proprii, autoapreciere pozitivă și liniște interioară, condiție decisivă a sănătății psihice. Nesatisfacerea nevoilor emoționale duce însă, la vulnerabilitate psihică, care poate genera boli somatice sau psihosomatice.

Adolescenților chestionați li s-a adresat întrebarea dacă au fost bolnavi în ultimele șase luni. Răspunsurile lor figurează în tabelul IX.

Tabelul IX.

Stare de boală în ultimile 6 luni.

Cât de des te-ai simțit bolnav în ultimele 6 luni?	Nr. subiecți	Procente	Procente valide
zilnic	23	2,2	2,2
de mai multe ori pe săpt.	68	6,5	6,6
o dată pe săptămână	102	9,8	9,9
rar	766	73,5	74,4
niodată	70	6,7	6,8
Total	1029	98,8	100,0
nedeclarat	13	1,2	
Total	1042	100,0	

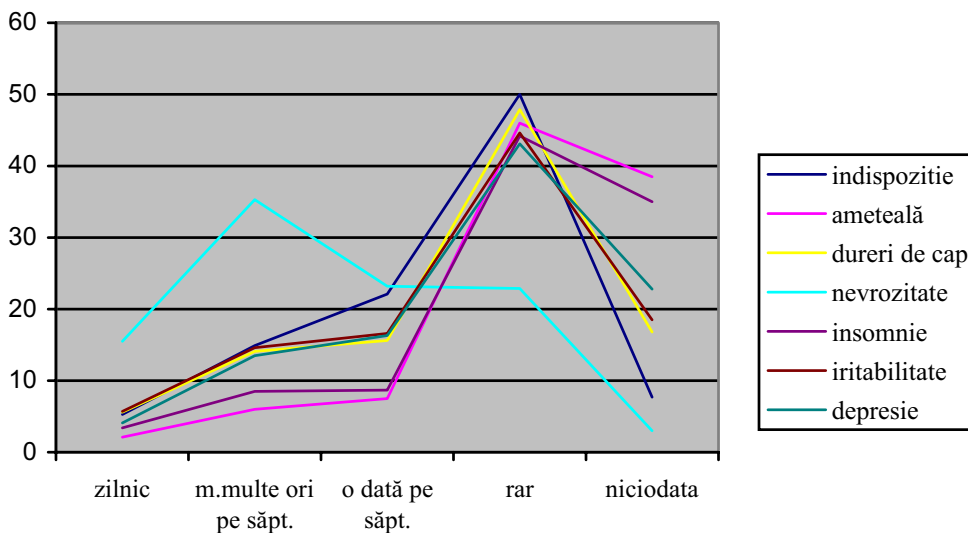

Majoritatea (73,5%) din adolescenții întrebați se confruntă rar cu stări patologice, după cum este de așteptat la această vârstă. În concepția noastră boala apare ca manifestare a eșecului adaptativ, împiedicând persoana să pună în valoare toate valențele sale psihice, fizice și sociale. O parte din adolescenți se află în situație de risc: în ultimele 6 luni, 2,2% în permanență, 6,5%, de mai multe ori pe săptămână, iar 9,8% cel puțin o dată pe săptămână s-au simțit bolnavi. Ar fi necesar, ca în cadrul unor cercetări ulterioare să se evalueze factorii de risc care pot perturba adolescența, provocând boala.

Am cerut adolescenților să identifice care sunt acele stări care le provoacă senzația de boală. După cum se vede din Fig. 6., aprox. jumătate din subiecții eșantionului studiat indică trăiri cu un conținut negativ. Aceste stări reprezintă starea de funcționalitate a organismului și colorează dispoziția generală. Dintre stările negative studiate, nevrozitatea apare cel mai frecvent la adolescenți. Aproape 40% din ei, se confruntă cu nevrozitatea "de mai multe ori pe săptămână". Elevul instabil își desfășoară activitatea cu intermitențe, neputându-se realiza la nivelul aptitudinilor sale.

Indispoziția, care apare săptămânal la mai mult de 20% dintre cei studiați, înseamnă scăderea tensiunii afective și a elanului vital, ducând până la o dispoziție de tristețe sau chiar depresie.

Cel puțin o dată pe săptămână, aproape 20% se confruntă cu dureri de cap, insomnie, amețală, care reduce adaptabilitatea la ambianță.

Fig. 6. Stări psihice din ultimele 6 luni.

La baza acestor stări negative poate sta subaprecierea propriilor capacități, frica de o frustrare posibilă care demobilizează forțele adaptative. În aceste cazuri crește vulnerabilitatea și gradul de încordare psihică. Sub această influență adolescenții

STUDIU ASUPRA COMPORTAMENTULUI DE SĂNĂTATE AL ADOLESCENȚILOR

pot să evadeze, căutând satisfacții iluzorii în lumea drogurilor. Deci, trăirile negative pot fi considerate factori importanți de risc în viața adolescenților. Se impune studierea cauzelor dezechilibrului și necesitatea ameliorării mediului în care trăiește adolescentul.

Reușita adaptării sociale a adolescenților depinde de atitudinea lor deschisă față de viitor, care implică o orientare pozitivă și sentimentul perspectivei. Viața afectivă interioară bine ordonată și echilibrată presupune încredere, optimism. Un adolescent căruia îi e frică de viitor nu se va maturiza și nu se va dezvolta în sensul cerințelor și normelor societății. Trăirile negative, de regulă, sunt proiectate spre viitor.

Starea de confort psihic are repercusiuni directe asupra orientării spre viitor. Trecutul, prezentul și viitorul se încheagă în individ și determină gradul participării afective la aspirațiile legate de viață.

Tabelul X.

Interdependența dintre satisfacția legată de viață și atitudinea față de viitor.

Satisfacția legată de viață	Atitudinea față de viitor				Total
	am perspective bune	sunt încrezător	nu prea am perspective	nu am nici o perspect.	
Mă simt f. fericit	45	144	3	4	196
	23,0%	73,5%	1,5%	2,0%	100,0%
Sunt pe deplin mulțumit	10	55	5	0	70
	14,3%	78,6%	7,1%	0	100,0%
În general sunt mulțumit	28	219	13	1	261
	10,7%	83,9%	5,0%	,4%	100,0%
Îmi place viața	20	241	16	1	278
	7,2%	86,7%	5,8%	,4%	100,0%
Nu prea sunt mulțumit	9	109	34	8	160
	5,6%	68,1%	21,3%	5,0%	100,0%
Sunt nefericit	0	7	6	2	15
	0	46,7%	40,0%	13,3%	100,0%
Viața nu are nici un sens	0	11	11	3	25
	0	44,0%	44,0%	12,0%	100,0%
Total	112	786	88	19	1005
	11,1%	78,2%	8,8%	1,9%	100,0%

Tabelul X. a.

Chi-Square Tests	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	189,597	18	,000

Dintre cei care se simt foarte fericiți, 23% consideră că au perspective bune, iar 73,5% sunt încrezători, deci această categorie în proporție de 100,% este încrezătoare în viitor. Situația este asemănătoare și în cazul acelor care sunt pe deplin mulțumiți cu viața, dintre ei 93% (14,3%+78,6%) au încredere în viitor. Jumătate din adolescenții care consideră că viața nu are nici un sens sunt neîncrezători în viitor, afirmând că nu prea au (44%) sau că nu au deloc (12%) perspective. Din tabelul X.a., putem constata că relația sus menționată este semnificativă.

Neîncrederea în viitor izvorăște din neîncrederea în forțele proprii, din nesiguranță, din lipsa autoacceptării, acestea fiind un indiciu al dezechilibrului dintre eu și lume. În acest caz scad resursele fizice, psihice și emoționale, se reduce capacitatea de a îndura tensiunile, de a îndura greutățile, precum și adaptabilitatea la solicitările multiple.

4. Concluzii

Sănătatea adolescentului, formarea atitudinii și comportamentului de sănătate este condiționată în mare măsură de natura relațiilor afective ce se stabilesc între membri familiei.

Marea majoritate a adolescenților studiați (83%) trăiesc în familii integre, bucurându-se de prezența ambilor părinți. Din familiile dezmembrate, într-o proporție de 5,8% lipsește mama și 14,7% din adolescenții din eșantionul studiat sunt privați de prezența tatălui.

Aproape 70% din cei chestionați apreciază propria sănătate ca fiind f.bună (12,5%) și bună (53,9%). Proporția celor cu sănătate slabă și precară este sub 5%.

Adolescenții consideră că cel mai important lucru pentru îngrijirea sănătății este: să nu folosești droguri (19,2%), să te odihnești rațional (14,6%), să nu fumezi (14,3%), să nu bei alcool (12,6%) și să faci excursii (7,1%) și sport (5,1%).

Referitor la condițiile materiale adolescenții studiați afirmă că: se descurcă destul de bine (79,58%), au greutăți materiale, (16,17%), resursele materiale sunt insuficiente (3,3%), iar aprox. 2% se consideră instăriți. Interdependența dintre starea materială și autoaprecierea sănătății este semnificativă. Proporția celor cu sănătate slabă și precară este cea mai mare în cazul celor cu resurse materiale insuficiente (23,5%+2,9%). Jumătatea celor care se descurcă bine din punct de vedere material apreciază sănătatea lor ca bună, iar încă o treime, mediocră. Trebuie să menționăm că nu sărăcia sau bogăția în sine, ci atitudinea de mulțumire sau emoțiile negative izvorâte din nemulțumire acționează benefic sau malign asupra sănătății.

Din studiul atitudinii moral-relaționale a membrilor familiei față de aceasta reiese că adolescenții nu sunt mulțumiți de modul cum se manifestă echitatea și spiritul de dreptate la nivelul familiei.

Se constată o interdependență semnificativă între sentimentul de a fi acceptat și evaluarea stării de sănătate. Dintre cei care nu se simt acceptați de familie, 10% apreciază sănătatea lor ca fiind slabă și precară. Atitudinea caracterizată prin autoevaluare pozitivă se formează pe baza sentimentului de încredere în sine, ceea ce are la bază acceptarea de către părinți.

Jumătate din adolescenții care trăiesc într-o atmosferă încărcată cu tensiuni, agresivitate, șantaj afectiv, se confruntă zilnic sau săptămânal cu anxietate și frică. Atmosfera schimbătoare este aproape la fel de neprielnică pentru cei studiați. Adolescenții înconjurați de o atmosferă caldă se confruntă mult mai rar cu asemenea stări negative

Evidențierea emoțiilor și sentimentelor din ultimele șase luni pune în lumină o frecvență destul de mare a diferitelor stări negative: 60% oboseală; 40% incertitudine și revoltă; 30% pierdere și dezamăgire, 20% dureri fizice și singurătate. Referitor la sentimentele pozitive, putem constata că în ultimul timp au trăit mulțumire peste 40%, fericire aprox. 70%, iubire peste 80%.

În concepția noastră, boala apare ca manifestare a eșecului adaptativ, împiedicând persoana să-și pună în valoare toate valențele sale psihice, fizice și sociale. Din acest punct de vedere o parte din adolescenți se află în situație de risc: în ultimele 6 luni s-au simțit bolnavi: în permanență 2,2%, de mai multe ori pe săptămână 6,5%, iar cel puțin o dată pe săptămână 9,8%. Majoritatea (73,5%) din adolescenții întrebați se confruntă rar cu stări patologice, după cum este de așteptat la această vârstă.

Dintre adolescenții studiați, 20% se confruntă cel puțin o dată pe săptămână cu dureri de cap, insomnie, amețeală, indispoziție.

Insatisfacțiile legate de viață au repercusiuni asupra atitudinii față de viitor. Toți cei care se simt foarte fericiți sunt și încrezători în viitor. Situația este asemănătoare și în cazul aceluia, care sunt pe deplin mulțumiți cu viața, dintre ei 93% au încredere în viitor. Jumătate din adolescenții care consideră că viața nu are nici un sens, sunt neîncrezători în viitor, afirmând că nu prea au(44%) sau nu au deloc (12%) perspective.

În concluzie, putem afirma că stilul de viață sănătos, formarea unei concepții și a unui comportament de sănătate se pot modela cel mai bine în familie. Familia este un factor important care poate să promoveze sănătatea sau boala prin atitudinea pe care o are față de copii. În ultimul timp, sănătatea a căpătat un interes public, fiind considerată o condiție importantă a dezvoltării social-economice, o condiție generală a progresului.

BIBLIOGRAFIE

1. Albert-Lőrincz, E, Carcea M, (1998), *Prevenirea dezadaptării școlare*, Editura Cermi, Iași
2. Enăchescu, C. (1979), *Igiena mintală și recuperarea bolnavilor psihici*, Editura Medicală, București.
3. Ivan, A., (1993), *Medicina omului sănătos*, Editura Medicală, București
4. Losonczy, A.,(1989), *Ártó - védő társadalom*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

PROTECȚIA SOCIALĂ A FAMILIEI – RETROSPECTIVĂ ȘI PREZENT

ADINA REBELEANU

ABSTRACT. Social Protection of Family – Retrospective and Present. The main evolutions of social protection system concerning the family are presented synthetically, from a historical perspective. The features of Romanian social protection for family are discussed both for the socialist regime period as well as for the democratic years after 1990, in terms of strategies, legislative framework and effects.

I. PREMISE GENERALE

Anterior momentului decembrie 1989, politica socială din România avea ca obiectiv principal declarat realizarea unei societăți prospere cu un grad ridicat de omogenitate sau cu inegalități moderate. Acest deziderat presupunea că o astfel de societate nu incumbă probleme sociale cum sunt sărăcia, marginalizarea sau excluderea socială. Statul își asuma responsabilitatea pentru întreaga organizare a vieții sociale, inclusiv asigurarea unui nivel ridicat de bunăstare. Politica socială din acea perioadă reprezenta o combinație de măsuri de asigurare a bunăstării, fie cu caracter universal la care accesul era garantat în baza drepturilor cetățenești, fie legate de participarea în sistemul muncii (munca constituind simultan drept și datorie), fie prin intermediul instituției în care persoana respectivă lucra. Multe din beneficiile sociale din această perioadă se acordau dependent de participarea la muncă. Datorită politicii de ocupare deplină a forței de muncă, protecția socială din acea perioadă avea un caracter "întreg comprehensiv" (Zamfir, C., 1999), asigurările sociale obligatorii fiind susținute de întreprinderi din fondurile globale de salarii și acoperind riscurile de bătrânețe precum și celelalte riscuri legate de pierderea capacității de muncă (boală, accidente de muncă, pensie de urmaș, maternitate). Lipseau protecția socială în caz de șomaj și asistență socială bazată pe testarea mijloacelor. Educația și sănătatea erau componente universale ale sistemului de protecție socialist. Paternalismul statului în sfera economicului și socialului, materializat într-o politică de control sever a bunăstării, a făcut ca relaxarea survenită după 1989 în această sferă să genereze o creștere rapidă a diferențelor economice și explozia sărăciei, pe fondul tranziției spre o economie de piață, și a costurilor sociale inerente unei astfel de tranziții.

Pe fondul entuziasmului colectivității, a optimismului în ceea ce privește perspectivele economiei românești, în condițiile în care la acel moment România nu avea nici o datorie externă, dar și a mecanismelor politico-sindicale, în prima jumătate a anului 1990 politica socială promovată de noua guvernare a fost de tip reparatoriu

(Zamfir, C, Zamfir, E., 1997), desfășurându-se pe următoarele direcții: lichidarea rarității produselor, eliminarea șomajului nerecunoscut, a șomajului mascat și a diferitelor forme de reducere a salariului, unele reduceri de prețuri (la energia electrică și termică de exemplu), importul masiv de bunuri din Occident și desfacerea lor pe piața românească la prețuri extrem de scăzute, o serie de reparații financiare acordate victimelor politice (persoane persecutate politic de regimul comunist, dar și victimelor revoluției), creșterea cheltuielilor pentru protecția socială a diferitelor categorii sociale (persoane instituționalizate, mamă și copil, persoane cu dizabilități, vârstnici).

În condițiile în care obiectivul general declarat de decidenții politici la începutul anilor '90 era tranziția spre o economie de piață complementară cu o protecție socială accentuată, teoretic, dacă am analiza din punct de vedere al nevoii sociale, ar fi trebuit să crească cheltuielile sociale. Aceasta datorită precarității serviciilor moștenite din vechiul regim, dificultăților economice în creștere ale unui segment tot mai larg al populației datorită șomajului, pe fondul restructurărilor economice, a scăderii veniturilor reale ale populației, dar și a politicii vechiului regim comunist în domeniul standardului de viață (menținerea acestuia la un nivel scăzut). Practic, o analiză oferită de Cătălin Zamfir în 1994, realizată pe sectoare ale cheltuielilor sociale relevă că în raport cu 1989, acestea tind să crească, dar comparativ cu alte țări din Europa de Est și Centrală, în România ritmul este mai lent, iar în ceea ce privește cheltuielile pentru copii și familie, educație și sănătate, se evidențiază o prăbușire a acestora. Datele sugerează că după 1989 statul a avut mai degrabă tendința de a se retrage din sfera protecției sociale decât de a asigura o protecție socială accentuată, singurul element nou introdus fiind protecția în caz de șomaj.

Schimbări importante, efective și consistente în sfera politicilor sociale au intervenit abia după 1995, când a fost adoptată și implementată prima lege care reglementa acordarea ajutorului social ca formă de garantare a venitului minim al populației, actualmente înlocuită de Legea 416/2001 privind venitul minim garantat care se aplică de la 1 ianuarie 2002. Anii 1997-1998 sunt caracterizați prin transformări majore sub aspect legislativ în domeniul protecției copiilor (Legea 119/1997 privind alocația suplimentară pentru familiile cu mulți copii, Legea 108/1998 privind protecția copilului aflat în dificultate). În același interval se adoptă mult amânata Legea a asigurărilor sociale de sănătate (Legea 145/1997), care schimbă structural și funcțional sistemul de acordare a îngrijirilor medicale din România. Legea 19/2000 privind sistemul public de pensii și alte drepturi și asigurări sociale, care se aplică din aprilie 2001, abrogă orice alte reglementări în materie de pensii. Recent, prin legea 76/2002 se schimbă și protecția destinată șomerilor, accentul căzând pe stimularea ocupării forței de muncă și mai puțin pe măsurile pasive de protecție a șomerilor.

În continuare voi prezenta sintetic evoluțiile principale în sistemul protecției sociale destinate familiei, discutând în termeni de intenții și efecte.

II. PROTECȚIA SOCIALĂ A FAMILIEI- prezentare sintetică

Politica în domeniul protecției familiei în regimul socialist

Trei factori au stimulat dezvoltarea unei politici a statului de suport pentru familiile cu mulți copii: politica salarială, atragerea femeilor pe piața muncii și nevoia de cadre pregătite pentru industrializarea rapidă (Zamfir, C., 1994). Salariile au fost menținute la niveluri scăzute, iar în funcție de necesitățile specifice familiilor, ele erau completate prin transferuri în bani și servicii suplimentare. Prin urmare, pe fondul veniturilor salariale scăzute, familiile cu mulți copii depindeau de transferurile speciale. Alocația pentru copii se acorda în funcție de încadrarea în muncă (cei care nu erau încadrați nu puteau beneficia de aceasta). Alocațiile nu erau universale ci se acordau doar celor care aveau un venit sub un anumit prag și lucrau în sistemul de stat. Prin urmare, acordarea alocațiilor pentru copii suferea o dublă condiționare. De asemenea, în această perioadă numărul de copii califica familia pentru prioritate în obținerea locuinței. Bunurile pentru copii erau subvenționate, iar asistența medicală și educația acestora erau gratuite. Exista și o alocație socială pentru mamele cu trei sau mai mulți copii pentru a compensa imposibilitatea acestora de a obține o muncă plătită și deci de a beneficia la bătrânețe de o pensie. De regulă, acordarea diferitelor beneficii sociale era condiționată de prezența în câmpul muncii și diferențiată sau chiar condiționată de nivelul veniturilor (testarea se făcea în funcție de venitul capului de familie).

Sintetizând efectele acestor măsuri de politică socială, am putea afirma că după un proces de industrializare și urbanizare rapidă, cuplat cu generalizarea muncii de tip salarial care a generat o creștere rapidă începând cu anii 60, perioadă în care gradul de cuprindere a familiilor cu mulți copii în sistemul de protecție socială era în creștere, a urmat perioada de declin continuu al economiei socialiste. Restricțiile economice au generat o "contractie" (Zamfir, C., 1994, p.51) a suportului pentru familii și copii, dar nu în sensul eliminării unor forme de suport ci mai degrabă al selectivității lor în raport cu veniturile familiei. Un alt proces caracteristic acestei perioade a fost declinul natalității, începând cu anii 50, pe fondul acțiunii a doi factori. Primul factor se referă la dezvoltarea într-un interval extrem de scurt a economiei salariale, context în care copilul încetează a mai fi o sursă de venituri prezentă și viitoare, devenind doar factor de consum. Pe de altă parte, nivelul scăzut al salariilor demotivează familiile de a mai avea copii, sau limitează dorința acestora la 1-2 copii. Liberalizarea avorturilor post-război, precum și antrenarea masivă a femeilor pe piața muncii au acționat complementar în aceeași direcție a scăderii numărului de copii. În acest context, pe fondul percepției "scăderea natalității amenință viitorul națiunii române", Partidul Comunist Român a introdus în 1966, o măsură legislativă de tip coercitiv, și anume interzicerea bruscă și radicală a avorturilor. Natalitatea a înregistrat brusc un salt, după care în anii următori a cunoscut o scădere lentă. Măsura aceasta a avut consecințe complexe asupra familiei, copiilor și configurației politicii sociale destinate familiei. Efectele pe termen lung ale acestei măsuri au fost declanșarea unei reacții puternice de apărare a colectivității prin

dezvoltarea unei industrii ilegale medicale și paramedicale a avorturilor, amplificarea diferențierii natalității între familiile sărace și cele mai bine situate financiar (care puteau controla mai bine modul de reglare a nașterilor), creșterea numărului mamelor necăsătorite, și a copiilor nedoriți, și, prin urmare, a numărului copiilor instituționalizați. De asemenea, mortalitatea infantilă și cea maternă au fost în creștere pe fondul încercărilor nemedicale de întrerupere a sarcinii, datele statistice atestând deteriorarea stării de sănătate a femeilor, și în același timp o creștere a frecvenței handicapurilor. La aceste aspecte se mai pot adăuga doi factori aditivi: subalimentația datorată lipsei de resurse a familiei, dar și dificultății în găsirea alimentelor pe piață, la care se adaugă frigul din apartamente pe timpul anotimpurilor reci.

Schimbări în protecția socială a familiei în perioada 1990-2000

O primă măsură în materie de politică socială este generalizarea alocațiilor pentru copii. În acest sens, în România alocația de stat pentru copii, reglementată prin Legea 6/1993, devine o formă de transfer financiar universal, non-contributiv, finanțată de către stat din impozite. Beneficiază de această prestație copiii până la 16 ani, iar cei care urmează una dintre formele de învățământ prevăzute de lege până la 18 ani. Copiii de peste 7 ani care nu urmează învățământul general obligatoriu nu beneficiază de plata alocației de stat, cu excepția celor care nu sunt școlarizați din motive de sănătate dovedite medical. De asemenea, beneficiază de acest tip de prestație copiii care au dobândit o invaliditate de gradul I sau II până la împlinirea vârstei de 16 ani, precum și copiii cu handicap, până la 18 ani.

Titularul dreptului de alocație este copilul, iar plata alocației se face unuia dintre părinți, sau părintelui la care, în caz de divorț, separare, etc. s-a stabilit pe baza deciziei autorității tutelare, prin hotărâre judecătorească, domiciliul copilului sau căruia i s-a încredințat copilul spre creștere și educare. Alocația de stat pentru copii se plătește și tutorelui, curatorului sau persoanei căreia i-a fost dat în plasament familial copilul (asistenții maternali, de exemplu). După împlinirea vârstei de 14 ani, plata alocației se poate face direct titularului cu acordul reprezentantului său legal.

Nu se plătește alocația în lunile în care copiii titulari ai dreptului de alocație se află mai mult de 15 zile în instituții de ocrotire sau asistență socială care le asigură întreținerea completă din partea statului.

Alocația de stat pentru copii nu este impozabilă și nu poate fi urmărită silit decât în vederea recuperării sumelor plătite necuvenit cu acest titlu.

Plata alocației de stat pentru copii în vârstă de peste 7 ani se face prin unitățile școlare.

Cuantumul alocației de stat pentru copii reprezintă o sumă lunară fixă de lei lunar și se indexează în condițiile legii.

O altă formă de prestație socială familială, introdusă ulterior, este alocația suplimentară pentru familiile cu copii reglementată prin Legea nr.119/1997. Ea se acordă familiilor care au în întreținere doi sau mai mulți copii, cuantumul alocației fiind în funcție de numărul copiilor. Sunt asimilate familiilor cu mulți copii:

- soțul, soția și copiii lor sau ai oricăruia dintre ei, având domiciliul comun
- persoana singură, celibatară, văduvă sau necăsătorită și copiii acesteia cu care domiciliază și care se află în întreținerea ei.

Beneficiază de alocație suplimentară și familiile care au adoptat sau au în plasament familial sau în încredințare copii, precum și cele care au în întreținere cel puțin doi copii în vârstă de până la 16 ani sau până la 18 ani, dacă aceștia urmează o formă de învățământ de zi, sau sunt încadrați în gradul I sau II de invaliditate ori sunt declarați handicapați. Nu sunt considerați ca făcând parte din familie copiii încredințați unor instituții de ocrotire. Pe perioada încredințării copilului unei instituții de ocrotire, plata alocației suplimentare pentru familiile cu copii se suspendă.

Titularul alocației suplimentare este familia cu mulți copii, prin reprezentantul acesteia.

Sumele necesare pentru plata alocației suplimentare se suportă din bugetul statului. Cuantumul lunar al alocației suplimentare pentru familiile cu copii variază în funcție de numărul copiilor avuți în întreținere și reprezintă o sumă forfetară pentru familia cu 2, 3, respectiv 4 sau mai mulți copii. Cuantumurile alocației suplimentare se pot indexa prin hotărâre guvernamentală.

Recent s-a introdus și alocația pentru nou-născuți care se acordă mamelor pentru fiecare dintre primii 4 copii născuți vii. De asemenea această prestație se acordă și reprezentantului legal al copilului atunci când mama nu este în situația de a beneficia de acest drept. Finanțarea se face de la bugetul statului, iar cuantumul acestei prestații este de 1.400.000 lei.

În continuare voi prezenta sumar *intențiile în materie de politică socială destinată familiei prezentate sub formă de obiective strategice de guvernare* de către ultimele două guverne.

Astfel, programul de guvernare pe perioada 1997-2000 cuprindea următoarele deziderate în materie de politică familială: reglementarea alocațiilor familiale și a indemnizațiilor care să acopere cheltuielile determinate de creșterea copilului. Se preconiza că acestea vor înlocui alocațiile de stat și că se vor acorda atât în bani cât și în natură (îmbrăcăminte, rechizite). De asemenea se preciza că aceste prestații se vor acorda corespunzător cu venitul familiei și cu numărul de copii. De asemenea se avea în vedere reglementarea funcționării în subordinea Ministerului Muncii și Protecției Sociale a unor instituții specializate în asigurarea asistenței sociale în următoarele domenii: protecția juridică a persoanelor cu handicap, a familiilor cu mulți copii și a orfanilor. Se preconiza susținerea tinerilor în construirea de locuințe pe bază de credite, acoperite prin fonduri de la bugetul de stat.

În ceea ce privește intențiile în materie de politică familială lansate de prin programul de guvernare pe perioada 2000-2003, la capitolul "politică familială" prevede axarea pe trei direcții fundamentale: familiile cu copii mici, căsătoriile și relațiile intrafamiliale și echilibrul între muncă și familie. Măsurile avute în vedere erau:

1. Crearea unei rețele de oficii pentru asistența familială în vederea susținerii și întăririi familiei ca entitate fundamentală a societății prin asistență familială care include și sprijin financiar și servicii de suport a relațiilor intra și interfamiliale.
2. Un program național de planificare familială care să contribuie la îmbunătățirea asistenței acordate mamei și copilului, ce preconiza să includă activități de informare, educare, comunicare, formarea profesională a personalului medical, întărindu-se astfel în special în zonele izolate serviciile de sănătatea reproducerii și sprijinirea comunităților de a-și crea propriile lor resurse și capacități care să rezolve problemele locale, precum și furnizarea de servicii de consultanță și consiliere familiilor în dificultate
3. Efectuarea de campanii de informare a părinților privind modul de abordare a principalelor evenimente ce survin în viața de familie
4. Asigurarea comunicării între familii și serviciile comunitare precum și facilitarea legăturilor și cunoașterii reciproce a membrilor comunității
5. Identificarea familiilor la risc și acordarea asistenței necesare cât mai precoce.

Prin programul său guvernul își propunea să aplice măsuri pentru crearea unui sistem real și eficient de protecție a familiei într-o abordare complexă care să vizeze reforma întregului domeniu al protecției sociale.

Principalele măsuri necesare în vederea implementării depline a prevederilor "directivelor comunitare" au fost:

- măsuri de informare și conștientizare a angajaților, patronilor, sindicatelor și funcționarilor publici cu responsabilități în domeniul de aplicare a legislației muncii asupra prevederilor legislației naționale corespondente actului comunitar
- măsuri pentru adoptarea și urgentarea aplicării Planului național de acțiune pentru egalitatea de șanse între bărbați și femei. În acest sens se avea în vedere modificarea proiectului legii egalității șanselor și reintroducerea lui în procedurile parlamentare în urma adoptării Ordonanței Guvernului nr.137-2000 pentru prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, care a preluat mare parte din prevederile proiectului inițial, aplicarea principiului egalității de tratament între bărbați și femei în privința accesului la angajare, formare profesională și promovare, constituirea Agenției Naționale pentru Egalitatea de Șanse, organism independent de promovare a principiului egalității de tratament între bărbați și femei, având rol de monitorizare a aplicării prevederilor directivelor comunitare
- elaborarea proiectului de lege privind protecția maternității
- asigurarea respectării drepturilor sociale în conformitate cu prevederile Cartei Sociale Europene revizuite.

În acest context, stabilirea unui cadru unic de organizare a sistemului de asistență familială și socială, a modalităților de finanțare, a tipurilor de prestații, reprezintă pe termen mediu obiective majore ale reformei în domeniul asistenței sociale.

În România, aplicabilitatea principiului egalității de tratament între femei și bărbați nu presupunea cheltuieli suplimentare față de cele necesare aplicării prevederilor actelor normative curente a căror influență bugetară este evaluată și prevăzută de Guvern prin același program de guvernare. Dezvoltarea capacității instituționale presupune însă cheltuieli extrabugetare ce pot fi acoperite din programe de cooperare internațională la Guvernul României și-a arătat disponibilitatea de participare.

Modul în care parte dintre intențiile decidenților politici au fost transpuse în practică a fost prezentat, cel puțin până în perioada 2000, anterior.

Din intențiile actualilor guvernanți, deocamdată funcționează și se aplică Legea egalității șanselor. Legea 19/2000 care reglementează sistemul de pensii și alte drepturi la asigurări sociale prevede acordarea asigurărilor pe lângă pensie și prestații pentru prevenirea îmbolnăvirilor și recuperarea capacității de muncă, indemnizație pentru incapacitate temporară de muncă, cauzată de boli obișnuite sau accidente în afara muncii, boli profesionale sau accidente de muncă, indemnizație pentru maternitate, indemnizație pentru creșterea copilului sau îngrijirea copilului bolnav și ajutorul de deces. Toate aceste tipuri de prestații au ca și scop creșterea bunăstării familiei.

Mai mult, actualul sistem de garantare a venitului minim, instituit prin Legea 416/2001, aduce o serie de modificări în criteriile de eligibilitate și în cuantumul ajutorului social. Astfel, actualele reglementări extind unitatea domestică la ceea ce și Codul familiei înțelege prin familie (persoane căsătorite, necăsătorite sau în relații de coabitare, cu sau fără copii, care locuiesc și se gospodăresc împreună). De asemenea sunt eligibile și persoanele fără domiciliu. Durata acordării ajutorului este de trei luni, cu posibilitatea reînnoirii dacă se mențin condițiile de eligibilitate (venit egal sau mai mic decât venitul minim garantat). Cuantumul lunar garantat este de 630.000 lei pentru o persoană singură, 1.134.000 lei pentru familiile formate din 2 membrii, 1.575.000 lei pentru familiile formate din 3 membrii, etc. Prestația acordată este diferența dintre venitul minim garantat corespunzător familiei și venitul real al acesteia. Primarul poate decide plata în natură a ajutorului social. De asemenea este stimulată angajarea în muncă a celor apti de muncă prin majorarea cu 15% a cuantumului acordat dacă unul dintre membrii familiei beneficiare lucrează pe bază de contract sau convenție civilă de prestări servicii. Beneficiarii de ajutor social au dreptul la asistență medicală gratuită în sistemul asigurărilor de sănătate și la ajutor pentru încălzirea locuinței.

III. CONSIDERAȚII FINALE

Se poate observa că actuala configurație a politicilor destinate protecției familiei este variată.

Influența politicilor sociale asupra comportamentului demografic legat de familie este deja demonstrat statistic de cercetările în domeniu.

Efectele actualului cadru al politicii familiale asupra comportamentului demografic, cu ipoteze, explicații, argumentări statistice vor face obiectul unei cercetări care va constitui ca parte integrantă a proiectului "Impactul transformărilor politice, sociale, economice, culturale și ideologice asupra evoluțiilor recente ale comportamentului demografic legat de familie. România în perspectivă comparativă internațională".

BIBLIOGRAFIE

1. Bereczki, A., (2001), "*Caracteristici ale politicii sociale de sănătate din România-retrospectivă și prezent*", în "Annales Universitatis Apulensis", Seria Asistență Socială, nr.1/2001, Litterae Perennes, 1991-2001, p. 55-62.
2. Roth-Szamoskozi, M, Bereczki, A., (2000), "*Modernitate și tradiție în protecția copilului-perspectiva unei cercetări calitative*" în Starea societății românești după 10 ani de tranziție, coord. Elena Zamfir, Zamfir, C., Bădescu, I., București, Editura Expert.
3. Zamfir, C., (coordonator), (1999), *Politici sociale în România*, București, Editura Expert.
4. Zamfir, C., (coordonator), (1997), *Politici sociale - România în context european*, București, Editura Alternative.
5. Zamfir, C., (coordonator), 1994, *România 89-93. Dinamica bunăstării și protecția socială*, București, Editura Expert.
6. x x x, (1993), *Public Policy and Social Conditions*, Regional Monitoring Report, No.1, nov, UNICEF.
7. x x x, (2001), *Analize demografice. Situația demografică a României în anul 2001*, Institutul Național de Statistică.
8. x x x, Legea nr.61/1993 privind alocația de stat pentru copii.
9. x x x, HG nr. 165/1997 privind modificarea și completarea HG nr. 591/1993 privind măsurile pentru aplicarea dispozițiilor Legii Nr.61/1993 referitoare la gestionarea fondurilor, stabilirea și plata alocației de stat pentru copii.
10. x x x, Legea nr. 261/1998 pentru modificarea și completarea Legii nr.61/1993 privind alocația de stat pentru copii.
11. x x x, Legea nr.119/1997 privind alocația suplimentară pentru familiile cu mulți copii.
12. x x x, HG 445/1997 privind stabilirea criteriilor generale de acordare a burselor și a altor forme de sprijin material pentru elevii, studenții și cursanții din învățământul de stat, cursuri de zi.
13. x x x, Legea nr.145/1997 privind asigurările sociale de sănătate.
14. x x x, Legea nr.19/2000 privind sistemul public de pensii și alte drepturi și asigurări sociale.
15. x x x, Legea 416/2001 privind venitul minim garantat.

ÎMPREUNĂ SAU MAI BINE SEPARAȚI? (EVOLUȚIA RELAȚIILOR MARITALE)

KURKÓ-FABIAN ANDREA

ABSTRACT. Together or Better Separated? The Evolution of Marital Relationships.

It is a well known fact all over the world that traditional families hardly can accommodate to the accelerated economical and social changes. It seems that this crisis-like situation doesn't represent the end of the traditional family only it emphasizes the necessity of changing. Looking around us we are witnesses of frequent divorces. Formally it seemed to be quite bizarre seeing the divorce of a couple. Nowadays divorce is considered a natural side of life, on the contrary somebody might be surprised if a couple stays for a longer period with each other. The purpose of this work is to present how evolves the friendship between a man and a woman, followed by marriage and what perspectives do they have in a permanently changing society, this fact causing obviously changes in marital relations too.

Un fapt cunoscut pe întreg mapamondul este acela că familiile tradiționale reușesc cu greu să se adapteze schimbărilor accentuate de tip economic și social. Această situație asemănătoare unei crize, se pare că nu duce neapărat la destrămarea familiei tradiționale, ci subliniază necesitatea transformării sale.

Uitându-ne în jurul nostru, la prietenii, vecinii, cunoștințele noastre, putem fi martorii apariției unui fenomen, numit divorț, care apare aproape ca o situație inevitabilă, obligatorie.

Nu demult, pe vremea bunicilor noștri, divorțul era privit ca un lucru straniu. În cazul în care un cuplu divorța, acest fapt împlinit nu era spus cu voce tare, oamenii din jur vorbeau mai degrabă în șoapte despre cele întâmplare, divorțul fiind considerat aproape tabuu.

În zilele noastre divorțul a devenit o întâmplare cotidiană, nimeni nu rămâne uimit când află despre despărțirea definitivă a unui cuplu marital, ci mai degrabă pare nefiresc dacă un cuplu unit prin căsătorie rămâne împreună mai multe decenii sau toată viața.

Dacă stăm să ne gândim, apare inevitabil întrebarea: oare căsătoriile din deceniile anterioare erau mai fericite? La această întrebare renumitul psihiatru, Dr. Buda Béla (2002, 17 pg.) are următorul răspuns: "Nu putem crede că acele căsătorii erau mai fericite, ci mai degrabă mai echilibrate. Oamenii alegeau calea căsătoriei într-un mod cumpănit, premeditat, fiind conștienți de ceea ce îi așteaptă. Erau niște relații stabile, cu baze sociale solide, asemenea lumii în care au luat naștere".

Astăzi trăim într-o lume diferită. Observăm cu uimire sau poate cu resemnare faptul că în societatea în care trăim, totul se află în mișcare, în transformare. Același lucru se întâmplă și cu căsătoria. În centrul vieții omului de astăzi se află bunăstarea individuală, autoconfirmarea, iar în calea acestor valori, căsătoria nu e altceva decât o barieră.

Un alt factor important care duce la eventuala destrămarea a relațiilor conjugale, îl constituie faptul că oamenii zilelor noastre încearcă să rămână cât mai mult timp tineri, să nu ducă povara unei căsătorii. Prin prelungirea anilor de elev, student, ei rămân mai mult timp în rolul de copil –în casa părintească-, astfel ajung chiar și la patruzeci de ani, având ca valori esențiale: libertatea individuală și fericirea individuală.

Faptul că impactul grupului de vârstă se simte pe o perioadă tot mai lungă, duce la reconsiderarea totală a idealurilor, valorilor, la apariția unor noi dorințe și aspirații, precum și la schimbarea importanței sexualității.

La sfârșitul adolescenței, în cazul în care dezvoltarea a avut succes, se produce identificarea cu rolul de gen. Tânărul se detașează de părinți și își dezvoltă identitatea lui ca adult. Drumul parcurs între perioada adolescenței și cea a adultului tânăr, nu constituie însă o schimbare bruscă, ci necesită o schimbare lungă, difuză. În această perioadă se dezvoltă o ierarhie interioară, se organizează instinctul sexual, sistemul motivațional al personalității se schimbă, se dezvoltă axa principală a cercului de interese, și ies la iveală valorile cele mai importante pentru persoana respectivă. O altă ierarhie se dezvoltă în organizarea mecanismelor de evitare, cu ajutorul cărora "eul" rezolvă situațiile de conflict.

Stabilitatea trăsăturilor caracteristice, a atracției, cea a interesului conferă baza fundamentală a identității. Pentru ca această ierarhie să devină destin, e nevoie de mult timp. În mod firesc, în dezvoltarea fiecărei personalități apar rupturi. Acestea sunt ameliorate parțial de dezvoltarea naturală din copilărie și adolescență. Totuși, unele dintre acestea nu dispar, și rămân în continuare, iar alegerea partenerului, a locului de muncă este menită să contribuie la dispariția acestora. Nu trebuie să uităm, deci, că personalitatea fiecăruia dintre noi se dezvoltă în jurul acestor rupturi timpurii, pe care le ducem cu noi și în căsnicie.

Ținând cont de cele menționate mai sus, credem că pentru a înțelege cum se va transforma o simplă prietenie dintre un bărbat și o femeie într-o pereche căsătorită, ce se întâmplă într-o căsătorie, este necesară cunoașterea familiei ca sistem, precum și a ciclului vieții familiale.

Familia, ca sistem, are nenumărate definiții. Goldschmidt (1990) consideră că familia reprezintă sistemul specific de spațiu – timp și structură a relațiilor omenești, care este caracterizată de o anumită durabilitate, constanță și intimitate. Familia reprezintă un mecanism aparte de relații sociale și structură. Această structură este alcătuită din situații sociale, care sunt în interconexiune. Această situație poate deveni problematică dintr-o dată sau în mod treptat.

Viața unei familii poate fi asemănată cu șirul unor schimbări ciclice. Această ciclicitate ne prezintă funcționarea unei familii într-un anumit cadru cultural, normativ și legislativ.

Familia este o unitate dinamică, care de-a lungul timpului se schimbă, se dezvoltă. Problemele apar în fazele dezvoltării.

Minuchin (1981) a considerat că familia este o unitate care se află într-o dezvoltare naturală, dezvoltare ce are loc datorită parcurgerii mai multor stadii. Prin organizarea proprie, ea face posibilă membrilor săi trăirea continuității. El definește structura familiei ca și "cerințe funcționale, invizibile, care definesc interacțiunea membrilor familiei".

Familia și comportamentul membrilor ei sunt conduse de două sisteme vaste de constrângere. Primul este sistemul "constrângerilor universale", cu care se confruntă fiecare familie și cu care trebuie să se lupte. Aici sunt incluse: nutriția, formarea complementarității, organizarea autorității, a puterii, interdependența, precum și relațiile de autonomie. Al doilea grup al constrângerilor se leagă de modul în care constrângerile universale se realizează în cadrul unei familii: structurarea acestora, organizarea lor, comportamentul de fiecare zi, în cadrul cărora se dezvoltă echilibrul acestora.

Conform celor spuse de Minuchin, în fiecare familie există așa numite tensiuni familiale. Acesta este un fenomen normal, deoarece crizele de tranziție sunt inevitabile.

Schimbările precum căsătoria, nașterea unui copil, decesul în familie, mutatul unei bunici în familie, aduc după sine schimbări în structura familiei, care necesită redezvoltarea echilibrului. În multe situații însă familia nu se poate schimba în felul în care ar fi de dorit și nici nu și-o poate menține continuitatea. Din această cauză, Minuchin utilizează noțiunea de "familie suborganizată" în loc de "familie dezorganizată".

Haley (1973) consideră că procesul schimbării familiei provine din interacțiunea a două categorii de factori:

1. factori extrinseci;
2. factori intrinseci.

Factorii extrinseci pot fi de exemplu: schimbări la locul de muncă, prieteni noi, efecte culturale.

Grupul factorilor intrinseci include acele deprinderi și posibilități care provin din evoluția normală a cuplului.

De numele lui Haley se leagă noțiunea "ciclul familial", care are următoarele etape:

1. perioada în care viitorii parteneri maritali își fac curte;
2. prima perioadă a căsătoriei;
3. perioada nașterii primului copil;
4. perioada de mijloc a căsătoriei – copii de vârstă școlară;
5. plecarea primului copil din casa părintească;
6. perioada pensionării;
7. perioada pierderilor unor membri, perioada decesului.

Teza lui Haley susține că aceste schimbări au efect asupra fiecărui membru al familiei.

După ce o familie trece printr-o perioadă de evoluție, relațiile din cadrul sistemului trebuiesc redefinite, în caz contrar apar probleme.

Evoluția intactă a unei familii, trecerea dintr-un ciclu în altul, este posibilă prin stadii de tranziție.

Astfel, fazele ciclului vieții familiale sunt:

1. adultul tânăr;
2. familie tânără: tineri căsătoriți;
3. familie cu copil mic;
4. familie cu copiii adolescenți;
5. familie cu copiii care au părăsit casa părintească;
6. familie vârstnică.

Cu ajutorul următorului tabel putem urmări diferitele probleme care apar în familie în perioadele de tranziție, precum și schimbările secundare în statusul familial, importante din punct de vedere al dezvoltării acesteia.

Tabel 1.

Fazele ciclului vieții familiale

Fazele ciclului vieții familiale	Probleme care apar în perioadele de tranziție	Schimbări secundare în statusul familial, importante din punctul de vedere al dezvoltării
1. Adult tânăr	Acceptarea desprinderii copilului de părinți	A. diferențierea eului în ceea ce privește familia de origine B. formare relațiilor intime formarea identității profesionale
2. Familie tânără: tineri căsătoriți	Obligarea față de noul sistem	A. formarea sistemului soților restructurarea relațiilor cu familia extinsă și cu prietenii în așa fel încât acestea să includă soții
3. Familie cu copil mic	Acceptarea membrilor noii generații în sistem	A. schimbarea sistemului soților pentru a lăsa loc copiilor B. formarea rolului de părinte C. restructurarea relațiilor cu familia extinsă în așa fel încât acestea să cuprindă inclusiv rolul de părinți și bunici
4. Familie cu copiii adolescenți	Independența copiilor prin creșterea flexibilității granițelor familiale	A. schimbarea relațiilor copii-părinți în așa fel încât copiii să aibă posibilitatea de a părăsi sistemul și a reintra în sistem B. reconcentrarea pe carieră și pe relația de cuplu de vârstă mijlocie preocuparea pentru cei de vârsta a treia
5. Familie cu copii care au părăsit casa părintească	Acceptarea părăsirii familiei sau intrării în aceasta	A. restructurarea sistemului soților ca diadă B. alcătuirea relației de adult-adult între părinți și copii C. restructurarea relațiilor pentru primirea nepoților preocuparea pentru boala, moartea părinților / bunicii

ÎMPREUNĂ SAU MAI BINE SEPARAȚI? (EVOLUȚIA RELAȚIILOR MARITALE)

Fazele ciclului vieții familiale	Probleme care apar în perioadele de tranziție	Schimbări secundare în statusul familial, importante din punctul de vedere al dezvoltării
6. Familie vârstnică	Acceptarea schimbării rolurilor între generații	A. descoperirea noilor roluri familiale și sociale B. susținerea rolului central al generației mijlocii C. integrarea experienței vârstnicilor în familie fără a o infantiliza D. acceptarea și pregătirea pierderii soțului/soției, fraților, prietenilor și pregătirea pentru propria moarte

Adaptare după Monica McGoldrick și Elizabeth A. Carter, 1988

Acest model nu este un sistem universal de analiză, deoarece ciclurile sunt definite în funcție de vârsta cronologică a primului copil, deși în realitate într-o familie pot trăi mai mulți copii de vârste diferite. Modelul nu se referă la cupluri fără copii și nici la cei care conviețuiesc împreună fără a fi căsătoriți. Totuși, valoarea acestuia este dovedită prin numeroasele cercetări socio-familiale.

În fiecare perioadă problematică a vieții unui cuplu marital, al unei familii, există mai multe nivele de probleme care se combină între ele, și au efect în aceeași timp. Acestea sunt:

- problemele intrapersonale ale membrilor familiei;
- probleme în structura sau funcționarea rolurilor;
- conflictele interpersonale, actuale;
- problemele relațiilor între familia nucleară și rudele acesteia;
- probleme între familia, membri familiei și grupul de referință din afara ei;
- probleme care sunt generate de deciziile macrostructurale.

În fața acestor probleme capacitatea de rezolvare a lor în cadrul familiei este variabilă, deși în cazul fiecărei familii în parte, acestea sunt relativ constante (Cseh-Szombathy, 1981).

Prin prezentarea ciclului vieții familiale, am dorit să atragem atenția asupra problemelor tipice și a situațiilor potențiale de criză.

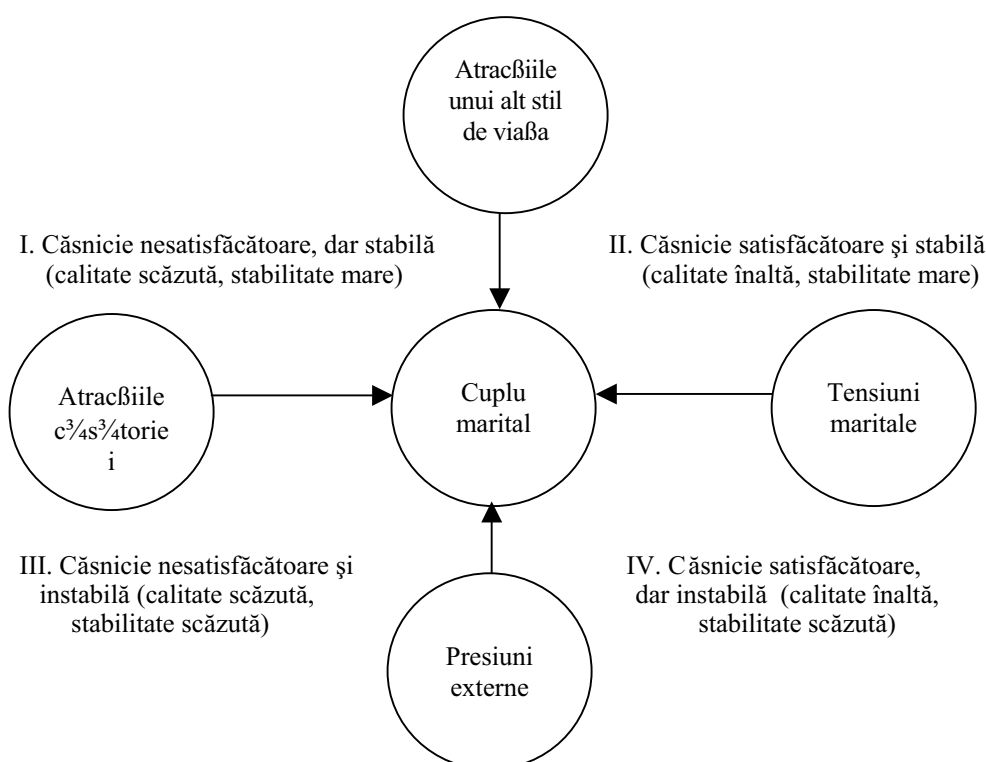
Stabilitatea căsătoriei și satisfacția maritală, sunt două lucruri diferite. Nu este adevărat că cei care trăiesc într-o căsnicie rea, vor divorța în mod sigur, iar cei care nu divorțează, trăiesc într-o căsnicie bună (Bognár, Telkes, 1986).

Prin calitatea unei căsătorii ne referim la evaluarea subiectivă a unei relații conjugale. Aceasta are următoarele proiecții: calitatea comunicării între soț și soție, intimitatea relației dintre cei doi, măsura în care sunt mulțumiți și fericiți de căsnicia lor.

Deoarece căsătoria este rezultatul unui angajament între două părți, satisfacția maritală, calitatea relațiilor nu înseamnă neapărat același lucru pentru ambele părți. În fiecare căsnicie există două căsnicii: cea a soțului și cea a soției (Bognár, Telkes, 1986).

Căsnicia are mai multe combinații de calitate și stabilitate, așa cum rezultă din figura 1.

Perspectiva posibilității divorțului apare de obicei prima dată la unul dintre soți. În cazul în care această posibilitate este pronunțată, atât soțul cât și soția se confruntă cu sentimentele: de pierdere și de respingere. Sentimentele negative precum: pierderea credinței în idealurile relației, frica de singurătate, frica de respingere generează rușinea, care va fi substituită cu mânia. Această substituție are ca funcție autoapărarea individului pe plan psihic. Mânia nu înseamnă doar certuri, ci are menirea de a scădea tensiunea interioară, este dovada că într-adevăr este imposibilă conviețuirea cu cealaltă persoană.

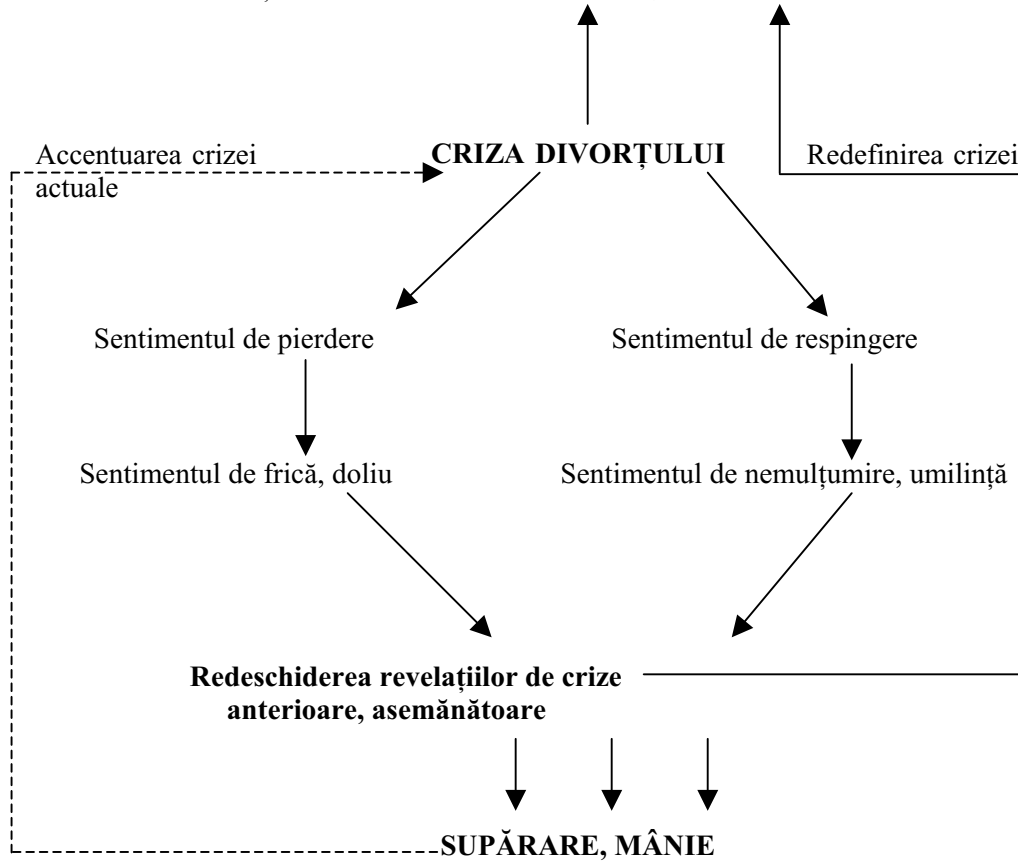

Adaptat după: Lewis, R.Y., Spaniel, G.B. (1979), *Theorizing About the Quality and Stability of Marriage*. In: *Contemporary Theories about the Family. Vol. I*. Free Press, New York

Fig.1. Combi-națiunile posibile din punctul de vedere al calității și stabilității unei căsnicii

Hézser (1996) afirmă că ambivalența sentimentelor nu este ceva neobișnuit în cazul cuplurilor care se află în divorț, mulți dintre aceștia afirmând că după o ceartă zdravă, de multe ori s-au gândit la posibilitatea de a-și recuceri soțul sau soția. Schimbul de sentimente distructive nu are doar un aspect funcțional, ci are și unul de autoapărare față de acumularea crizelor. Altfel spus, rezolvarea crizei maritale sau cronicizarea acesteia până la divorț, depinde de funcționarea atitudinii de diferențiere. Acest lucru poate fi prezentat cu ajutorul figurii următoare:

REVELAȚII DE CRIZE ANTERIOARE, ASEMĂNĂTOARE

Adaptat după: Hézszer, G. (1996), *Miért?*, Ed. Kálvin János, Bp.

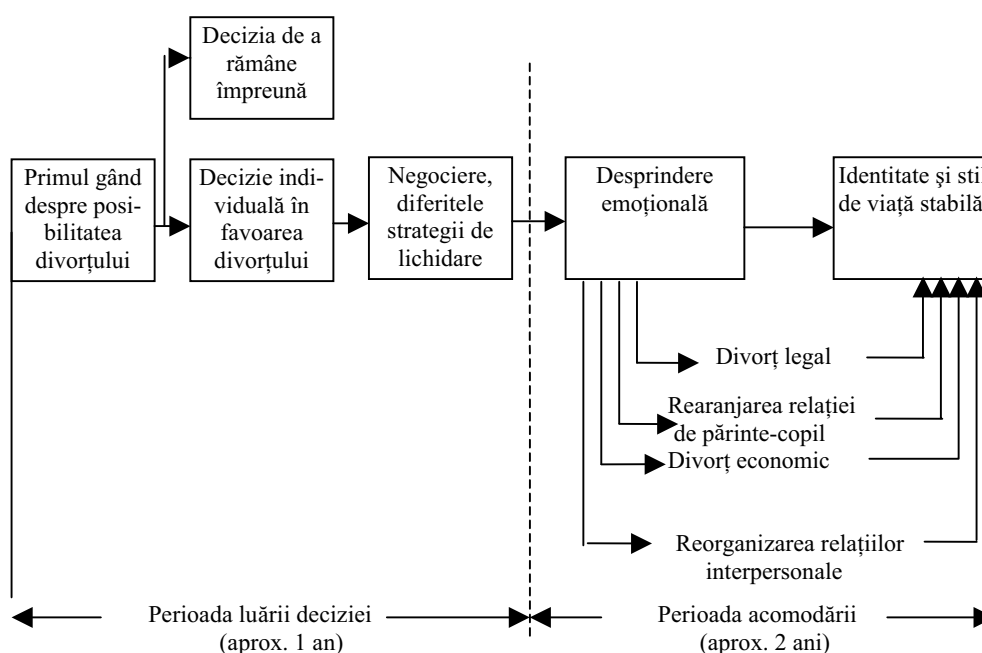
Fig. 2. Funcționarea aptitudinii de diferențiere

Este foarte important, ca persoanele aflate în fața unei situații de criză să recunoască relația dintre crizele anterioare și criza actuală, și să poată face diferențierea lor. Cu cât reușesc să recunoască și să diferențieze mai mult, cu atât scade din intensitate criza actuală. În caz contrar sub forma unui cerc vicios se adâncește, devenind criză maritală.

În privința acestui sistem de reacții emoționale se poate spune că, acesta se derulează în fiecare persoană în parte (din cuplul marital), ceea ce are un efect reciproc. În cazul în care aceste sisteme de reacții emoționale au conotații diferite (+ și -), nu ne putem aștepta la o rezolvare constructivă, ci din contră, apare criza maritală. Astfel în cazul crizei maritale sunt două aspecte importante, de care trebuie să se țină cont:

1. criza maritală de obicei generează o interacțiune unilaterală în cadrul cuplului- aspectele negative se accentuează și predomină;
2. rezultatul crizei maritale depinde de tipul procesului de a deveni cuplu, astfel există o diferență semnificativă în cazul în care cealaltă persoană a fost privită ca un ideal față de cazul în care aceasta a fost privită ca o persoană adevărată, în cel de-al doilea caz fiind posibilă a schimbare pozitivă.

Rezolvarea crizei înseamnă ori alegerea divorțului, ori continuarea conviețuirii.

Adaptat după: Bognár, G., Telkes, J. (1986), *A válás lélektana*, Ed. KJK, Bp.

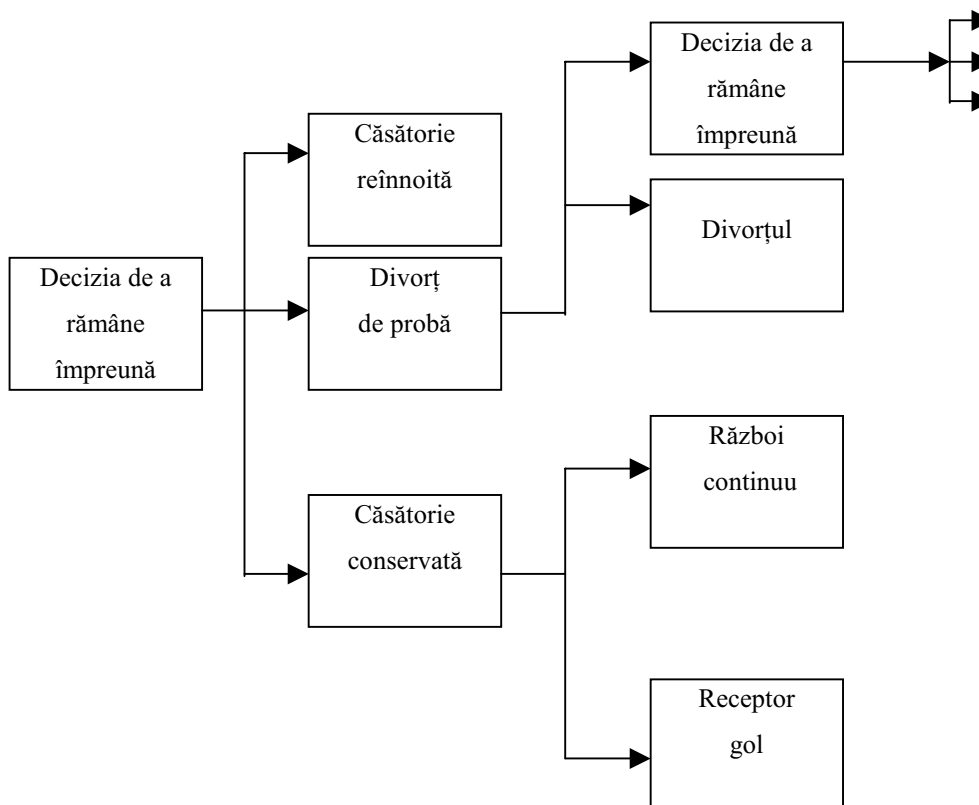
Fig. 3. *Procesul divorțului*

Părțile pot lua decizia conviețuirii în mai multe feluri:

Relația maritală nu este calificată de prezența sau lipsa momentelor de criză. Calitatea unei căsnicii (bună sau rea) nu depinde de prezența momentelor de criză, a conflictelor actuale, ci de direcția rezolvării acestora.

Prima posibilitate de a rămâne împreună constă în căsătoria reînnoită. Aceasta reprezintă rezolvarea creativă a crizei maritale.

A doua posibilitate constă în divorțul de probă. În această perioadă partenerii se joacă cu gândul de a fi separați prin divorț, conflictele fiind suspendate pentru moment. Această perioadă poate fi urmată ori de separare definitivă (divorț), ori de reînnoirea relației (decizia de a rămâne împreună).

Adaptat după: Bognár, G., Telkes, J. (1986), *A válás lélektana*, Ed. KJK, Bp.

Fig. 4. *Posibilități de a rămâne împreună*

Cu descrierea procesului divorțului s-au ocupat mai mulți specialiști. Următorul tabel reprezintă etapele procesului divorțului în viziunea autorilor menționați mai jos.

O descriere generică a procesului divorțului este prezentată cu ajutorul descrierii sistemice a acestuia.

În procesul divorțului, prima etapă este cea a pregătirii divorțului.

Această perioadă este caracterizată prin deziluzionare și nemulțumire. Sunt evidențiate aspectele negative ale relației soț-soție. Dacă această stare este privită ca o posibilitate de a schimba ceva într-o căsnicie, criza poate duce la schimbări pozitive. Dacă această schimbare este imposibilă, criza se accentuează, se cronicizează și duce la stagnarea relației.

Tabel 2.*Procesul divorțului*

Brown (1976)	Bohannon (1970)	Kessler (1975)	Wiseman (1975)	Weiss (1975)	Frailand-Hozman (1977)	Kressel (1980)
1. Primul gând despre posibilitatea divorțului	1. Divorț emoțional	1. Deziluzionare/decepție	1. Negare	1. Tranziție	1. Negare	1. Refuz
↓ Decizie cu privire la menținerea căsniciei	2. Divorț legislativ	2. Eșecul treptat al căsniciei	2. Pierdere și depresie	2. Revigorare	2. Supărare	2. Doliu
↓ Decizia separării	3. Divorț economic	3. Desprindere	3. Supărare și ambivalență		3. Învoială	3. Supărare
↓ <u>Separare fizică</u> - emoțională - legislativă	4. Divorț părintesc	4. Separare fizică	4. Reorganizarea stilului de viață		4. Depresie	4. Reintegrare
3. Divorțul: - părinți – copii - economic - relații sociale	5. Divorț relații social	5. Doliu	5. Acceptarea unui nou stadiu de funcționare			
	6. Divorț psihic	6. A doua adolescență				
		7. Prelucrare				

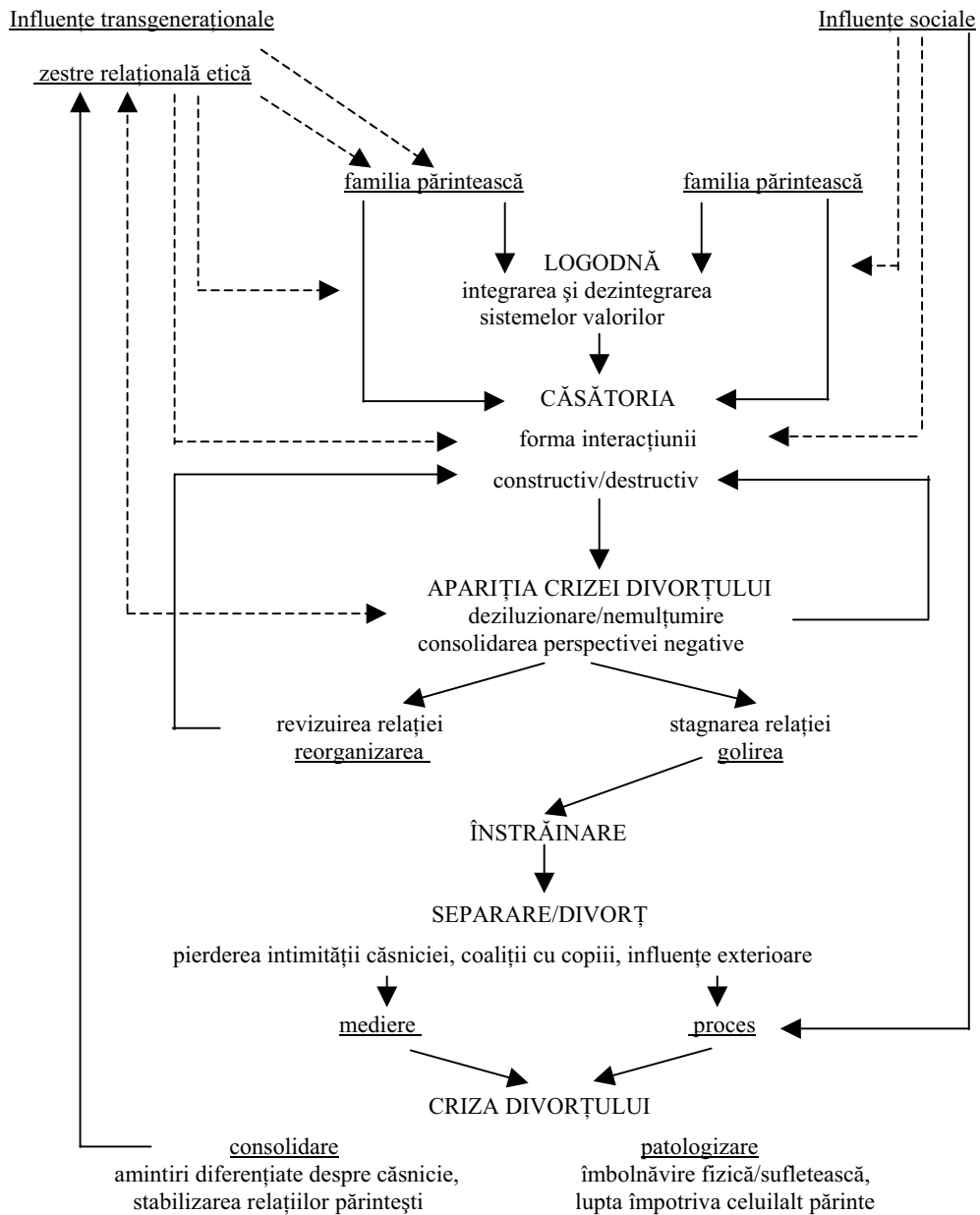
Adaptat după: Bognár, G., Telkes, J. (1986), *A válás lélektana*, Ed. KJK, Bp.

Etapa separării este cea de-a doua etapă în procesul divorțului. Formal această etapă începe o dată cu momentul în care partenerii vorbesc deschis în fața cunoștințelor despre existența crizei maritale. Această separare fizică nu înseamnă și separarea emoțională, ci din contră, de obicei legătura dintre parteneri este mult mai intensă din punct de vedere emoțional decât era în timpul căsniciei lor. În această perioadă cei doi nu comunică, nu interacționează, ci lasă totul pe seama avocaților. Ei se află sub influența celor din exterior.

Cea de-a treia etapă este perioada de după divorț, care poate avea două forme: consolidare sau patologizare. Cu cât o persoană divorțată reușește să-și alcătuiască o imagine cât de cât echilibrată despre perioada căsniciei, cu atât mai mult va reuși să se desprindă din punct de vedere emoțional. Este important să înțeleagă atât aspectele negative ale căsniciei (să se bucure că au trecut), cât și pe cele pozitive și, nu în ultimul rând, să accepte sentimentul de neîncredere în ceea ce privește viitorul apropiat.

Tabel 3.

Descrierea sistemică a divorțului

Adaptat după: Hézszer, G. (1996), *Miért?*, Ed. Kálvin János, Bp.

În cazul în care separarea emoțională nu se realizează, o eventuală nouă relație este periclitată. Nu trebuie uitat faptul că rata mortalității este de 2.5 ori mai mare la cei divorțați față de cei care trăiesc în familie (Hézszer, 1996).

A treia posibilitate ipotetică a conviețuirii constă în căsătoria conservată, ceea ce înseamnă readucerea și susținerea situației de dinaintea crizei. Cei care optează pentru această posibilitate rămân împreună doar din cauză că resping divorțul. Unele cupluri vor trăi în "război continuu", vor trăi în mod ciclic șirul conflictelor deschise. Alții vor trăi după metoda "receptorului gol", încercând să evite conflictele, să evite orice tangență cu partenerul. Acest tip de căsnicie este una foarte stabilă și poate fi acceptabilă pentru ambele părți.

Indiferent dacă este vorba de femeie sau de bărbat, de cel care a intentat divorțul sau de cel împotriva căruia s-a intentat acest proces, divorțul este o experiență traumatizantă pentru persoana care o trăiește. Pornind de la această idee, se pune întrebarea, ce se poate face pentru menținerea unei căsnicii bune? Bineînțeles, nu există rețetă universal valabilă, există însă câteva puncte, atingerea lor apropiindu-ne de o căsnicie satisfăcătoare.

Un prim pas foarte important este acela ca tinerii să se pregătească cu adevărat pentru căsnicie, aceasta nefiind ceva întâmplător. În perioada în care se formează noua pereche, accentul se va pune pe:

- cunoașterea valorilor proprii și cele ale viitorului partener;
- așteptările legate de viitor, de propria persoană, și cele legate de partener;
- rolul, importanța fidelității din punct de vedere al amândurora;
- ceea ce înțelege fiecare prin "măsură";
- importanța petrecerii timpului liber, ce anume înseamnă aceasta pentru fiecare;
- ce înseamnă pentru fiecare rolul de soț, soție;
- faptul, dacă persoana respectivă este capabilă pentru asumarea mai multor roluri (coleg de muncă-soț/soție-părinte);

În perioada logodnei, în prima perioadă a căsătoriei accentul se pune pe:

- comunicarea deschisă;
- exprimarea lipsurilor;
- fortificarea lucrurilor pozitive;
- relația sexuală (a da și a primi);
- alcătuirea unui sistem familial.

În perioada căsătoriei:

- este importantă relația cu cei din jur, cu familia extinsă, cu rudele;
- este importantă găsirea metodelor adecvate de rezolvare a conflictelor;
- certurile pot avea un efect pozitiv din punct de vedere al relației maritale;
- este interzisă jignirea partenerului.

Nu trebuie uitat faptul că în perioada îmbolnăvirilor și a oboselii cronice conflictele sunt mai acute, mai accentuate.

În concluzie, pentru menținerea unei bune relații într-o căsnicie, sau chiar a căsniciei, este nevoie de:

- pregătirea pentru viața de familie;
- cunoașterea valorilor proprii și cele ale partenerului;
- comunicare eficientă;
- relație sexuală bună, satisfăcătoare pentru ambele părți;
- învățarea unor metode alternative de comportament și de rezolvare a problemelor;
- comunicare deschisă între parteneri despre problemele existente;
- reflectare asupra greșelilor, lipsurilor proprii.

BIBLIOGRAFIE

1. Bognár, G., Telkes, J. (1986): *A válás lélektana*. KJK, Budapest.
2. Bohannon, P. (1970): *The Six Stations of Divorce*. In. *Divorce and After*. Doubleday. Garden City. New York, 1970.
3. Brown, E.M. (1976): *Divorce Counseling*. In. Olson, D.H. *Treating Relationships*., v New York.
4. Buda, B., Szilágyi, V. (1988): *Párválasztás*. Gondolat, Budapest.
5. Buda, B. (1994): *Mentálhigiéné*. Animula, Budapest.
6. Byng-Hall, J., Campbell, D. (1981): *Resolving conflicts in family distance regulation: An integrative approach*. In. *Journal of Marital and Family Therapy*, 3, 320-1.
7. Cseh-Szombathy, L. (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat, Budapest
8. Freeman, D.R. (1990): *Couples in Conflict. Inside the Counseling Room*. Open University Press, Buckingham, GB.
9. Goldschmidt, J. (1990): *Relationships Between former Spouses: Descriptive Findings*. In. *Journal of Divorce*, 1990. 4.2.
10. Haley, J. (1973): *Uncommon Therapy*. San Francisco, Jossey Bass
11. Hézsér, G. (1996): *Miért?* Kálvin János, Budapest.
12. Irving, H.H. (1980): *Divorce meditation: The rational alternative*. Personal Library Publishers, Toronto.
13. Komlósi, P. (1999): *A család támogató és károsító hatásai a családtagok lelkiEgészségére*. In. Berényi, A., *Családgondozás és iskola*. Kossuth, Debrecen, 733 pg.

14. Minuchin, S. (1974): *Families and Family Therapy*. Harvard University Press, Cambridge.
- Procter, H.G. (1980): *Family construct psychology*. In. Walrond-Skinner, S.(ed) *Developments in Family Therapy*, London, Routledge.
15. Rappoport, R. (1963): *Normal Crisis, Family Structure and Mental Health*. *Family Process*, 2: 68-80.
16. Vikár, Gy. (1999): *Ay ifjúkor váltságai*. Animula, Budapest.

TRADIȚIONAL ȘI MODERN ÎN ROLURILE CONJUGALE

SZABÓ BÉLA

ABSTRACT. Conjugal Roles – Between Tradition and Modernity. The family has been, and is still, of great political and scientific interest. With the family as the object of research, knowledge of changes in family size, duration, functions and the job sharing between men and women has been produced. The family as an object of study has resulted in a biased focus on change, variation and instability. A critical analysis reveals that by this bias research has reinforced existing trends in our society, and subsequently the stability and durability characterizing everyday family life remain hidden features. This does, however, not mean that family life is static and unchanged over time. In what follows, we will try to use different approaches to identify the main factors which determinate the transformation process from traditional to modern, concerning conjugal life.

Se vorbește despre diferite istorii: istoria artelor, istoria civilizațiilor, religiilor etc. Într-un mod asemănător putem vorbi și despre istoria evoluției familiilor. Trebuie însă să remarcăm – în acord cu Ciupercă C. (1999) – că această istorie a evoluției familiilor nu este altceva decât istoria dezvoltării și modificării rolurilor conjugale.

Alegând familia ca obiectiv de cercetare, s-au acumulat o serie de informații privind dinamica mărimii, duratei, funcțiilor și împărțirii sarcinilor între bărbați și femei.

Argumente contra egalitarismului

În fostele țări socialiste - ca și în România - egalitatea dintre femei și bărbați este asigurată prin legea de bază a țării, Constituția. Aceasta reprezintă un factor important și totodată asigură condiții avantajoase pentru emanciparea femeilor în cât mai multe domenii. Termenul de "egalitarism" poate fi descompus în două conținuturi: pe de o parte înseamnă că bărbații și femeile au aceeași valoare, în mare dispun de aceleași deprinderi, pe de altă parte înseamnă recunoașterea acestui fapt și asigurarea șanselor egale în dezvoltarea deprinderilor.

Partea negativă a ideologiei egalitariste a societății noastre rezidă în faptul că orice diferență este văzută ca o sursă de inegalitate, ceea ce ar putea crea impresia că toate sarcinile, toate rolurile, pot fi îndeplinite atât de bărbat, cât și de femeie. Această impresie este total greșită, pentru că există anumite elemente de specificitate care diferențiază cele două sexe (Ciupercă, 1999), ca să nu mai vorbim că, de la un cuplu la altul, există deosebiri în ceea ce privește rolurile asumate, în funcție de particularitățile persoanelor și relației respective.

Din această perspectivă, o egalitate prin lipsa diferențelor nu este posibilă, mai ales că există și punctul de vedere potrivit căruia orice relație socială este esențialmente ierarhică. Cu alte cuvinte, între oricare două persoane, intervine reciprocitatea, dar și asimetria, una dintre ele tinzând s-o domine pe cealaltă. În cuplu situația este aceeași, chiar dacă aici intervin sentimentele de dragoste sau de afecțiune față de partener.

O problemă importantă, care induce majoritatea neînțelegerilor și divergențelor în cuplu este aceea a implicării fiecăruia în ceea ce ar trebui să facă. Și poate nu atât a implicării, cât a percepției celuilalt privind modul în care este efectuată o activitate sau alta. În general, fiecare consideră că se implică mai mult în ceea ce face, iar partenerul mai puțin, ignorând însă faptul că activitățile analizate nu pot fi comparate, iar gradul de implicare nu poate fi evaluat de cineva care nu realizează activitatea respectivă. Subiectivismul poate fi destul de mare iar disensiunile pot apărea destul de frecvent, lucru care a determinat apariția opiniei potrivit căreia, relațiile tradiționale între bărbați și femei se dovedesc mai puțin generatoare de conflict și stres decât cele egalitare.

Percepții eronate legate de egalitarism

Există anumite percepții eronate legate de egalitarism. Un asemenea exemplu ar fi acela că egalitatea este confundată cu asemănarea. Egalitatea între sexe însă, nu poate fi considerată ca fiind o asemănare perfectă între părți. Esența acestei afirmații constă mai degrabă în recunoașterea diferențelor personale și a demnității umane; în modul de gândire prin care partenerul este recunoscut ca o persoană la fel de valoroasă, cel puțin în ceea ce privește posibilitățile, calitățile acestuia.

O a doua percepție greșită se formează de obicei când, într-o căsnicie "închisă", se încearcă aplicarea egalitarismului. Nu este necesar să facem referire la o cercetare anume când afirmăm că asemenea încercări există și în societatea noastră; motivul ar fi sistemul monogam patriarhal care este penetrat de ideile egalității, ale libertății. Soția se revoltă, vrea aceleași drepturi ca soțul. Această revoltă constă în observarea geloasă a activității soțului, ca după aceasta ea să facă aceleași lucruri, sau să ceară compensații.

În asemenea situații începe măsurarea sarcinilor, datoriilor și a drepturilor pe baza principiului "50-50". În prima fază se distribuie rolurile: ce revine uneia dintre părți și ce revine celuilalt. Dar ambele părți sunt dispuse să execute propriile sarcini numai după ce fiecare a controlat că și partea cealaltă execută ceea ce îi revine. Este atent supravegheată fiecare situație, ca nu cumva una dintre părți să obțină un avantaj; dacă acest lucru se întâmplă, partenerul "beneficiar" de acest lucru trebuie să-l împartă, sau să ofere ceva echivalent cu acesta. Parcă ar exista o tabelă de marcaj de unde poate fi citit rezultatul de moment al competiției. Regula unei asemenea competiții este că nici una dintre părți nu poate "arunca" mai mult decât cealaltă.

Are un asemenea scenariu de-a face cu egalitarismul? Desigur nu, aceasta este doar o imagine distorsionată, o caricatură a egalității. Deoarece nici una dintre părți nu acceptă independența celuilalt, dezvoltarea lui liberă, ei renunță la realizarea de sine, încheie un "compromis". Egalitatea lor este de fapt propria lor închisoare.

Prin urmare, egalitatea este posibilă cu ajutorul diferențelor, printr-o complementaritate a rolurilor, atitudinilor și comportamentelor celor două sexe, printr-o echilibrare a domeniilor și nivelurilor în care cei doi își exercită autoritatea și puterea. Altfel spus, autoritatea și puterea între cele două sexe pot fi relativ egal distribuite, în condițiile în care suma activităților (și importanței acestora) desfășurate de o femeie ar fi echivalentă cu suma activităților (și importanței acestora) desfășurate de un bărbat.

Premisele egalității

Egalitatea adevărată nu este doar o simplă voință, decizie. Există anumite condiții, fără de care nu se poate realiza nici în căsnicie, nici în afara ei. Cea mai importantă dintre condiții pare a fi libertatea economică, sexuală și culturală a femeii. Desigur, este nevoie și de libertatea bărbatului, dar acest lucru, în mare, era prezent și până acum în căsnicii, realizarea lui la un nivel mai ridicat este legată de libertatea femeii.

Cele trei dimensiuni amintite ale egalității sunt în strânsă legătură între ele și nici una dintre ele nu poate asigura în sine egalitatea deplină. Libertatea economică înseamnă venit propriu, independență materială; cea sexuală: posibilitatea de alegere în relațiile sexuale și în ceea ce privește creșterea unui copil; cea culturală: în primul rând posibilitatea învățării, dobândirea unor calificări și a unei perfecționări profesionale similare cu cele ale bărbaților. Existența sau lipsa oricăreia dintre acestea influențează deplin pe celelalte două și doar realizarea lor similară face posibilă relația conjugală modernă.

Independența materială a femeilor s-a realizat deja într-o măsură destul de mare și în societatea noastră. Diferitele arii de profesii însă nu sunt distribuite în proporții egale; există profesii tipice pentru bărbați și, la fel, există profesii care, în marea majoritate a lor, sunt practicate de femei. Acest lucru este legat de faptul că femeile au avut mai puține posibilități în ceea ce privește școlarizarea și alegerea învățării profesiei respective, dar și de faptul că ele suportă sarcinile legate de creșterea copiilor și întreținerea casei.

Majoritatea bărbaților privesc intențiile femeilor de a se realiza pe plan profesional ca fiind o sursă de conflict. Acest lucru este înțeles de ei mai degrabă ca o neglijare a atribuțiilor pe care ele le îndeplinesc în mod tradițional. Dacă aceste atribuții ar fi îndeplinite la același nivel de către femei, cariera lor profesională aproape că n-ar conta. Totuși, bărbații sunt pe deplin conștienți că practicarea unei profesii înseamnă pasiune, investiție de timp și energie, dar provoacă și stres, frustrare și oboseală. Ei sunt puși în situația de a înțelege și a accepta stările emoționale diverse prin care trec femeile, stări generate de cariera profesională a acestora, de unde până mai ieri, doar bărbații erau îndreptățiți să fie înțeleși și acceptați. Ei nu mai pot folosi comportamentul tradițional (vin acasă, citesc ziarul, li se pune masa, li se strânge masa, se odihnesc și apoi pleacă din nou la muncă), pentru că femeile, fizic, nu mai pot să facă față unei astfel de atitudini pasive. Din această perspectivă, cariera profesională a femeii îi dezavantajează clar pe bărbați. (Ciupercă, 1999)

Libertatea sexuală a evoluat foarte mult, mai ales în ceea ce privește accesibilitatea contraceptivelor. Problemele însă nu au încetat să existe: din lipsă de informații, dar și datorită anumitor lipsuri culturale, multe femei nu le folosesc.

Situația României este considerată aparte în regiunea europeană din cauza legilor dinaintea anului 1989. Împreună cu Albania, România era una dintre excepțiile în ceea ce privește interzicerea avortului. În restul țărilor, femeile puteau decide liber asupra acestui lucru, indiferent de starea lor de sănătate. În luarea deciziei, ele nu erau obligate nici la obținerea acordului partenerului. Femeile care aveau un serviciu, în cele mai multe cazuri, primeau chiar o zi liberă pentru acest lucru. În perioada tranziției, multe țări din regiune și-au schimbat legea avortului, printre care se numără și România (Unicef, 1999).

În țara noastră, noua lege a avortului, care a intrat în vigoare la o zi după căderea regimului comunist, liberaliza legea foarte severă existentă până în acel moment. După o creștere explozivă – la 100 de nașteri corespundeau în jur de 300 de avorturi – numărul avorturilor a început să scadă, dar continuă să fie încă destul de ridicat: la 100 de nașteri, 150 de avorturi. Pentru a fi și mai ilustrativi, mai amintim că, după liberalizare, numărul înregistrat de decese cauzate de avort la femei s-a diminuat de la 545 (în anul 1989, când numărul total de decese în cazul femeilor era de 627) la 51 (în 1990), ceea ce înseamnă o scădere a mortalității de 76%!

În legătură cu diferitele metode de contracepție, femeile sunt bine informate, însă această situație nu este generală. Cunoașterea diferitelor metode nu înseamnă totodată și utilizarea corectă a lor.

Nivelul scăzut de cunoștințe și accesibilitatea greoaie conduc la faptul că, la primul act sexual, puține femei folosesc vreo metodă contraceptivă. (Unicef, 1999) Tabelul de mai jos ilustrează procentul tinerelor care au folosit o metodă de contracepție cu ocazia primului act sexual. În tabel sunt listate țările din regiunea estică a Europei, astfel putem avea o imagine mai clară asupra fenomenului nu numai pe plan național, ci și internațional.

Tabelul nr. 1*Utilizarea mijloacelor de contracepție la primul act sexual*

Țara	%	Anul	Metode folosite	Vârsta în momentul interviului
Republica Cehă	27,1 20,2	1993	Prezervativ	15-29 20-24
România	15,0 4,8	1996 1993	Moderne	15-24,nemărit. 14-24,nemărit.
Moldova	13,5	1997	Moderne	15-24,nemărit.
Rusia	30,5	1996	Moderne	15-24,nemărit.
Polonia	50,0 49,8	1991	Toate	20-24 25-29
Letonia	41,8 37,7 26,3	1995	Toate	18-19 20-24 25-29

Sursa: UNICEF-Proiect Monee, Raport de Monitorizare Regională no.6, 1999

Căsătoria are o influență majoră și asupra realizării libertății culturale a femeilor. Ieșirea femeii din familie înseamnă emanciparea ei socială și culturală, dobândirea unor atribute considerate în trecut ca aparținând doar bărbaților (reflecție, cunoaștere, activitate), fapt care implică modificarea raportului de autoritate și de

putere dintre cele două sexe, deteriorarea imaginii bărbatului ca fiind "capul familiei", sintagmă cauzată de ideea că el ar fi singurul capabil (datorită acelor atribute) să organizeze și să conducă celula familială. (Ciupercă, 1999)

Familia modernă se caracterizează printr-o accentuată flexibilitate a structurii de autoritate și putere. Nu mai există un model unic, dominant, în care bărbatul decide, atât în privința hotărârilor care vizează viața conjugală, cât și a celor care privesc relația parentală, așa cum se întâmpla în mod tradițional. Relația modernă surprinde reciprocitatea puterii și a autorității, pe diferite nivele și în diferite intensități, în contextul mai general al unui egalitarism afirmat și, tot mai des, pus în practică.

Conform unor cercetări mai noi vizând familia, s-a dovedit creșterea semnificativă a importanței individualismului în familie, precum și avantajarea scopurilor personale în raport cu cele impuse de cultură sau societate (Lesthaeghe & Surkyn, 1988). E posibil ca preferințele personale să ducă la modificări comportamentale și atitudinale privind rolurile de gen. De exemplu, dacă o femeie care își dorește un loc de muncă de tip carieristic, dar pe de altă parte, e de părere că responsabilitatea primordială a femeii este de a supraveghea copilul și de a rezolva muncile casnice, e foarte posibil să amâne mariajul. Pe de altă parte, o femeie care împărtășește aceste gânduri, dar nu are în obiectiv un loc de muncă de tip carieristic, e de așteptat să se căsătorească mai repede.

Flexibilizarea comportamentului de rol

Comportamentul onest, lipsit de orice tactică, nu trebuie confundat cu comportamentul lipsit de roluri, deoarece acesta din urmă, de fapt, nici nu există în relațiile interpersonale. Pe parcursul interacțiunilor noastre, vrând-nevrând, ne comportăm conform unor roluri. Nu este indiferent însă, dacă ne este clar: ce rol anume ne asumăm, dacă putem îndeplini așteptările de rol pentru situația respectivă, sau rolul este cel care ne formează pe noi? Cu alte cuvinte, am putea spune că întrebarea este dacă adoptăm un comportament de rol dinamic (și conștient) sau rigid (și inconștient). Problema conștientului este în paranteză, deoarece relația nu este chiar atât de simplă: atât comportamentul de rol dinamic cât și cel rigid poate fi deopotrivă conștient sau inconștient.

Se pune însă problema cum anume recunoaștem dacă comportamentul conjugal este dinamic sau rigid? Dacă un anumit lucru este făcut doar pentru că acela nu revine soțului (soției) sau pentru că nu este obiceiul soțului (soției), sau nu este dezirabil, atunci rolul determină comportamentul. La fel, dacă cineva îndeplinește o sarcină doar pentru că aceasta a fost impusă de către soț (soție), atunci comportamentul de rol al persoanei respective este inflexibil. De flexibilitate vorbim doar în cazul în care cunoaștem așteptările legate de rol, dar putem să adoptăm și un comportament diferit de acesta; dacă putem "ieși" dintr-un rol și putem decide liber ce rol anume să ne asumăm și în ce fel.

Este evident faptul că, în dezvoltarea flexibilității de rol, este necesar de timp suficient. Nimic nu poate dezvolta mai eficient flexibilitatea de roluri decât cunoașterea reciprocă a lor în practică (vorbim, desigur, despre rolurile conjugale). Acest lucru poate să se realizeze pe două căi: prin împărțirea rolurilor sau prin schimb

de roluri. Când soțul își ajută soția în treburile de menaj ale casei sau când soția își ajută soțul la reparația casei, vorbim despre împărțirea rolurilor. Asemenea împărțiri de roluri apar și în relațiile conjugale tradiționale, diferența însă față de cea modernă este faptul că aceste împărțiri nu s-au regularizat. Mai mult de atât, aceste "ajutări" de fapt nici nu se pot considera împărțire de rol; pentru acest lucru este necesară o împărțire oarecum egală a sarcinilor. Ca și o ipoteză ce poate fi studiată, putem formula următoarea afirmație: împărțirea sarcinilor în relațiile conjugale nu s-a realizat încă la nivelul prezentat mai sus. Se poate vorbi numai de consolidarea unor obiceiuri prin care soțul îndeplinește unele munci casnice, care rămân însă mult sub procentul de 50% din totalul sarcinilor casnice.

Asemenea "ajutări" limitate, desigur, nu schimbă mult comportamentul de rol tradițional rigid. Pentru o împărțire a rolurilor este nevoie de mai multe elemente: o conduită care permite asumarea temporară sau îndelungată a rolurilor partenerului, nu numai în anumite aspecte, ci în totalitatea lor. Acest lucru se poate realiza doar prin practicarea schimburilor de roluri pe o perioadă temporară.

Cu toate că schimbul de roluri se poate imagina pentru toate rolurile, principalele arii despre care vorbim sunt: de menaj (inclusiv cele de gospodărie), parentale, sexuale și cele legate de câștigarea banilor (serviciu).

Schimbul rolurilor de menaj și cele legate de gospodărie par a fi cele mai ușoare și mai dezvoltate. Putem identifica două metode majore:

- 1) Schimbul este limitat la anumite sarcini și este extins treptat spre mai multe;
- 2) Schimbul este valabil pentru toate sarcinile menajere, dar sunt limitate în timp.

Cele două metode, desigur, se pot combina între ele; ex. cuplul decide ca patul să fie aranjat o săptămână de către bărbat, după care în următoarea săptămână de către femeie. Din această înțelegere flexibilitatea de rol se dezvoltă doar dacă sarcinile sunt înlocuite, sau aria lor este extinsă în așa fel, încât să acopere rolul menajer în totalitate. De ex. o săptămână bărbatul este de "serviciu", el este responsabil pentru treburile menajere, el administrează banii destinați cheltuielilor gospodărești, iar săptămâna următoare femeia (care, la rândul ei, de exemplu, pe perioada în care soțul îndeplinește sarcinile menajere, are mai mult timp pentru creșterea copilului / copiilor). Desigur nu se poate dori în mod rigid schimbul total de roluri. Important este ca să nu fie nici o sarcină de la îndeplinirea căreia unul dintre parteneri să se eschiveze constant.

Schimbul rolurilor parentale – dar și împărțirea lor – provoacă o serie de probleme în practică, mai ales bărbaților. De multe ori asemenea situații sunt prezentate și în scenografia unor filme artistice. În cele mai multe cazuri, bărbatul începe cu o serie de gafe și greșeli, ca până la sfârșit el să devină sigur pe el însuși, și pe rolul nou asumat. Mai mult decât atât, microsocietatea care îl înconjoară apreciază efortul, și se poate vorbi despre apariția unui echilibru între așteptările de rol impuse de mediul înconjurător și rolul jucat efectiv.

Desigur, putem vorbi și despre un efect al acestor tipuri de filme asupra individului în ceea ce privește atitudinile sale față de rolurile conjugale, dar acest lucru poate fi o altă direcție de cercetare.

În cele mai multe cazuri bărbații, se pare, au probleme cu exprimarea deschisă a emoțiilor, necesară în procesul de creștere al copilului. Deși importanța participării bărbatului la procesul de creștere a copilului este justificată nu numai de faptul că femeile au din ce în ce mai puțin timp pentru asta, întrând într-un procent din ce în ce mai mare pe piața micii, ci și de principiul educării copiilor care face indispensabil acest lucru (este de dorit ca acesta să fie în măsură egală cu participarea femeii).

Schimbul rolurilor sexuale, alternarea lor spontană se dezvoltă în zilele noastre prin cultura sexuală; și totuși, în majoritatea căsniciilor se poate observa preferința pentru rolurile tradiționale. Majoritatea soțiilor (Szilágyi, 1978), chiar și după mulți ani de căsnicie, nu inițiază relații sexuale, deoarece acest lucru este considerat ca fiind "rolul bărbatului". Obiceiurile formate la începerea relațiilor abia se schimbă, căutarea unor noi situații rareori reprezintă o alegere a cuplului. Pe de altă parte însă, mulți bărbați nici nu privesc în mod favorabil o situație în care femeia inițiază o relație, deoarece acest fapt este considerat lipsit de feminitate.

Relația conjugală modernă reprezintă o deschidere și, din acest punct de vedere, înseamnă dinamizarea rolurilor; descoperirea, încercarea noilor posibilități latente în relația sexuală. Inamicul cel mai important al vieții sexuale este monotonia. De aceea, schimbul rolurilor erotice poate înviora relația existentă (Szilágyi, 1978).

În privința rolurilor legate de câștigarea banilor (serviciu), dispunem de foarte puține date și acelea nu par a fi convergente. Ceea ce putem constata este că din ce în ce mai multe femei au serviciu plătit, pe lângă sarcinile gospodărești. De fapt, în România, putem spune că datorită politicii partidului unic înaintea anilor '90 a făcut ca acest fenomen să nu fie unul nou pentru societatea românească.

În România postbelică, dinaintea evenimentelor din decembrie 1989, într-o primă perioadă, atragerea masivă a femeilor în munca salarială asigura atât un nivel acceptabil de viață, cât și sporirea încrederii femeii în capacitatea ei de a participa la activitatea socială. Ca urmare, s-au produs modificări substanțiale în raportul public / privat, familie / societate, individ / colectivitate, ceea ce a atras printre altele și o scădere a ratei natalității. Reacția statului socialist a fost una violentă. Este destul să ne amintim de măsura de o rară duritate, având consecințe dramatice, prin care în 1966 s-au interzis brusc și radical avorturile, făcând notorie România pentru politica ei pronatalistă. (Zamfir, 1997)

Considerații finale

În relațiile conjugale tradiționale statusul bărbatului și cel al femeii sunt prestabilite și în esență, sunt inegale. Pentru realizarea condițiilor necesare pentru egalitarism, este necesară eliminarea utilizării tacticilor cu intenții ascunse și introducerea unor schimburi de roluri ce pot flexibiliza comportamentele de roluri rigide.

În cazul cuplurilor moderne nu statutul, sau așteptările de roluri sunt cele care determină comportamentul, și nici chiar dorința "oarbă" de a crea egalitate. Egalitatea reală provine din sinele personalității, a autonomiei și a încrederii în sine.

Fără doar și poate, toate eforturile individuale depind și de atitudinile partenerului. Dacă persoana privește partenerul ca pe un egal al său, atunci aceasta a făcut deja primul, și cel mai important pas în a realiza ca și partenerul să facă același lucru.

În ce măsură și la ce nivel s-a realizat acest lucru, sau în ce stadiu de realizare se află în societatea românească, ne vom putea da seama după încheierea cercetării cu titlul "Impactul transformărilor politice, sociale, economice, culturale și ideationale asupra evoluțiilor recente ale comportamentului demografic legat de familie. România în perspectivă comparativă internațională.", condusă de conf. univ. dr. Cornelia Mureșan, de la Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj Napoca.

BIBLIOGRAFIE

1. *** *Nők a rendszerváltásban [Femeile în perioada de tranziție]*. MONEE Project, Raport de monitorizare regională, no. 6/1999, UNICEF.
2. Zamfir E., Zamfir C. (coord.). 1997. *Politici sociale. România în context european*. Editura Alternative, București
3. Szilágyi Vilmos. (1978). *A házasság jövője [Perspectivele căsătoriei]*. Editura Minerva, Budapesta
4. Ciupercă C. (1999). Modificarea rolurilor în cuplul contemporan. In *Sociologie Românească*. 1999 nr. 4 pp 77-89.
5. Lesthaeghe, R. and J. Surkyn. 1988. "Cultural Dynamics and Economic Theories of Fertility Change." *Population and Development Review*. 14:1-47.

ȘOMAJUL CA SURSĂ DE STRES ÎN VIAȚA COTIDIANĂ

CRISTINA BACIU

ABSTRACT. Unemployment as Source of Stress in Everyday Life. This paper tries to underline the importance of focusing studies on the effects of job loss in our country. There are many foreign studies, especially from occupational psychology field, which are raising the issue of the impact of job loss as a stressor and its effects. We tried to make a review of the literature on the impact of unemployment highlighting the ones we considered the most relevant models of response to job loss. We are also presenting here the results of a study on emotional reactions - distress and depression - to unemployment.

Stresul în contextul pierderii locului de muncă

Stresul este, poate, cea mai comună problemă care apare în viața de zi cu zi. Cu toate acestea termenul nu este nici acum suficient clarificat, astfel încât se utilizează în expresii în care acesta reprezintă fie modul de acțiune al unor factori nocivi din mediu, fie rezultatul acestei acțiuni. Mulți autori, ca de exemplu Alluisi în 1982, Beehr & Newman, 1978, Cofer & Schuler, în 1980, au remarcat lipsa consensului în definirea stresului (cit. în Motowidlo, Packard & Manning, 1986). O lucrare mai recentă (Băban, 1998) evidențiază, la rândul ei, contradicțiile și inconsistențele legate de stres. Autoarea face o analiză a celor mai importante teorii în studiul stresului și propune o definiție a acestuia ca "proces multidimensional ce include un agent extern sau intern numit stresor sau factor de stres, ca evaluare a lui, ca eforturi de a-l domina, reduce sau ignora, ca efecte complexe asupra stării fizice și psihice" (Băban, 1988, p. 6).

De-a lungul timpului s-au elaborat diferite teorii referitoare la problematica stresului. Astfel, în jurul anului 1860, Claude Bernard vorbește despre importanța menținerii constante a parametrilor sistemului intern individual, concept care va fi ulterior dezvoltat sub termenul de homeostazie de către Walter Cannon. Acesta utilizează termenul de stres în contextul reacției autonome a organismului denumită "reacție de urgență", cunoscută azi în literatura de specialitate sub denumirea de reacție de "luptă sau fugă" (fight or flight) (Miclea, 1997, p. 25, Băban, 1998, p. 16). În prima decadă a secolului XX, medicii au descris o legătură între anumite variabile individuale (ex.: tipul A de comportament) și apariția unor boli (ex.: ulcerul, cardiopatia ischemică) (Pitariu, Bogdan, 1990). Legătura dintre factorii externi și răspunsurile interne ale organismului a fost studiată ulterior de către Wolff & Wolff în 1943 (Motowidlo, Packard & Manning, 1986), care s-au referit la schimbările activității stomacale ce acompaniază schimbările emoționale.

Dintre cele mai vehiculate teorii asupra stresului am putea aminti abordarea acestuia ca răspuns intern, teorie aparținând lui H. Selye, stresul văzut ca factor extern, teorie dezvoltată de către Holmes și Rahe și stresul ca interacțiune dintre factorii externi și resursele de coping, respectiv modelul tranzacțional al lui Lazarus (Băban, Derevenco, Anghel, 1992).

În conformitate cu teoria lui Selye, orice situație de viață care solicită mecanisme adaptative, inclusiv situația de șomer, implică un anumit grad de stres, organismul răspunzând prin ceea ce autorul a numit Sindromul General de Adaptare (SGA), cu cele trei faze specifice: alarmă, rezistență și epuizare.

Abordarea stresului ca răspuns la factorii perturbatori externi a fost dezvoltată de către Holmes și Rahe, în 1967 aceștia elaborând Scala de evaluare a evenimentelor sociale. Pierderea locului de muncă reprezintă un eveniment stresant pentru majoritatea indivizilor, șomajul ocupând un loc important în scala evenimentelor de viață a lui Holmes și Rahe (Băban, Derevenco, Anghel, 1992).

Elementele inovatoare sunt conturate în definiția dată de către Lazarus și Folkman stresului, și anume: "stresul este o reacție particulară între persoană și mediu, în care persoana evaluează mediul ca impunând solicitări care exced resursele proprii și amenință starea sa de bine, evaluare ce determină declanșarea unor procese de coping, respectiv răspunsuri cognitive, afective și comportamentale la feed-backurile primite" (cit. în Băban, 1998, p. 43).

În cadrul acestui model resursele de care dispune individul pentru ajustarea la situația stresantă au un rol important în evaluare. De exemplu, în situația pierderii locului de muncă sunt importante resursele materiale de care dispune persoana, șansele de a obține o altă slujbă cel puțin la fel de bună într-un viitor apropiat, în funcție de care situația este evaluată ca fiind mai mult sau mai puțin amenințătoare.

Problematica șomajului a suscitat interes atât specialiștilor din domeniul economiei politice, a politicilor sociale cât și altor specialiști din domeniul științelor sociale și socio-umane, studii de psihologie, în special de psihologia muncii, orientându-se asupra stresului resimțit de către șomeri.

Până în anul 1989 se vorbea de o politică de folosire integrală a forței de muncă, șomajul fiind considerat ca un efect al sistemului capitalist (Zamfir, 1999). Din această cauză se considera că toți membrii societății trebuie să fie încadrați în muncă, deoarece sistemul socialist poate oferi locuri de muncă tuturor. Se admiteau unele excepții referitoare la femeile care își îngrijeau copiii. Treptat, însă, ritmul extinderii industriale a scăzut, nevoia de forță de muncă de asemenea, motiv pentru care în ultimii ani a apărut șomajul mascat sau chiar șomajul efectiv, nerecunoscut însă și deci lipsit de măsurile de protecție socială necesare într-o atare situație, asigurările de șomaj.

T. Postolache, în 1990, făcea referiri la costurile tranziției la economia de piață amintind următoarele: "...abandonarea unor capacități productive, sistarea unor lucrări de investiții, șomaj, creșteri de prețuri" (cit. în Zamfir, p. 55, 1990). Apariția șomajului era unul dintre costuri deși concedierile în această perioadă n-au

fost masive și s-a produs într-o oarecare măsură o compensare prin crearea unor noi locuri de muncă și prin scăderea vârstei de pensionare, care după 1989, a reprezentat un "substitut pentru ajutorul de șomaj" (Zamfir, 1990).

Referitor la elaborarea unei noi legislații și la dezvoltarea de noi instituții în domeniul social, putem remarca faptul că sistemul de protecție al șomerilor a început să se contureze încă din 1990 odată cu înființarea Fondului de ajutor de șomaj, ulterior, în ianuarie 1991, adoptându-se în Parlament Legea ajutorului de șomaj, Legea 1/1991, republicată în urma adăugirilor aduse prin Legea 86/1992. Aceasta a fost reconsiderată și în ianuarie 2002 a fost publicată în monitorul oficial Legea 76 privind sistemul de asigurări pentru șomaj și stimularea ocupării forței de muncă. În conformitate cu această lege sunt considerați șomeri persoanele apte de muncă, în căutarea unui loc de muncă, ce nu pot fi încadrate din cauza lipsei unui loc de muncă ce să corespundă pregătirii acestora. Dintre posibilele cauze ale șomajului putem aminti: schimbările majore (tranziția), strategii și tactici aberante în dezvoltarea socio-economică, specificul conjunctural etc.

În accepțiunea modernă <ocuparea deplină a forței de muncă> nu se mai referă la dispariția totală a șomajului, ea fiind compatibilă cu șomajul voluntar și tranzitoriu ce cuprinde persoanele care, din diferite motive, nu doresc să se angajeze, de ex: așteaptă un loc de muncă mai potrivit cu pregătirea și aspirațiile personale. Din moment ce ocuparea deplină a forței de muncă ar corespunde unui nivel minim (natural) de șomaj putem considera, pe de-o parte, că scăderea lui sub acest nivel ar însemna o supraocupare a forței de muncă, iar pe de altă parte, că nivelul actual al șomajului corespunde unuia superior ratei sale naturale.

Șomajul, după cum arătam anterior, constituie un eveniment stresant, o literatură variată dinspre științele medicale, comportamentale și sociale subliniind o gamă largă de consecințe sociale și de sănătate datorate pierderii locului de muncă. Aceste studii sunt mai degrabă înclinate să nu privească șomajul ca pe o experiență dramatică, ce depășește întru totul capacitatea de ajustare a individului. Însă, toate indică faptul că șomajul implică riscul unor probleme de sănătate, accentuarea bolilor cronice sau latente, alterează patternurile uzuale ale comportamentului prostanogen.

Feather, 1990, subliniază la rândul său, că există o literatură de specialitate foarte bogată referitoare la sechelele afective și comportamentale apărute din cauza situației particulare de șomer. Lucrări din perioada anilor '80, precum cele ale autorilor Fryer & Payne, 1986, Hartley & Fryer, 1984, O'Brien, 1986 și Wart, 1987, referitoare la acest subiect, subliniază că numeroase studii efectuate până atunci indică existența unui "distres psihologic" ridicat în rândul șomerilor (Murphy, Athanasou, 1999).

Una dintre primele cercetări sistematice referitoare la un posibil model al răspunsului la stres este cea a lui Jahoda în anii '30 (cit. în Gowan, Gatewood, 1997). Jahoda a postulat un model al deprivării datorate pierderii locului de muncă, aceasta susținând că "munca dă sens vieții unui individ prin consecințele latente" (Jahoda, 1979) pe care le implică. Aceste consecințe latente, pe care le conferă locul de muncă, se referă la structurarea timpului, contactul cu ceilalți și un sentiment

al apartenenței. Jahoda consideră că în lipsa acestora apar reacții depresive. În opinia lui Fryer și Payne, 1986, modelul privește șomerul ca pe un tip pasiv, nestructurat, inactiv (cit. în Gowan, Gatewood, 1997). Jahoda sublinia, în 1979, efectele psihologice negative ale șomajului și faptul că resemnarea era răspunsul cel mai frecvent. Acestea i se adăuga cel mai adesea o puternică scădere a stimei de sine, după cum arăta Komarowsky în 1940 (cit. în Jahoda, 1979), ca urmare a pierderii poziției anterior avute în cadrul familiei.

Spre deosebire de anii depresiei economice din SUA ('30), în anii '70, șomajul nu a determinat o scădere atât de dramatică a standardului economic al șomerului, deprivarea materială nefiind atât de acută cel puțin din două motive: sistemele de protecție socială erau mai bine puse la punct iar situațiile în care ambii soți aveau un loc de muncă erau tot mai frecvente. Aceasta înseamnă că deteriorarea fizică datorată malnutriției nu a fost la fel de acută. Presupunând că slaba rezistență fizică a avut efecte și asupra rezistenței psihice, Jahoda și-a pus următoarea întrebare: nu cumva diminuarea efectelor negative de la nivel fiziologic ar fi întărit latura psihică? a atenuat aceste efecte psihologice ale stresului sau doar le-a schimbat natura? Considerăm faptul că aceste întrebări sunt oportune și putem, de aici, să formulăm ipoteza că pierderea locului de muncă este mai puternic resimțită de către cei cu resurse materiale limitate, scăzute.

Din cele anterior prezentate reiese cu claritate funcția explicită a muncii, și anume aceea de a asigura stabilitatea economică a individului. Aceasta însă nu dă un răspuns complet la întrebarea: "de ce muncesc totuși indivizii și în situația în care munca prestată nu le place?" Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să studiem nu numai aspectele explicite ale muncii ci și pe cele implicite. Dintre funcțiile latente, Merton, (cit. în Jahoda, 1979), sublinia următoarele:

- munca impune o structurare a timpului
- facilitează împărtășirea în mod regulat a experiențelor cu ceilalți, contacte cu ceilalți
- leagă indivizii de scopuri, țeluri care le transced pe cele personale
- ajută la definirea statutului și a identității personale

Sublinierea acestor funcții latente ne ajută să înțelegem mai bine motivația pentru muncă, ce nu se oprește la satisfacerea unor nevoi materiale, să înțelegem de ce munca este un suport psihologic și în cazul unor condiții de lucru mai grele și de ce șomajul este distructiv. Freud, în 1930, a atins problema printr-un aforism când afirma că "munca este cea mai puternică legătură a omului cu realitatea".

Unele dintre primele studii, așa cum arată și Jahoda în 1979, s-au focalizat pe procesul de deteriorare psihologică, caracterizat prin scăderea stimei de sine și a încrederii în sine. Această deteriorare nu se produce după modelul unei curbe line. Cel mai adesea situația de șomer produce un șoc de moment, urmat de o fază în care încearcă să se adapteze, perioadă în care unii indivizi se bucură de timpul liber câștigat și mulți se preocupă de căutarea unui loc de muncă. Se instalează însă repede plictiseala, dacă acțiunea anterioară nu a avut succes, și apare un declin al

stimei de sine care duce la disperare sau apatie. Așa cum este el descris, apreciem că modelul oferit de către Jahoda urmează modelul reacției la stres elaborat de către Selye, sub denumirea de Sindrom General de Adaptare (SGA).

Alt cercetător de marcă, Brenner (1979), a canalizat atenția prin studiile sale asupra presiunilor produse de șomaj, subliniind modul în care indicatori ai performanței economice corelează pentru a măsura dimensiunile acestui fenomen (ex: internarea în spitale psihiatrice, decese datorate bolilor cardio-vasculare). Brenner a subliniat că indicatori ai presiunilor induse de șomaj, ca: internarea pentru prima dată într-un spital psihiatric, rata de mortalitate infantilă, decesul datorat problemelor cardio-vasculare, problemele de sănătate datorate consumului de alcool și rata sinuciderii au crescut simțitor în perioadele de declin economic, cel mai ilustrativ indicator, în acest sens, fiind rata șomajului.

Pentru prima dată Brenner (1979) și Eyer (1977) au evidențiat faptul că situațiile de criză economică duc la o creștere a ratei mortalității din diverse cauze precum și la o creștere a incidenței problemelor psihiatrice. Datele obținute de către aceștia vin să sublinieze ipoteze anterior formulate, conform cărora cerințele de schimbare, nevoia de ajustare comportamental-cognitivă per se sunt stresante. Aceste ipoteze susțin, cu alte cuvinte, că mai degrabă schimbările de natură economică și ale statutului social, asociate șomajului, sunt stresante.

Șomajul are efecte asupra tuturor aspectelor legate de viața de familie și viața comunitară, cum ar fi o rată în creștere a divorțialității, o incidență crescută a consumului excesiv de alcool și a consumului de droguri, abuzuri asupra copiilor și femeilor, delincvență juvenilă. De asemenea, numeroase statistici arată că șomajul de lungă durată aduce persoanele la limită, stresul determinând abuz de alcool, droguri, tensiuni familiale, depresie și o cronicizare a unor probleme de sănătate.

Sociologul Brenner (1979), studiind efectele șomajului asupra sănătății populației, arată faptul că o creștere cu un procent a șomajului dă o creștere cu 4,1% a sinuciderilor, a omuciderilor cu 5,7%, moartea datorată afecțiunilor cardiace, cirozei ficatului și a altor probleme legate de stres cu 1,9% iar cu 4,3% mai mulți bărbați și cu 2,3 % femei au fost internați în spitale psihiatrice. Aceste cifre alarmante au rezultat din analiza datelor efectuată de Brenner pe o perioadă de 30 de ani și sugerează efectele pe care le poate genera criza economică.

Un alt model al răspunsului la stres este cel oferit de către Leana și Feldman în 1992 (cit. în Gowan, Gatewood, 1997). Acești autori consideră că șomerii pot fi pasivi sau proactivi, în această din urmă situație ei implicându-se în căutarea unui loc de muncă, în diferite activități comunitare, sunt activi din punct de vedere fizic, participă la programe de reconversie profesională etc. Cu alte cuvinte, autorii subliniază existența diferențelor individuale în reacția la stresul datorat șomajului. Studii recente, efectuate la noi în țară, vizează rolul diferențelor individuale în stres, de ex. tipul A de comportament (Pitariu, 1990, Pitariu, Albu, 1996). Leana și Feldman consideră că putem vorbi de consecințe pe termen scurt și pe termen lung datorate pierderii locului de muncă. Din cadrul consecințelor imediate ar face parte

cele din plan cognitiv (ex.: autoînvinovățirea), emoțional (ex.: depresia) și fiziologic (ex.: ulcerul), iar ca și consecințe pe termen lung sunt modificările în statutul financiar, în relațiile sociale și familiale precum și cele referitoare la statutul de angajat/șomer. Modul de reacție la stresul datorat șomajului, după cei doi autori, mai corelează și cu condițiile pierderii locului de muncă, numărul de șomeri în profesia celui în cauză, caracteristicile demografice și de personalitate ale individului, cu resursele interne și externe și cu strategiile de coping individuale.

În lucrarea lor, Gowan și Gatewood, (1997) au prezentat și modelul complex al reacției la stres a lui DeFrank și Ivancevich, 1986, model ce cuprinde mai mult de 70 de variabile. În cadrul acestui model autorii subliniază că pierderea locului de muncă este comparabilă cu alte pierderi traumatice și corelează cu riscuri crescute de îmbolnăvire, însă nu întotdeauna stresul pierderii locului de muncă este unul negativ și că există variabile moderatoare ale reacției individuale. Acești autori arată, ca și Leana și Feldman (1994), că variabilele individuale se referă la resursele de coping individuale și situaționale și la evaluarea cognitivă și strategiile de coping ale persoanei. DeFranc și Ivancevich (1986) consideră că efectele imediate ale șomajului apar pe plan emoțional iar cele pe termen lung acționează pe plan psihologic dar și asupra stării de sănătate fizică și asupra bunăstării sociale a individului.

Schneer (1993) prezintă, la rândul său, un model al răspunsului la pierderea involuntară a locului de muncă. Acesta consideră, spre deosebire de cercetătorii DeFrank și Ivancevich, că șomajul are inevitabil efecte negative pe termen scurt, ca de ex: insecuritate financiară, greutate în a găsi un nou loc de muncă, probleme legate de modificările statutului social. Schneer a ajuns la concluzia că aceste efecte negative apar în cazul tuturor șomerilor, însă nu este necesar să dureze la fel de mult pentru toți. În cele din urmă pierderea slujbei afectează bunăstarea generală a persoanei, nivelul de stres, așteptările și stima de sine a individului, nivelul de manifestare al depresiei etc. (Prussia, Kinicki Bracker, 1993). Aceste aspecte pot suferi modificări pozitive sau negative în urma pierderii locului de muncă. Autorul vorbește de cinci tipuri de factori moderatori ce influențează reacția imediată la stres, care într-o oarecare măsură au influențe și pe termen lung:

1. rata șomajului în domeniul de muncă al individului
2. măsura în care bunăstarea individului este direct legată de slujba avută
3. mărimea suportului social de care poate beneficia
4. mărimea investiției psihologice, a implicării, în munca depusă
5. nivelul autoînvinovățirii pentru pierderea locului de muncă

Modelul propus de către Gowan și Gatewood (1997) se bazează pe studierea a patru categorii de variabile, și anume: 1. resursele individuale și situaționale de coping, pe care Lazarus și Folkman le consideră răspunzătoare de tipul de coping la stres, 2. factorii mediatori care includ evaluarea cognitivă și strategiile de coping, 3. efectele imediate care, în cazul pierderii locului de muncă, includ starea afectivă și șansele de reangajare, 4. efectele pe termen lung care se referă la bunăstarea psihologică, fiziologică și socială a individului.

Acesta reprezintă unul dintre cele mai complexe modele în studiul stresului la șomeri, alături de cel al autorilor Wanberg, Griffiths și Gavin (1997). Prin cercetările lor, Wanberg, Griffiths și Gavin (1997), au ajuns să facă anumite considerații asupra unor variabile importante în studiul stresului, și anume: suportul social, situația financiară, dorința de reangajare și încercarea de a găsi o nouă slujbă. În studiul "Time structure and unemployment. A longitudinal investigation", autorii încearcă să surprindă "structurarea timpului, respectiv gradul în care indivizii își percep timpul ca fiind structurat, util petrecut în perioada șomajului" (1997).

Cele mai multe persoane care muncesc se adaptează unei rutine zilnice: mersul la serviciu, pauza de masă, mersul acasă, petrecerea timpului rămas liber, vizite în familie sau la prieteni, somn etc. Pierderea slujbei bulversează acest model al structurării timpului. Unii șomeri vor reuși să-și creeze noi modele temporale, alții însă, vor întâmpina dificultăți în structurarea timpului (vezi Jahoda, Lazarsfeld și Zeisel, 1971). Am putea fi tentați să considerăm că față de anii '30 - '70, în era tehnologiilor moderne, structurarea timpului nu mai constituie o problemă pentru șomeri. Totuși cercetările au continuat să demonstreze că în perioada șomajului indivizii au probleme de structurare a timpului (ex: Warr, 1987). În 1983, Feather și Bond, au dezvoltat o scală de măsurare a nivelurilor de structurare a timpului, cu ajutorul căreia au demonstrat că șomerii percep un grad ridicat de lipsă de structurare a timpului față de cei angajați în muncă (cit. în Wanberg, Griffiths, Gavin, 1997).

Un ultim studiu pe care dorim să-l amintim pentru a sublinia ideea lipsei de structurare a timpului la șomeri este cel realizat de către Fineman (1983). În cadrul interviurilor luate, a întâlnit frecvent afirmația, din partea șomerilor, că erau atât de obișnuiți cu munca încât nu știau ce să facă pentru a-și umple ziua. Studiile arată că incapacitatea de a-și umple timpul și de a-și structura ziua, pentru șomeri, se asociază cu o slabă sănătate mentală, simptome ale unor probleme fiziologice, depresie etc. (ex: Hepworth, 1980). Varietatea de studii empirice și de încercări de teoretizare a aspectelor legate de stresul la șomeri ne conduce la concluzia necesității unei sistematizări a acestora precum și a elaborării unor teorii consistente în domeniu.

Dezvoltarea teoriilor recente și a studiilor empirice referitoare la șomaj subliniază tot mai mult importanța analizării stresului în înțelegerea reacțiilor individuale în astfel de situații. Aceasta deoarece este recunoscut că stresul, în diversele sale forme de manifestare, a devenit o "permanență negativă a vieții contemporane" (Riga, 1997) fiind considerat drept <boala secolului 20> prin impactul pe care îl are asupra variatelor laturi ale vieții sociale, de la nivelul economic la cel social, financiar, medical, organizațional etc.

Rezultatele unei cercetări referitoare la reacțiile emoționale la pierderea locului de muncă

Designul cercetării

Obiective și ipoteze ale cercetării:

Ipoteza teoretică generală a cercetării este aceea că reacția la stresul pierderii locului de muncă variază în funcție de caracteristicile individuale ale șomerilor, ipotezele specifice fiind următoarele:

- Durata mare a șomajului duce la o creștere a nivelului de depresie precum și a celui al stresului perceput al șomerilor;
- Vârsta șomerilor influențează reacțiile emoționale la stresul pierderii locului de muncă, respectiv cu cât vârsta este mai înaintată cu atât nivelul reacțiilor emoționale este mai ridicat;
- Persoanele cu un nivel de instrucție mai ridicat vor avea un nivel mai scăzut al reacțiilor emoționale.
- Intensitatea reacțiilor emoționale este influențată de caracteristici individuale, cum ar fi nivelul de anxietate constituțională.

Metodologia cercetării

Eșantionul studiat:

Pentru realizarea investigațiilor propuse în cadrul ipotezelor de lucru am utilizat un eșantion de 261 de șomeri care sunt în evidența Agenției de șomaj Cluj. Subiecții de sex masculin au reprezentat 45,6% din eșantion (N = 119), iar subiecții de sex feminin au reprezentat 54,4% din eșantion (N = 142). În ceea ce privește nivelul de pregătire școlară, în eșantion au intrat 51 persoane cu pregătire primară, 182 cu pregătire medie și 28 cu pregătire superioară (vezi tabelul nr. 2. 1).

Tabel nr. 2. 1 Nivel de școlarizare

Nivel școlarizare	Frecvențe absolute	Procente	Procente cumulate
Primară	51	19. 5	19. 5
Medie	182	69. 7	89. 3
Superioară	28	10. 7	100. 0
Total	261	100. 0	

Instrumentele de lucru:

În scopul evaluării reacțiilor emoționale la stresul pierderii locului de muncă am utilizat următoarele instrumente de lucru:

Măsurarea distresului s-a realizat cu ajutorul chestionarului *Perceived Stress Questionnaire* elaborat de Levenstein și colaboratorii în 1993. Chestionarul reprezintă un instrument relevant în stabilirea nivelului de distres perceput, conform cu cele afirmate de către autori (cit. în Băban, 1998). Scala de măsurare a stresului perceput cuprinde 30 de itemi sub forma unor afirmații ce descriu posibile reacții emoționale și mentale la solicitări ce exced capacitățile de răspuns ale persoanelor. Subiecții au patru posibile răspunsuri pentru fiecare din cei 30 de itemi (1- "aproape niciodată nu am aceea stare" iar 4- "aproape întotdeauna simt astfel"), sarcina acestora fiind să încercuiască răspunsul care consideră că li se potrivește cel mai mult. Scorul final se obține adunând toate răspunsurile. Pentru 8 din cei 30 de itemi scorul se inversează (1 cu 4, 2 cu 3) respectiv pentru 1, 7, 10, 13, 17, 21, 25 și 29. Chestionarul, cu scoruri cuprinse între 30 și 120, permite încadrarea persoanelor în una din cele trei categorii: stres redus, stres moderat și stres intens.

În măsurarea anxietății ca și trăsătură, pentru a vedea măsura în care aceasta influențează răspunsul la stres, am utilizat scala *State –Traite Anxiety Inventory* (STAI-X2) elaborată de către Spielberger și colaboratorii în 1988, care conține 20 de afirmații, subiecții având patru posibile răspunsuri, scorul variind între 20 și 80. Scala este apreciată pentru buna sa consistență internă, având un alfa de .95.

Depresia a fost măsurată cu ajutorul *Inventarului de depresie Beck* (BDI), realizat de către Beck, Ward și Mendelson în 1961, cercetări anterioare indicând un scor alfa de .82 (Băban, 1998). Chestionarul cuprinde 21 de itemi, având patru variante de răspuns ce dau posibilitatea identificării gradului de depresie, valorile scorului variind între 0 și 64.

Prezentarea rezultatelor cercetării

În cadrul acestui subcapitol supunem analizei și interpretării rezultatele pe care le-am obținut în urma investigației făcute, prelucrarea acestora fiind realizată cu ajutorul programului statistic SPSS-PC. Într-o primă etapă a prelucrării datelor am obținut valorile statistice descriptive, respectiv medii, mediane, modul, apoi s-au calculat coeficienți de corelație liniară Pearson.

Prezentăm în tabelul nr. 2. 2 valorile mediei, medianei și ale modului obținute în cazul măsurării nivelului de stres, depresie și anxietate, cu ajutorul instrumentelor mai sus menționate:

Tabel nr. 2. 2 Valori statistice ale scalelor de evaluare

	Nivel de stres	Nivel de depresie	Nivel de anxietate
Minim	33	0	25
Maxim	104	55	70
Media	65,19	11,36	45,30
Mediana	65,00	8,00	45
Modul	53	2	36 (41)*
Deviația std.	14,05	10,37	8,86

*moduri multiple

Datele obținute în cazul utilizării scalei de percepție a stresului sunt comparabile cu cele înregistrate de A. Băban (1998), de unde a fost preluată scala, unde aceasta a înregistrat un minim de 34, maxim de 108 și o medie de 67,70 a nivelului de stres.

Nivelul de depresie

În privința nivelului de depresie al șomerilor studiile prezintă concluzii ce se înscriu într-o paletă destul de variată. Încă din anii `30 și ulterior în 1979, Jahoda sublinia în mod explicit, ca și efect al pierderii locului de muncă, pe lângă altele la nivel emoțional, apariția unor reacții depresive. Alți autori, de ex. Brenner (1979), Eyer (1977), au scos în evidență nivelul ridicat al reacțiilor emoționale la pierderea

locului de muncă, amintind ca și efect o creștere a incidenței problemelor psihiatrice și a ratei sinciderilor fără a face referiri directe la eventualele reacții depresive. Un alt autor care subliniază incontestabilele efecte negative ale șomajului, inclusiv pe plan emoțional, este Schneer (1993), care consideră că durata acestora este dependentă de factorii moderatori individuali, pe care acesta i-a grupat în cinci categorii, prezentate anterior în lucrarea de față.

Alte cercetări au arătat, de asemenea, că depresia este unul dintre cele mai frecvente simptome de slăbire psihologică la șomeri. În studiul realizat de către Murphy și Athanasou în 1999 au fost luate în discuție 16 cercetări dintre care 14 indicau prezența depresiei asociate șomajului. De asemenea, cu ajutorul Hopkins Symptoms Checklist, Calussen și colab., în 1993 (cit. în Murphy, Athanasou, 1999), au demonstrat că cei care au rămas șomeri în continuare sunt mai predispuși să dezvolte depresie decât cei reangajați.

Alți autori, ca DeFranc, Ivancevich (1986), Leana și Feldman (1994), consideră că nu putem vorbi despre reacții tipice la stresul pierderii locului de muncă ci de reacții individuale la stres, ca urmare a factorilor moderatori implicați, indiferent dacă aceștia sunt dintre cei care țin de persoană sau de resursele externe.

În studiul de față am încercat să surprindem dacă depresia este una dintre reacțiile emoționale la stresul pierderii locului de muncă și modul în care aceasta este influențată de trăsături de personalitate, cum ar fi anxietatea înnăscută, și caracteristici demografice ca sexul, vârsta persoanelor și gradul lor de școlarizare, precum dacă există o corelație a acestora cu nivelul de stres perceput.

Redăm în tabelul nr. 2. 3 valorile depresiei înregistrate în eșantionul urmărit:

Tabel nr. 2. 3 Nivelul depresiei

Nivel depresie	Frecvență	Procente	Procente cumulate
Stare normală	141	54.0	54.0
Depresie borderline	42	16.1	70.1
Depresie ușoară	61	23.4	93.5
Depresie severă	11	4.2	97.7
Depresie foarte severă	6	2.3	100.0
total	261	100.0	

Deși peste 50% dintre șomeri nu prezintă manifestări depresive există totuși un procent destul de ridicat, 46% din lotul studiat care prezintă manifestări depresive în diferite grade de intensitate. În evaluarea rezultatelor trebuie să ținem seama și de faptul că *Inventarul de depresie Beck* este destinat mai degrabă depistării depresiei clinice decât a manifestărilor depresive. Cu toate acestea a fost ales în cercetare pentru că este un instrument consacrat, ce a mai fost utilizat cu succes în studii legate de manifestările stresului la șomeri. Se observă din datele mai sus prezentate că există un procent semnificativ de șomeri care prezintă depresie severă și foarte severă, respectiv 6,5 % din eșantion.

Variația nivelului depresiei datorată duratei șomajului a fost pusă în evidență cu ajutorul analizei de varianță (ANOVA), unde la un F de 1.706 s-a obținut $p = .026$.

Calculând coeficientul de corelație Pearson am obținut r de 0,200, respectiv o corelație semnificativă la un nivel de probabilitate de 0,01.

Un alt aspect asupra căruia ne-am aplecat a fost acela al posibilelor variații ale nivelului de depresie în funcție de sex. Nu s-a obținut o valoare a corelației semnificativă între sex și nivelul de depresie.

Studiile recente s-au ocupat în mod explicit de relația stresor-stres și influențele sexului asupra acesteia, de ex. Baruch, Biener & Barnett, 1987, Jick & Mitz, 1985 și Nelson & Quick, 1985 (Martocchino, O'Leary, 1989). Deși cele trei studii au examinat relația dintre diferențele de sex și stres au reieșit rezultate divergente. În primul rând, Baruch et al., 1987 (cit. în Martocchino, O'Leary, 1989), a sugerat că femeile care nu sunt cuprinse în câmpul muncii sunt supuse unui stres mai profund decât cele care au o slujbă. Mai specific, autorii au ajuns la concluzia că rolul de casnică este mai stresant și că implică un nivel al controlului mai scăzut decât cel al femeii angajate. Cercetarea efectuată de către Nelson și Quick (1985) a indicat o concluzie opusă. Acești autori au sugerat că femeile angajate sunt mai stresate decât cele casnice sau decât bărbații, deoarece ele trebuie să facă față unor stresori specifici. Aceștia rezultă din cerința de succes atât în casnicie cât și la locul de muncă, din izolare socială, discriminare și stereotipiile la care sunt supuse.

Un alt conflict la nivelul studiilor mai sus amintite se referă la asemănarea/deosebirea dintre stresul resimțit de către femei și bărbați. Jick și Mitz, în 1985, au sugerat că femeile sunt mai frecvent supuse stresului (ex: depresie, tulburări emoționale) decât bărbații, iar aceștia sunt mai frecvent expuși riscului CHD și a cirozei ficatului. Pe de altă parte Nelson și Quick (1985) consideră că datorită stresorilor particulari mai sus amintiți, cărora trebuie să le facă față femeile, acestea sunt mai expuse stresului psihologic și psihosocial.

Morse și Furst, 1982, consideră că indiferent dacă vorbit despre depresia endogenă sau cea de tip reactiv femeile sunt mai degrabă susceptibile de manifestări depresive decât bărbații din motive precum: 1. femeile nu sunt încurajate să-și exprime mânia ceea ce duce la o interiorizare a emoțiilor; 2. sunt mai dependente de părinți, în special de mame, ceea ce le conferă mai puține oportunități de a se manifesta independent; 3. în viața adultă se găsesc adesea în situația de a depinde de soți atât material cât și emoțional, pierderea acestuia din urmă ducând la manifestări depresive; 4. statutul de casnică tinde să cauzeze apariția depresiei; 5. femeile care lucrează se află în situația de a-și neglija într-o oarecare măsură familia, copiii ceea ce poate duce la dezvoltarea unui sentiment de vină; 6. femeile, în general, caută suport din partea medicului mai frecvent decât bărbații atât în privința problemelor de sănătate fizică, cât și a celor referitoare la sănătatea mentală, motiv pentru care se poate presupune că vorbim, de fapt, de un număr mai mare de depresii înregistrate, raportate și nu efective.

Deci, simpla diferență biologică și psihologică de sex nu explică în totalitate diferențele dintre bărbați și femei. Deaux a sugerat faptul că cercetările ar trebui să ia în seamă nu numai diferențele psihologice dintre sexe ci și diferențele dintre factorii situaționali care se presupune că ar covaria cu specificul de sex.

Concluzia care se desprinde, în cazul acestor studii, este faptul că există o relație între stres și diferențele de sex însă nu s-a ajuns la un acord cu privire la natura acestei relații.

Există de asemenea studii care arată că între cei doi termeni ai discuției (stres-diferențe de sex) nu există nici o legătură clară. Deaux, în 1984 (cit. în Martocchino, Oleary, 1989), a arătat că diferențele de sex nu determină decât mici variații în diferite aspecte de la nivel psihologic. Deși există diferențe în profilul psihologic al bărbaților și femeilor, importanța are, de asemenea, și modul diferit de socializare în atitudinea și comportamentul dezvoltat de aceștia.

Referitor la covariația nivel de școlarizare – nivel de depresie rezultatele au fost următoarele (tabel nr. 2. 4):

Tabel nr. 2. 4 Covariația nivelului de școlarizare cu nivelul de depresie

Nivel de școlarizare		Nivel depresie			
		Stare normală	Depresie bordeline	Depresie ușoară	Depresie severă
primară	frecvențe	20	8	16	4
	procente	7,7%	3,1%	6,1%	1,5%
medie	frecvențe	102	29	41	7
	procente	39,1%	11,1%	15,7%	2,7%
superioară	frecvențe	19	5	4	-
	procente	7,3%	1,9%	1,5%	-
total	frecvențe	141	42	61	11
	procente	54,0%	16,1%	23,4%	4,2%

Pentru a putea observa măsura în care se manifestă un anumit grad al depresiei în funcție de nivelul de pregătire am ales calcularea covariației nivel de școlarizare, nivel de depresie foarte severă și am obținut datele prezentate în tabelul nr. 2. 5:

Tabel nr. 2. 5 Corelația nivelului de școlarizare cu depresia f. severă

Nivel de școlarizare		Nivel depresie Depresie f. severă	
		frecvențe	procente
primară	frecvențe	3	
	procente		5,9%
medie	frecvențe	3	
	procente		1,6%
superioară	frecvențe	-	
	procente		-
total	frecvențe	6	
	procente		2,3%

ȘOMAJUL CA SURSĂ DE STRES ÎN VIAȚA COTIDIANĂ

Datele obținute ne îndreptățesc să considerăm faptul că pe măsură ce nivelul de școlarizare crește este mai puțin probabil ca să apară manifestări severe ale depresiei la șomeri, procentul de șomeri cu nivel de școlarizare primară ce prezintă depresie severă fiind mai mare (5,9%) decât cel al șomerilor cu școlarizare medie și manifestări de depresie severă (1,6%). Se observă, de asemenea, în cadrul eșantionului studiat, că nici un șomer cu nivel superior de școlarizare nu manifestă simptome de depresie severă. Aceste concluzii vin să confirme ipoteza că persoanele cu un nivel mai ridicat de instrucție au un nivel al reacțiilor emoționale mai scăzut la pierderea locului de muncă.

S-au obținut date relevante și în privința relației nivel de depresie – vârstă. Astfel, a rezultat o corelație semnificativă, $r=0,364$, la un nivel de probabilitate $p=0,01$.

Nivelul de stres perceput

Nivelul stresului preceput de către șomeri a fost măsurat cu ajutorul Scalei de percepție a stresului, elaborate de către Levenstein și colab. în 1993. Au fost înregistrate următoarele valori în eșantionul studiat (tabel nr. 2. 6):

Tabel nr. 2. 6 Nivel de stres perceput

Nivel de stres perceput	Frecvențe	Procente	Procente cumulate
Stres redus	107	41,0	41,0
Stres moderat	142	54,4	95,4
Stres intens	12	4,6	100,0
Total	261	100,0	

Se observă că cea mai mare frecvență au înregistrat-o persoanele cu stres moderat, 54,4%, care împreună cu cele ce prezintă stres intens, 4,6%, constituie un procent crescut de persoane cu manifestări evidente de stres datorate pierderii locului de muncă, respectiv 59% dintre șomerii din eșantionul studiat.

S-a confirmat ipoteza conform căreia nivelul de stres perceput covariază cu durata șomajului și cu nivelul de școlarizare. Astfel la analiza de varianță durată șomaj-nivel de stres, unde $F=1,649$, s-a obținut un coeficient de varianță semnificativ, de 0,035. Între variabila independentă durată șomaj și cea dependentă nivel de stres, la un nivel de probabilitate $p= 0,05$, s-a obținut un coeficient de corelație Pearson semnificativ, cu o valoare de 0,157. De asemenea, s-a obținut o valoare semnificativă a corelației vârstă-nivel de stres, coeficientul Pearson având valoarea 0,282 la un $p=0,01$. Redăm în tabelul nr. 2. 7 covariația nivel de școlarizare-nivel de stres perceput:

Tabel nr. 2. 7 Covariația nivel de școlarizare-nivel de stres perceput

Nivel de școlarizare		Nivel de stres perceput			Total
		Stres redus	Stres moderat	Stres intens	
Primară	Frecvențe	17	31	3	51
	Procente	6,5%	11,9%	1,1%	19,5%

Nivel de școlarizare		Nivel de stres perceput			Total
		Stres redus	Stres moderat	Stres intens	
Medie	Frecvențe	76	97	9	182
	Procente	29,1%	37,2%	3,4%	69,7%
Superioară	Frecvențe	14	14	-	28
	Procente	5,4%	5,4%	-	10,7%
Total	Frecvențe	107	142	12	261
	Procente	41,0%	54,4%	4,6%	100,0%

Calculând procentele persoanelor care prezintă diferite grade de stres în cadrul fiecărei categorii de școlarizare am obținut următoarele:

Tabel nr. 2. 8 Variația nivelului de stres în cadrul categoriilor de pregătire școlară (%)

Nivel de stres	Nivel de pregătire școlară		
	primară	medie	superioară
Stres redus	33,3%	41,75%	50%
Stres moderat	60,8%	53,30%	50%
Stres intens	5,9%	4,94%	-

Se observă că cel mai mic procent al stresului redus ca intensitate se înregistrează în cazul persoanelor cu nivel de pregătire primară iar cel mai ridicat la pregătirea superioară. De asemenea, în cazul persoanelor cu studii superioare, nu s-a înregistrat nici o situație de stres intens. Aceasta ne confirmă ipoteza conform căreia persoanele cu un nivel de pregătire mai ridicat vor avea un nivel mai scăzut al reacțiilor emoționale, în acest caz un nivel mai scăzut al stresului perceput. Între sex și nivelul de stres perceput nu s-a obținut o valoare semnificativă a coeficientului de corelație.

Nu putem afirma că stresul psihologic se manifestă mai degrabă la un sex decât la celălalt dar există anumiți stresori psihologici la care femeile sunt mai degrabă susceptibile. Morse și Furst, 1982, considerau că anxietatea se constituie într-un exemplu în această direcție. Dacă frica este rezultatul unor așteptări realiste, anxietatea reprezintă o teamă irațională ce poate fi indusă de evenimente externe. Putem vorbi despre o anxietate constituțională, ca și trăsătură generală, caracteristică personalității individului și de una situațională, ca stare de moment.

Așa cum arată și autorii Morse și Furst, 1982, femeile, în comparație cu bărbații, tind să aibă răspunsuri emoționale de intensitate crescută la stresori sociali precum pierderea locului de muncă, divorț, căsătorie. Sunt însă numeroase și cercetările care nu găsesc mari diferențe între sexe în privința reacțiilor emoționale la stres. Mai mult decât atât, este recunoscut faptul că anumite manifestări emoționale precum plânsul nu sunt neapărat "rele", chiar dimpotrivă, se pot constitui în modalități eficiente de coping.

ȘOMAJUL CA SURSĂ DE STRES ÎN VIAȚA COTIDIANĂ

Nivelul mediu și ridicat de manifestare al anxietății ca trăsătură, în populația studiată, depășește 50 de procente (67%), ca de altfel și nivelurile moderat și intens ale stresului perceput (59%), valorile înregistrate de anxietate fiind prezentate în tabelul nr. 2. 9:

Tabel nr. 2. 9 Nivel de anxietate constituțională

Nivel anxietate	Frecvențe	Procente	Procente cumulate
Absența anxietății	86	33,0%	33,0%
Nivel mediu	52	19,9%	52,9%
Nivel ridicat	123	47,1%	100,0%
Total	261	100,0	

După cum am anticipat, s-a obținut un coeficient de corelație semnificativ, $r=0,706$, între nivelul de stres perceput și nivelul de anxietate constituțională, la $p=0,01$. Se confirmă ideea că efectele stresului pierderii locului de muncă sunt influențate de caracteristici individuale, în acest caz nivelul de anxietate ca stare.

BIBLIOGRAFIE

1. Băban, A., Derevenco, P., Anghel, I., 1992 - Stresul între sănătate și boală. De la practică la teorie, Ed. Dacia, Cluj.
2. Brenner, M., H., 1979 – Influence of the social environment on psychopathology: The historic perspective, in J. E. Barrett (ed.), Stress and mental disorder, Raven Press, New York.
3. DeFranc, R., S., Ivancevich, J., M., 1986 – Job Loss. An Individual Level Review and Model, Journal of Vocational Behaviour, vol. 28, p. 1-20.
4. Eyer, J., 1977 – Prosperity as a cause of death, International Journal of Health Services, vol. 7, p. 125-150.
5. Gowan, M., A., Gatewood, R., D., 1997 – A model of respons to the stress of involuntary job loss, Human Resources Management Review, vol. 7, p. 277-298.
6. Hepworth, S., J., 1980 – Moderating factors in the psychological impact of unemployment, Journal of Occupational Psychology, no. 53, p. 139-145.
7. Jahoda, M., 1979 – The impact of unemployment in the 1930s and the 1970s, Bulletin of The British Psychological Society, vol. 32, p. 309-314.
8. Jahoda, M., 1981 – Work, Employment and Unemployment. Values, Theories and Approaches in Social Research, American Psychologist, American Psychological Association Inc., vol. 36, no. 2, p. 184-191.
9. Jahoda, M., Lazarsfeld, P., Zeisel, H., 1971 – Marienthal, Aldine Press, Chicago.
10. Jick, T. D., Mitz, L. F., 1985 – Sex differences in work stress, Academy of Management Review, no. 10, p. 408-420.

11. Leana, C., R., Feldman, D., C., 1994 – The Psychology of Job Loss, Research in the Personnel and Human Resources Management, vol. 12, p. 271-302.
12. Martocchio, J., Joseph, O Leary, M., Anne, 1989 - "Sex differences in Occupational Stress: A Meta-Analytic Review", Journal of Applied Psychology, vol. 74, no. 3, p. 495-501, American Psychological Association Inc.
13. Morse, D., R., Furst, M., L., 1982, Women under stress, Van Nostrand Reinhold Ltd., New York.
14. Murphy, G.,C., Athanasou, J., A., 1999, The effect of unemployment on mental health, Journal of Occupational & Organizational Psychology, vol. 72, p. 83-100.
15. Nelson, D. L., Quick, J. C., 1985 – Professional women: Are distress and disease inevitable?, Academy of Management Review, no. 10, 206-213.
16. Pitariu, D., H., Bogdan, E., 1990 – Corelate ale tipului A de comportament în cardiopatia ischemică, Revista de psihologie, nr. 36, p. 53-60.
17. Pitariu, D., H., Albu, M., 1996 – Psihologia personalului. Măsurarea și interpretarea diferențelor individuale, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
18. Prussia, G., E., Kinicki A., J., Bracker, J., S., 1993 - Psychological and Behavioral Consequences of Job Loss: A Covariance Structure Analysis Using Weiner's (1985) Attribution Model, Journal of Applied Psychology, vol. 78, no. 3, p. 382-394.
19. Reigle, D., W., 1982 - The Psychological and Social Effects of Unemployment, American Psychologist, American Psychological Association Inc., vol. 32, no. 10, p. 1113-1115.
20. Riga, S., 1997 – Cercetarea internațională în domeniul stressului în condițiile globalizării fenomenului, Revista română de sănătate mintală – Liga română pentru sănătate mintală -, Tipored SRL, București, nr. 6, 1997, p. 31-33.
21. Schmeer, J., 1993 – Involuntary Turnover and Its Psychological Consequences: A Theoretical Model, Human Resources Management Review, no. 3, p. 29-47.
22. Stegăroiu, C., Dan (1993) - Șomajul. Prezent și perspective, UBB, curs litografiat.
23. Wanberg C., R., Griffiths, R., F., Gavin, M., B., 1997 - Time Structure and Unemployment: A longitudinal Investigation, Journal of Occupational and Organisational Psychology, The British Psychological Society, vol. 70, part I, p. 75-95.
24. Warr, P., 1987 – Work, Unemployment and Mental Health, Oxford: Clarendon Press.

ALTERNATIVE LA MODELUL FAMILIEI NUCLEARE ȘI SCHIMBĂRI ALE COMPORTAMENTULUI LEGAT DE FERTILITATE ÎN EUROPA POSTBELICĂ ȘI ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ DE DUPĂ 1990

CRISTINA OANEȘ

ABSTRACT. *Alternatives to the Nuclear Familial Model and Recent Changes of Fertility Patterns in Europe and in the Romanian Society after 1990.* This article deals with the major changes occurred in the familial and reproductive behaviour of the Europe population and of the actual Romanian society, from the point of view of their impact upon the descending trend of fertility. Events like cohabitation, divorce, births outside marriage, which are very widespread in Western Europe and whose incidence has increased in Romania after 1990, have led to the diversification of family's structure and relationships. The article contains a synthetical presentation of some data regarding divorce and outside marriage births, as well as of the factors that could explain such events, going from the economic ones to the ideational shifts, and to the impact of gender dimension on the changes in family and reproductive patterns. The emphasis is carried on two alternative forms to the nuclear familial model: the monoparental and the composed families, elected and analysed for the specific outcomes they produce on the demographic behaviour of young adulthood. Evolution of families is strongly relied to the economic, social, cultural and political situation of the society, but also the own families' dynamism influences the evolution of the society. This reality underlies the idea that a correlation between family changes and trends of fertility needs to be studied both from a micro as well as from a macrosocial perspective.

Potrivit Raportului Națiunilor Unite privind dezvoltarea demografică recentă a Europei din anul 1999, prospecțiile legate de viitorul populației europene relevă declinul acesteia cu 4. 0%, ajungându-se la valoarea de 701. 1 milioane în 2025 de la nivelul prezent de 729. 4 milioane. Întrebarea principală în demografia europeană actuală este de-a determina dacă tendințele în schimbarea comportamentului familial care condiționează puternic nivelurile fertilității ar putea deveni generale și durabile. În căutarea unui răspuns, este necesar a se avea în vedere schimbările profunde de ordin economic și social care se situează la originea evoluțiilor prezente: au acestea un caracter ireversibil sau nu?

Numeroase cercetări în domeniu au încercat să identifice modul în care schimbările familiale apărute după cel de-al doilea război mondial în Europa occidentală se interconectează cu evoluțiile recente ale fertilității. Conceptul de "a doua tranziție demografică" a fost utilizat de unii demografi pentru a da contur transformărilor profunde apărute în comportamentul demografic al societăților

europene începând cu mijlocul anilor '60, a căror consecință principală este scăderea ratelor fertilității sub nivelul de înlocuire a generațiilor. Această tendință pune serios problema viitorului fertilității, de ale cărui implicații oamenii de știință continuă să fie preocupați. Una dintre cele mai frecvente întrebări abordate în studiile demografice este dacă "eliberarea" economică a femeilor (rezultată din îmbunătățirea oportunităților educaționale și de muncă) sau "eliberarea" ideatională (promovată de mișcarea feministă dezvoltată între anii 1960 și 1980) a condus la schimbări în interiorul familiei, cum ar fi amânarea vârstei la căsătorie, creșterea coabitării premaritale, creșterea ratelor de divorț și a nivelului nașterilor extramaritale? O altă întrebare este dacă schimbările comportamentului familial, în special destabilizarea unității conjugale ca model de viață, au motivat femeile și bărbații să-și altereze rolurile și statuturile legate de familie? În acest sens, cercetările din ultimele două decenii au încercat să găsească o conexiune între evoluțiile recente ale fertilității în Europa și schimbările rolurilor de gen, a căror dinamică recentă ar putea determina indivizii să-și reducă numărul de urmași.

Înțelegerea forțelor care au produs schimbări familiale cu impact asupra dinamicii fertilității este importantă, noile schimbări fiind privite de către instanțele morale ca o amenințare la adresa valorilor tradiționale. În contextul preocupării pentru bunăstarea tinerei generații, aceste schimbări conduc la slăbirea cadrului tradițional al creșterii copiilor. Una dintre dilemele actuale ale făuritorilor de politici sociale este dacă o politică demografică ar fi sau nu necesară în condițiile menținerii ratelor joase de fertilitate din prezent. Însă fără înțelegerea factorilor care au dus la schimbarea familiei, este dificilă luarea unei decizii raționale în acest sens (Mason and Jensen, 1995:3). În acest demers este necesară angajarea eforturilor atât în plan teoretic, cât și empiric, prin investigarea acestor aspecte la un nivel atât macro- cât și microsocioal, urmată de integrarea rezultatelor în cadrul analizei specialiștilor din câmpul științelor sociale.

FAMILIA ROMÂNEASCĂ ÎN TRANZIȚIE

De la sfârșitul regimului comunist, România se confruntă în perioada de trecere spre o economie de piață, nu numai cu o criză de adaptare la o societate nouă, ci și cu o veritabilă revoluție culturală: este vorba de modelul familial est-european specific pus în fața noilor exigențe economice, sociale, politice, culturale și ideationale. Societatea românească se adaptează social la criza economică și la sărăcie. Modelele culturale, sistemele de valori și comportamentele cotidiene sunt reconstruite la rândul lor, pentru a face față noilor realități.

În ciuda opiniei curente, preluate adesea și din discursul politic sau științific, conform căreia familia ar fi cea mai fidelă "depozitară" a tradițiilor și valorilor naționale, aceasta reprezintă mai degrabă "barometrul" schimbărilor sociale, devenind tot mai sensibilă la principalele transformări petrecute în societate (Mihăilescu I., 2000).

În România, la fel ca în alte țări europene, familia caută să se detașeze de "meritul" de a fi păstrătoarea valorilor tradiționale, parcurgând un proces vizibil de emancipare, democratizare, laicizare și liberalizare a vieții de familie.

Schimbările petrecute la nivelul comportamentului familial nu îi privesc doar pe cei implicați în relațiile familiale, ci ele prezintă interes pentru societate în întregul ei. Pe măsura dezvoltării economice și sociale, rețeaua de relații dintre familie și societate a devenit mai densă și mai complexă. Integrată tot mai puternic în societatea globală, familia este tot mai vizibil condiționată de schimbările economice și sociale și, la rândul ei, influențează tot mai mult dinamismul societal global. Așadar, situația familiei este strâns dependentă de situația economică, socială, culturală și politică a unei societăți. Pornind de la această corelație generală, putem constata că situația familiei în România a fost puternic afectată de deteriorarea situației economice generale a țării. Cu toate acestea, deteriorarea unor aspecte ale vieții de familie este mult mai redusă decât declinul economic al societății românești. Totuși, recunoașterea dependenței dintre familie și societate nu exclude faptul că familia are și propriul său dinamism, datorită acțiunii unor factori specifici acestui grup social.

SCHIMBĂRILE DIN FAMILIE ÎN EUROPA ȘI ÎN ROMÂNIA

Famiile din societățile contemporane, fie ele dezvoltate sau în curs de dezvoltare, au suportat în ultimele decenii transformări profunde. România poate fi inclusă în prima categorie de țări deoarece, din punctul de vedere al comportamentelor familiale, cât și al unor norme și valori culturale, situația din România prezintă mai multe similarități cu țările dezvoltate decât cu cele în curs de dezvoltare.

Familia nucleară îndeplinește funcții larg acceptate social și, într-o anumită măsură, instituționalizate sau reglementate prin norme sociale. Ea este puternic axată pe copii. Modelul familiei nucleare a suferit însă schimbări importante în multe din dimensiunile sale. În unele societăți, familia nucleară nu numai că încetează de a fi singurul tip de familie, dar a încetat să mai constituie singurul model de familie practicat și acceptat. Mai mult, în cazul multor societăți capitaliste dezvoltate, nu mai reprezintă nici măcar tipul dominant de familie. Aceste schimbări au devenit tot mai evidente și în România în perioada anilor '90.

Familia nucleară a început să piardă din importanță în Europa începând cu anii 1965-1970. Noile caracteristici ale vieții de familie sunt pluralismul, dezordinea, fragmentarea (neprevăzute de paradigma modernă a rațiunii universaliste); sociologii au numit noul tip de familie "familie post-modernă" pentru a-i sublinia caracterul contestat, ambivalent și nedecis al aranjamentelor contemporane de gen și rudenie. Rupturile de uniune, fie că sunt recunoscute prin proceduri judecătorești (divorțuri) sau rămân informale (separări) sunt frecvente în Europa de vest (chiar dacă normele le reprimă pentru că perturbă ordinea socială și cea de alianță construită de-a lungul mai multor generații, între neamurile a două familii). Dezmembrările și re-compozițiile familiale sunt forme de manifestare ale procesului de diversificare a comportamentului familial, declanșat după consumarea fenomenului "baby boom" din anii 1960¹.

¹ Material prelucrat de către Mureșan Cornelia, în curs de publicare.

Schimbările intervenite privesc modalitățile de constituire a familiei, comportamentul sexual, structura și dimensiunile familiei, diviziunea rolurilor în cadrul familiei, natura funcțiilor familiei, precum și atitudinile și concepțiile cu privire la familie (Mihăilescu I., 2000:17).

Conviețuirea în afara căsătoriei era stigmatizată social și descurajată prin măsuri legale sau reglementări administrative. Frecvența coabitării fără căsătorie era scăzută și nu constituia un fenomen social important. Multe din aceste norme și reglementări legale sau sociale continuă să fie puternice și să orienteze nupțialitatea unui mare număr de tineri din România. Dar, în timp ce la nivelul unor categorii sociale și profesionale nupțialitatea continuă să fie reglementată de normele familiei nucleare, la nivelul altor categorii socio-profesionale ea a urmat o curbă descendentă (Mihăilescu I., 2000:18).

Comportamentul sexual al populației este unul din factorii care influențează nupțialitatea. Fără a exagera rolul acestui factor, trebuie stabilit în ce măsură schimbările în comportamentul sexual au antrenat schimbări în comportamentul nupțial. O astfel de analiză este foarte dificilă pentru că, în multe societăți, comportamentul sexual al populației nu constituie un subiect de cercetare științifică și cu atât mai puțin o problemă dezbătută în mod public. Informațiile de care dispunem sunt destul de fragmentare, iar concluziile la care au ajuns cercetările din unele țări nu pot fi considerate ca valabile și pentru alte țări (Mihăilescu I., 2000:19).

Cercetările efectuate în România în perioada anilor '90 indică faptul că au avut loc schimbări importante în comportamentele sexuale și în atitudinile populației și ale unor instituții sociale relativ la acestea. Un indicator al schimbării comportamentului sexual al tinerilor este modificarea vârstei medii la care are loc prima experiență sexuală. Deși datele disponibile nu sunt suficient de reprezentative, ele indică faptul că vârsta medie la inițierea sexuală a scăzut în toate țările europene, atât datorită precocității maturizării fizice a copiilor, cât mai ales schimbării în atitudini și valori.

O dată cu scăderea vârstei la care are loc inițierea sexuală crește și ponderea celor care au avut o experiență sexuală înainte de căsătorie. Activitatea sexuală premaritală se bucură de o largă acceptare în rândul tinerilor. Cercetările realizate în România au condus la rezultate similare cu cele obținute în alte țări europene. Ponderea tinerilor care condamnă sau refuză activitatea sexuală premaritală este mai mică astăzi decât în urmă cu 2-3 decenii. Majoritatea tinerilor acceptă relațiile sexuale premaritale între persoane care se iubesc, ceea ce se conformează cu modelele pedagogice practicate în Europa occidentală. Diferențierile în acceptarea acestor relații de către tineri sunt mai puțin relevante de la o țară la alta, decât între grupuri sociale diferite.

Comparativ cu alte țări europene, familiile din România se conformează într-o mai mare măsură unor modele tradiționale. Intensitatea schimbărilor intervenite la nivelul familiilor românești este puternic diferențiată în raport cu mediul de rezidență și cu nivelul de instrucție. Cele mai puternice schimbări (extinderea

experienței sexuale premaritale, reducerea dimensiunilor familiei, extinderea uniunilor consensuale, echilibrarea relațiilor de autoritate) au fost constatate în municipiul București la populația tânără (20-40 ani) și la cuplurile cu un înalt nivel de instrucție. În cazul tinerilor, majoritatea categoriilor socio-profesionale urbane manifestă o permisivitate relativ mare (comparabilă în multe privințe cu cea manifestată de tinerii din alte țări europene) față de noile modele familiale (Mihăilescu I., 2000).

FACTORII CARE AU DETERMINAT SCHIMBĂRILE FAMILIALE

Ideea că la nivelul familiei din România și din alte țări europene s-au produs schimbări importante, constituie obiectul unor puternice dispute. Deosebirile de poziții încep să se manifeste din momentul în care sunt identificați factorii care au generat aceste schimbări, dar și atunci când sunt analizate consecințele schimbărilor și sensul lor.

La fel ca în țările din Europa occidentală, schimbările la nivelul comportamentului nupțial al populației și al modelelor familiale din România sunt datorate unor complexe de factori economici, sociali, culturali, ideologici și de gen. Factorii care au generat aceste schimbări nu sunt identici în toate țările europene, după cum nici schimbările nu sunt aceleași nici ca amploare, nici prin conținutul lor. Există și tendințe comune și unele similarități, acestea manifestându-se însă cu precădere la nivelul unor mari zone socio-culturale: Europa de Nord și Centrală, Europa de Vest, Europa de Sud, Europa de Est.

Cercetările realizate în România și în țările din restul Europei, deși nu au ajuns la rezultate similare, permit totuși surprinderea principalilor factori care au determinat schimbări ale comportamentelor nupțiale și ale tipurilor familiale. Factorii cel mai frecvent puși în evidență sunt:

- diminuarea funcțiilor familiei prin preluarea unora de către societate;
- creșterea gradului de ocupare a femeilor și a dorinței lor de promovare socială;
- creșterea independenței economice a tinerilor;
- creșterea veniturilor prin care s-a asigurat unor persoane posibilitatea de a trăi singure și reducerea frecvenței căsătoriilor pe motivul constrângerilor economice;
- creșterea diversității politice, culturale și spirituale;
- schimbări ale valorilor morale și creșterea permisivității sociale pentru noi forme de comportament;
- efectele de contagiune, de împrumut al unor modele comportamentale de la un grup la altul și chiar de la o societate la alta. Acțiunea acestui factor în România a fost marcantă în perioada de după 1990, mai ales datorită expansiunii extraordinare a mijloacelor de informare în masă.

Deși în multe cercetări s-au pus în legătură schimbările modelelor familiale cu schimbările tehnice și economice, trebuie precizat că relațiile de dependență dintre cei doi factori nu sunt atât de evidente. Schimbări similare ale modelelor familiale s-au înregistrat în societăți cu grad diferit de dezvoltare.

Cercetările efectuate în unele țări vest-europene sunt destul de convergente în a susține că familia a pierdut în mod semnificativ din caracteristicile ei de instituție socială. Cuplul familial este tot mai mult interesat de satisfacerea propriilor interese și mai puțin de realizarea funcțiilor pe care societatea le atribuie instituției familiale. În tot mai multe societăți s-a produs o disociere relativ crescută între sexualitate și căsătorie și între căsătorie și fertilitate. Fenomene convergente cu cele din țările vest-europene se constată și în România, mai ales în perioada de după 1990.

În societățile europene au acționat în ultimele decenii mai mulți factori similari. Aceștia nu au produs peste tot același efect asupra comportamentului nupțial al populației și asupra dinamicii modelelor familiale. Această situație arată că, luați separat, factorii menționați nu produc automat același efect. Prin acțiunea lor se produce o modificare a modelelor familiale numai dacă ei se asociază în anumite complexe și numai dacă nu sunt contracarați de alți factori, de normele familiale tradiționale, de rolul colectivităților locale și al instituțiilor sociale în controlul comportamentelor, de modul de promovare a valorilor familiei nucleare prin intermediul politicii familiale, de factorii educaționali în orientarea comportamentului. În țările din Europa de Est, în perioada comunistă, acțiunea acestei ultime categorii de factori a fost deosebit de puternică și a contracarat, deși nu complet în toate societățile, acțiunea factorilor care, în alte țări, au produs transformări profunde în modelele familiale.

ALTERNATIVE LA MODELUL FAMILIEI NUCLEARE

Schimbările în comportamentul nupțial și sexual, asociate cu factori economici, sociali și culturali, au condus în România, ca și în alte societăți europene, la apariția unor tipuri noi de familie sau la extinderea unor tipuri care anterior erau marginale. Schimbările petrecute în modelele familiale au luat o atât de mare amploare, încât termenul de "familie" nu mai acoperă decât o parte a marii diversități de situații. Este necesar ca, în cazul unor țări să se extindă accepția termenului de "familie" pentru a cuprinde și alte structuri familiale, precum și cuplurile consensuale. Dacă prin "familie", în mod obișnuit, se înțelege un grup uman format din soț, soție și copiii acestora, grup care realizează anumite funcții reglementate social, atunci familia astfel definită nu mai cuprinde, în multe societăți din Europa de Nord și de Vest, decât o parte a populației. Politicile familiei din unele țări au fost nevoite să țină seama de această nouă situație. În cercetările științifice și în activitatea unor organisme guvernamentale, termenul de "familie" a dobândit o accepțiune nouă, mai largă, pentru a putea îngloba și alte forme de conviețuire decât familia nucleară. Acest fenomen a căpătat amploare și în România după 1990. Aici intervine o problemă nu numai de ordin teoretic, dar și practic: cât de mult poate fi extinsă sfera noțiunii de "familie"? (Mihăilescu I., 2000:21) Dacă noțiunea de "familie" ajunge să denote situații foarte diverse, nu apare riscul de-a o goli de semnificație?

Desigur, analiza familiei trebuie să se adapteze terminologic la schimbările obiective care au avut loc, dacă vrea să fie un mijloc valid de diagnosticare a realității. Adaptarea terminologică nu trebuie să eludeze faptul că familia, așa cum a existat și a fost percepută în urmă cu câteva decenii, suferă în prezent transformări profunde.

Într-o măsură mai mică în România și într-o măsură mai importantă în țările din Europa de Nord și de Vest, familia prezintă o diversitate de forme și se combină cu alte tipuri de conviețuire, care sunt foarte diferite de familia nucleară sau nu au nimic în comun cu familia. În timp ce ponderea familiilor nucleare a scăzut în toate țările din Europa de Vest, a crescut ponderea uniunilor consensuale (sau de coabitare, cum sunt denumite în unele țări), ponderea menajelor nefamiliale (a menajelor de o singură sau de mai multe persoane) și ponderea familiilor monoparentale (Mihăilescu I., 2000:22).

În ceea ce privește coabitarea sau cuplurile consensuale, nu avem la dispoziție date comparative pentru toate țările europene. Datele unor recensăminte și unele cercetări demografice și sociologice indică faptul că fenomenul coabitării a luat proporții mari în țările nordice și tinde să se accentueze și în unele țări din Europa de Vest și Centrală. Coabitarea este mai frecvent întâlnită la persoanele sub 30 de ani, dar ea a început să fie practică într-o măsură tot mai mare și de către persoane de peste 30 de ani. În perioada de după 1990, coabitarea a început să se extindă rapid și în România, fără însă a atinge nivelurile din țările nordice.

Coabitarea ca formă premergătoare căsătoriei sau chiar ca substitut al căsătoriei întrunește adevăratul număr crescut de persoane din multe țări dezvoltate. Fenomenul coabitării a fost puțin cercetat în România și în alte țări din Europa de Est și nu cunoaștem dacă datele referitoare la unele țări sunt reprezentative și pentru situația din alte țări. Studiile din România, Polonia, Bulgaria și Iugoslavia arată că fenomenul coabitării se întâlnește și la populația tânără din aceste țări. Nu este însă vorba de o substituție a modelului familial contractual cu familia consensuală, ci de o etapă tranzitorie în evoluția comportamentului nupțial al unor tineri: coabitarea este o formă premergătoare căsătoriei. Situația este deci diferită de țările nordice, în care coabitarea are o amploare mult mai mare și o durată mult mai lungă, în cazul unor cupluri, coabitarea chiar înlocuind în mod definitiv căsătoria (Mihăilescu I., 2000:23).

Ne vom opri în continuare asupra a două modele familiale care constituie în prezent cele mai frecvente alternative la familia nucleară în România. Vom defini conceptele de "familie monoparentală" și "familie recompusă", așa cum sunt acestea relevate în literatura de specialitate străină și autohtonă, cele două modele familiale constituind subiectul central al prezentului articol, din perspectiva consecințelor demografice pe care le exercită în societățile europene și în societatea românească actuală.

Conceptul de familie monoparentală

Țintă a politicilor sociale și familiale, familia cu un singur părinte a devenit în egală măsură o categorie distinctă în prezentarea datelor statistice socio-demografice și obiect de studiu al științelor socioumane.

Literatura anglo-saxonă utilizează termenul "one (single)-parent family" de la mijlocul anilor '60. Zece ani mai târziu, acest termen avea corespondent francez - "famille monoparentale". Deoarece termenul "parental" definește relația adult-copil din

perspectiva primului și datorită centrării familiei contemporane pe copil și pe manifestările acestuia ca actor social, în literatura de specialitate, s-a impus o terminologie care reflectă și punctul de vedere al copilului, considerându-se astfel că formula de familie "parental-filială" ar fi mai adecvată. Conform institutului francez INSEE, termenul "familie monoparentală", introdus în 1981 în nomenclatorul "menaje-familii", din necesități socio-demografice (pentru prezentarea rezultatelor recensămintelor populației și ale diverselor anchete), se referea la menajele (adică la ansamblul ocupanților aceleiași locuințe) compuse dintr-o persoană fără partener conjugal și care avea cel puțin un copil cu vârsta de până la 25 de ani, celibatar și care trăia la rândul său fără partener și fără copii. Această delimitare nu include așadar, nici cuplurile coabitante, nici așa numitele familii "compuse", nici pe cele în care cel mai tânăr copil avea peste 25 de ani (Lefaucheur).

Desemnând așadar unități sociale constituite din unul sau mai mulți copii și un singur părinte, acești termeni s-au impus, deoarece au o dublă semnificație, anume:

1. Răspund "nevoi de-a da un nume" (Bawin-Legros, 1988) unei schimbări în comportamentul demografic, începută între anii 1960-1970.

2. Exprimă un nou mod de-a privi un comportament care până atunci a fost considerat marginal sau chiar deviant, generator de tulburări psihologice și sociale.

Numit "familie", grupul copil (copii) - părinte e privit ca o alternativă și nu ca o deviație de la familia "clasică". Terminologia științifică marchează, astfel, normalizarea fenomenului, în dublă accepțiune, durkeimiană și fenomenologică a noțiunii: monoparentalitatea devine "normală", pe măsură ce înregistrează o creștere a frecvenței și pe măsură ce devine o conduită familiară pentru membrii societăților actuale (Stănciulescu, 1997:137).

Conceptul de familie compusă

Familia compusă (în engleză "step family", în franceză "famille composée") reprezintă o sub-clasă a familiilor reconstituite, caracterizată prin prezența copiilor rezultați dintr-o căsătorie sau legătură anterioară a unuia sau a ambilor parteneri. Familia compusă poate fi:

- *simplu compusă*, când unul dintre parteneri a mai fost căsătorit și aduce cu el copiii dintr-o căsătorie anterioară;
- *dublu-compusă*, când ambii parteneri se află în această situație;
- *complexă*, atunci când, pe lângă copiii rezultați din căsătorii anterioare, cuplul are și copii născuți din relația respectivă (Stahl și Matei, 1962).

Principala trăsătură a acestor grupuri, apărute ca urmare a unei compuneri de unități sociale, este existența unei structuri familiale mai complexe în comparație cu structura familiei conjugale și diferite de aceea a familiilor lărgite, din care rezultă o complexitate sporită a interacțiunilor familiale și a raporturilor fiecăruia dintre membri, precum și ale familiei ca întreg cu exteriorul (Stănciulescu, 1997: 227).

CAUZE ALE DIVORȚIALITĂȚII

Datele statistice legate de nupțialitate, coabitare și divorț trebuie citite cu precauție, pentru faptul că acestea pot fi influențate de măsurile pe termen scurt, cum ar fi reglementările legislative specifice și practicile administrative care se modifică din când în când. Acești factori determină dificultăți în analiza comparativă a datelor între diverse țări.

Transformările profunde ale sistemului familial au devenit posibile datorită dispariției ori slăbirii unor constrângeri sociale sau legislative care dădeau contur vieții de familie. Desigur, evoluțiile au fost diferite de la o țară la alta, așadar aceste transformări nu au afectat în același timp și cu aceeași intensitate societățile europene. Henri Leridon consideră că diferențele de la o țară la alta în ceea ce privește comportamentul familial se referă în special la calendarul apariției noilor comportamente, viteza și sensul schimbărilor legate de familie, reproducere și sexualitate.²

Cel mai important lucru este de a identifica noile libertăți, de a evalua consecințele demografice și implicațiile acestor schimbări pentru următoarele decenii. Analizând situația Franței, de pildă, H. Leridon realizează o comparație între rupturile legale ale uniunilor și cele consensuale, pentru care nu există până în prezent posibilitatea de-a fi înregistrate. S-a estimat, pentru cazul Franței, că numărul anual de rupturi ale uniunilor consensuale era în 1980 aproape echivalent cu numărul divorțurilor, dar că durata medie a uniunilor consensuale în momentul separării era mult inferioară cuplurilor căsătorite și că acestea erau în special fără copii la momentul rupturii (circa trei din patru cupluri consensuale față de unul din trei cupluri căsătorite). Situația ar putea, oricum, evolua rapid, având în vedere creșterea numărului de nașteri în afara căsătoriei).

Aceste noi comportamente explică schimbările majore în atitudinile și așteptările femeilor și bărbaților referitoare la viața de cuplu. Pe de o parte, tendința către stabilitatea cuplului rămâne puternică, disoluția unei relații fiind trăită ca un eșec. Astfel, un test de opinie a confirmat recent, pentru Franța, că 90% dintre persoanele examinate consideră divorțul ca pe un "conflict dureros", iar 78% îl consideră un eșec (CSA – Le Parisien, 1998). Pe de altă parte, riscul separării este asumat în mod conștient și reprezintă soluția preferabilă în locul perpetuării artificiale a unei uniuni care și-a pierdut baza afectivă.

În mod evident, interesul cuplului pentru copiii săi, atunci când ei există, este luat în considerare, dar în această situație, soluția care permite unui părinte să-și asume mai mult sau mai puțin rolurile ce le revin amândurora, este preferabilă continuării existenței ipocrite în interiorul unei unități familiale artificiale. În concluzie, ne putem aștepta să întâlnim, atât la adulți cât și la copii, traiectorii familiale mai complexe, asistând pe viitor, la construcția unor noi forme relaționale între persoane legate biologic și social, dar ne-coabitante (Leridon H., 1999: 64-65).

² Leridon, H. și Villeneuve-Gokalp, C. (1994), *Constances et inconstances de la famille*, Paris: PUF-INED, Travaux et Documents n° 134

Fiind preocupați de problema disoluției deliberate a legăturii maritale, Hans-Peter Blossfeld, Alessandra de Rose, Jan M. Hoem și Gotz Rohwer (1995) au examinat impactul educației femeilor asupra experienței divorțului sau a separării. Deși ipoteza generală este aceea că femeile mai bine educate sunt mai predispuse să treacă printr-un divorț marital decât cele mai puțin educate, din motive atât economico-sociale, cât și psihologice, totuși impactul educației asupra riscurilor de divorț sau separare variază în funcție de climatul normativ care reglementează procesul divorțului. În societățile în care sistemul familial este tradițional, iar normele împotriva divorțului sunt puternice, educația va avea un efect mai mare de "eliberare" a femeilor dintr-un mariaj, decât în societățile în care divorțul este larg acceptat ca eveniment de viață. Acest fenomen se explică nu numai prin faptul că educația oferă femeilor resurse economice, ci și prin aceea că educația le influențează pe femei să acționeze într-o manieră care se opune valorilor tradiționale sau opiniilor comunității. Pentru a-și testa ipotezele, autorii sus-menționați au examinat relația educație-divorț în trei societăți diferite, anume: Suedia, unde divorțul este acceptat pe scară largă, Italia, unde atitudinea împotriva divorțului a rămas puternică și fosta Germanie de Vest, care ocupă o poziție intermediară. Rezultatele studiului au arătat că, într-adevăr, impactul educației femeilor asupra riscului de divorț este mai accentuat în Italia și mai estompat în Suedia. Echipa de cercetători a concluzionat așadar, că femeile educate se comportă diferit de cele mai puțin educate, nu numai datorită unor resurse economice mai consistente, ci și datorită adoptării unor valori non-tradiționaliste, unei mari mari toleranțe pentru non-conformism și a unei stime de sine mai ridicate.

Evoluția divorțului este, în mare măsură, dependentă de liberalizarea legislației în domeniu. Însă această legislație evoluează la rândul ei în funcție de aspirațiile și atitudinile promovate într-o societate. În țările unde legislația a fost permisivă în privința divorțului, disoluțiile familiale prin divorț s-au accentuat începând cu mijlocul anilor '60 până în anii '90, când ratele de divorț par a se fi stabilizat.

Rata divorțului în România nu dă semne că ar urma o tendință de creștere după schimbarea de regim politic din 1989, adică după o radicală schimbare în prescripțiile juridice referitoare la acest fenomen; cu unele oscilații anuale modeste, cifra se învâрте în jurul valorii de 1. 5%. Fără a se lansa în speculații explicative privind acest neașteptat trend al divorțialității, sociologul clujean Traian Rotariu (2000:197) consideră că invocarea unei "propensiuni a poporului român pentru modelul familial tradițional" sau a altor elemente de mentalitate care ne-ar diferenția de alții este deplasată. În opinia sa, probabil că unele elemente serioase de înțelegere a fenomenului s-ar putea desprinde adoptând o paradigmă explicativă individualistă, prin trecerea în revistă a costurilor divorțului, mai ales a celor legate de o locuință suplimentară pentru unul din parteneri, ceea ce ar însemna, în condițiile noastre, costuri care pot împiedica acțiunea de divorț.

DATE STATISTICE DESPRE DIVORȚ ÎN ROMÂNIA

Căsătoria și divorțul sunt două fenomene demografice care privesc constituirea și disoluția unității familiale, iar interesul demografilor pentru aceste două fenomene rezultă din efectul pe care acestea îl joacă asupra nașterilor.

În ultimele decenii, rata nupțialității din România a urmat o clară tendință de scădere, coborând de la 7-9 căsătorii la 1000 de locuitori în anii '80, la sub 7 după 1991. Rata de nupțialitate atinsă în 1999, de 6,2‰, reprezintă cea mai joasă valoare înregistrată vreodată în România, continuându-și declinul și în anii următori. Chiar și cu valoarea scăzută din 1999, nupțialitatea României rămâne superioară celei din țările vest-europene. De exemplu, Franța a cunoscut în perioada 1985-1998, o rată totală a nupțialității cuprinsă între 4-5‰, după situația din 1970, când se înregistrau valori similare cu cele ale țării noastre (8. 1‰ în 1972). Ne putem aștepta deci, ca rata nupțialității să scadă, în condițiile în care coabitarea ca mod de viață se va extinde și la noi la toate categoriile de vârstă (Rotariu T., 2000).

În ceea ce privește fenomenul divorțului, evoluția acestuia nu mai urmează același traseu cu cel întâlnit în societățile vestice, fiind înregistrate valori semnificativ mai scăzute comparativ cu țările nordice și vestice ale Europei. Cu alte cuvinte, valorile recente ale ratei divoțului în România, care nu au depășit niciodată pragul de 2‰, nu indică o schimbare profundă în evoluția divorțului din țara noastră (Tabelul 1).

Numărul divorțurilor a fost de 40 000 în 1998, cu 5 200 cazuri mai mare decât în 1997, ceea ce înseamnă o rată de 1. 78 divorțuri la 1000 locuitori, urmată de 1. 53‰ în 1999. Cele mai multe divorțuri s-au înregistrat la grupa de vârstă 25-29 ani, acest lucru marcând o mutație a vârfului divoțialității de la grupa de vârstă anterioară, cuprinsă între 20-24 ani. Merită menționat faptul că cele mai multe divorțuri au avut loc între soți cu vârste similare, numărul rupturilor legale scăzând o dată cu creșterea diferenței de vârstă între soți.

Tabelul 1.

Rata brută a divorțului: divorțuri la 1000 de locuitori

Tara	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1996	1997	1998
<i>Suedia</i>	1. 2	1. 2	1. 6	3. 1	2. 4	2. 4	2. 3	2. 6	2. 4	2. 4	2. 3
<i>Franța</i>	0. 7	0. 7	0. 8	1. 2	1. 5	1. 9	1. 9	2. 1	2. 0	2. 1	...*
<i>Germania</i>	1. 0	1. 1	1. 3	1. 9	1. 8	2. 3	1. 9	2. 1	2. 1	2. 3	...
<i>Italia</i>	...	...	...	0. 2	0. 2	0. 3	0. 5	0. 5	0. 6	0. 6	...
<i>România</i>	2. 0	1. 9	0. 4	1. 6	1. 5	1. 4	1. 4	1. 5	1. 6	1. 5	1. 8

Sursa: *Recent Demographic Developments in Europe*, 1999, p. 62

* Semnul "..." este folosit pentru a marca faptul că datele nu sunt disponibile.

Durata medie a mariajului încheiat printr-un divorț era de 11. 4 ani în 1998, cu valori mai ridicate în mediul urban decât în zonele rurale (11. 7 ani versus 10. 7 ani) (în *Recent Demographic Developments in Europe*, 1999:441). Durata medie a mariajului la momentul divorțului a fluctuat de-a lungul anilor, însă fără a se remarca semnele unei

regularități, cunoscând valori între 10 și 10. 9 ani. Comparația acestui indicator cu perioada de dinainte de 1966 scoate la iveală un aspect interesant: dacă în 1963 (adică înainte de interzicerea avorturilor) mai mult de jumătate din numărul total al divorțurilor a apărut în mariajele cu o durată de până la 5 ani, în ultimii ani, doar o treime din mariajele cu aceeași durată se dizolvă prin divorț (Mureșan C. și Rotariu T., 2000:12).

NAȘTERILE ÎN AFARA MARIAJULUI

O dată cu răspândirea noilor forme de coabitare în contrast cu modelul tradițional de constituire a familiei, proporția nașterilor în afara mariajului a continuat să crească la niveluri fără precedent aproape în toate societățile europene. Ultimele estimări stabilesc această rată la nivelul a 65% din numărul total al nașterilor. În 1998, o naștere din două se petrecea în afara căsătoriei în Suedia. În Estonia, proporția nașterilor extramaritale a săltat la 52% din totalul nașterilor vii în 1998, de la 15% la începutul anilor '90. În același mod, în Ungaria proporția nașterilor în afara căsătoriei s-a dublat în ultimul deceniu, reprezentând 26. 6% din numărul nașterilor vii. În Marea Britanie, proporția nașterilor extramaritale a crescut de asemenea în mod progresiv atingând 37. 1% din totalul nașterilor vii în 1998, în timp ce o rată ușor mai mică, de 34. 6% a fost raportată pentru Grecia. În Franța, 40% din nașterile vii s-au înregistrat în afara mariajului în 1997. Un nivel similar al nașterilor extramaritale, de 44. 1% a fost înregistrat în Germania de est, comparativ cu rata mult mai redusă raportată în vestul acestei țări, în valoare de 18% (în *Recent Demographic Developments in Europe*, 1999: 18).

În opoziție, unele țări sud-europene prezintă încă proporții relativ reduse ale nașterilor extramaritale. Astfel, Italia estimează ponderea acestui tip de nașteri în jurul a 8. 5% din totalul nașterilor vii (Tabelul 2), iar Spania a înregistrat valoarea de 11. 7%. În Cipru s-au înregistrat ani la rând cele mai mici rate ale nașterilor extramaritale din Europa, situate în jurul valorii de 2%.

Tabelul 2.

Nașterile extramaritale la 1000 de locuitori

Țara	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1996	1997	1998
<i>Suedia</i>	11. 3	13. 8	18. 8	32. 4	39. 7	46. 4	47. 0	53. 0	53. 9	54. 1	...*
<i>Franța</i>	6. 1	5. 9	6. 8	8. 5	11. 4	19. 6	30. 1	37. 6	38. 9	40. 0	...
<i>Germania</i>	7. 6	5. 8	7. 2	8. 5	11. 9	16. 2	15. 3	16. 1	17. 0	18. 0	...
<i>Italia</i>	2. 4	2. 0	2. 2	2. 6	4. 3	5. 4	6. 5	8. 1	8. 3	8. 3	9. 0
<i>România</i>	...	...	...	...	...	...	...	19. 7	20. 7	22. 2	23. 0

Sursa: *Recent Demographic Developments in Europe*, 1999, p. 62

* Semnul "..." este folosit pentru a marca faptul că datele nu sunt disponibile.

În România, separările legale ale soților având copii minori au reprezentat mai mult de jumătate din numărul total al divorțurilor; numărul copiilor minori afectați de disoluția mariajului parental a fost de aproximativ 54 500, reprezentând o rată de 23% din totalul nașterilor vii în anul 1998. Tabelul 3 prezintă numărul copiilor născuți într-un mediu extramarital între anii 1995-1998. Se poate observa cu ușurință că ponderea acestor copii în totalul nașterilor vii a crescut în mod constant în ultimii ani.

Tabelul 3.
Date privind nașterile vii și nașterile extramaritale în România

Perioada	Nașteri vii Total	Numărul total al nașterilor extramaritale	Nașteri extramaritale la 100 de nașteri vii
1995	236,640	46,732	19. 7
1996	231,348	47,919	20. 7
1997	236,891	52,692	22. 2
1998	237,297	54,578	23. 0

Sursa: *Recent Demographic Developments in Europe*, 1999, p. 67, 444

În concluzie, tendința principală în prezent este că nașterile au loc într-o mare proporție în afara familiei. Valoarea înregistrată în România în 1998 reprezintă jumătate din cea raportată în țările nordice, însă este superioară celei din Italia (Tabelul 2). Sociologul Rotariu T. (2000: 197) este de părere că această tendință pentru România nu marchează atât pierderea totală a importanței familiei ca și cadru instituțional pentru nașterea copiilor, cât mai degrabă atrage atenția asupra necesității ca eventualele soluții de redresare a nivelului fertilității să ia în considerare în egală măsură nașterile extramaritale.

RELEVANȚA STUDIULUI FAMILIILOR MONOPARENTALE PENTRU DEMOGRAFIE

Dinamica familiilor monoparentale ca una din cele mai răspândite forme ale noilor structuri familiale, are consecințe importante asupra relațiilor dintre familie și societate, dintre individ și societate și asupra posibilităților de realizare în plan familial. În numeroase situații, consecințele pozitive sunt mixate cu cele negative și ceea ce este perceput în mod pozitiv de către indivizi sau cupluri poate fi considerat în mod contrar la nivel societal. De pildă, printre consecințele pozitive pe care schimbările modelului familial tradițional românesc le aduc indivizilor și cuplurilor, putem menționa: creșterea gradului de satisfacție al partenerilor, creșterea gradului lor de independență, creșterea participării femeilor la activitățile sociale și la viața socio-politică a societății. Pe de altă parte, familiile monoparentale și diversele forme de coabitare sărăcesc familia de unele din funcțiile sale esențiale, cum este cazul funcției reproductive, cu consecințe

negative pe termen lung asupra societății. Astfel, nivelul scăzut al natalității nu va putea asigura înlocuirea generațiilor, va conduce la dezechilibrarea raportului de dependență dintre generații și va accelera procesul de îmbătrânire a populației.

Efectele divorțului parental din copilărie asupra comportamentului demografic al tinerilor adulți

Studii efectuate în aria țărilor dezvoltate arată că acei copii care au trăit experiența unui divorț parental diferă de cei care nu au cunoscut această experiență în ceea ce privește părăsirea casei părintești, formarea cuplurilor și comportamentul reproductiv. Astfel, copiii proveniți din familii divorțate, în special cei din familii compuse, sunt mai predispuși decât cei crescuți de către părinții biologici să plece de acasă la o vârstă precoce pentru rațiuni negative, cum ar fi conflictele și neînțelegerile cu ceilalți membri ai familiei (Kiernan, 1992). Tinerii care au trecut printr-un divorț parental prezintă un risc mai mare de-a practica relații de coabitare (Thornton, 1991). Alte cercetări (Goldscheider 1993; Kiernan, 1992; Thornton, 1991) au relevat faptul că fetele ai căror părinți s-au recăsătorit sunt mai înclinate să încheie mariaje la vârste timpurii, iar femeile tinere provenind din familii dezmembrate prin divorț au șanse mai mari decât femeile care au nu au trăit această experiență de-a avea copii mai devreme și de a-i crește în afara căsătoriei (Kiernan, 1992; McLanahan și Bumpass, 1988).

Studiul realizat în Marea Britanie de către Andrew J. Cherlin și colaboratorii săi (1995) a reliefat efectele divorțului parental din perioada copilăriei asupra comportamentului demografic de la vârsta adultă, prin intermediul unei anchete naționale longitudinale prospective aplicată cohorței copiilor născuți în anul 1958, prin investigații succesive realizate la naștere și apoi la vârstele de 7, 11, 16, respectiv 23 de ani ale acestora. Autorii au avut în vedere nu numai situațiile în care divorțul parental produce efectele menționate mai sus, ci și situațiile în care părinții nu au divorțat niciodată. Astfel, Cherlin și colaboratorii săi au subliniat faptul că divorțul parental nu diminuează probabilitatea tinerilor de-a se căsători sau de-a avea un copil în cadrul unui mariaj până la 23 de ani, deși pentru societatea britanică a fi căsătorit și a fi părinte până la 23 de ani reprezintă tranziții timpurii spre rolurile familiale. Unii observatori argumentează că experiența divorțului din perioada copilăriei îi poate conduce pe tinerii adulți spre anxietate și incertitudine în legătură cu angajarea pe termen lung în relația cu un partener (Wallerstein și Blakeslee, 1989). Cherlin și colaboratorii săi nu au obținut, totuși, nici o informație evidentă a faptului că divorțul parental în sine ar diminua dorința sau capacitatea tinerilor adulți de-a iniția angajamente durabile și de-a avea copii în cadrul căsătoriei.

Divorțul parental pare, mai degrabă, să stimuleze un model de comportament caracterizat prin plecarea timpurie de acasă datorită conflictului cu părinții naturali și vitregi, printr-o activitate sexuală precoce, ceea ce duce la creșterea probabilității coabitării și a nașterilor în afara mariajului. Decesul unui părinte, în mod contrar, produce un efect substanțial mai slab asupra plecării de acasă, a coabitării și a nașterilor

extramaritale, rezultate care sugerează ideea că pierderea unui părinte din diferite motive duce la efecte diferențiate (Hetherington, 1972). Autorii studiului consideră că raporturile sexuale constituie partea centrală a mecanismului prin care divorțul parental produce efecte particulare, prin aceea că vârsta la primul raport sexual a tinerilor care au trecut printr-un divorț parental în copilărie este mai precoce decât la tinerii ai căror părinți au rămas căsătoriți.

Activitatea sexuală precoce poate constitui cheia în determinarea efectelor divorțului asupra tranziției spre vârsta adultă din două motive. Primul și cel mai direct constă în aceea că activitatea sexuală a părinților divorțați poate stimula activitatea premaritală a copiilor, datorită dificultăților în descurajarea copiilor lor de-a le urma acțiunile și avertismentele (Hetherington și Clingempeel, 1992). În al doilea rând, activitatea sexuală timpurie a adolescenților poate constitui un comportament rebel inițiat ca reacție la un divorț parental nedorit sau la venirea în cămin a unui părinte vitreg neagreat. Cu alte cuvinte, activitatea sexuală precoce a adolescenților din familiile divorțate poate marca o formă externalizată a furiei și a dezamăgirii pe care le-a produs-o un părinte sau care a rezultat din absența unuia dintre părinții biologici.

Pe de altă parte, având în vedere că membrii cohorței britanice au împlinit 23 de ani în anul 1981, o perioadă în care coabitarea s-a extins considerabil în Marea Britanie (Kiernan și Estaugh, 1993), asocierea dintre divorțul parental și coabitarea timpurie ar fi putut să devină în mod progresiv mai slabă, pe măsură ce acest model de uniune a devenit tot mai uzual și mai larg acceptat din punct de vedere moral.

O altă concluzie a cercetărilor autorilor britanici subliniază efectele diferențiate ale divorțului în funcție de vârsta copiilor la momentul separării părinților. Astfel, în perioada copilăriei mijlocii și a pubertății, copiii manifestă mai puține comportamente negative curente. Consecințele negative devin așadar mai puternice în perioada adolescenței, sub forma creșterii nivelelor de activitate sexuală. Însă cu toate riscurile posibile determinate de un divorț parental, Cherlin și alți autori recunosc faptul că cei mai mulți copii ai căror părinți divorțează, nu vor manifesta consecințe negative serioase la vârsta adultă.

Studiul britanic realizat de Cherlin și colaboratorii săi prezintă și anumite limite, între care autorii menționează imposibilitatea controlării unor factori cum ar fi venitul familiei, practicile parentale și conflictul marital; absența datelor privind momentul divorțului; incapacitatea urmării constituirii familiilor vitrege de durată scurtă, în combinație cu ignorarea divorțurilor care s-au petrecut înainte de vârsta de 7 ani a copiilor. De asemenea, trebuie să se țină cont de faptul că divorțul poate avea consecințe diferite în cazul copiilor născuți după 1990, când divorțurile înregistrează rate mai mari decât în deceniile anterioare.

La nivel național, familiile monoparentale ar putea reprezenta ținta politicilor sociale în direcția întăririi capacității financiare a părintelui singur (în cele mai multe cazuri mama) pentru asigurarea unui mediu bio-psiho-social adecvat unei dezvoltări calitative a copiilor, astfel încât aceștia să se poată integra pe piața muncii și să ducă o viață independentă ca adulți.

O direcție posibilă a politicilor sociale îndreptate spre familiile mono-parentale trebuie analizată cu cea mai mare atenție pentru a se evita crearea unor efecte perverse, cum ar fi încurajarea femeilor de-a alege divorțul sau reducerea responsabilității părintelui absent relativ la creșterea copiilor. Nici o politică socială nu ar trebui stabilită în lipsa rezultatelor unor cercetări serioase. Cu siguranță nu ne putem limita la simpla importare a unor soluții adoptate de alte țări, cel mult putem încerca să adaptăm unele dintre ele la specificul societății noastre. În România anulului 2002, încă nu dispunem de date structurate și complexe asupra dinamicii familiale și reproductive, singurele surse de date ale dinamicii populației fiind rezultatele recensămintelor și anuarele demografice anuale. Desigur, există numeroase cercetări și studii realizate de diverși specialiști în științele socio-umane, dar aceste date nu pot fi extinse și generalizate la un nivel național. O astfel de cercetare la nivel național ar fi de mare interes din mai multe puncte de vedere:

- ar oferi o imagine completă asupra tipologiei și incidenței noilor modele familiale și consensuale (care nu rezultă din datele demografice agregate privind divorțurile și mariajele, unde cuplurile care coabitează nu sunt incluse și unde numărul divorțurilor include și familiile separate fără copii);
- ar pune la dispoziție date care au fost până acum puțin discutate și analizate la nivel național în România, cum ar fi: viziunea asupra copiilor, caracteristicile partenerului, valori și atitudini legate de familie și reproducere, aspecte care au fost cuprinse în Ancheta "Familie și fertilitate", aplicată în multe țări europene, ale cărei standarde internaționale au permis realizarea unor comparații pertinente între țările implicate;
- ar duce la o mai bună înțelegere a dinamicii sistemului familial și a noilor modele reproductive, a forțelor care determină disrupțiile familiale și modificarea comportamentului sexual al indivizilor, constrângerile care împiedică anumite familii să divorțeze, modul în care copiii trec prin experiența separării cuplului parental și efectele demografice ale experienței timpurii a divorțului asupra tinerilor adulți.

Așa cum remarca și sociologul Rotariu T. (2000), ar trebui să ne așteptăm la creșterea numărului disoluțiilor familiale, dacă avem în vedere tendința spre modernizare a populației românești. La rândul meu, consider că în România, modernizarea culturală a societății (incluzând aici noile modele familiale) are loc mai rapid decât modernizarea din sectorul economic și politic, care constituie la ora actuală un impediment în dezvoltarea culturală și ideatională la adevărata lor intensitate.

CÂTEVA PERSPECTIVE ASUPRA EVOLUȚIEI FERTILITĂȚII

În societatea românească de după 1990, relațiile din cadrul familiei s-au nuanțat, s-au diversificat, iar familia nu mai traversează un curs rectiliniu și previzibil, ci mai degrabă relațiile de familie urmează caracterul efervescent, schimbător și uneori imposibil de-a fi gestionat al transformărilor de la nivelul macrosocial. Creșterea numărului rupturilor conjugale suscită numeroase interogații privind consecințele exercitate asupra copiilor, însă sursele statistice curente sunt insuficiente pentru a cunoaște aceste consecințe.

Evoluția fertilității va depinde de transformările viitoare ale comportamentului familial și reproductiv, precum și de schimbarea rolurilor de gen. Unele din aceste transformări sunt surprinse de către H. Leridon (1995) după cum urmează:

1. Procesul emancipării femeilor va continua, având o serie de consecințe. În ceea ce privește viața de cuplu, ne putem aștepta ca femeile să impună gradual o distribuție mai echilibrată a rolurilor în interiorul cuplului. Nu este sigur că bărbații vor accepta cu ușurință o astfel de poziție, eforturile (strădaniile, interesele) lor fiind diferite de cele ale femeilor. De exemplu, femeile investesc mai mult "sentiment" în relațiile de cuplu și acordă un loc important sentimentelor de dragoste în relațiile lor sexuale.
În ceea ce privește viața de familie, am putea să ne așteptăm ca femeile să tindă din ce în ce mai mult să-și asume singure responsabilitatea pentru copii, eliminându-l complet pe tată? Adâncirea separării între dimensiunea biologică și socială a reproducerii ar putea încuraja o astfel de evoluție.
2. Se prefigurează un ansamblu de noi comportamente care contribuie la disocierea legăturii dintre parentalitatea biologică și cea socială, în special în cazul bărbaților. Creșterea numărului de disoluții ale uniunilor cu copii ridică problema relațiilor copiilor cu părintele absent. În Franța, de pildă, un sfert din copii au trecut printr-o ruptură a cuplului parental până la vârsta de 16 ani, iar în jumătate din situații, aceștia au avut parte de o conexiune foarte slabă (redușă), uneori chiar absentă cu părintele plecat (nici o întâlnire sau mai puțin de o întâlnire pe lună cu acesta). În cazul "recompunerii familiei", adică atunci când părintele prezent își găsește un nou partener, problema locului noului partener în cadrul relației cu copiii trebuie luată în considerare.
3. Schimbările în comportamentul familial, printre care se numără divorțurile și diminuarea fertilității, sunt adesea în conexiune cu creșterea secularizării societăților vestice. Anchete, ca de pildă, "Ancheta valorilor europene", certifică pierderea influenței bisericii catolice, în special în privința comportamentului sexual. Imposibilitatea bisericii catolice de a-și adapta doctrina mai ales în ceea ce privește contracepția, a generat o atitudine distantă a cuplurilor față de poziția oficială a Romei. Această tendință își păstrează valabilitatea și în cazul societății românești, cu privire la rigiditatea discursului legat de comportamentul reproductiv, familial și de gen al bisericii ortodoxe.
4. Există suficiente exemplificări privind relativizarea ideii unei legături mecanice între dificultățile economice și fertilitatea dorită de cuplu. În viitor, am putea spera că pierderea încrederii tinerilor în capacitatea economiei de-a le asigura oportunități suficiente de muncă de-a lungul vieții, nu va duce la o viziune foarte pesimistă privind viitorul comportamentului legat de fertilitate.
5. În concluzie, problema de fond rămâne aceea a valorii pe care o acordă părinții copiilor lor, în contextul aspirațiilor personale esențiale ale acestora. Motivațiile profunde pentru maternitate și paternitate rămân încă puțin cunoscute. Aceasta ar putea fi explicația dificultăților de-a identifica interacțiunile cu evoluția politică, cu procesele macro-economice și macro-sociale.

Schimbările în comportamentul nupțial al populației și în dinamica modelelor familiale nu semnifică nicidecum pierderea totală a importanței familiei ca instituție socială. Indiferent de profunzimea și complexitatea schimbărilor care au avut loc în toate țările europene, se constată manifestarea unei atitudini favorabile vieții de familie.

Cercetările realizate în România și în alte țări europene pun în evidență faptul că femeile sunt mai atașate de familie în raport cu bărbații. În toate țările există o diferență mare între dorințe și așteptări, ceea ce indică un anumit pesimism cu privire la viitorul familiei. Apare astfel o anumită contradicție între dorința bărbaților și a femeilor cu privire la rolul familiei și ceea ce ei percep ca fiind evoluția obiectivă a familiei. Imaginile pe care oamenii și le fac despre tendințele în evoluția familiei pot, în mod teoretic, să fie în concordanță cu tendințele obiective. Din punctul de vedere al concepțiilor cu privire la familie, important este faptul că oamenii percep realitatea în acest mod și că ei pot acționa nu numai în conformitate cu dorințele lor, dar și cu ceea ce lor le apare ca fiind șansele obiective ale evoluției legate de familie și natalitate (Mihăilescu I., 2000: 24-25). Acest aspect ridică o problemă importantă pentru deciziile privind redresarea fertilității.

BIBLIOGRAFIE

1. Blossfeld H. -P., De Rose Alessandra, Hoem J. M., Rohwer G. (1995), *Education, Modernization, and the Risk of Marriage Disruption in Sweden, West Germany, and Italy*, în Mason Oppenheim Karen, Jensen An-Magritt (1995), *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, Clarendon Press, Oxford, p. 200-223;
2. Cherlin J. Andrew, Kiernan E. Kathleen, Chase-Lansdale P. Lindsay (1995), *Parental Divorce in Childhood and Demographic Outcomes in Young Adulthood*, *Demography*, Volumul 32/3, Family and Household Demography, pp. 299-318;
3. Cosio-Zavala Maria Eugenia(1997), *Femmes et familles: l'évolution du statut des femmes comme facteur et consequence de changements dans les dynamiques familiales*, CICRED, Paris;
4. Lefaucheur N. (1991), *Les familles dites monoparentales*, în Fr. De Singly (dir.), *La Famille. L'état des savoirs*, Paris, Éditions La Découverte, pp. 67-74;
5. Leridon Henry, 1999, *Les nouveaux modes de planification de la famille en Europe*, in Dirk van de Kaa et all. (eds.), *European Populations: Unity in Diversity*, 51-76;
6. Mason Oppenheim Karen, Jensen An-Magritt (1995), *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, Clarendon Press, Oxford;
7. Mihăilescu Ioan (2000), coord., *Un deceniu de tranziție. Situația copilului și a familiei în Europa*, UNICEF, București, pp. 15-25;
8. Mureșan Cornelia, Rotariu Traian (2000), art. *Recent demographic developments in Romania*, p. 11-13;
9. ***, *Recent demographic developments in Europe*, 1999;
10. Rotariu Traian (2000), *Starea demografică a României în context european*, articol prezentat la Congresul Național de Sociologie și Asistență Socială, București, în Zamfir Elena, Bădescu Ilie, Zamfir Cătălin (2000), coord., *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Ed. Expert;
11. Stahl, H. H., Matei, I. (1962), *Manual de prevederi și asistență socială*, vol. 1-2, București, Editura Medicală;
12. Stănculescu, Elisabeta (1997), *Sociologia educației familiale*, Polirom, Iași;
13. Zamfir Elena, Bădescu Ilie, Zamfir Cătălin (2000), coord., *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Ed. Expert.

CÂTEVA REPERE ÎN ÎNCERCAREA DE A EXPLICA FERTILITATEA SCĂZUTĂ ȘI TÂRZIE

MIHAELA CIOCA

ABSTRACT. Several Landmarks in Explaining Low and Late Fertility. During the second half of the 20th century one can observe marked changes in the demographic behavior, differing from the strong uniformity in the life course patterns encountered during the first half of the century. In this context, a “second demographic transition” is considered to take place. The historical fertility transition was characterized by increased fertility control at higher ages and reduction in high order births. The “second demographic transition”, by contrast, is characterized by the adoption of efficient contraception at early ages and by the overall postponement of parenthood. In the first part of the paper, I take a look at the present state of fertility in Europe and the degree of advancement of these new behaviors in European countries. In the second part, I analyze several factors that can have impact on the present manifestations of fertility, such as economic situation, women’s involvement in the labour market, ideational change, gender equity. None of these factors can explain alone the changes in demographic behavior, but all have relevance and should not be considered as mutually exclusive alternatives.

***

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, comportamentul demografic legat de familie a cunoscut schimbări marcante în toate țările industrializate. Dacă în prima jumătate a secolului exista o puternică uniformitate în desfășurarea ciclului vieții și evenimente precum căsătoria, nașterea copiilor și rămânerea acasă pentru creșterea acestora erau strâns legate, în ultimele decenii s-a constatat o diversitate crescândă în desfășurarea acestui ciclu. Unele momente sunt amânate, li se schimbă ordinea sau chiar lipsesc. Nivelul fertilității a scăzut aproape fără excepție, și în prezent țările care se apropie de nivelul de înlocuire (peste 2 copii/femeie) sunt cazuri excepționale, în timp ce multe țări se situează de multă vreme la un nivel de sub 1,5 copii/femeie. Mai mult, numărul anilor scurși între prima experiență sexuală și apariția primului copil a crescut dramatic, favorizând dezvoltarea diverselor modele de formare a familiei. Un model constă încă în căsătorie și maternitate timpurii (Europa de Est), deși sunt semne ale abaterii de la acest pattern istoric, altul se caracterizează prin rezidență prelungită în casa parentală, urmată de căsătorie, dar cu nașterea primului copil amânată, iar un al treilea constă în părăsirea timpurie a casei părintești, urmată de independență rezidențială sau coabitare. Procrearea în afara căsătoriei a devenit tot mai răspândită, ratele divorțului și separării cuplurilor coabitante au atins nivele înalte, iar coabitarea post-maritală a înlocuit recăsătoria.

Dintre aspectele menționate, fertilitatea prezintă cel mai ridicat grad de omogenitate în manifestări, modelul dominant constând în amânarea sistematică a primelor nașteri. În contextul schimbărilor amintite se vorbește de o „a doua tranziție demografică”.

Tranziția fertilității, ca parte a tranziției demografice istorice declanșate de industrializare și urbanizare, a constat în creșterea controlului fertilității la vârste mai ridicate (peste 30 ani) și prin urmare reducerea nașterilor de rang mare. Cel mai Recent Element Care A Contribuit La Acest Pattern Istoric A Fost Adoptarea Formelor eficiente de contracepție care, în special în anii '60, au eliminat cele mai multe din nașterile nedorite la vârste înaintate și au redus fertilitatea la vârste de peste 30 ani. În alte țări, predominant în Europa de Est, accesul legal la avort a îndeplinit același rol.

Ceea ce demografia accentuează atunci când vorbesc de „a doua tranziție demografică” este adoptarea unei contracepții eficiente la vârste tinere și amânarea generală a primelor nașteri. Împreună cu amânarea căsătoriei și adoptarea unor noi aranjamente de viață, fertilitatea scade acum înainte de 30 ani. În ceea ce privește fertilitatea, se consideră că această amânare generală a primelor nașteri constituie caracteristica celei de „a doua tranziții demografice”. Aceste manifestări recente lasă totuși loc unei redresări a nivelului fenomenului: posibilitatea recuperării după vârsta de 30 ani a nașterilor amânate. Unele țări occidentale prezintă deja semne de recuperare, fiind țările cele mai avansate în această „a doua tranziție demografică”. În acest context, în Olanda copiii născuți recent au cei mai bătrâni părinți dintre toate țările industrializate.

În ceea ce privește amânarea primelor nașteri al cărei efect de moment este scăderea nivelului fertilității, există numeroase posibile explicații, însă nici un factor nu poate explica singur scăderea fertilității în ultimele decenii. În locul unei teorii universale, există un număr de paradigme care au aplicabilitate în explicarea fertilității scăzute, definite ca fertilitate sub nivelul de înlocuire a generațiilor. Nici una din aceste teorii nu oferă o explicație completă și universală, însă toate au relevanță și nu trebuie considerate alternative mutual exclusive. Mult mai sărac în studii și explicații este aspectul recuperării nașterilor după vârsta de 30 ani.

Înainte de analiza factorilor cu impact asupra amânării primelor nașteri, este utilă o privire de ansamblu asupra stării fenomenului în Europa. De asemenea, dacă se ia în calcul gradul amânării și al recuperării, se poate stabili o „ierarhie” a țărilor europene după gradul de avansare în cea de „a doua tranziție demografică”.

Nivelul fertilității este deosebit de scăzut în toate țările europene, rata totală de fertilitate variind între 1,1 și 1,5 copii/femeie, cât este în Europa de Sud, și 1,6 – 1,8 copii/femeie, cât este în țările scandinave. Vârsta medie la prima naștere variază de la sub 24 ani, cât este în Europa de Est, până la 26-28 ani, cât este în majoritatea țărilor din Europa de Vest, sau chiar peste 28 ani, cât este în Elveția, Franța, Germania (fosta RFG) și Olanda. Țările est-europene se confruntă cu rate înalte ale fertilității la adolescenți, iar nivele înalte ale avortului au fost caracteristice fostelor țări comuniste pe parcursul anilor '90.

Dacă urmărim demersul propus de demografii Lesthaeghe și Moors (2000) și anume descompunerea fertilității pe două perioade de timp: 1965-1980 și 1980-1996/1997, pe două intervale de vârstă: înainte și după 30 ani, și în schimbări de intensitate și de calendar, se poate urmări traseul pe care națiunile Europei l-au parcurs în ultimele decenii din punct de vedere al schimbărilor comportamentului demografic și stadiul actual în care acestea se află.

Pentru perioada 1965-1980, estul și sudul Europei au avut drept caracteristică dominantă declinul fertilității, mai mult sau mai puțin accentuat, la vârste înaintate, ceea ce a însemnat continuarea primei faze a tranziției fertilității. Vestul și nordul Europei arătau deja semne ale unei noi faze – amânarea primelor nașteri: declinul în grupa de vârstă 15-29 ani a devenit componenta dominantă în declinul general al fertilității, luând locul grupei de vârstă de la 30 ani în sus. Această schimbare de calendar spre vârste mai înaintate marchează începutul unei a doua faze a tranziției fertilității.

În perioada anilor '80 și '90 fostele țări comuniste și cele sudice s-au confruntat cu importante scăderi ale fertilității grupei de vârstă 15-29 ani, precum și cu un declin general, la toate grupele de vârstă. Țările vestice și nordice au progresat spre o nouă fază, caracterizată prin creșterea fertilității la vârstele de peste 30 ani. Altfel spus, amânarea primelor nașteri, declanșată înaintea anilor '80, conduce acum către o recuperare măcar parțială a acestora după vârsta de 30 ani.

Făcând diferența între schimbările de intensitate și cele de calendar, se poate spune că pentru țările est-europene, declinul general al ratei totale de fertilitate se datorează efectului de intensitate (scădere continuă a fertilității, cu creșteri infime ale vârstei medii la prima naștere). Pe măsură ce creșterile vârstei medii la prima naștere se amplifică, componenta din scăderea generală a ratei de fertilitate ce se datorează efectului de calendar crește. Declinul fertilității în țările sudice este rezultatul combinării unor puternice efecte de intensitate și calendar, în timp ce în țările vest și nord-europene se datorează schimbărilor de calendar. Mai mult, trei țări scandinave – Norvegia, Finlanda, Danemarca – au înregistrat creșteri ale ratei totale de fertilitate din anii '80, în ciuda creșterii vârstei medii la prima naștere, tocmai datorită creșterilor semnificative ale fertilității după vârsta de 30 ani.

O abordare longitudinală a fenomenului pune în evidență aceeași tendință de creștere după vârsta de 30 ani, cu diferitele stadii în care se află țările europene. Astfel, pentru Europa de Est trăsătura comună este păstrarea fertilității celei mai înalte în grupa de vârstă 20-24 ani, deși pentru generațiile mai tinere aceste rate au început să scadă, ca și cele pentru grupa 25-29 ani. Calendarul acestor manifestări diferă de la o țară la alta, dar se poate spune că țările est-europene se deplasează pe deplin în cea de-a doua fază a tranziției fertilității, caracterizată prin amânarea primelor nașteri, dar nu multe au atins stadiul recuperării după vârsta de 30 ani. Țările vest-europene au cunoscut o amânare neîntreruptă a primelor nașteri, începând cu generația care ajungea la maturitate la mijlocul anilor '60, și o recuperare din ce în ce mai semnificativă după vârsta de 30 ani, începând cu aceeași generație și susținută apoi

de următoarele. De asemenea, țările nord-europene au cunoscut un declin neîntrerupt al fertilității pentru grupa 20-24 ani, acompaniat de o puternică recuperare a nașterilor după vârsta de 30 ani, chiar și după cea de 35 ani.

În concluzie, în Europa de Est schimbările de calendar au început doar recent, însă pe măsură ce amânarea primelor nașteri progresează, e de așteptat ca nivelele foarte scăzute ale fertilității să se mențină cel puțin încă un deceniu în secolul al XXI-lea (Lesthaeghe și Moors, 2000). Restul țărilor europene au progresat mult mai mult pe linia amânării primelor nașteri, dar se împart în două grupuri: unul cu o recuperare relativ puternică după vârsta de 30 ani și altul cu o recuperare inadecvată.

Din cele prezentate reiese că aspectul cheie atunci când se vorbește despre evoluția recentă a fertilității este recuperarea. Literatura este încă săracă în abordarea acestui aspect, dar pe măsură ce fenomenul recuperării se va extinde, va capta din ce în ce mai mult atenția specialiștilor. În contextul est-european însă, aceste schimbări de calendar sunt acompaniate de continua scădere în intensitate a fertilității generale, ca o puternică reacție la schimbările economice și sociale de după 1989.

***

Cum spuneam, există o multitudine de factori care determină un cuplu să își mențină fertilitatea târzie și scăzută. Nici unul dintre aceștia, considerat singur, nu oferă o explicație solidă a fenomenului, iar construirea unor explicații simple nu este susținută de complexitatea lui. Poate prima tendință atunci când se încearcă explicarea fertilității scăzute este apelul la factori economici cu caracter general, cum ar fi sărăcia (creșterea șomajului și lipsa locuințelor) sau bogăția (multitudinea posibilităților de a-și ocupa timpul oferite de prosperitatea economică lasă puțin timp pentru a se ocupa de copii). Aceste explicații nu sunt însă susținute de manifestările fenomenului: în Europa fertilitatea începe să scadă în jurul anului 1965, perioadă cu ocupare masivă a forței de muncă; categoriile sociale cu locuri de muncă sigure erau departe de a fi cele mai fertile, iar baby-boom-ul postbelic avea loc pe fondul unei situații economice dramatice. Nici bogăția, cu efectele sale, nu este un factor decisiv, întrucât există contexte foarte diferite din punct de vedere economic, dar apropiate din punct de vedere al nivelului fertilității (Europa de Vest și Europa de Est), precum și contexte similare din punct de vedere economic, dar foarte diferite din punct de vedere al fertilității.

Faptul că explicațiile economice simple nu se aplică fenomenelor demografice nu înseamnă că evoluția fertilității nu are nimic de-a face cu economia. În țările Europei estice fertilitatea a fost și este încă puternic afectată de schimbările economice și sociale de după 1989, de criza prelungită și de efectele sale asupra strategiilor de viață ale indivizilor. Aici indivizii se confruntă cu importante constrângeri asupra propriilor aspirații, în contextul unor oportunități limitate de alegere și autorealizare. Or, cum se va vedea în continuare, libertatea alegerii și autorealizarea sunt în centrul manifestărilor prezente ale comportamentului demografic. În condiții de criză economică însă, spațiul deciziilor personale este limitat. Asistăm aici la un proces

de coborâre a aspirațiilor personale și, din ce în ce mai mult, orizontul de timp al deciziilor și orientărilor personale este de la o zi la alta (Genov, 1999), situație ce nu favorizează nașterea (încă) unui copil.

În cazul României, criza economică și socială pe care țara o traversează, accentuată în ultimii ani, are efecte indiscutabile asupra fertilității. Demograful Vasile Ghețău (1997) diferențiază chiar două componente ale declinului fertilității după 1989: perioada 1990-1991 și 1992- până în prezent. În prima perioadă, când nivelul de trai și contextul socio-economic general nu erau mai deteriorate decât înainte de 1990, declinul a fost determinat de factori existenți înainte de 1990 dar a căror acțiune a fost, într-o anumită măsură, împiedicată de lipsa mijloacelor contraceptive și accesul restrictiv la întreruperea sarcinii. Ca urmare a abrogării respectivelor legi, am asistat la o scădere masivă și rapidă a intensității fenomenului – cu 30% doar în doi ani, prin reducerea substanțială în special a nașterilor de rang doi și peste. O a doua sursă a evoluției descendente a fenomenului, care se instalează în a doua perioadă menționată, o constituie criza economică și socială prelungită.

Un alt factor des invocat când se vorbește despre scăderea fertilității este accesul liber la mijloacele contraceptive, mai ales în cazul declinului rapid din țările ex-comuniste, pentru care acest acces a fost inexistent sau limitat în perioada anterioară. Este însă o eroare, întrucât mijloacele contraceptive nu sunt cauze, ci doar mijloace prin care acestea se manifestă. Motivația primează asupra mijloacelor tehnice și esențial este identificarea a ceea ce determină cuplurile să își reducă și amâne fertilitatea, recurgând la mijloace contraceptive.

Apariția lor este însă, fără îndoială, un element esențial în declanșarea revoluției sexuale din anii '60, permițând separarea sexualității de procreație. Cu timpul, reprobarea socială față de activitatea sexuală în alt context decât mariajul a slăbit, iar tabuurile privind nuditatea și viața sexuală au fost zdruncinate de liberalizarea imaginilor în publicitate și mass-media. Homosexualitatea nu este numai tolerată, ci și acceptată. Căsătoria devine mai târzie și mai puțin frecventă, rata divorțialității crește. Coabitarea se răspândește și ia noi forme: apare din dorința de a eluda controlul instituțional. Efectele liberalizării moravurilor asupra fertilității sunt însă împărțite. Țările europene cu cel mai înalt nivel al fertilității (Franța, Marea Britanie, țările scandinave) sunt și țările cu cele mai ridicate proporții ale nașterilor în afara căsătoriei (50% Suedia, 37% Franța, 33% Marea Britanie, 12% Italia, 11% Spania, 10% Germania). Se pare că menținerea, cel puțin la exterior, a anumitor norme referitoare la căsătorie, într-un context de emancipare, acționează ca o frână asupra fertilității, în timp ce o mai mare toleranță ar fi mai puțin defavorizantă (Hureau, 2000). Cu toate acestea, în toate țările, cuplurile căsătorite sunt mai fertile decât cele necăsătorite (2,1 copii/femeie pentru cele căsătorite, 1,4 copii/femeie pentru celelalte). Divorțul, de asemenea, nu favorizează nașterea unui (nou) copil, datorită creșterii climatului de insecuritate.

Nevoile afective ale individului au devenit mai importante decât normele, presiunea socială sau grija pentru reproducerea biologică. Valorile colective lasă acum loc unui val de valori individualiste, care se referă la accentuarea propriei libertăți

de alegere. Indivizii vor acum mai mult de la viață în general și mai mult de la relația de cuplu în particular. Noi standarde minime de calitate sunt impuse, relațiile devin tot mai vulnerabile și în consecință rata divorțului crește. Cu toate că a nu avea deloc copii a devenit o opțiune pentru a-și proteja calitatea relației de cuplu, cele mai multe cupluri consideră procreația importantă. Mai mult decât creșterea numărului de cupluri fără copii sau cu un singur copil, scăderea fertilității provine din cvasi-dispariția familiilor cu patru sau mai mulți copii. Calitatea de părinte și angajamentul sunt încă valorizate, însă sunt amânate spre vârste mai înaintate și apariția lor în uniuni consensuale a crescut.

Cei care se ocupă de manifestările recente ale fertilității, încadrându-le în așa-numita „a doua tranziție demografică”, găsesc ca determinanți pentru acestea creșterea în importanță a autorealizării, a calității relației de cuplu, a satisfacerii preferințelor personale, eliberarea de forțele tradiționale ale autorității, în special ale religiei. Manifestările caracteristice celei de „a doua tranziții demografice” constau, în opinia lui van de Kaa, în patru schimbări majore: trecerea de la vârsta de aur a căsătoriei la zorii coabitării, trecerea de la era „copilului-rege” cu părinți la era „cuplului-rege” cu un copil, trecerea de la folosirea metodelor contraceptive în scop preventiv la folosirea lor în vederea autoîmplinirii și trecerea de la uniformitatea tipului de familie la pluralitatea structurilor familiale și a formelor de gospodărie.

Ei au ca punct de plecare pentru discursul lor teoria schimbării ideationale, formulată de Inglehart. Aceasta, la rândul ei, se bazează pe teoria schimbării inter-generaționale: ca urmare a dezvoltării economice rapide și a expansiunii statului bunăstării ce au urmat celui de-al doilea război mondial, în cele mai multe societăți industrializate, experiența formativă a noilor generații a diferit în mod fundamental de cea a vechilor generații, ceea ce le-a determinat să își dezvolte priorități valorice diferite (Inglehart, 1997). Partea teoriei lui Inglehart care este de interes major pentru explicarea schimbărilor în comportament demografic este cea care se referă la trecerea de la valori materialiste la valori postmaterialiste. Această trecere este însă parte dintr-o schimbare culturală mult mai largă. Marile metanarațiuni religioase și ideologice își pierd autoritatea în cadrul maselor, uniformitatea și ierarhia care au modelat modernitatea lasă acum loc unei acceptări crescute a diversității. Dominanța crescută a raționalității instrumentale ce a caracterizat modernitatea lasă loc unei tot mai accentuate raționalități valorice și preocupări pentru calitatea vieții (Inglehart, 1997).

Întrebarea care se ridică imediat este ce anume determină aceste schimbări. Inglehart găsește explicația în diferența fundamentală între a crește cu conștiința că supraviețuirea este precară și a crește cu sentimentul că supraviețuirea este de la sine înțeleasă. Generațiile postbelice au crescut în condiții profund diferite de cele anterioare lor: au fost atinse nivele de prosperitate fără precedent și apariția statului bunăstării a indus un sentiment puternic de securitate socială. Pentru prima dată în istorie, o mare parte a omenirii a crescut cu sentimentul că supraviețuirea poate fi de la sine înțeleasă. Acesta a dus la o schimbare treptată, în care nevoile de apartenență, stimă, satisfacție intelectuală și estetică, au devenit tot mai proeminente. Postmaterialiștii nu sunt însă nici non-materialiști, nici anti-materialiști. Trecerea de la valorile

materialiste la cele postmaterialiste reflectă o schimbare a priorităților: postmaterialiștii nu valorizează negativ securitatea economică și fizică – o valorizează pozitiv, ca toți ceilalți, dar, spre deosebire de materialiști, ei acordă o și mai mare valoare exprimării de sine și calității vieții. „Postmaterialist” se referă la un set de obiective care sunt accentuate după ce și pentru că indivizii au atins securitatea materială.

Bazându-se pe acești factori, una din afirmațiile lui Inglehart este că, alte lucruri fiind egale, este de așteptat ca perioade prelungite de mare prosperitate să încurajeze răspândirea valorilor postmaterialiste, în timp ce declinul economic are efectul invers. Relația nu este însă atât de simplă, întrucât aceste valori reflectă sentimentul subiectiv al securității și nu nivelul economic în sine. Și, de asemenea, trebuie luate în considerație contextele culturale și instituțiile pentru protecția socială din diferite societăți.

Studiul lui Inglehart asupra datelor din Ancheta mondială asupra valorilor (World Value Survey) arată că polarizarea între țeluri materialiste și postmaterialiste nu este un fenomen vestit, ci unul care apare în societățile industrializate avansate o dată cu nivele înalte ale dezvoltării economice, chiar în societăți care au pornit cu moșteniri culturale diferite. Sunt societăți în care această polarizare este mai puțin distinctă, dar diviziunea nu este între societăți vestice și non-vestice. Țările care deviază cel mai mult de la configurația materialist / postmaterialist sunt fostele țări socialiste, chiar și acelea care au avut legături istorice strânse cu Vestul. Totul este legat de securitatea existențială, care în aceste țări nu putea fi de la sine înțeleasă. Poate părea greu de crezut că ar avea loc o schimbare intergenerațională a valorilor în țările est-europene, de vreme ce sunt mult mai puțin prospere decât restul Europei și economiile lor sunt încă în declin. Dar trebuie ținut seama că trecerea spre valori postmaterialiste reflectă sentimentul subiectiv al securității și nu nivelul economic în sine. Există o schimbare intergenerațională a valorilor și în Europa de Est, reflectând diferențele masive dintre condițiile în care cresc generațiile actuale și acelea în care au crescut cele cu decenii în urmă.

Datele anchetei asupra valorilor realizată în 1997 în România arată schimbări atitudinale de la o generație la alta, chiar în ceea ce privește familia, copiii și rolul femeii. 81% din cei de 60 ani și peste consideră că „pentru a se simți realizată, o femeie trebuie să aibă copii”, în timp ce procentul scade la doar 48% în cazul celor de 18-24 ani. De asemenea, persoanele de peste 35 ani consideră în mai mare măsură decât cei mai tineri că „datoria părinților este să facă tot ce pot pentru copiii lor”. Tinerii sunt de părere tot în mai mare măsură și că „părinții n-ar trebui să-și sacrifice propria fericire pentru copii”. Mai mult, trebuie ținut cont că aceste date reflectă comportamente și atitudini ale unor generații socializate măcar parțial înainte de 1990 și sunt de așteptat schimbări de o amplitudine mai mare o dată cu ajungerea la maturitate a generațiilor de după 1989.

Cel mai des invocat obstacol pentru fertilitate este însă creșterea participării femeilor în câmpul muncii. Căutarea autorealizării în viața profesională, creșterea educației feminine și a implicării acestora în câmpul muncii au făcut ca viața profesională și cea familială să se îmbine. Realitatea unor duble cariere nu favorizează însă stabilitatea relației de cuplu și nici nașterea timpurie a (încă) unui copil.

Relația dintre cele două fenomene este mult discutată, dar o idee general acceptată este aceea că femeile pot decide limitarea numărului de copii pentru a reuși să-și maximizeze participarea în câmpul muncii și să-și minimizeze perioada în care nu sunt disponibile pentru angajare. Intensitatea relației variază de la o țară la alta, în funcție de sistemul de gen și de politicile familiale existente.

Cercetările la nivel macrosocial au arătat că vârsta mare la căsătorie, fertilitatea mai ridicată și târzie au devenit comportamente asociate cu o poziție a femeii îmbunătățită (în termeni de resurse – educație, muncă plătită – și putere – reprezentarea în parlament) și un nivel înalt al dezvoltării. Căsătoria și fertilitatea timpurii au devenit mai degrabă asociate cu condiții de dezvoltare inferioare. Studiile demografiei Antonella Pinelli, bazate pe analiza datelor de nivel macro, au scos în evidență trei arii geografice clar delimitate care identifică situațiile descrise. În Europa de Nord și de Vest schimbările în comportamentul demografic sunt cele mai accentuate și răspândite, poziția femeii este superioară, investițiile în capitalul uman sunt cele mai ridicate, sănătatea este bună, participarea femeii la forța de muncă este mare (mai ales în sectorul terțiar) și femeile participă de mult la gestionarea puterii politice. Este zona în care valorile postmaterialiste sunt cel mai răspândite, căsătoria este târzie, fertilitatea este înaltă comparativ cu celelalte țări și nașterile în afara căsătoriei cele mai frecvente. În țările din Europa de Sud poziția femeii și dezvoltarea sunt la nivele mai scăzute, prezența femeii în câmpul muncii este mai redusă, participarea politică este mai recentă și mai puțin marcantă. Este zona în care modelele familiale cele mai tradiționale coexistă cu fertilitatea cea mai joasă. În Europa de Est nivelul dezvoltării este mai scăzut, iar poziția femeii este contradictorie: rate înalte de activitate feminină și mai multă egalitate de gen în educație, dar nivelul general de educație este mai scăzut decât în celelalte țări și, după căderea regimurilor comuniste, femeile au pierdut rapid din puterea politică. Aici fertilitatea este scăzută și timpurie.

Creșterea continuă a implicării femeilor în câmpul muncii nu a fost acompaniată întotdeauna de o reducere a muncii neplătite din gospodărie. Totuși, „noile” cupluri sunt mai egalitare în ceea ce privește diviziunea rolurilor decât cele tradiționale. Treburile casnice și îngrijirea copiilor sunt în mare parte sarcini pentru femei, dar în aceste cupluri ele nu mai sunt făcute exclusiv de femei, ci împreună cu bărbatul. Cu toate acestea, există diferențe mari între procentul din timp alocat muncii neplătite de către bărbați și de către femei, precum și între timpul rămas pentru sine. În general femeile care lucrează și care au un nivel mai înalt de educație sunt cele care împart mai frecvent activitățile casnice cu partenerul.

Tot un studiu al Antonellei Pinelli (1995) arată că îmbunătățirea statutului femeii, reducerea inegalităților de gen și condițiile ce favorizează răspândirea valorilor postmaterialiste nu conduc în mod necesar la fertilitate scăzută. În opinia autoarei, fertilitatea este sensibilă la condițiile instituționale care determină compatibilitatea între rolul de mamă și cel de om al muncii. Cu alte cuvinte, fertilitatea este determinată de măsura în care țările reduc tensiunea dintre cele două roluri, mai degrabă decât de nivelul absolut al valorilor postmaterialiste și al egalității de gen.

Nivelul înalt al implicării femeii în câmpul muncii coexistă în țările scandinave cu un nivel ridicat al fertilității (comparativ cu celelalte țări) datorită facilităților acordate mamelor: trecerea la program redus fără pierderi materiale semnificative, concedii de maternitate prelungite, servicii de îngrijire a copiilor. Toate acestea în condițiile inegalității de gen – în Suedia piața muncii este una din cele mai segregate din lume, dar femeile își pot adapta cantitatea muncii la presiunea rolului de mamă, fără pierderi economice masive și fără a-și periclita cariera. Lipsa unor astfel de facilități ar putea explica, în viziunea lui Pinelli, nivelul atât de scăzut al fertilității în cele mai tradiționale țări europene – Spania și Italia.

O altă încercare de explicare a fertilității scăzute, în termeni destul de apropiați, este teoria echității de gen (McDonald, 2000). Conform acesteia, nivelele foarte joase ale fertilității în țările avansate pot fi explicate prin incoerența dintre nivelele echității de gen în diferitele instituții sociale. Teoria postulează că, în țări cu nivele foarte joase ale fertilității, nivelele echității de gen în instituții ce tratează oamenii ca indivizi – educație și piața muncii – sunt înalte, în timp ce nivelele echității de gen în instituții ce tratează oamenii ca membri ai familiei – termenii și condițiile angajării, serviciile familiale, sistemul de impozitare, securitatea socială și familia însăși – sunt joase. Altfel spus, dacă femeilor li se oferă, în educație și pe piața muncii, oportunități aproape echivalente cu cele ale bărbaților, dar aceste oportunități sunt reduse sever de venirea pe lume a copiilor, atunci, în medie, femeile își vor reduce numărul copiilor pe care îi vor avea până la un nivel extrem de scăzut și de lungă durată al fertilității (McDonald, 2001). În timp ce echitatea de gen în instituțiile orientate spre individ a progresat în toate țările avansate, modelul bărbatului care întreține familia încă domină instituțiile sociale orientate spre familie. Cu cât o societate este mai tradițională în ce privește sistemul familial, cu atât mai mare este nivelul de incoerență între instituțiile sociale și cu atât mai scăzută este fertilitatea. Așa se explică, în viziunea lui McDonald, de ce cele mai reduse rate de fertilitate din lume se găsesc în țările sud-europene și în alte societăți cu un sistem familial tradițional, dominat de bărbat.

***

Există multe dezbateri asupra schimbărilor recente în comportamentul demografic și asupra determinantilor acestora. Manifestările sunt complexe și factorii care intervin sunt numeroși. De-a lungul timpului, s-a trecut treptat de la reducerea descendenței finale, determinată de grija pentru calitatea copiilor, la planificarea momentului venirii pe lume a acestora (amânarea primelor nașteri), sub impactul trecerii de la centrarea pe copii la centrarea pe autorealizare. Valorile familiale nu mai sunt în vârful piramidei, dar ele sunt încă importante, dovadă fiind noua fază a tranziției fertilității – recuperarea nașterilor amânate – spre care se îndreaptă multe din țările europene. România este însă mult departe de aceste manifestări. Aici abia sunt semne ale amânării primelor nașteri, în paralel cu scăderea continuă în intensitate

a fenomenului. Un rol deosebit de important îl are criza economică și socială prelungită, care afectează strategiile de viață ale indivizilor, nu favorizează răspândirea valorilor postmaterialiste, limitează alegerile personale și posibilitățile de autorealizare.

BIBLIOGRAFIE

1. GENOV, Nikolai (1999) - *Managing Transformations in Eastern Europe*, Paris and Sofia, UNESCO-MOST
2. GHEȚĂU, Vasile (1997) – „Evoluția fertilității în România”, în *Revista de cercetări sociale*, nr.1/1997
3. HUREAUX, Roland (2000) – *Le temps des derniers hommes*, Hachette Literatures
4. INGLEHART, Ronald (1997) – *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press
5. van de KAA, Dirk (1999) – „Postmodern Fertility Preferences: from Changing Value Orientation to New Behaviour”, în *Working Papers in Demography*, nr.74, The Australian National University
6. LESTHAEGHE, Ron (1995) – „The Second Demographic Transition in Western Countries: an interpretation”, în Oppenheim Mason, Karen and Jensen, An-Magritt - *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, Clarendon Press Oxford
7. LESTHAEGHE, Ron; MOORS, G. (2000) – „Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World”, în *Review of Population and Social Policy*, nr.9/2000
8. McDONALD, Peter (2000) – *Gender Equity and Theories of Fertility Transition*, Australian National University
9. McDONALD, Peter (2001) – „Theory Pertaining to Low Fertility”, lucrare la *International Union for the Scientific Study of Population*, Tokyo
10. MUREȘAN, Cornelia; ROTARIU, Traian (2000) – „Recent Demographic Behaviour in Romania”, în Kucera, Thomas; Shaich, Eberhard – *New Demographic Faces of Europe. The Changing Population Dynamics in Countries of Central and Eastern Europe*, Springer-Verlag, Berlin
11. PINELLI, Antonella (1995) – „Women’s Condition, Low Fertility and Emerging Union Patterns in Europe”, în Oppenheim Mason, Karen and Jensen, An-Magritt - *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, Clarendon Press Oxford
12. PINELLI, Antonella (1995) – „Gender and the Family in Developed Countries”, în Oppenheim Mason, Karen and Jensen, An-Magritt - *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, Clarendon Press Oxford – material prelucrat de Cornelia Mureșan
13. MACURA, MIROSLAV (2000) – „Fertility Decline in the Transition Economies, 1989-1998: Economic and Social Factors Revisited”, în *Economic Survey of Europe*, nr.1/2000

EVOLUȚIA PLASAMENTULUI FAMILIAL ÎN ROMÂNIA – PERSPECTIVĂ ISTORICĂ

NICOLETA NEAMȚU

ABSTRACT. The Evolution of Foster Care in Romania - a Historical Perspective.

This study tries to analyse the policy of foster care in Romania in different historical periods until present. The article underline the evolution of foster care from the informal type of the service to the formal one, approved by the legally recognized authorities, from the voluntary and involuntary foster family placements with nonprofessional people to the professional and specialized form of foster care.

1. Începuturile plasamentului familial

Instituția plasamentului familial este definită diferit, în diverse țări ale lumii, bazându-se pe supoziții variate privind rolul părinților biologici, al părinților substitutivi sau complementari și a celor adoptivi și au scopuri diferite pentru copiii care nu pot fi reintegrați în familia lor de origine. De asemenea reglementările legale naționale, cadrul organizatoric și administrativ este specific fiecărei țări, toate acestea ducând la rezultate diferite asupra beneficiarilor direcți și a sistemului mai larg.

Plasamentul familial în țara noastră a fost determinat de o serie de factori politici, economici, sociali, demografici, culturali, interni și internaționali, fiind în strânsă legătură cu stadiile de dezvoltare a serviciilor de asistență socială în diverse perioade istorice.

Evoluția asistenței sociale în România se caracterizează prin trecerea treptată de la o asistență socială cu caracter precumpănit bisericesc, către o asistență socială cu caracter de stat.

1. Într-o primă perioadă, până la reformele lui Ipsilanti în Muntenia și Grigore Ghica în Moldova, asistența socială îmbracă formele milei publice înfăptuite mai ales prin intermediul bisericii. O seamă de mănăstiri, ctitorii domnești și boierești, împart astfel pomeni din înzestrările și “obroacele”, adică din daniile în bani și natură acordate lor de către domnie și clasa boierească.

De exemplu, domnitorul cedează “cășăria”, adică un drept fiscal al său, unei mănăstiri, pentru ca mănăstirea să folosească veniturile provenite din încasarea impozitului pe cășărie în scop de “binefacere”(Documente privind istoria României, 1951, p.181).

2. Cea de a doua etapă în evoluția asistenței sociale este strâns legată de evoluția generală a țării care, sub influența pătrunderii capitaliste, duce la constituirea din ce în ce mai puternică și în forme mai moderne a unui stat centralizat.

Domniile își creează o aparatură funcționarească și înțeleg să preia, în mod progresiv, administrarea directă a tuturor domeniilor de viață socială a țării. Asistența socială capătă în această a doua fază un caracter de clasă cât se poate de vădit.

“Cutia milosteniilor” este de pildă o organizație centralizată, pusă sub administrarea unui grup de boieri numiți de domnie sub președenția mitropolitului, strângând fonduri din care urmau a se acorda *ajutoare sociale și pentru copiii orfani*, cărora părinții lor, boieri, le-au lăsat avere, care urmau a fi puși sub supravegherea tutelară a unei Epitropii a “copiilor evgheniți” (adică aparținând aristocrației) și pentru copiii fără părinți și lipsiți de avere, aceștia urmând a fi internați în “*orfanotrofii*”.

Din datele care există, fondurile “cutiei milosteniei” au mers în special spre formele de asistență de clasă a boierilor. Orfanotrofia copiilor săraci a avut o asistență socială foarte precară.

3. Regulamentul Organic (1831 în Muntenia și 1832 în Moldova) și măsurile legislative luate în perioada aplicării lui marchează o etapă deosebit de importantă în evoluția asistenței sociale.

Aceasta, atât prin măsurile luate în sensul orientării către o asistență socială dirijată de stat, cât și prin apariția primelor prestații cu caracter de asistență socială și asigurări sociale.

Apar “Casele făcătoare de bine”, care se ocupă de *asistența copiilor părăsiți sau a celor orfani și fără posibilități materiale*, de asistența cerșetorilor, a deficienților mintali (casa zmintiților), a săracilor (casa milelor).

Dispozițiile care reglementează “casele făcătoare de bine” se caracterizează printr-un remarcabil spirit organizatoric. Sunt luate măsuri pentru instituirea *plasamentelor de doică* și pentru realizarea *plasamentului instituțional al copiilor*.

Apariția prestațiilor cu caracter de protecție socială, asumarea de către stat sau dirijarea unor activități de asistență socială, modul judicios în care era prevăzută rezolvarea instituțională a unor probleme, sunt însă elemente care au marcat un însemnat pas în evoluția asistenței sociale.

4. Ceea ce caracterizează evoluția asistenței sociale în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, până la primul război mondial, este, pe de o parte, practicarea unei asistențe sociale ineficiente, iar, pe de altă parte, apariția unui element nou, care câștigă treptat în importanță - lupta pe care proletariatul din România, abia înfiripat, începe să o ducă pentru obținerea unor măsuri de asigurări sociale.

5. Perioada dintre cele două războaie mondiale constituie o etapă caracterizată prin faptul că statul, sub presiunea luptei maselor exploatate și din cauza numeroaselor victime ale primului război mondial, este silit să ia o serie de măsuri, atât de asistență, cât și de asigurări sociale. Soluțiile erau departe de a fi satisfăcătoare.

În 1922, apare Direcția Generală a Asistenței Sociale. Se încearcă rezolvarea problemelor de asistență pe plan local prin înființarea în fiecare municipiu sau capitală de județ, a oficiilor de ocrotire.

Instituțiile și organizațiile de asistență socială, numeroase, erau în special particulare. În 1936 existau 50 de instituții de stat, 77 particulare și 394 de asociații, reuniuni și societăți de asistență. Este vorba de mici unități (deseori cu 2-4 asistenți

sociale), funcționând în condiții mizere. Asociațiile erau organizații parazitare, prezidate de persoane din așa-zisa înaltă societate și practicau o acțiune sporadică, de filantropie.

În anul 1934, *iau ființă societăți pentru ajutorarea copiilor orfani, pentru adăpostirea copiilor până la vârsta de 5 ani, a căror mame sunt ocupate în timpul zilei*. Se înființează “Căminul copilului”, care asigură copiilor lipsiți de mijloace măsuri preventive de asistență sanitară, precum și hrană.

În 1935, se constituie “*Asociația pentru protecția mamei și copilului*” care, deși a durat numai câteva luni, a reușit să mobilizeze numeroase femei pentru îmbunătățirea condițiilor grele în care creșteau copiii.

2. Plasamentul familial în perioada 1944-1989

După 23 August 1944, în noile condiții ale eliberării României, măsurile de protecție socială cunosc o dezvoltare pe cu totul alte baze decât până atunci.

Se pot distinge în interiorul acestei noi etape, câteva faze distincte:

a. Încredințarea acțiunilor de protecție socială organizațiilor de masă, în scopul soluționării situației grele lăsate de regimul anterior. Se creează “Liga operelor sociale”, ca organ de stat, care, colaborând cu organizațiile de masă, a organizat cantine, cămine de bătrâni, *unități pentru ocrotirea copiilor*.

În 1946, Partidul Comunist Român a înființat “comitetul de ajutorare a regiunilor secetoase”, care a dus o activitate încununată de succes în ajutorarea populației și *salvarea copiilor din aceste regiuni*. Acest comitet s-a transformat în anul următor în “Comitetul național pentru ajutorarea copilului”, care *a mobilizat mase întregi pentru sprijinirea copiilor*. Mai târziu, acest comitet a trecut în cadrul Ministerului Sănătății, sub forma “*Direcției ocrotirii mamei și copilului*”.

b. O a doua fază a constat în crearea unui organ central, care să coordoneze întreaga activitate de protecție socială.

Întrucât, în afară de asistența socială organizată și îndrumată de organizațiile de masă existau și activități de asistență socială încredințate unor diferite departamente, s-a creat un organ coordonator, Ministerul Asistenței și Prevederilor Sociale, iar ulterior (în 1948) în locul acestuia, Ministerul Muncii și Prevederilor Sociale.

O altă serie de dispoziții au fost luate pentru *sprijinirea familiilor*, acordându-se prestații ca: Ajutorul familial de stat, Ajutorul unic de stat.

c. Trecerea sarcinilor operative la nivelul sfaturilor populare și asigurarea îndrumării tehnice pe plan central de către Ministerul Muncii și Prevederilor Sociale au marcat o nouă fază hotărâtoare.

Organizatoric, apar unități operative, oficiile de prevederi sociale, subordonate secțiilor sanitare și de prevederi sociale ale sfaturilor populare și, ulterior, și serviciile de asistență socială din policlinici, care au sarcina de a asigura rezolvarea problemelor existente, în cadrul unei *activități orientate dominant preventiv și pe colectivitate*.

În ansamblul mijloacelor de intervenție pentru rezolvarea problemelor de prevederi sociale, un rol important revine instituțiilor și unităților de prevederi sociale, menite să asigure un nivel de trai corespunzător tuturor acelor care, din motive de

ordin biologic, economic și social, nu și-l pot realiza singuri în mediul familial normal sau în grupul social în care trăiesc.

Funcționează unități de prevederi sociale în cadrul Ministerului Sănătății și Prevederilor Sociale și al comitetelor executive ale sfaturilor populare, al Ministerului Învățământului, al Ministerului Afacerilor Interne, al instituțiilor și întreprinderilor de stat, precum și al organizațiilor de masă.

Este continuată îmbunătățirea legislației. O serie de acte normative, au marcat în succesiunea lor desprinderea dreptului familiei din dreptul civil. Începutul acestei dezvoltări îl constituie Constituția din 13 aprilie 1948, care cuprinde prevederi și în domeniul relațiilor de familie: *egalitatea dintre bărbat și femeie; statul acordă protecție căsătoriei și familiei, mamei și copilului; părinții au față de copiii născuți în afara căsătoriei aceleași obligații ca și față de cei din căsătorie*. Art.105 al acelei Constituții dispunea expres revizuirea codurilor și, în general, a legilor, pentru punerea lor în concordanță cu Constituția, precizând totodată, că de la intrarea sa în vigoare sunt abrogate toate dispozițiile Codului civil care erau potrivnice principiului egalității între bărbat și femeie, adică acelea care stabileau o inegalitate între tată și mamă, față de copiii lor (Ionașcu, 1950).

În vechiul cod civil, căutarea paternității era interzisă. Cu alte cuvinte, mama purta singură răspunderea pentru orice copil născut în afara căsătoriei. Tatăl firească putea să recunoască pe copilul său natural, dar nimic nu-l obliga la aceasta. În regimul comunist, existând enunțată egalitatea între sexe, copilul din afara căsătoriei are aceleași drepturi ca și cel născut din căsătorie, tatăl purtând aceleași răspunderi ca și mama în tot ceea ce privește creșterea și educarea lui. Tatăl firească având un copil în afara căsătoriei, îl poate recunoaște. Dacă nu o face, de bună voie, mama sau reprezentantul lui legal îl poate acționa în judecată, stabilind deci filiația pe cale judecătorească (Art. 56 și art.60, Codul familiei).

Au fost abrogate și dispozițiile restrictive pentru femeie cu privire la ocrotirea celor incapabili. Înlocuirea vechilor texte incompatibile cu principiul egalității copiilor din afara căsătoriei și cu cei din căsătorie și cu principiul ocrotirii copiilor minori s-a realizat prin acte normative de sine-stătătoare. Astfel, sunt: Decretul nr.130 din 2 aprilie 1949 pentru reglementarea condiției juridice a copilului natural; Decretul nr.131 din 2 aprilie 1949 pentru modificarea art.309, 312 și 314 C.civ. (privitoare la adopțiune); Decretul nr.182 din 19 octombrie 1951 privitor la înfiere. Constituția din 1952 cuprinde prevederi interesând relațiile de familie: egalitatea femeii cu bărbatul în toate domeniile vieții economice, politice, de stat și culturale, femeia având drepturi egale cu ale bărbatului la muncă, retribuție, odihnă, asigurare socială și învățământ; *statul ocrotește căsătoria și familia și apără interesele mamei și copilului*; statul acordă ajutor mamelor cu mulți copii și mamelor singure, concedii cu plată femeilor gravide. Constituția din 1952 a dat posibilitatea consacării dreptului familiei ca ramură de-sine-stătătoare prin adoptarea și punerea în aplicare a Codului familiei.

O deosebită însemnătate în munca de asistență socială a familiei a constituit-o apariția în 1954 a Codului familiei.

Statul ocrotește căsătoria și familia. Principiul este prevăzut de art.1 alin.1 C. fam., în care se arată că statul sprijină dezvoltarea și consolidarea familiei prin măsuri economice și sociale. Ocrotirea căsătoriei și familiei se realizează nu numai cu ajutorul normelor dreptului familiei ci și cu ajutorul altor norme juridice.

De asemenea, ocrotirea căsătoriei se realizează prin egalitatea dintre soți și raporturile lor cu copiii și prin obligația de întreținere pe care soții o au unul față de celălalt. O importanță deosebită în ocrotirea familiei au dispozițiile Codului familiei privitoare la *drepturile și îndatoririle părinților față de copiii lor minori*.

Ocrotirea intereselor mamei și copilului se realizează în cadrul măsurilor dispuse de Codul familiei. Astfel sunt dispozițiile privind: stabilirea filiației față de mamă sau față de tată; *obligația de întreținere*; măsurile de ocrotire a copiilor minori; adopția; exercitarea controlului efectiv și continuu de către autoritatea tutelară asupra modului cum se îndeplinesc îndatoririle referitoare la persoana și bunurile copilului.

Una din schimbările radicale intervenite în asistența socială a familiei și, în special, în asistența specializată a mamei și copilului constă în înființarea unei *“autorități tutelare”*, organ de stat menit să țină sub supravegherea sa viața tuturor familiilor de pe anumite teritorii.

Cu această *“autoritate tutelară”*, exercitată de către comitetele executive ale sfaturilor populare, asistența socială va lucra în mod strâns, majoritatea acțiunilor de ocrotire a mamei și copilului urmând a fi făcute în cadrul autorității tutelare și sub directa ei răspundere.

Inexistentă în vechiul cod civil, autoritatea tutelară este o instituție de natură să schimbe esențial întreaga înfățișare a problemei asistenței sociale a familiei.

Principiul exercitării drepturilor și îndeplinirii îndatoririlor părintești în interesul copiilor este expres prevăzut în art.1 alin. 4 și în art.97 alin. ultim. C.fam. Primul text prevede că drepturile părintești se exercită numai în interesul copiilor, iar cel de-al doilea text dispune că părinții exercită drepturile lor părintești numai în interesul copiilor. Exercițarea drepturilor și îndatoririlor părintești se face numai în interesul copiilor, indiferent dacă aceștia sunt din căsătorie, din afara căsătoriei sau adopție. Această exercitare se face sub controlul și îndrumarea obiectivă și continuă a autorității tutelare. Principiul menționat este realizat prin toate dispozițiile cuprinse în Codul familiei, fie că acestea se referă la exercitarea drepturilor de către părinți, fie că acestea se referă la exercitarea drepturilor de către alte persoane care ocrotesc pe copii în lipsa părinților.

Dispoziții noi cu privire la ocrotirea copiilor apar în H.C.M. nr.809/1954. Ca urmare s-a reglementat plasamentul familial, s-au creat *noi unități pentru copiii neuropsihici și debili mintal, unități asigurând condiții bune de îngrijire*.

În aplicarea prevederilor Codului familiei, H.C.M. nr.809/1954 cu privire la ocrotirea copiilor rămași fără părinți sau lipsiți de posibilitatea de a fi crescuți în familie, stabilește măsurile care trebuie luate.

Noțiunea de “plasament”, este utilizată în accepțiunea reglementărilor din 1954 pentru toate situațiile în care un copil crește statornic sau temporar, într-un alt mediu social decât al familiei lui de origine.

Formele “plasamentului” sunt multiple. Unele dintre ele sunt instituite de către organele de stat, cu îndeplinirea unor anumite formalități obligatorii, altele se fac pe cale privată și fără forme legale. Se disting deci “plasamente administrative” sau formale și “plasamente de fapt” sau informale.

Plasamentele administrative sau formale (instituționale și familiale)

1. Plasamentul instituțional

În acțiunea de prevederi sociale a statului intră obligația de a întemeia, organiza și a pune în funcțiune *instituții de ocrotire* special amenajate pentru rezolvarea “plasamentului” copiilor fără familie, cu familii contraindicate, sau care prezintă temporar probleme care nu pot fi rezolvate în cadrul normal al familiilor.

În concluzie, *plasamentul instituțional* era obligatoriu și singurul indicat pentru:

- a) copiii deficienți care au nevoie de condiții speciale de creștere care nu pot fi asigurate de familie;
- b) copiii culpabili, care trebuie reeducați;
- c) copiii scoși din familii contraindicate.

Copiii fără familie sunt de fapt copii care sunt plasați instituțional numai pentru că, întâmplător, nu au familie. În consecință, plasarea lor instituțională era indicată atâta timp cât nu li se poate găsi una.

Erau primiți în *leagăne*: orfani, copii părăsiți și abandonați, copiii care au pierdut legătura cu părinții, copiii mamelor necăsătorite, copiii doicelor, care erau și ele în majoritatea lor singure, copiii ai căror părinți erau condamnați sau lipsiți de drepturile părintești, copiii mamelor bolnave.

2. Plasamentul familial

În conformitate cu prevederile H.C.M. nr.809/1954 și Regulamentul pentru aplicarea plasamentului familial, *puteau fi plasați în familie*:

1. copiii fără ambii părinți, care nu au susținător sau ai căror susținători legali nu au posibilitatea de a-i întreține;
  2. copiii fără un părinte, când părintele supraviețuitor nu poate asigura întreținerea copilului și numai pe timpul cât se află în această situație;
  3. copiii rămași fără îngrijire părintească din diferite motive (găsiți, abandonați, etc.);
  4. copiii făcând parte din familii în care unul sau ambii părinți suferă de boli cronice sau infecțioase (tuberculoză, sifilis, etc.) sau din familii dezorganizate, care primejduiesc dezvoltarea fizică, morală sau intelectuală a copilului (alcoolism, prostituție, debilitate mintală, etc.);
  5. copiii aflați în casele copilului, care au depășit vârsta de 3 ani și care nu pot fi primiți în casele de copii ale Ministerului Învățământului, din lipsă de locuri.
- Nu puteau fi dați în plasament familial copiii bolnavi de o boală cronică și cei cu deficiențe psihice, motorii sau senzoriale.*

Regulamentul mai prevede categoriile de familii care pot primi copii în plasament, precum și drepturile și obligațiile ce le revin.

Plasamentul familial premergător înfierii (adopției) adică cel făcut unei familii care cere un copil spre adopție, nu implica nici o cheltuială din partea statului. Nu numai că nu era vorba să se facă vreo alocație de bani familiei, ci dimpotrivă, familia trebuia să facă dovada că dispune de suficiente mijloace materiale pentru a putea înfia copilul.

Mai puțin recomandate pe vremea regimului comunist erau *plasamentele familiale făcute în condiții contractuale*, statul obligându-se să dea o anumită alocație în bani și bunuri în schimbul muncii prestate de familie pentru creșterea copilului.

Aceasta nu înseamnă că plasamentul familial trebuia părăsit ca neprezentând avantaje față de plasamentul instituțional. Dacă familia îngrijitoare, fără să fi avut intenția de a-l înfia, era o familie sănătoasă, *îndeplinindu-și o datorie cetățenească*, iar nu urmărind un scop bănesc, se considera că este potrivită să asigure condiții excelente de educare și creștere. În asemenea cazuri se considera firesc ca aceste familii să fie ajutate în acțiunea lor, *statul acordând o alocație de hrană*.

“Plasamentul” familial era prin definiție făcut în alte grupuri sociale decât cel al familiei proprii.

În acțiunea de plasament familial trebuie să se țină seama de un fapt extrem de important, pe care îl legalizează Codul familiei.

Art. 113 al Codului familiei menționează: “În cazul în care ambii părinți fiind morți, necunoscuți, decăzuți din drepturile părintești, puși sub interdicție, dispăruți ori declarați morți, copilul este lipsit de îngrijirea ambilor părinți, precum și în cazul prevăzut de art. 85” (în caz de desfacere a unei înfierii), “copilul va fi pus sub tutelă”.

Art. 122 afirmă: “minorul pus sub tutelă locuiește la tutore; numai cu încuviințarea autorității tutelare, minorul poate avea o altă locuință”.

Așadar, legea dă dreptul autorității tutelare să instituie un *plasament de tutelă*, tutorele numit din oficiu fiind obligat să primească în casa sa pe minor.

Mai mult chiar, acest gen de plasament familial este socotit a fi gratuit. Art. 121 spune: “Tutela este o sarcină gratuită”.

Mai sunt de semnalat câteva *cazuri de plasament cu caracter neadministrativ, informal*, cum este plasamentul de fapt.

Plasamentele de fapt (informale)

Nu este vorba de o acțiune organizată și condusă de organele de stat, potrivit unor dispoziții de prevedere socială, ci de stări de fapt care se nasc în viața de toate zilele, în mod spontan, prin inițiativa particulară a unor familii.

Asemenea cazuri se prezintă în următoarele împrejurări:

Când un copil se află în perioada de convalescență, după o boală mai gravă, părinții lui pot considera necesar să-l trimită la odihnă într-o regiune climaterică. Făcând apel la familia cunoscute sau la unele străine, în localități de munte sau de la mare, deseori la sate, se învoiesc ca, plătind anumite sume de bani, copilul să primească adăpost și hrană pe un anumit interval de timp. Avem de-a face cu un *plasament de convalescență*.

Alteori copilul este trimis să trăiască în timpul vacanței școlare de vară într-o familie străină sau înrudită. Avem de-a face cu un *plasament de vacanță* (concediu), plătit sau neplătit, după împrejurări. Este vorba de plasament întrucât copilul crește într-un alt colectiv decât cel al familiei proprii, cu toate că acest plasament nu este făcut de autorități și are de cele mai multe ori un caracter benevol și gratuit.

Există și o formă specială de plasament, așa-numitul *plasament de doică*, practicat de familii în care mama, din motive personale de sănătate, nu poate să-și alăpteze singură copilul și preferă să-l dea unei doici, care să aibă grijă de el până la vârsta înțărării.

În sfârșit, foarte dese sunt cazurile în care un copil este trimis la o școală, sau la o meserie în altă localitate decât cea a familiei lui de origine, trăiește în gazdă, cu chirie, într-o familie străină. Avem deci *plasament de găzduire*.

Pot fi folosite și *plasamentele de adăpostire provizorie* atunci când în urma unei îmbolnăviri sau deces *copiii rămași orfani* sunt *încredințați pe câteva zile* unei familii vecine, *ca măsură de primă urgență* până la găsirea unei soluții definitive.

Tipurile majore de plasament din această perioadă se regăsesc și mai târziu în legile de protecție a copiilor, care se succed în 1970 și respectiv 1997 și apar elemente de noutate (de exemplu, plasament familial profesional).

Constituția din 21 august 1965 cu modificările ulterioare, a avut dispoziții și de dreptul familiei, care se completau cu o serie de acte normative anterioare.

Perioada 1945-1989, deși a fost marcată prin elaborarea a numeroase acte normative ce au reglementat aspecte legate de asistența socială, totuși obiectivele acesteia se bazau pe valori care *promovau dependența individului față de stat* și acordau prioritate dezvoltării forței de muncă, precum și *sprijinirea politicii statului de creștere a natalității*.

Problemele de asistență socială au fost trecute de la Ministerul Sănătății la Ministerul Muncii în baza H.C.M. nr. 226/1968. Astfel, acest minister în domeniul asistenței sociale avea următoarele atribuții: coordonarea și controlul activității de asistență socială, înființarea și organizarea unităților de asistență socială; coordonarea învățământului special; îndrumarea și coordonarea activității privind *stabilirea și plata alocației de stat pentru copii* și acordarea de ajutoare; sprijinirea asociațiilor de invalizi și a Caselor de ajutor reciproc ale pensionarilor.

Asistența socială propriu-zisă viza *doar ajutorul instituționalizat* pentru bătrâni, handicapați, bolnavi cronici somatici sau neuro-psihici, *copii în situații speciale*. Adesea aceste instituții nu reușeau să asigure standardele minime de viață.

Începând din 1970 prevederile H.C.M. nr.809/1954 cu privire la *ocrotirea copiilor rămași fără părinți sau lipsiți de posibilitatea de a fi crescuți în familie* se abrogă și ocrotirea minorilor prin *plasament familial formal, recunoscut de autoritățile publice*, se va face conform reglementărilor conținute în *legea 3/1970 privind regimul ocrotirii unor categorii de minori*, care a fost aplicată și valabilă până la reforma legislativă radicală în domeniul protecției drepturilor copilului din vara anului 1997.

Conform practicii internaționale plasamentul familial este:

- *voluntar* - când se realizează cu consimțământul părinților naturali (sau a tutorelui în România), și

- *forțat* - când se realizează fără manifestarea voinței acestora.

În legea 3/1970, și se menține și în legislația actuală (aplicabilă și în 2003) sunt folosiți doi termeni pentru *sensul internațional al plasamentului familial*: cel de *plasament familial* (pentru plasament voluntar) și cel de *încredințare* (pentru plasament forțat). Se prevedea luarea măsurii de plasament familial și respectiv încredințare a unui copil unei familii sau persoane pentru:

- minorii ai căror părinți erau decedați, necunoscuți, sau în orice altă situație care duce la instituirea tutelei, dacă nu au bunuri sau alte mijloace materiale proprii și nu există persoane care au fost obligate sau care pot fi obligate să-i întrețină,

- copiii a căror dezvoltare fizică, morală sau intelectuală sau a căror sănătate era primejduită în familie (art. 1, art.2., art.3, Legea 3/1970).

Familia sau persoana care primea pe minor în plasament sau încredințare avea dreptul la o alocație de întreținere a minorului. *Alocația de întreținere se reducea sau nu se plătea dacă cei care primeau în plasament familial sau le erau încredințați minorii, aveau, conform legii, obligația să-i întrețină* (art.2 și art.4, Legea 3/1970).

Cheltuielile necesare pentru ocrotirea minorilor în instituțiile de ocrotire socială (leagăne, case de copii, etc) precum și plata alocației de întreținere a minorilor se făcea de la bugetul statului.

Într-o opinie, exprimată de specialiști din cadrul Ministerului Muncii și Protecției Sociale se menționează că asistența socială se realiza centralizat în timpul regimului comunist și se acorda în special bătrânilor, persoanelor handicapate și *minorilor aflați în situații deosebite prin instituționalizarea acestora* în centre închise și izolate cu condiții de trai modeste. Principala prestație socială pentru aceste categorii de persoane inapte de muncă se limita la ajutor ocazional în bani, în cuantum mult redus față de nevoi, iar *pentru susținerea natalității, mamele cu mai mulți copii beneficiau de un ajutor lunar în bani pe toată viața* (Ministerul Muncii și Protecției Sociale, 1993).

3. Evoluția plasamentului familial după 1989

Începând din anul 1990, obiectivele programelor de asistență socială a familiei și copilului din România s-au modificat treptat, astfel încât să reflecte *valorile unei societăți democratice*.

Prin Decretul Lege 70/1990 au fost modificate unele prevederi inechitabile privind acordarea alocației de stat pentru copii, protezelor, a ajutoarelor bănești pentru persoanele incapabile de muncă, a contribuțiilor de întreținere în unele unități de asistență socială, și *s-a asigurat creșterea cuantumului alocației de întreținere pentru minorii ocrotiți prin plasament familial și încredințare* (Ministerul Muncii și Protecției Sociale, 1994).

În toată perioada care a urmat evenimentelor din Decembrie 1989, s-au dezvoltat și intensificat relațiile cu organizații guvernamentale și cu organisme internaționale.

În primii ani de după 1989, asistența socială a continuat să se realizeze centralizat, fără suficientă eficiență și în condiții de marginalizare socială a persoanelor și familiilor aflate în dificultate. În acest interval s-au făcut primii pași în direcția reformării sistemului de asistență socială a familiei și copilului. Dintre principalele progrese pot fi menționate:

- *Convenția cu privire la Drepturile Copilului*, adoptată de către Adunarea Generală a Națiunilor Unite la 20 noiembrie 1989, a fost ratificată de România în septembrie 1990. Convenția cu privire la Drepturile Copilului are prioritate față de legile și practicile românești, conform Art.20 din Constituția României din 1991: “în caz de neconcordanță între pacte și tratate la care România este parte având ca subiect drepturile omului și legile interne, regulamentele internaționale au prioritate”. Convenția ONU referitoare la Drepturile copilului cuprinde toate segmentele referitoare la copilărie. Ea garantează drepturile acceptate în lumea întreagă. Între principiile fundamentale statuate în Convenție sunt:

- *copilul trebuie tratat ca o persoană, ca subiect și nu ca un obiect.*

- în toate deciziile care-l privesc, *interesul superior al copilului* trebuie să fie considerat primordial *fără discriminare* pe bază de rasă, culoare, gen, limbă, religie, opinie politică, origine națională, etnică, socială, situație materială, de incapacitatea lor sau orice altă situație privind copilul sau părinții acestuia.

- Constituția României din 1991 cuprinde unele dispoziții interesând dreptul familiei: familia se întemeiază pe căsătoria liber consimțită; egalitatea soților; dreptul și obligația părinților de a asigura creșterea, educația și instruirea copiilor; regim special de protecție și asistență pentru copii și tineri în realizarea drepturilor acestora; egalitatea copilului din afara căsătoriei cu cel din căsătorie; căsătoria civilă; protecție specială acordată persoanelor handicapate; ocrotirea vieții familiale; asigurarea dreptului la învățătură al copiilor și tinerilor; garantarea dreptului la ocrotirea sănătății; protecția muncii femeilor și tinerilor.

- Principiul ocrotirii intereselor mamei și copilului se aplică în continuare și prin hotărârea Guvernului nr.103/1993, publicată la 5 aprilie 1993, dată la care s-a înființat Comitetul Național pentru Protecția Copilului (CNPC), ca organ guvernamental, care să coordoneze acest domeniu la nivel național.

- S-a asigurat *universalizarea dreptului la alocația de stat pentru copii* prin acordarea, începând cu luna octombrie 1993, a unei alocații lunare în bani, indexabilă, de acest drept beneficiind circa 5 milioane de copii. *Un loc important îl deține politica de susținere materială a familiilor lipsite de venituri, sau cu venituri mici.* În acest sens, de la 1 august 1995 se aplică Legea nr. 67/1995 privind ajutorul social potrivit căreia toate familiile care realizează venituri lunare mai mici decât veniturile stabilite prin lege primesc sprijin material din partea statului.

- Dezvoltarea *practicii plasamentului familial* în România era încă firavă în 1993, fiind mai puțin utilizată decât plasarea copiilor în instituții. Totuși, o *evoluție pozitivă* a practicii plasamentului familial s-a făcut vizibilă *prin proiectele pilot*, începute cu colaborare britanică, cu profesioniștii de la “Romanian Orphanage Trust”,

în câteva județe: Arad, Brașov, Bacău, Prahova, Timiș (în 1993) apoi Cluj și Iași (în 1995) sub forma serviciilor sociale denumite “Centre de sprijin familial și ocrotire a copilului”, parte astăzi a Direcțiilor Județene de Protecție a Drepturilor Copilului. Aceste servicii sociale au demarat cu personal calificat, asistenți sociali cu studii superioare supervizați de experții britanici. Metodologia acestor servicii era pragmatică și eficace. Prin aceste “Centre de sprijin familial” s-a făcut un pas important într-o nouă practică a asistenței sociale în România, prin intervenții sistematice și fundamentate pe cercetări și metodologii de ultimă oră, adecvate situației din țara noastră.

- În anul 1997 a început în România o *reformă radicală* în domeniul îngrijirii copilului prin mai multe acte normative de inspirație occidentală. Natura radicală a acestor reforme nu ar trebui subestimată într-o țară ca România, unde asistența socială a fost restabilită ca profesie începând din 1990, după 25 ani de abolire a ei în timpul dictaturii comuniste; unde percepțiile populare și adesea profesionale despre adopție sunt dominate de întreruperea legăturilor cu familia de origine; și *unde plasamentul familial este încă predominant perceput ca o etapă în procesul adopției sau ca o măsură permanentă pentru ocrotirea în familia extinsă, nu ca parte a unui serviciu care să sprijine familiile biologice, în reintegrarea propriilor copii*. Vor fi necesare schimbări importante în managementul și practica asistenței sociale pentru a transpune în practică noile realități legislative.

Cu toate îmbunătățirile aduse, modificările legislative introduse în 1997 nu includ asigurarea accesului copiilor la serviciile de sănătate, educație și asigurarea unui standard adecvat de viață pentru satisfacerea nevoilor esențiale ale acestora. Această omisiune poate fi înțeleasă ținând cont de *contextul de care este modelată tranziția de la o economie centralizată și un sistem de protecție socială comunist la o economie de piață liberă și un stat al bunăstării restructurat*. Raportul UNICEF din 1997 arată că între 1989 și 1995 în toate țările central și est europene s-a înregistrat o scădere a produsului intern brut (PIB), a nivelului salariului real și a ratei angajării în muncă (UNICEF, 1997). Toți acești indicatori erau încă sub nivelul celor din perioada pretranziției. *Reducerea serviciilor și a sprijinului din partea statului și creșterea sărăciei copiilor și familiei constituie aspectul cheie a tuturor statisticilor*. Sărăcia este unul dintre factorii care contribuie la continua creștere a numărului copiilor îngrijiți în instituții. În 1994 erau mai mulți copii instituționalizați în leagăne și case de copii decât în 1989. În timp ce sărăcia este de obicei o cauză a instituționalizării în asociere cu alți factori, cum sunt divorțul sau separarea, unele sarcini nedorite, sau boala copilului, *din ce în ce mai mult sărăcia în sine a devenit o cauză a instituționalizării* (Stephenson et al., 1997). Sunt necesare sprijin financiar adecvat și programe de combatere a sărăciei și dezvoltarea suplimentară a sectoarelor educației și sănătății, atât la nivelul politicii cât și al practicii, pentru a asigura bunăstarea copiilor din România.

Noua legislație a României are ca obiectiv să dezvolte *rolul autorităților locale, cetățenilor și organizațiilor neguvernamentale (ONG-ri) din domeniul îngrijirii*

copilului. De asemenea actele normative mai recente aduc noi implicații în munca cu comunitatea țiganilor.

Reglementările reformei din 1997 deplasează *responsabilitatea pentru serviciile de îngrijire a copilului de la guvern la autoritățile locale*. O trăsătură notabilă a acestei abordări este transferul instituțiilor de îngrijire a copilului de la Ministerele Sănătății și respectiv a Educației, către noile “Direcții de protecție a copilului” din cadrul Consiliilor Județene. Noul cadru legislativ și-a propus de asemenea să promoveze și să reglementeze activitățile organizațiilor nonguvernamentale.

Reforma legislativă din 1997 conține *o viziune nouă a statului în România*. Guvernul încetează să mai fie principalul administrator și furnizor de servicii, ocupând mai mult poziția de reglementare și sprijin, extinzându-se rolurile administrației publice locale.

În februarie 1997 s-a înființat un nou organism guvernamental denumit Departamentul de Protecție a Copilului (DPC), cu scopul de a direcționa și coordona serviciile de bunăstare a copilului în întreaga țară. Prioritățile acestui organism au fost următoarele:

1. să înființeze servicii sociale pentru copii și familii la nivelul autorităților publice locale,
2. să promoveze îngrijirea copiilor prin plasament familial ca o alternativă la instituționalizare,
3. să îmbunătățească reglementările privind adopția internațională.

Între aceste sarcini și responsabilități au prioritate:

- prevenirea instituționalizării copiilor,
- reintegrarea copiilor din instituții în familiile de origine sau plasarea acestora în familii substitutive,
- sprijinirea familiilor naturale prin ajutor material și financiar și prin consiliere,
- recrutarea, evaluarea și sprijinul potențialelor familii substitutive pentru copii,
- crearea unei rețele de asistenți maternali profesioniști.

În primii ani de democrație în România de după 1989, situația copiilor, privați de protecția familiei biologice temporar sau permanent, și care primeau o îngrijire alternativă sub forma instituționalizării în leagăn sau casă de copii, pe durată nedeterminată, era îngrijorătoare. Pe termen lung era necesară o schimbare a mentalităților privind îngrijirea copilului, dându-se prioritate intereselor superioare ale copilului și de fapt intereselor societății în ansamblu. Evoluția raportului dintre instituționalizarea copiilor și plasarea lor în alternative de tip familial, între 1988-1999 este prezentată în tabelul nr. 1 în valori absolute.

Din datele prezentate în tabel se poate constata că numărul copiilor internați în leagăne și case de copii a scăzut în fiecare an între 1988 și 1992. Scăderea bruscă a numărului de copii internați în instituții între anii 1990 -1992 ar putea fi explicată prin schimbările legislative care au vizat liberalizarea avortului, scăzând numărul copiilor nedorți și deci a abandonului de copii și, de asemenea, numărul mare de adopții internaționale și naționale.

EVOLUȚIA PLASAMENTULUI FAMILIAL ÎN ROMÂNIA – PERSPECTIVĂ ISTORICĂ

Se constată apoi în 1994 o creștere bruscă a numărului copiilor instituționalizați în leagăn și casa de copii. Această situație s-ar putea datora mai ales creșterii sărăciei. Pentru familiile cu serioase dificultăți financiare singura soluție fiind plasarea copilului într-o instituție de ocrotire. În 1995 instituționalizarea copiilor separați de familia de origine scade pe seama creșterii numărului de copii aflați în plasament familial și încredințare.

Tabelul 1.

Cazuri de instituționalizări ale copiilor din România comparativ cu plasamentul familial și încredințarea, perioada 1988-1999

Anul	Numărul de copii instituționalizați în leagăne și case de copii/centre de plasament	Numărul de copii aflați în plasament familial și încredințare
1988	42.000	Nu se cunosc datele
1989	40.500	5.730
1990	34.428	Nu se cunosc datele
1991	33.528	9.141
1992	30.460	7.549
1993	32.104	8.297
1994	41.509	8.342
1995	37.670	10.516
1996	39.891	10.999
1997	39.228	Nu se cunosc datele
1998	38.597	17.044
1999	33.356	23.731

Surse: Comisia Națională pentru Statistică, (1996), *Anuarul statistic al României, București, CNS*; Comisia Națională pentru Statistică, (1998), *Anuarul statistic al României, București, CNS*; Institutul Național de Statistică (2000), *Anuarul Statistic al României, București INS, UNICEF*.

În 1998 și 1999 se înregistrează salturi spectaculoase în sensul creșterii masive a numărului copiilor ocrotiți în familii substitutive față de numărul copiilor plasați în instituții, ca urmare a reformei legislative din 1997, ale cărei rezultate sunt vizibile începând cu 1998 și tendința s-a menținut și în 1999.

Pe întreaga perioadă 1988-1999, instituționalizarea minorilor între 0 - 18 ani a rămas soluția dominantă, iar numărul copiilor separați de familia de origine a continuat să crească în aceeași perioadă. Plasamentul familial și încredințarea au constituit intervenții marginale până în 1997, deși în acord cu prevederile Legii 3/1970, care era în vigoare la acea dată, aceste alternative de ocrotire a minorilor erau considerate prioritare.

Calculând proporțiile relative ale copiilor aflați în îngrijire rezidențială față de cei aflați în plasament familial și încredințare, în perioada 1988-1999 se obțin procentele relative din tabelul 2.

În 1991 se înregistrează o primă îmbunătățire ușoară a raportului plasamente familiale/plasamente instituționale, proporția relativă crescând cu aproximativ 9% în favoarea alternativelor de tip familial. Între 1992-1996 raportul amintit se menține

aproape constant, fără a depăși variații de plus sau minus 3%. În 1996 se ajunge la proporția relativă care a fost și în anul 1991. În 1998 se face simțită schimbarea de forțe, crescând proporția relativă a numărului de copii aflați în plasament familial și încredințare cu aproximativ 9% față de 1996, această tendință păstrându-se și în 1999. Astfel în 1999, balanța între numărul plasamentelor instituționale și cele familiale este mult schimbată, ajungându-se de la raportul de 87.60% versus 12,3% în 1989, la cel de 58,43% versus 41,57%, în 1999. Deci, este evidentă extinderea utilizării alternativelor de tip familial după reformele radicale intervenite prin reglementările legislative din 1997.

Tabelul 2.

Proporțiile relative ale copiilor aflați în îngrijire rezidențială sau în plasament familial și încredințare, 1988-1999

Anul	Procentele relative ale copiilor instituționalizați în leagăne și case de copii/centre de plasament	Procentele relative ale copiilor aflați în plasament familial și încredințare
1988	Nu se cunosc datele	Nu se cunosc datele
1989	87.60%	12,39%
1990	Nu se cunosc datele	Nu se cunosc datele
1991	78,57%	21,42%
1992	80,13%	19,86%
1993	79,46%	20,53%
1994	83,26%	16,73%
1995	78,17%	21,82%
1996	78,38%	21,61%
1997	Nu se cunosc datele	Nu se cunosc datele
1998	69,36%	30,63%
1999	58,43%	41,57%

Comparând numărul încredințărilor cu cel al plasamentelor familiale soluționate între anii 1989 - 1994, datele se prezintă astfel:

Tabelul 3.

Cazuri de plasament comparativ cu cazuri de încredințare

Anul	Plasament	Încredințare	Total
1989	115	5615	5730
1990	nu sunt date	nu sunt date	-
1991	nu sunt date	nu sunt date	9141
1992	191	7538	7549
1993	145	8107	8252
1994	159	8183	8342

Sursă: UNICEF.

Alternativa “încredințare” a constituit în perioada sus-amintită soluția dominantă față de varianta plasament familial. Acest aspect ar putea fi înțeles luând în considerare faptul că majoritatea copiilor din instituțiile de ocrotire sunt abandonați de părinții naturali, unica rezolvare pentru a putea fi plasați în mediul familial conform prevederilor legale, a fost încredințarea. De asemenea, o explicație ar mai putea consta în faptul că încredințarea era hotărâtă de către Comisiile Județene pentru Ocrotirea Minorilor care se întruneau cel puțin o dată pe lună, iar decizia plasamentului familial era luată de către Delegațiile Permanente ale Consiliilor Județene, care se întruneau o dată la trei luni pentru a lua asemenea măsuri de ocrotire. Sugerez că asistenții sociali care au optat pentru măsura de ocrotire “încredințare” probabil au avut în vedere și procedura mai rapidă de soluționare a cazului prin această formulă decât în varianta “plasament”.

Deși factorii de decizie din domeniul protecției copilului susțin varianta de integrare familială ca primordială pentru buna dezvoltare a copilului, așa cum era consemnat și în actele normative privind protecția familiei și a copilului, totuși plasamentul familial și încredințarea nu au fost încurajate prin alocațiile de plasament care se acordau în puține cazuri sau când acestea erau achitate, sumele erau practic doar simbolice, comparativ cu nevoile reale ale întreținerii materiale ale unui copil.

În majoritatea cazurilor în România încredințarea s-a făcut în familia lărgită a copilului care putea avea obligația de a-l întreține - ceea ce explică faptul că nu se plătea alocație de plasament sau întreținere - sau a fost concepută ca o preadoptie. La aceeași concluzie se poate ajunge urmărind evidențele din tabelul 4. Se poate observa că în fiecare an între 1992 și 1996 numărul copiilor pentru care se plătesc alocații de întreținere este mult mai mic decât numărul copiilor plasați în familii substitutive. Se constată o creștere a numărului de alocații de întreținere plătite începând cu 1995 față de anii anteriori și o îmbunătățire a proporției între numărul copiilor pentru care se plătesc alocații de întreținere raportat la numărul total al copiilor aflați în plasament familial și încredințare în 1995. Se menține o situație asemănătoare și în 1996.

Tabelul 4.*Plasamentul familial și încredințarea minorilor, 1992-1996*

<i>Anul</i>	<i>Numărul copiilor aflați în plasament familial și încredințare</i>	<i>Numărul copiilor pentru care se plătesc alocații de întreținere</i>
1992	7.549	3985
1993	8.297	3939
1994	8.342	3979
1995	10.516	5516
1996	10.999	5386

Sursa: Comisia Națională pentru Statistică,(1998), *Anuarul statistic al României, București, CNS.*

Începând cu a doua jumătate a anului 1997, *plata unei alocații lunare de întreținere pentru fiecare copil încredințat sau dat în plasament familial devine obligatorie (art.23, alin.1, legea108/1998).*

Până în 1997 în România s-a făcut un număr foarte mic de plasamente în *familii profesioniste* de plasament familial datorită mai multor factori între care:

- prevederile legale nu erau suficient de clare pentru a încuraja această practică,
- nu era elaborată o strategie la nivel național de recrutare și selectare a familiilor ocrotitoare, de formare a acestora și supraveghere post-plasament a modului cum satisfac nevoile copilului.
- existau prea puțini asistenți sociali profesioniști, angajați la autoritățile ce dețineau competența legală să efectueze plasamentul familial și încredințarea.

Patru poziții valorice în îngrijirea copilului

În încercarea de a dezvolta înțelegerea complexității rolului statului în îngrijirea copilului, Fox Harding (1991) a identificat patru orientări valorice în bunăstarea copilului:

1. *Laissez faire*. Propunătorii acestei poziții argumentează că statul ar trebui să aibă o funcție de control minimă în relație cu familia. O intervenție suplimentară ar distruge autonomia familiei. Rolul statului este de a ajuta pe copiii separați de familia naturală să se stabilească în familii substitutive, iar apoi statul să se retragă, sancționând intervenția provenită din exteriorul familiei nou formate. Acest accent pe interferența minimă a statului optează în mod clar pentru adopție, ca soluție finală pentru copiii care nu pot fi integrați în familia biologică. Adepții acestei orientări vor descuraja utilizarea plasamentului familial care presupune implicarea continuă a asistentului social și rămânerea copilului în îngrijirea statului.

2. *Paternalismul statului și protecția copilului*. Din această perspectivă statul deține un rol major în politica vieții familiei și în a interveni pentru a se asigura o bună îngrijire a copilului. Când îngrijirea nu este suficient de bună, poate interveni să separe copiii de familia biologică, să le găsească o familie substitutivă și dacă este necesar, să sprijine această alternativă sacrificând legăturile copilului cu familia sa biologică. Intervenția este planuită în termenii eliberării, (salvării) copilului, de obicei de părinții săi. Această poziție va sprijini, de asemenea, utilizarea adopției ca cea mai completă soluție de „salvare” pentru copii, în îngrijirea pe termen lung. Plasamentul familial a conținut, de asemenea, întotdeauna puternice elemente ale acestei orientări valorice a salvării copilului în mod special unde exclude trecutul copilului și familia sa biologică. Aceasta a fost poziția valorică dominantă în cea mai mare parte a istoriei îngrijirii copilului. Și actuala politică socială a României pare să îmbrățișeze această orientare.

3. *Apărarea familiei biologice și drepturile părinților*. Din această perspectivă, statul are un rol major în sprijinirea vieții de familie. Această orientare va susține că majoritatea problemelor de îngrijire a copilului sunt cauzate de resurse insuficiente ale părinților și lipsa investițiilor în îngrijirea copilului în viața de familie. Resursele utilizate pentru a ”controla” familiile ar fi mai bine folosite sprijinind familiile. Pentru copiii aflați în familii substitutive, relațiile lor cu familiile biologice ar trebui respectate și promovate. Aceste legături sunt importante prin ele însele. Avocații acestei perspective se vor opune în general adopției fără consimțământul părinților și vor pleda pentru

practica plasamentului familial care încurajează menținerea implicării părinților biologici. Susținătorii acestei idei vor sublinia importanța agențiilor de stat care lucrează în parteneriat cu părinții. Parteneriatul dintre agențiile de stat și părinții biologici va fi considerat important de către această orientare.

4. *Drepturie copiilor*. Serviciile sociale ar trebui să împuternicească copiii și să-i sprijine să-și exprime opiniile în deciziile luate în legătură cu toate aspectele vieții lor. Aceasta va include tipul de plasament căutat pentru ei și relațiile pe care le mențin cu familiile lor de origine în timp ce se află în sistemul de îngrijire. Grupuri de copii și adolescenți tind să solicite asigurarea unei diversități a plasamentelor, incluzând îngrijirea rezidențială. Ei sunt adesea mult mai preocupați decât grupurile profesionale în legătură cu serviciile pe care le primesc pentru a-i ajuta să părăsească sistemul de îngrijire și să supraviețuiască după aceea. Această poziție a fost încurajată puțin prin ratificarea Convenției Organizației Națiunilor Unite privind drepturile copiilor.

Toate orientările valorice vor accentua importanța familiei în societate, că familia ar trebui sprijinită, copiii ar trebui separați de familia biologică doar ca ultimă soluție, că aceștia ar trebui reintegrați în familiile lor naturale cât de repede cu putință și că punctul de vedere al copiilor despre plasarea lor ar trebui auzit și ar trebui să fie influent. Copiii au opțiuni foarte diverse despre aceste scopuri diferite și cum pot fi ele realizate cel mai bine. Toate aceste orientări vor susține că abordarea lor a fost coerentă și în acord cu interesele superioare ale copilului. (Kelly, 2000).

Concluzii

Plasamentul familial a evoluat în România de la cel *informal* sau plasament familial de fapt, la cel *formal* sau *administrativ*, instituit de autorități recunoscute conform normelor legale. Începând cu 1997, alături de formele de *plasament familial voluntar și forțat* neremunerate, existente și în perioada 1954-1996, este reglementat și *plasamentul familial profesional sau specializat* cu părinți substitutivi denumiți asistenți maternali profesioniști, care sunt *salarizați* de către stat pentru serviciul făcut societății. Introducerea în legislație a oportunității plasamentului familial specializat și remunerat a deschis *noi dimensiuni practicii asistenței sociale* și rezolvării problemelor sociale în țara noastră.

Plata alocației de întreținere pentru minorul aflat în plasament familial sau încredințare la o persoană sau familie era *opțională*, conform vechilor prevederi datând din 1954 și respectiv celor din Legea 3/1970, și a devenit *obligatorie* din 1997, în toate cazurile menționate fiind încurajat plasamentul familial la rudele până la gradul IV inclusiv, care nu beneficiau în general, până atunci, de această alocație, statul prevalându-se de datoria morală și legală pe care o aveau aceste persoane de a-l întreține pe minor.

Beneficiarii plasamentului familial rămân predominant *copiii orfani și abandonati* și în mai mică măsură *copii abuzați sau neglijați* în propriile familii sau *copiii cu nevoi speciale* (tulburări emoționale sau copii deficienți senzorial, motor, etc). De asemenea s-a demarat după 1997 *diversificarea serviciilor alternative* la plasament familial pentru îngrijirea copiilor.

În ultimul deceniu (1989-2000) a crescut progresiv ponderea relativă a copiilor protejați prin plasament familial și forme alternative de servicii sau reintegrați în propria familie, în raport cu îngrijirea asigurată în instituții de tip rezidențial.

Se preconizează că numărul de *asistenți maternali profesioniști* va ajunge la 8.000 până la sfârșitul anului 2004 (în prezent numărul acestora este de aproximativ 4.000), iar numărul de copii care vor beneficia de serviciile acestora va crește până la 10.400 în același interval de timp [în prezent numărul acestora este de aproximativ 5.400 (H.G. Nr. 539/7 iunie 2001, Plan operațional, obiectivul I.)].

Pentru asigurarea unui cadru coerent și unitar al promovării și respectării drepturilor tuturor copiilor, o măsură majoră care se impune este cea de elaborare a unei legi unice care să abordeze într-un mod integrat problematica referitoare la copil.

Programele sociale și măsurile de bunăstare a copilului aflat în dificultate pot fi eficiente și eficiente doar dacă se vor baza pe o abordare sistemică, acestea făcând parte integrantă a ansamblului general al politicilor sociale familiale, educaționale și de sănătate, toate având ca scop final creșterea bunăstării întregii populații a țării și implicit a copiilor.

BIBLIOGRAFIE

- Comisia Națională pentru Statistică, (1998), *Anuarul statistic al României, București, CNS*;
Comisia Națională pentru Statistică, (1996), *Anuarul statistic al României, București, CNS*;
Documente privind istoria României, (1951), Veacul al XVI-lea, B, Tara Românească, vol.I, act. Nr.185, p.181., Ed.Acad. R.P.R.,
Fox Harding, L. (1991), *Perspectives in Child Care Policy*, Harlow, Longman, Kelly, G., (2000), *The Survival of Long-Term Foster Care*, în Kelly G. and Gilligan R.(Eds.), *Issues in Foster Care, Policy Practice and Research*, London and Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers.
Institutul Național de Statistică (2000), *Anuarul Statistic al României, București, INS*.
Ionașcu Tr., (1950), *Modificările aduse Codului civil de principiul constituțional al egalității sexelor*, în J.N., nr.2, p.208
Ministerul Muncii și Protecției Sociale, (1993), *Carte Albă. Sistemul de asistență socială în România. Descriere, analiză și opțiuni pentru reformă*, în Buletinul nr.8, al Departamentului Informațiilor publice, pp.1-3.
Ministerul Muncii și Protecției Sociale, (1994), *Realizări și perspective în domeniul protecției sociale*, în *Buletinul Ministerului Muncii și Protecției Sociale*, nr.2, p.33.
Stephenson, P., Anghelescu, C., Stativa, E., and Pasti, S., (1997), *The Causes of Institutionalisation of Romanian Children*, București, UNICEF.
UNICEF, (1997), *Children at Risk in Central and Eastern Europe: Periles and Promises*, Economies in Transition Studies, Regional Monitoring Report No.4, Florence, Italy, UNICEF International Child Development Centre.
UNICEF, (1995), *Situația familiei și copilului în România*.
*** *Codul familiei, (1997), București, Editura Lumina Lex*
*** **Hotărârea Consiliului de Miniștri și a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român nr.809, cu privire la ocrotirea copiilor rămași fără părinți sau lipsiți de posibilitatea de a fi crescuți în familie. Publicată în Colecția de Hotărâri și Dispoziții a Consiliului de Miniștri nr.32 din 4 iunie 1954.**
*** Hotărârea Guvernului Nr. 539/7 iunie 2001, pentru aprobarea "Strategiei guvernamentale în domeniul protecției copilului în dificultate (2001 – 2004) și a Planului operațional pentru

EVOLUȚIA PLASAMENTULUI FAMILIAL ÎN ROMÂNIA – PERSPECTIVĂ ISTORICĂ

implementarea Strategiei guvernamentale în domeniul protecției copilului în dificultate (2001-2004)”, publicată în M.O. Nr.321/14 iunie 2001.

*** **Legea 3/1970 privind regimul ocrotirii unor categorii de minori, Publicată în B. Of. Nr.28 din 28 martie 1970.**

*** Ordonanța de Urgență a Guvernului nr.26/12 iunie 1997, publicată în M.O. nr.120/12 iunie 1997 *privind protecția copilului aflat în dificultate*, aprobată prin *Legea 108/2 iunie 1998*, republicată cu renumerotarea articolelor în M.O. nr.276/24 iulie 1998.

THE INFLUENCE OF NATIONAL IDEOLOGICAL TRANSFORMATIONS ON SHAPING SOCIAL RELATIONSHIPS IN TRANSYLVANIA

VERES VALÉR

ABSTRACT. The purpose of this study is to analyse in detail the manifestation and the influence of the of dimensions national identity of Transylvanian social relationships from an inter-ethnic perspective. The empirical data came from a research entitled “ The Influence of National Identities of Social Relationships between Romanians and Hungarians from Romania” and the data was collected in February 2000. The sample consists of 1856 cases, of which 831 are ethnic Romanian cases, 825 are ethnic Hungarian, all from Transylvania. We noticed that national attitudes have an important role in creating social relations. The social relationships of the Hungarians from Transylvania are organized on an ethnocentric basis, hardly intersecting with the Romanians social relationships and vice-versa. The social groups, which are less affected by ethnocentric socialisation such as less educated people, the Romanian youngsters and the Hungarian older people, develop more inter-ethnic relations than the others. The Transylvanians develop more inter-ethnic relations in the case of week ties. We can observe diverse tendencies among different youngsters according to their ethnicity in proportion to inter-ethnic social relations. According to age, the Hungarian youngsters are less open to establish ethnically mixed social relationships.

Introduction

It is easy to observe that, in multiethnic societies, the ethnic/national identity plays an important role in the establishment of social contacts. Probably, the role of this identity is insignificant in some countries, but it plays an important role in shaping various social contacts in Central and Eastern Europe. In the Western part of Romania, called Transylvania, the ethnic Hungarians and Romanians consider themselves as having different national identities, in the ethno-national sense of the concept. Therefore, not only the linguistic-cultural differences, but also the shaping force of the ethno-national ideologies defines with whom they establish social contacts.

In the present paper we will focus only on how the national ideological transformation influences the shaping of social relationships, and on what happened with parental and kinship relations in the context of other types of relations. We will try to identify the ideological transformation using the cohort analysis. We defined two main groups according to their ages as follows:

Cohorts	Ages
Teenagers	15-19
Young	20-29
Adults	30-59
Elders	60-80

Many authors have discussed and still discuss some of the issues of this problem. Bourdieu for example defines social relations as a separate type of capital. He considered them as important as fortune and discussed knowledge from the point of view of social success (Bourdieu, 1997). Granovetter emphasises even more the role of social connections in the shaping of social conditions. He divided relations into strong and weak. According to his definition, strong ties are primarily characteristic for the family and close friends. The weak relations are less tight than the strong ones and they are characteristic for the relations between friends and colleagues.

In his research, Granovetter demonstrated that, under certain circumstances, less tight relations are of more use than stronger ones in obtaining a job or a good social position. These weak relations are represented by acquaintances that connect the individual to certain institutions or to socially and economically well positioned persons which they need in order to meet their needs in case tight relations should not allow this (Granovetter, 1973, 1974). Whether or not there are other motifs that play an important role in the shaping of social relations, there are no unequivocal models.

The extension of the relational network to other domains raises several problems. In his critical approach, Granovetter showed that there are several contradictory statements besides well-documented results. Consequently, the evaluation of the results is more difficult since the multidimensional approach is rarely applied and there is no consensus in rendering operative the power of relations. The multidimensional approach was rarely successfully put into practice (Granovetter, 1973). Granovetter considers that economy is organically embedded in the entire society system and it would be meaningless to analyse it separately. In his opinion to be embedded means that the economic action takes place within the network of social relations that form social structure. Other authors go even further, emphasising that economic action is not only embedded in the system of social relations but also in culture. However, Smelser and Swedberg emphasise that recent researches in the sociology of economics focus on social relationships. The approach of the social network is useful for quantitative analysis and it is a valuable means of presenting the relationship between economic actors (N. J. Smelser – R. Swedberg, 1997, 31-44). We should also notice that the economic decisions could be related to cultural values and identity by means of relational relationships.

We applied Angelusz-Tardos' point of view for the empirical approach of the social relationships. In their opinion, the subculture of different social caste reveals manifests itself through latent groups of interactions in which the system of social relations has a certain influence up an its members (Angelusz R. – Tardos R., 1991). The new theory elaborated by these two authors' shows the connection between the contextual interpretation and the interpretation of the network and the methodical apparatus. They employed a questioning technique based on alterations in Fisher and Zuma's method and the registration of our empirical data was the same. The advantage of the method is that "emerging from everyday situations it manages to reach every milieu", namely the domestic environment, friends, neighbours, colleagues,

avoiding subjective approaches. Thus, the approach of the social relationships takes place at two levels: on one hand, through personal environment, a micro milieu, and on the other hand, through latent interactions. It is considered that the first one can be approached through the egocentric micro network and the second one through the macro network (Angelusz-Tardos, 1991, 39-40).

The literature written around the theme of scientific research of the concept of nation is vast. This paper's framework of the present paper does not allow us to analyse them in detail, therefore, we shall only point out the sources of the most important theories and concepts. One of the theoretical frameworks we used is Hobsbawn's theory, which states that the nation is the product of modernity. In Central and Eastern Europe, these nations were formed on a linguistic-cultural basis, as so-called "cultural nations". On the other hand, in Western Europe it is characteristic the state-national identity type, which is based on citizenship and has been formed during centuries of shared statehood (Hobsbawn, 1990). However, the experience of the last years shows that Central and Eastern European nations have also had a national statehood for decades, and some even for almost a century – out of which Hungarians and Germans had it even for a longer time, but later on, some of their groups separated from this shared statehood – , the elements of the state-national identity also appear among Central European citizens. This thesis is hold by A. Nedomova and T. Kostelecky's research within the Czech Republic, where citizenship is the third most important criterion after self-ranging and native language, prior to several other cultural nation criteria. At the same time, they consider that the difference between Czech nationality and citizenship is not significant (Nedomova–Kostelecky 1997, 79–80). The same tendency has been noticed – although in a slightly different way – by the research accomplished by Csepeli, Orkeny and Szabo Ildiko in Hungary from the mid '90-ies (Örkény and Szabó, 1998). Our research also demonstrates these tendencies, especially among the ethnic Romanian population (Veres V., 2000b).

According to the definition, the empirically existing national identity reflects the way members of the national group, while remaining within the limits prescribed by the opportunities of their life-world, make use of elements formed by the stock of knowledge presented by the national identity. (Csepeli, 1997, 106). The national identity of the people belonging to national minorities – the Hungarians from Transylvania for example – manifests itself in a complex way. In this case, not only that an ideology emitting source plays an important role, but also, the concept of homeland, the relationship between state and nation is problematical.

We intend to approach national identity in an empirical way along the following dimensions: the importance of the national problem in the individual's inner self, the ontological criteria of belonging to a nation, the concepts of native country and homeland, the perception of one's own national group's dimensions, national self- and hetero-stereotypes, the situation of a certain minority and an identities' shaping function of perceiving possible discriminations, the importance of national symbols

and holidays, national reference figures, sentimental forms of the attitude towards one's own community (pride/shame), the attitude towards different national themes (such as the potential conflict between Hungarians and Romanians). Their presentation risks to extend too much, but there are works about them (Veres V., 2000a, 2000b). For an operational approach of the national identity of the Hungarian minority we propose the analysis of Taifel, Henri (1978).

In the following part of this work, we will try to define the potential impact of those aspects on the social relationships, which were methodologically possible. Age influences, especially the influence of youth as value, are worth studying because the process called transition from the state of youth started in early '60-ies in Western Europe and in the '90-ies in Romania. The characteristics of this process can be found in the introduction of one of our recently published volumes (Veres V., 2000a). One characteristic of the transition from the state of youth is that the youth period is upgraded and the value choices of young people differ from that of adults. Young people become not only, or not in the first place, a group that follows patterns, but in many respects they represent a model themselves. Last, but not the least the youth represent foundation for the reproduction of the society. All these cultural and ideological transformations have influenced the processes of reproduction in Romania and in Europe as well.

Hypotheses

Influenced by national attitudes, the social relationships have an ethnocentric character in Transylvania. While family and relations of friendship (between wife and husband or within the couples) are particularly mono-ethnic, personal relations from the public and economical sphere are more open towards other members of other national communities as well. This ethnocentric character of the social network system is due to the principle of "the smallest effort" that characterises the members of the group, on one hand, and to the attitudes guided by national ideologies, on the other. In areas where Hungarians, in comparison to Romanians, live in compact groups, the objectively judged conditions of living shall also be kept in sight see these form some kind of control group as compared to areas with mixed populations.

As far as the role of the value reference points are concerned, we suppose that by abandoning the traditional values, the weak ties become more important than the strong ones in the social relationships of young people. Youth as a value is asserted as follows: the younger a person is, the more open he/she is to keep relations with people of different nationality.

Measuring and the characteristics of social relationships

The notion of social network is based, on one hand, on Granovetter's theory that economic-social actions are socially embedded, and on the other hand, on the idea that the division of labour is mainly conditioned by the volume of cultural capital. We will try to define how social-cultural resources within social relationships manifest themselves in a divided social context according to groups of different age.

Extending the social network to other domains raises several problems. In his critical approach, Granovetter demonstrated that there are several contradictory statements besides the well-documented results. Moreover, the evaluation of the results is rendered more difficult since the multidimensional approach is rarely successfully applied and there is no consensus in rendering operative the power of relations (Granovetter, 1973).

To make operational the types of relations our interpretation we based on 8 questions, using an adaptation of Fisher's method, a local (Transylvanian) adaptation of the Angelusz-Tardos variant. In the questionnaire, it was important to ask if there were such persons and only after that we proceeded with the questioning.

The first question refers to the existence of persons who could be contacted in order to take care of houses when their owners were not at home for a longer period. The 2nd one refers to persons with whom they could talk about their workplace issues, the 3rd question to receiving guests or being a guest at somebody's house, the 4th one referred to talking about favourite topics, the 6th question referred to intimate friendships, the 7th one to borrowing money, and the last one to those who can be asked for advice, to take care of official matters and problems. We determined these persons to be contacted asking about their relationship with the subject, sex, nationality, occupation, educational level, and after the first question, in each case, if the respective person had been mentioned before.

Taking in to consideration the fact that the number of the analysed relationships will be 8, the number of the most frequent relationships is the same or less.

In the first phase, we will study the extent and density of the relations. For technical reasons, three persons could have been named for each relationship. Thus, the number of relations varies between 0 and 24. According to the number of situations (8) the following types of relationships can be differentiated:

- Have no relations: 0 relations;
- Deficient in relations: 1-4 relations;
- Micro-network with an average number of relations: 5-9 relations;
- Vast social network: 10 or more relationships (Angelusz-Tardos, 1993: 56).

The other indicators of status such as education, occupation, gender, age group, show us the same relationship with social relationships, as indicated in the specialised literature from other countries. The educational level could be powerfully related to the size of the social network. The contingency table reflects even better the relationship between these two variables.

The cohort effects on the size of the relationships are more obvious in the case of young people. We could presume that the differences according to age are significant and that the same tendencies are characteristic of both nationalities from Transylvania. The younger the subjects are the wider their social relationships are.

We could suppose that wide social relationships almost disappear in the case of older people. This shows that relationships can be keep if we permanently sustain them and "make investments" for them, not only take advantage of them.

Due to their age, it is more difficult for people over 60 and especially over 70 to invest in their relationships. Moreover, presumably the number of relationships between older people also decreases as a consequence of mortality.

It has been noticed that there are two principles at work in shaping the social relationships: “the like me (likeness) effect” and the principle of prestige. The first one refers to the fact that people maintain relationships with individuals who have similar social positions. The principle of prestige means that the relationships of people with low or average social position are upward oriented, meaning that they select people who have higher social positions. We would like to analyse how these principles manifest themselves among the population from Transylvania. The principle of prestige is the most efficient for individuals from the middle category who benefit the most from it.

For directing the measuring, we planned to use at first the educational level. The frequency of the two events could be measured by means of the association index, which can be measured by combining the results of the tables concerning theoretical and observed density (Angelusz – Tardos, 1993:56). Ascendant behaviour might be a means for ascendant social mobility.

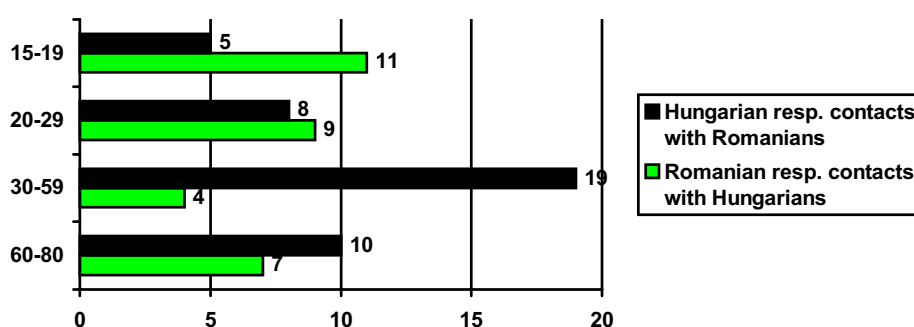
The „like me effect” can be easily verified because the association values along the diagonal prove the same choices; they are all bigger than 1. Thus, every category mostly prefers its own group. Among those who belong to the middle-classes, according to their level of education – although it does not refer to the „supervision of the empty house” – if we also consider the other types of relationships, we can notice that the principle of prestige is pre-eminent so that people with just a secondary education aspire to establish contacts with people of higher education.

According to the previous researches we noticed that while Romanian young people are more open towards Hungarians, Hungarian young people are more closed towards Romanians than older people¹. This strengthens the hypothesis that Hungarian young people – in all probability due to the particularities of the minority education system – become more isolated from Romanians in what concerns their social relationships. Although this evidence is not enough, we could formulate the hypothesis that, in the long run, the Hungarians from Transylvania will be more segregated from the Romanian society than the adult Hungarian population of today. This fact could indirectly mean the increase of the immigration to Hungary process. The fact that Romanian young people are more open towards Hungarians

---

¹ The results of the research entitled: „Social Networks and National Identity Models in Transylvania”. The collection of data based on a questionnaire took place in February 2000. The sample of the survey – the results of which we analyse in this paper – consists of 1856 cases, out of which 931 are Romanians and 925 Hungarians. The sample includes the 16 year-old and older population from Transylvania. The sampling procedure is the multi-scale stratified sample, which is representative from the point of view of gender, counties, type of locality and age group.

than their adult society makes us think a lot. A more detailed cohort analysis can show that the tendencies are asserted gradually: the younger the Hungarians, the fewer relationships they have with the majority population and the younger the Romanians, the more relationships they have with Hungarians.

Figure 1. *The inter-ethnic relations with the persons who could be asked for advice in official matters according to ethnicity and to age groups (N=1856, data from 2000)*

It is surprising that the tendencies are completely opposite. While the Romanians are more open, to other people the Hungarians are more closed and vice versa. Among Romanians, grown-ups are the most narrow minded and probably they are the best reflection of the nationalistic attitude formed in the Ceausescu period, while the elderly and young people are more open. Hungarians grown-ups have the greatest number of relationships with Romanians, but this is not totally equivalent with ethnic tolerance because these relationships could be the result of the compulsory ethnically mixed socialisation process of the Ceausescu period, which has a negative connotation in the national attitudes of Hungarians. Yet the proportion of the relationships that Hungarian young people have with Romanians decreases in direct relation to age, while that of Romanians increases. This fact can only be explained by the education to tolerance that became general. But in the schools for the minorities Hungarian students are not told that they should also be more tolerant with Romanians than their parents in general. The state however, due to linguistic reasons, cannot interfere in this process because the Hungarian school inspectors who represent it do not dare break through the national-conservative intellectual mentality which is primarily conveyed by secondary schools, and also by most of the Hungarian mass-media from Romania.

In Hungary, Angelusz-Tardos analysed the connection between social network resources and other factors, for example status symbols such as income and job satisfaction. They came to the conclusion that weak ties explain income, but they are connected with other factors such as gender, education, residence, and age (Angelusz-

Tardos, 1991:83).

We propose to analyse the influence of the size of relationships on status hierarchy with a scaled regression analysis. We have some difficulties in constructing a model because education – it is easy to understand – is usually correlated with occupation and number of relations. First, we take the detailed scale of occupational status groups as a dependent variable (with 15 values); the independent variables are: gender, age, type of residence, and number of relationships. Only the number of relationships and the type of residence will be included in the model, to strengthen our hypothesis.

We also would like to analyse the distribution of the type of relationships and the variations of the kinship quotient. By kinship quotient we mean the proportion of parental (parent -- child) and husband-wife relationships among all relationships. As regarding the proportion of kinship relationships, namely the value of the kinship quotient, it is indeed higher in Transylvania. The measure of the kinship quotient shows the place occupied by a population on a virtual traditionalism-modernism scale and indicates us the people's attitudes toward what it is called family.

If the „kinship quotient” is about 50 percent on average in the case of both Romanians and Hungarians, if we accept that this method of measuring reflects the well modern way of life very we can suppose that there are no significant differences between nationalities in Transylvania in what concerns traditionalism. We can also observe that the kinship quotient does not express traditionalism so well, but the high number of neighbourhood relationships indicates some kind of traditional attitude. Obviously, the proportion of the friendships between people is smaller than in Hungary, for instance.

We suppose that the distribution according to different types of relationships does differ according to types of locality and education, according to the Hungarian tendencies. However, it is possible to have no significant differences according to types of locality and education because of the real objective phenomena, namely that due to the influence of forced urbanisation, the number of those who moved into urban areas and whose mentality and values are still very traditional (very close to that of the rural population) is so significant that the average urban kinship quotient cannot significantly differ from the data characteristic to the rural population.

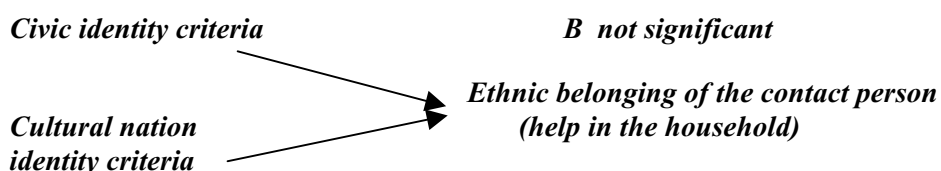
In the above mentioned research we stated that according to age-groups – among those who have average social relationships – a similar tendency is outlined, which means that among teenagers (15-19 years old) the kinship quotient is significantly lower than the average (33,3%), among young people (20-29 years old) it increases to 42% and among older people it does not increase proportionally, but every age-group is higher than average, except the 36-45 age-group where the kinship quotient is slightly below average (51). (Veres V., 2001)

The interactions between social relationships and national identity elements

We can analyse the interactions between social relationships and elements of national identity in two ways. Firstly, on the basis of the connection between the criteria of national identity and the ethnic composition of social relationships. The

criteria of the identity of a cultural nation – which includes the pertaining to the national identity (Romanian or Hungarian according to the subsample) to consider themselves Hungarians, to feel the Hungarian culture as their own, to respect the national flag (symbols) – show a significant regressive connection with the nationality of the person of contact who helps in the housekeeping. In the case of the other types of relationships the regressive connection is not significant. But the criteria of the cultural nation identity show a significant connection with the ethnic character of some relationships.

Explanation model

Thus, the stronger cultural nation identification determines a person to establish relationships only with Hungarians. We expect a negative Beta coefficient, which means that the bigger values of agreeing with the criteria of identity go together with the smaller values of the variable, which measures the nationality of the persons of contact, which indicates the preference for Hungarians.

The second possibility is to measure how the profile of the national identity influences the ethnic structure of social relationships. By identity profile we can measure the extent to which the identity of a person is imbued with ethnocentric elements: does he-she basically refuse or not the other national groups? We can measure this by means of the Bogardus scale and the perception of the Romanian-Hungarian conflict. The perception of the Romanian-Hungarian conflict can be analysed from the point of view of the Romanian conditions. We are interested here in the general perception and not in the political, socio-economical field to which it refers, although we asked about the causes, the influential factors, the ways of manifestation and resolution. The first question which we altered as a dummy variable, referred strictly to the perception (feeling as real) of the conflict.

We suppose that the social relationships of those people whose community national identity excludes an approach to the Romanians, meaning that they perceive the Romanian-Hungarian relationship as a conflict, are more ethnocentrically structured than the social relationships of the others. Yet, it is important to mention that these connections are significant only as far as Hungarians are concerned. We can see that for every type of relationship those Hungarians who consider that there is no conflict have twice as many relationships with Romanians than those who perceive the Romanian-Hungarian relationship as a conflict.

We also try to analyse the opinions about the possibility of resolving the Romanian-Hungarian conflict of those who see that there is a conflict and this does

not have a significant relation with the ethnic composition of the social relationships. This means that the existence of the conflict is not a very central issue in their identities. According to conflict theory, the identity structuring function of the conflict is indicated by the belief that the conflict cannot be solved.

This could be a positive development of the common government of DHAR and some Romanian political parties. Therefore, the perception of the Romanian-Hungarian conflict is rather the expression of the ethnocentric attitude, an ideological opinion and not so much of empirical origin.

The size of social relationships is connected to the elements of national identity: those who have wider social relationships also manifest more ethnocentric attitudes, namely they perceive that there is a conflict more often than those who have a smaller social network. The third factor lies behind all these: those who have wider social relationships have higher social status and educational level. Based on what we have discussed earlier, we know that Transylvanian educated (and generally Eastern European) people are more ethnocentric, exactly due to the higher level of national ideological socialisation. Therefore, the derived hypothesis is that ethnic discrimination determines that the ethnic orientation of the relationships is untenable, especially because the above-mentioned connection between status, size of social network and ethnocentric attitudes can also be noticed among the majority and they – as a consequence of their majority situation – cannot be discriminated, at least as far as 98% of our cases are concerned in other researches (Veres V, 2001).

Concerning the connections between the value orientations of the age and the different aspects of the structuring of social relationships we suppose that the ethnicity of contact persons is only influenced by the unequivocally community-national motifs, but other more direct connections are not found. Regarding the size of the social relationships, there are some values, which are decisive, but they do not refer to unambiguous tendencies.

Appendix

I. Questions regarding the social network (adaptation of Fischer technique)

I would like to ask you about your and your family's relationships, about those people whom you can count on in different situations.

1. Please, imagine that you leave home for a while and your house remains empty. Many people in such situations ask someone to take care of their houses, for ex. to water the flowers, to empty their mailboxes, to feed their pets or to simply watch over the house.

1.1 Are there such persons in your case?

1. Yes
2. No

1.2 If yes, who are these persons?

A. Relationship	B. Sex	C. Occupation	D. Ethnicity	E. Educational level

2.1 Have any of your acquaintances, friends or relatives helped you with the housework (for ex. In cleaning the house, cooking, fixing things, babysitting) during the last 3 months?

1. Yes
2. No

2.2 If yes, who are these persons?

A. Relationship	B. Sex	C. Occupation	D. Ethnicity	E. Educational level	F. Mentioned earlier

3.1 Most people frequently speak about their work and things that happen at work. Have you ever talked about such things lately?

1. Yes
2. No

3.2 If yes, with whom?

A. Relationship	B. Sex	C. Occupation	D. Ethnicity	E. Educational level	F. Mentioned earlier

4.1 Have you visited anyone, have you had guests, or have you been with anyone to a restaurant during the last 3 months?

1. Yes
2. No

4.2 If yes, who are these persons?

A. Relationship	B. Sex	C. Occupation	D. Ethnicity	E. Educational level	F. Mentioned earlier

5.1 Is there anyone with whom you like to talk about your favourite subjects or activities in your spare time?

1. Yes
2. No

5.2 If yes, who are these persons?

A. Relationship	B. Sex	C. Occupation	D. Ethnicity	E. Educational level	F. Mentioned earlier

6.1 Do you sometimes talk about strictly personal, intimate things with people other than your close family?

1. Yes
2. No

6.2 If yes, who are these persons?

A. Relationship	B. Sex	C. Occupation	D. Ethnicity	E. Educational level	F. Mentioned earlier

7.1 Let us suppose that you suddenly need money. Is there anyone you can borrow money from in such cases?

1. Yes
2. No

7.2 If yes, who are these persons?

A. Relationship	B. Sex	C. Occupation	D. Ethnicity	E. Educational level	F. Mentioned earlier

8.1 We sometimes need advice, help or influence in official matters. Are there any persons in your environment you can count on in such cases?

1. Yes
2. No

8.2 If yes, who are these persons?

A. Relationship	B. Sex	C. Occupation	D. Ethnicity	E. Educational level	F. Mentioned earlier

II. Contingence table between the educational level of subjects and the contact persons (in percents)

The educational level of the subjects	The educational level of the contact persons				Total
	Basic	Vocational	High school	Univ.	
Basic level	45	20	25	10	100
Vocational school	38	25	28	9	100
High school	29	22	41	8	100
University	24	14	35	26	100
Total	33	21	35	11	100

BIBLIOGRAPHY

- Anderson, B. (1994), *Imagined Communities*. In: J. Hutchinson and A. D. Smith ed.: *Nationalism*. Oxford UP.
- Angelusz Róbert, Rardos R. (1991), *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest, ELTE SZI-MKI.
- Bourdieu, Piere (1997), *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke* (Hungarian translation of: *Okonomishe Kapital, Kulturelles Kapital, Sociales Kapital. Sociale Welt, Sonderband: 183-199*). In Angelusz R. (ed): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum.
- Bordás – Huncik P. et alii. (1996), *Counterproof. The examination of the Slovak-Hungarian relationship with sociological and ...*. Bratislava, Nap.
- Csepeli, Gy. (1992), *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.
- Csepeli, Gy. (1985), *Nemzeti tudat és érzésvilág*, Budapest, Múzsák.
- Csepeli, Gy. and Örkény, Székelyi M., Csere G. (1998), *Jelentés a Tündérkertből, Társadalmi riport*, Budapest.
- Csepeli, Gy. (1997), *National Identity in Contemporary Hungary*, New York, Columbia University Press.
- Gellner, E. (1994), *Encounters with Nationalism*. Oxford, Blackwell Publ.
- Granovetter, Mark S. (1973), *The strength of weak ties*. *American Journal of Sociology* 78.
- Granovetter, Mark S. (1974), *Getting a Job: A study of contacts and careers*. Cambridge, Harvard UP.
- Hobsbawn, E. (1990), *Nations and nationalism since 1780*. London, Clarendon Press.
- Kymlicka, W. (1995), *Multicultural citizenship*, Oxford UP.
- Lin, Nan (1987), *Social Resources and Social Mobility: A Structural Theory of Status Attainment*, New York, S.U.P.
- Örkény, A. and Szabó, I. (1998), *A tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest. Minoritas.
- Smelser N. J. and Swedberg R. (1997), *A gazdaság szociológiai szemléletmódja*. In: Lengyel Gy. Szántó Z. (eds), *Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája*, p. 31 – 44, Budapest, Aula.

- Nedomová, A. and Kostelecky, Tomás (1997), The Czech National Identity. *Czech Sociological Review*, vol. V, 1.
- Smith, A. D. (1991), *National Identity*. London, Penguin LTD.
- Taifel, Henri (1978), *The Social Psychology of Minorities*. London, Minority Rights Group LTD.
- Veres V. (1997), A Kolozs és Kovászna megyei magyarok kisebbségi identitástudatának néhány vonása. Budapest, *Régió. Kisebbségi Szemle*, 3 - 4.
- Veres V.(2000a), Nemzeti és állampolgári identitás az erdélyi középiskolások körében. In: Veres V. (ed): *Nemzeti vagy nemzedéki integráció*, Kolozsvár – Budapest, Limes – Új Mandátum.
- Veres V.(2000b), Az erdélyi magyarok és románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében. Budapest, *Hungarian Sociological Review*, 4.
- Veres V. (2001), A nemzeti identitás hatása a társadalmi kapcsolathálóokra Erdélyben. In: RODOSZ Tanulmányok 2001, Kriterion, Cluj.